

EĞİTİM yayınevi

2.BASKI

MALAZGİRT'TEN VATANA

ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ TARİHİ

YRD. DOÇ. DR. ZEKİ ATÇEKEN
YRD. DOÇ DR. YAŞAR BEDİRHAN

MALAZGİRT'TEN VATANA

ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ

Yrd. Doç. Dr. Zeki ATÇEKEN
Yrd. Doç.Dr. Yaşar BEDİRHAN

Düzenlenmiş
2. Baskı

EĞİTİM
yayınevi

EĞİTİM YAYINEVİ

MALAZGİRT'TEN VATANA

ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ

Yrd. Doç. Dr. Zeki ATÇEKEN
Yrd. Doç.Dr. Yaşar BEDİRHAN

Copyright © Bu kitabın Türkiye' deki her türlü yayın hakkı Eğitim Kitabevi Yayınlarına aittir. Bütün hakları saklıdır. Kitabın tamamı veya bir kısmı 5846 sayılı yasanın hükümlerine göre kitabı yayımlayan firmanın ve yazarlarının önceden izni olmadan elektronik/mekanik yolla, fotokopi yoluyla ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılamaz, yayımlanamaz.

Eğitim Yayınevi® Eğitim Kitabevi'nin Tescilli Markasıdır.

DİZGİ & KAPAK TASARIMI

Eğitim Yayınevi - Dizgi Birimi

BASKI VE CİLT

Olgun-Çelik Ofset
Yeni Matbaacılar Sitesi Yayın Cad. No: 91
TEL: 0332 342 32 20
Sertifika No: 18394

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
YAYINCI SERTİFİKA NO: 14824

Ağustos - 2012
ISBN: 978-975-8890-15-8

EĞİTİM KİTABEVİ
Rampalı İş Merkezi Kat: 1 No: 121
Tel&Faks: (0332) 351 92 85 Meram/KONYA
egitimkitabeviyay@hotmail.com

İnternetten sipariş için
www.kitapmatik.com.tr

ÖNSÖZ

Anadolu Selçuklu Tarihi, Türk tarihinin en önemli ve en dikkat çekici özelliklerinden birini teşkil eder. Anadolu'nun yeni ve ebedî bir yurt yapılma hâdisesi, Türkler için olduğu kadar, Dünya Tarihi bakımından da çok önemlidir.

Büyük Türk Sultanı Alp Arslan'dan kesin olarak fetih emrini alan değerli Türk komutanları, dört bir yandan Anadolu'ya girerek her tarafı taradılar. Fakat bu harekât kesinlikle bir istilâ hareketi değildi. Atalarımızın en büyük arzuları, bu güzel ülkeyi yakıp yıkmak yerine, Türk-İslâm sentezi ile müzeyyen kılmak ve yeni bir medeniyet alanı haline getirmekti. Yani fethi gerçekleştirmekti. Bunu gerçekleştirmek için de çok yorucu bir çalışma yapmak zorunda kaldılar. Malazgirt Zaferi ile açılan Anadolu kapıları bir daha kapanmadı.

Bilhassa halka hizmet etmeyi tevarüs yoluyla kendi nefislerinde taşıyan Türk hükümdarından biri de Kutalmış oğlu Süleyman Şah idi. Dağınık Türkmenleri etrafında toplayarak, her bakımdan yaşama sevincini yitirmiş bulunan Anadolu'nun yerli halkına, hiç bir zaman sahip olmadıkları topraklar bahşederek yakılan yıkılan Anadolu'yu yeniden yaşanılır bir hale getirmeye çalıştı. Bu arada ardı arkası kesilmeyen göçebe Türkmenleri de bu yeni ülkeye yerleştirip Türk nüfusunu çoğaltarak Anadolu'nun Türkleşip İslâmlaşmasını sağladı.

İslâm'ın kılıcını taşıyan Türkler, İslâm'ın nimetlerini bundan mahrum olan ülkelere götürmeye çalıştıkları bir sırada, bütün Batı âlemi Haçlı adıyla birleşerek Anadolu'ya saldırdılar. Fakat bunların karşısında imân ve ümitlerini hiç bir zaman yitirmeyen ecdadımız, top yekûn bir mücadele ile vatanlarını korumuşlar ve Haçlıların çoğuna, bu toprakları mezar yapmışlardır. Artık XII. yüzyılın başlarında Anadolu'nun ismi, Batı kaynaklarında "Turquie"dır.

Bu güzel vatanımızın kurulmasında Anadolu Selçuklu Türkleri'nin hiç bir zaman unutamayacağımız ve her zaman minnet ve şükranla anacağımız büyük fedakârlıkları olmuştur. "O şekilde ki Türkmenler, Bizanslılara, Haçlılara ve Moğollara karşı bu aziz vatanımızı çok pahalıya mâl etmişlerdir; Türkiye'nin her köşesi ve her karış toprağı ecdat kanıyla sulanmış, her bölge fatihlerin, gazilerin ve evliyaların mezar, ziyaretgâh ve türbeleri ile dolmuş, bunlara ait tarihî hatıralar, destanlar, menkıbeler ve hikâyeler bu topraklara, milletin şuurunda asırlar boyunca yaşayan bir ruh ve kutsiyet kazandırmıştır. Böylece Anadolu'da millî ve İslâmî unsurlarla kaynaşarak vatan olmanın bütün manevî unsurları teşekkül etmiştir."[1]

Bu arada Selçuklular ile birlikte kurulan mahallî Türkmen beyliklerinden Saltuklular, Mengücekler, Danişmendliler ve Artuklar da kendi bulundukları yerlerin vatan olması için ne lâzımsa yapmışlar ve bölgelerine Türk-İslâm damgasını kazımışlardır.

Alâeddin Keykubâd zamanında, Anadolu Selçuklu Devleti cihan devleti olmuş,

[1] O. Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul 1971, s. 43.

Türkiye'nin her tarafı sosyal müesseseler ile donatılmış, ilim en yüksek zirvesine ulaşmıştır. Bu kadar sağlam temeller üzerine oturan devleti Moğollar birden bire yıkamamışlar, yıktık zannettikleri bir zamanda da uçlarda yeni bir hayat başlamıştır. Bunlardan Osmanlılar'ın yıldızı daha da parlak doğmuş, hayat suyunu Selçuklular'dan alarak, müesseselerini bu temel üzerine, fakat daha mükemmel bir şekilde kurmuşlardır.

Hazırlamış olduğumuz bu eserimizde elbette ki eksiklerimiz ve hatalarımız olmuştur. Konunun uzmanı değerli meslektaşlarımızın yapıcı tenkitleri bize bu eksiklerimizi görmemizi sağlayacak ve ileriki baskılarda daha mükemmele ulaşmamızda yardımcı olacaktır. Biz bu eseri hazırlarken, Anadolu Selçuklu Devleti ile ilgili birçok kaynakta yer alan dağınık bilgileri bir araya getirmeye ve bunu okuyucunun hizmetine sunmaya çalıştık. Bu eserimiz hem konu ile ilgili araştırma yapacak olan meslektaşlarımıza, hem üniversitelerimizde okuyan öğrencilerimize ve hem de tarihe ilgi duyan kişilere yardımcı olacağı kanaatindeyiz.

Bu eserimizin kültür hayatına kazandırılmasında emeği geçen Eğitim Yayınevi'ne ve çalışanlarına teşekkür etmeyi bir borç biliriz.

Yrd. Doç. Dr. Zeki ATÇEKEN
Yrd. Doç. Dr. Yaşar BEDİRHAN

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ *1*

BİRİNCİ BÖLÜM *2*

MALAZGİRT ZAFERİNE KADAR ANADOLU'YA GENEL BİR BAKIŞ *2*

Anadolu'nun Coğrafi Durumu ve Jeopolitik Önemi **2**

Tarih Boyunca Anadolu'da Yaşamış Olan Kavimler **2**

Anadolu'ya Gelen İlk Türkler **4**

Anadolu Adının Ortaya Çıkışı **4**

Emevîler ve Abbasiler Zamanında Yapılan Anadolu Akınları **6**

Bizans'a Yapılan Akınların Gittikçe Zayıflaması **9**

Bizans'ın Müslümanlara Karşı Atağa Kalkması **9**

Arapların Anadolu'yu Fethedemeyişlerinin Sebepleri **10**

Türkler'in Anadolu'yu Fethetme Sebepleri **11**
Genel Olarak 11
Cihat Etmek İçin 11
Yeni Bir Yurt Edinmek ve Yerleşmek İçin 12
Kendilerini Beslemek ve Hayvan Sürülerine Otlaklar Bulmak İçin 12

Türkler'in Anadolu'yu Fethetmek İstemeleri (Büyük Selçuklu Devleti Politikası Yönünden) **13**
Göçebe Oğuzların Durumu 13
Devletin Gittikçe Fazlalaşan Halkına Yer Bulmak İstemesi 13
Selçuklu Devleti'nin Yerli Halkını İstilâ ve Anarşiye Karşı Korumayı Bir Vazife Bilmesi 13
Abbasî Halifesi'nin Tuğrul Bey'i Fatımîler'i Yıkmaya Davet Etmesi 14
Anadolu'da Güzel Yayla ve Kışlakların Bulunması 14
Türk Sultanlarının "Cihan Hakimiyeti Mefkûresi" İdealine Sahip Bulunmaları 14

Anadolu'nun Fethinde Türkler'in Geçtikleri Belli Başlı Yollar **14**

Türk'lerin Anadolu'ya Yerleşme Sırası **15**
XI. Yüzyılda Yapılan Göçler 15
XII. Yüzyılda Yapılan Göçler 15
XIII. Yüzyıldaki Göçler 15
XIV. Yüzyılda Önemli Göç Olmamıştır 15
XV. Yüzyıldaki Göçler 15
XVI. Yüzyılda Yapılan Göçler 15
XVII. Yüzyılda Yapılan Göçler 16
XVIII. Yüzyılda Yapılan Göçler 16
XIX. Yüzyılda Yapılan Göçler 16
XX. Yüzyılda Yapılan Göçler 16

Anadolu'nun Fethini Kolaylaştıran Sebepler **16**
Fetihten Önce Türkler'in Anadolu'yu Tanımış Olmaları 16
Türkler'in Hem Çete Savaşlarına ve Hem de Meydan Savaşlarına Alışık Olmaları 16
Bizans İmparatorluğu'nun Artık Yıpranmaya Başlamış Olması 17
Bizans Ordusunun Gönüllü Ve Ücretli Askerlerden Meydana Gelmiş Olması 17
Tarsus'tan Kars'a Uzanan Avasım Müstahkem Hattında Bulunan, Asker Dirliklerinin Satılmasıyla Bizans'ın Daha Zayıf Duruma Düşmesi 17
Bizans'ın Doğuda Bulunan Ermeni Devleti'ni Yıkmış Olması 17
Türkler'in Fethettikleri Yerlerdeki Halka İyi Davranmaları 18
Aynı Yıllarda Türk Boylarından Uz, Peçenek ve Kumanların Bizans'ı Balkanlardan Sıkıştırmaları 18
Saydığımız Sebeplerden Belki de En Önemlisi Türkmenlerin Bir Millet Olarak Toptan ve Devamlı Göç Etmeleridir 19

Anadolu'ya Gelen Oğuz Boylarının Yerleşme Şekilleri **19**

Anadolu'nun Türkler Tarafından Fethedilmesi **20**

OĞUZ -TÜRKMEN AKINLARI DÖNEMİ ***21***

Çağrı Bey'in Anadolu Seferi (1018-1021) **21**
Çağrı Bey'in Bölgedeki Askeri Faaliyetleri 23
Bizans'ın Durumu 25
Çağrı Bey'in Anadolu Seferi İle İlgili Ortaya Atılan Çeşitli Görüşler ve Bunun Tahlili 28

Çağrı Bey'in Seferini Takibeden Diğer Anadolu Seferleri **31**

BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ ORDULARININ YAPTIĞI FETİHLER DÖNEMİ ***32***

Tuğrul Bey Zamanında Yapılan Anadolu Akınları **32**
Hanedana Mensup Beylerin Anadolu Harekâtı 33
Pasinler (Kaputru: Hasankale) Savaşı (18 Eylül 1048) 34
Bizans'la Yapılan Antlaşma 35
Sultan Tuğrul Bey'in Anadolu Seferi ve Malazgirt'in Kuşatılması 36
Tuğrul Bey'in Emirlerinin Anadolu Akınları 37
Emir Dinar'ın Malatya'yı Yağmalaması 38
Sivas'ın Alınması ve Tahrip Edilmesi 38

Alparslan Zamanında Yapılan Anadolu Fetih Hareketleri **39**
Sultan Alp Arslan'ın Anı'yı Fethi (1064) 46
Alp Arslan'ın Komutanlarının Anadolu Fetihleri 50
Türk Akınları Karşısında Bizans'ın Harekete Geçmesi 51
El-Basan (Er-Basgan: Kurtçu)'ın Ayaklanması ve Afşin'in İmparator'a Ültimatomu 52
Romanos Diogenes'in Üçüncü Anadolu Seferi ve Malazgirt Meydan Savaşı 53
Malazgirt Zaferinin Türk ve Dünya Tarihi Bakımından Önemi 55
Malazgirt Zaferinden Sonra Gelişen Olaylar 55

İKİNCİ BÖLÜM ***57***

MALAZGİRT ZAFERİNDEN SONRA ANADOLU'DA KURULAN TÜRK DEVLETLERİ ***57***

SALTUKLULAR (1071-1202) **57**
Saltuklu Beyliği'nin Kuruluşu 57
Emir Ali Zamanı (1102-1124) 58
II. İzzeddin Saltuk (1132-1168) ve Gürcistan Seferi 58
Saltuklular ve Gürcü İstilâsı 59
Saltuklular'ın Yıkılışı (1202) 60
Erzurum Selçuklu Hanedanı (1202-1230) 60

MENGÜCEKLER (1080-1228) **60**
Mengücek Beyliği'nin Kuruluşu 60
Mengücekler'in İkiye Ayrılması 61
Kemah-Erzincan Kolu 62
Erzincan Mengücekleri'nin Yıkılışı 63
Divriği Mengücekleri Kolu 63

DANİŞMENDLİLER (1085-1175) **64**
Danişmendliler'in Sınırlarının Genişletilmesi 65
Taht Kavgaları ve Danişmendliler'in Parçalanması 66
Sivas Danişmend Kolu'nun Sona Ermesi 67
Malatya Danişmendliler'inin de Sona Ermesi 68

ARTUKLULAR **69**
Artukoğlu Sökmen'in Hısn-ı Keyfa Artuklu Beyliği'ni Kurduktan Sonraki Faaaliyetleri 71
Artukoğlu İlgazi Ve Mardin Artuklu Beyliği'nin Kurulması 72
Belek Gazi 74
Eyyubîlerin Tabiyetinde Artuklular 78

Moğol İstilasından Mardin Artuklularının Yıkılışına Kadar Artuklular 82

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM..... 85

ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ'NİN KURULUŞ DÖNEMİ (1075-1155)..... 85

Anadolu Fatihi Süleyman Şah ve Zamanı (1075-1086)..... 85
Süleyman Şah'ın Anadolu'ya Gelmeden Önceki Faaliyetleri..... 87
Süleyman Şah'ın Geldiği Sırada Anadolu'nun Durumu..... 87
Süleyman Şah'ın Anadolu Selçuklu Devletini Kurması..... 89
Süleyman Şah ile Sultan Melikşah Arasında Başlayan Gerginlik..... 90
Süleyman Şah'ın Çukurova (Kilikya) Seferi (1083)..... 93
Süleyman Şah'ın Antakya Seferi..... 93
Süleyman Şah'ın Büyük Selçuklular'la Çatışması ve Ölümü..... 95
Süleyman Şah'ın Eseri..... 97
Süleyman Şah'ın Ölümünden Sonra Başlayan Saltanat Fâsılası (1086-1092)..... 98
Ebu'l Kasım ve İznik Devleti..... 98
İzmir Türk Beyliği-Çaka Bey ve Faaliyeti..... 99

Anadolu Selçuklu Devleti'nin Yeniden Toparlanması..... 101
Sultan I. Kılıç Arslan ve Zamanı (1092-1107)..... 101
I. Kılıç Arslan'ın Malatya Kuşatması (1095)..... 102
Birinci Haçlı Seferi'nin Hazırlanması..... 104
İlk Gelenler..... 104
Eskişehir (Dorileon) Savaşı (30 Haziran 1097)..... 106
Haçlılar'ın Anadolu Dışındaki Hareketleri ve Buralarda Kurdukları Devletler..... 108
1101 Haçlı Seferleri..... 109
I. Kılıç Arslan'ın Gümüştegin Ahmed Gazi ile Bozuşması..... 110
I. Kılıç Arslan'ın Ölümü (14 Haziran 1107)..... 111
ŞAHİNŞAH (Melikşah) (1110-1116)..... 113
Şahinşah'ın Ölümü..... 113
SULTAN I. MESUT ve Zamanı (1116-1155)..... 114
II. Haçlı Seferi ve Sultan I. Mesud..... 116
Sultan I. Mesud'un Ölümü..... 120
SULTAN II. KILIÇ ARSLAN ve Zamanı (1155-1192)..... 121
Kılıç Arslan'ın Malatya Danişmedlilerine Son Vermesi..... 126
II. Kılıç Arslan'ın Ülkesini Oğullarına Taksim Etmesi..... 126
III. Haçlı Seferi ve II. Kılıç Arslan..... 127
Sultan II. Kılıç Arslan'ın Ölümü..... 129
SULTAN I. GIYASEDDİN KEYHÜSREV'in Birinci Hükümdarlığı (1192-1196)..... 130
SULTAN II. RÜKNEDDİN SÜLEYMAN ŞAH ve Zamanı (1196-1204)..... 132
Sultan II. Süleyman Şah'ın Gürcistan Seferi (1202)..... 134
Sultan II. Rükneddin Süleyman Şah'ın Ölümü (6 Temmuz 1204)..... 135
SULTAN III. KILIÇ ARSLAN (1204-1205)..... 136
SULTAN I. GIYASEDDİN KEYHÜSREV II. Saltanatı (1205-1211)..... 136
Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Karadeniz Siyaseti..... 139
Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Şahadeti ve Şahsiyeti..... 141
SULTAN I.İZZEDDİN KEYKAVUS ve Zamanı (1211-1219/20)..... 142
Sultan I. İzzeddin Keykavus'un Sinop'u Fethi ve Ticaretin Gelişmesi (1214)..... 144
Sultan I. İzzeddin Keykavus'un Halep Seferi ve Ölümü..... 146
Sultan I. İzzeddin Keykavus'un Şahsiyeti..... 147
SULTAN I. ALAEDDİN KEYKUBAD ve Zamanı (1219/20-1237) "Uluğ Keykubad"..... 148
Alâiye (Alanya)'nın Fethi (1223)..... 149
Doğu Siyaseti ve Anadolu Birliğini Sağlama Gayreti..... 151
Sultan I. Alaeddin Keykubad'ın Kırım (Suğdak) Seferi (1227)..... 153
Selçuklular Döneminde Suğdak (Kırım)'ın Ticari Önemi..... 156
Gürcistan'a Yapılan Seferler ve Ahlatın Alınması..... 158
Sultan I. Alaeddin Keykubad'ın Trabzon Seferi (1228)..... 161
Sultan I. Alaeddin Keykubad ve Celaleddin Harezmşah..... 161
Yassı Çimen Savaşı (10 Ağustos 1230)..... 163
Moğollar'a Karşı Alınan Yeni Tedbirler..... 164

Eyyûbiler İle Münâsebetler ve Sultan I. Alâeddin Keykubâd'ın Ölümü 165
Sultan I. Alâeddin Keykubâd'ın Şahsiyeti 166

ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ'NİN GERİLEME DEVRİ (1243-1277)..... 168
Moğol İstilâsı ve Kösedağ Felâketi (3 Temmuz 1243) 171

MOĞOL HAKİMİYETİNDE ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ'NİN PARÇALANMASI..... 176

SULTAN II.İZZEDDİN KEYKAVUS (1246-1249)..... 176

II. İZZEDDİN KEYKAVUS – IV. RÜKNEDDİN KILIÇ ARSLAN – II. ALAEDDİN KEYKUBAD'IN MÜŞTEREK SALTANATI 177
Celaleddin Karatay 177
Anadolu Selçuklu Ülkesi'nin İkiye Ayrılması..... 179
İzzeddin Keykavus'un Memleketten Ayrılması ve Ölümü 180

IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın İkinci Müstakil Hükümdarlığı (1261-1262-1266) 181

SULTAN III. GIYASEDDİN KEYHÜSREV ve Zamanı (1266-1284) 182
Moğol Baskısına Karşı Girişilen Hareketler..... 183
Baycar'ın Ayaklanması 183
Hatıroğlu İsyanı 184

Anadolu'da Moğol İdaresinin Kurulması..... 188

SULTAN II.GIYASEDDİN MESUD'UN Birinci Hükümdarlığı (1284-1296)..... 189
Anadolu'da Ayaklanan Moğol İdarecileri 190
Baltu İsyanı (1296) 190

SULTAN III. ALAEDDİN KEYKUBAD ve Zamanı (1298-1302) 191
Sülemiş'in Ayaklanması (1298) 192

SULTAN II. GIYASEDDİN MESUD'UN İKİNCİ HÜKÜMDARLIĞI (1302-1308) VE ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ'NİN SONA ERMESİ..... 193

ANADOLU'DA MOĞOL İDARESİNİN SONA ERİŞİ 194

ANADOLU SELÇUKLU TARİHİNE AİT BELLİ BAŞLI KAYNAKLAR..... 195

Bizans Kaynakları 195

Ermeni Kaynakları..... 195

Süryani Kaynakları..... 195

Arap Kaynakları..... 196

Farsça Kaynaklar 196

Yerli Kaynaklar..... 196

BİBLİYOĞRAFYA..... 196

İNDEKS 203

GİRİŞ

Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi, konusu itibariyle üç bölüm halinde incelenmiştir. Bunlar;

a. Malazgirt Savaşından önce Anadolu'ya yapılan seferler.

b. Malazgirt Savaşından sonra kurulan beylikler.

c. Anadolu Selçuklu Devleti'dir.

Birinci bölümde, Türklerden önce Anadolu'ya Emevîler ve Abbasiler zamanında yapılan ve bu akınlarda Türkler'in oynadıkları roller incelenmiştir. Tabiidir ki, Anadolu Türkler tarafından fetih edilmeden önce, Arapların çok sayıda ve yıpratıcı seferlerine maruz kalmıştır. Ne var ki onlar sadece buraya, askerî seferler tertip etmekle yetinirken.Türkmenler ise top yekûn gelerek Anadolu'yu yurt edinmişlerdir. Araplar'a karşı belki de en büyük avantaj, Türkler'in bu özelliği gösterilebilir.

İkinci bölüm de ise Türk gelenek ve ananelerine uygun bir şekilde feth ederken bölgelerde irsî beylerin, kurdukları beylikler ele alınmıştır. Muhakkak ki Anadolu'nun Türkleşmesinde ve İslâmlaşmasında çok başarılı ve kalıcı hizmet verenlerden birisi de bu beyliklerdir. Bunlar bulundukları yerleri tamamiyle bir Türk yurdu ve İslâm ülkesi haline getirdikleri gibi, kurucuları da halk arasında efsanelere karışmış ve evliyalık mertebesine çıkarılmıştır. Külliyeler, türbeler, zaviyeler ve hankâhlar beyliklerin kuruldukları alanları süslemişlerdir.

Bu konunun en önemli ve sonuncu bölümü ise başlı başına bir vakıa olan Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuruluşu ve unutulması mümkün olmayan hizmetleridir. Çünkü bu aziz vatanımızın teessüsünde en büyük hizmeti Anadolu Selçukluları yani Türkmenler yapmışlardır.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin temelleri 1075 yılında atılmış, kuruluşunu ise 1155 yılında tamamlamıştır. 1155 yılından 1243 yılına kadar yükselmeye devam etmiş, bu tarihte Moğollar'ın ağır bir darbesiyle duraklamıştır. 1243 yılından 1277 yılına kadar, Moğollar'ın ağır vergi taleplerine rağmen ikbal devrini muhafaza ederek varlıklarını sürdürmüşlerdir. Ancak 1277 yılında Süleyman Pervane'nin idam edilmesinden sonra başlayan Moğol baskıları neticesinde, gerileme başlamış, nihayet güçlükle yaşatılan devlet, 1308 veya 1318 yılında inkıraz etmiştir.

Bununla beraber her çınar devrilirken yerinde biten yeni filizler gibi, Selçuklu Devleti'nin enkazı üzerinde de Osmanlı Beyliği filizlenmiş, zamanla gelişerek her bakımdan büyüklüğün zirvesine ulaşmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MALAZGİRT ZAFERİNE KADAR ANADOLU'YA GENEL BİR BAKIŞ

Anadolu'nun Coğrafi Durumu ve Jeopolitik Önemi

Anadolu, Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlayan çok önemli bir köprü durumundadır. Üç tarafı denizlerle çevrili, çeşitli nehir ve ırmaklarla sulanan önemli bir yerleşim alanı özelliği gösterir. Anadolu ve onun coğrafî bakımdan bir devamı olan Trakya, dünyanın kuzey yarım küresinde ve ılıman iklim kuşağında bulunmaktadır. Anadolu, yüzey şekilleri ve iklimi bakımından Asya kıtasına büyük benzerlik gösterir. Bir haritaya bakılacak olursa, Anadolu plâtosunun, batıya doğru uzanan İran'ın bir devamı olduğu görülür. Bu yüzden Anadolu içine Toroslar ve Fırat'ın doğusu da girmektedir. Kıbrıs ve Ege adaları (Rodos, Sakız, Midilli v.s.) da tabiî bakımdan Anadolu'nun birer uzantılarıdır. Anadolu 26-45 meridyenleri ve 36-42 paralelleri arasındadır. Boyu 1600, eni ise 650 km. kadardır.[2]

Anadolu; coğrafî konumu itibariyle, dünya çapındaki jeopolitik önemini, tarihin hiçbir devrinde yitirmemiştir. Mısır ve Mezopotamya bölgeleriyle birlikte en eski medeniyetler Anadolu'da da kurulup gelişmiştir. Dünya medeniyetinin meydana geldiği Akdeniz ülkelerinden hiçbiri Anadolu-Trakya'nın jeopolitik özelliklerine sahip olmamıştır. Bu özelliğe sahip olan Anadolu'nun Asya ile Avrupa arasında bulunması, değişik iklimleri üzerinde taşıması, çeşitli ürünlerin yetişmesi ve bilhassa boğazlara sahip bulunması, jeopolitik değerini daha da artırmaktadır. Bu özellik Anadolu'yu medeniyetin beşiği yaparken pek çok kavmin ihtirasını da üzerine çekmiştir. Kuzeyin soğuk denizlerinden sıcak denizlere inecek istilâyı ancak boğazlarda durdurmak mümkün olabilmektedir. Anadolu, tarih boyunca daima yerleşim ve savaş alanı olmuştur.

Tarih Boyunca Anadolu'da Yaşamış Olan Kavimler

Son yapılan araştırmalardan anlaşıldığına göre Anadolu, "Tarih Öncesi Medeniyetler" bakımından da zengin bir ülkedir.

Höyüklerden çıkan kalıntılara göre Anadolu M.Ö. IV. ve III. binlerde Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Orta Anadolu olmak üzere üç kültür bölgesine ayrılırken daha sonraki yıllarda bunlara bir de "Batı Anadolu Kültür Bölgesi" katılmıştır.

Anadolu'nun tarih devri Asur Kolonileri çağı ile başlar. M.Ö. XIX. yüzyıllarda Asurlu tüccarlar Anadolu'daki bir çok şehirlerde ticaret mahalleri kurdular. Bu kolonilerle mektuplaştıklarını Kayseri yöresinde Kültepe'de yapılan kazılarda bulunan Asur dili ve

[2] Y. Öztuna, **Başlangıçtan Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi**, II, İstanbul 1964, s. 52.

Çivi yazısı ile yazılı tabletlerden öğreniyoruz. M.Ö. 640'a doğru Asur İmparatorluğu bütün Ön-Asya'yı içine alıyordu. Anadolu'da Kapadokya'dan İran içlerine kadar uzanan yerler Asurluların yönetimi altında bulunuyordu.[3]

Koloniler devrinin sonlarına doğru Anadolu Proto-Hititlerin akınına uğradı. Burada asıl kültürü ve uygarlığı geliştiren Hititler iç Anadolu Bölgesi'ne yerleştikten (M.Ö. 1918'e doğru) sonra, civar devletlerle münâsebete başladılar. Bu sırada Batı Anadolu'da Luviler, Pelasglar, Van dolaylarında Urartular, Güneydoğu Anadolu'da Hurriler ve Subarîler bulunuyordu.

M.Ö. 1200 yıllarında Hititler batıdan gelen çok şiddetli saldırılara uğradılar. Mısırlıların "Deniz Kavimleri" dedikleri Trako-Frigler ve Muşkiler boğazlardan Anadolu'ya geçerek Hititlere son verdiler ve başta Hattuşaş olmak üzere bütün Hitit şehirlerini yağma ve tahrip ettiler.

Sakarya nehri kıvrımına yerleşen Frigler (M.Ö. 1200-676), Hititler'e son verdikten sonra Konya ve Adana'ya kadar genişlediler. Frigler VII. yüzyılda Konya'yı önemli bir Frig şehri yapmışlardır. Alâeddin Tepesi kazılarında bol miktarda Frig çanak çömleğine ve kalın bir Frig iskânına rastlanmıştır. Bu devirde Konya'nın ismi bugünkü söylenişe yakın olarak Kawania'dır. Frigler'in asıl hareket noktaları Gediz ve Menderes bölgeleriydi. Bu arada Traklar'dan olduğu zannedilen Ermeniler de Anadolu'nun doğu ve güney kısımlarına yerleştiler.[4]

Yine aynı yüzyılda, Frigler Anadolu'nun yukarıda bahsedilen kısımlarına yerleşirken Ege kıyıları da Yunanistan'dan gelen sömürgeci İyonlar tarafından istilâya uğradı. Bunlar Efesos, Miletos, Smyrna gibi önemli ticaret kolonileri kurdular. Daha sonraları Karadeniz kıyılarına da geçerek Sinope, Amisos, Trabesus... gibi kurdukları şehirlerle ticarette önemli gelişmeler kaydettiler. Fakat bunlar hiç bir zaman kıyılardan içerilere geçemediler.[5]

Daha sonra Anadolu, İran'da kurulan Medler (MÖ. ?-550) ve Persler (M.Ö. 550-331)'in eline geçti. Anadolu Persler'le Yunanlılar arasında yapılan savaşların uğrak yeri oldu. Persler'i Makedonyalılar (Büyük İskender), Romalılar ve Bizanslılar takibetti.[6]

Fakat şu bir hakikattir ki bu kavimlerin hiç birisi Anadolu'nun tamamına hakim olup birlik ve beraberliği sağlayamadılar. Diğer adı geçen büyük devletler ise hiç bir zaman Anadolu'yu bir yurt olarak görmediler. Makedonyalılar ve Romalılar ancak Anadolu'yu istilâcı devletler olarak sömürdüler. Bizans ise ne zaman paraya ihtiyaç duysa, bunu ağır vergiler koyarak Anadolu halkından topluyor ve onlara zulmediyordu. Bu yüzden Bizans da burada yaşayan çeşitli din ve dil guruplarını hiç bir zaman birleştirmedi. Çünkü hem Bizanslılar ve hem de Ermeniler kendi kiliselerine bağlı kalarak ayrı dillerde ayinlerini yaptıkları için aralarında bir kaynaşma olmuyordu.

Ortaçağ'da ise Anadolu'nun yerli halkı buraya yeni gelen milletlerle karıştı. Bizanslılar; Balkanlar'daki Bulgarlar'ı, Avarlar'ı, Uz, Peçenek ve Kuman (Kıpçak)lar'ı,

---

3 E. Memiş, **Eskiçağ Türkiye Tarihi**, 4. Baskı, Çizgi Kitabevi, Konya 2002, s. 37 vd.
4 E. Memiş, **Eskiçağda Türkler**, Çizgi Kitabevi, Konya 2002, s. 72 vd.
5 Memiş, **Eskiçağ Türkiye Tarihi**, s. 157.
6 Memiş, **Genel Tarih**, 2. Baskı Konya 1999, s. 221.

Ferganalı Hıristiyan Türkleri Anadolu'ya yerleştirdiler. Bu arada Kafkaslar'dan hareket eden Ermeniler'den bir kısmı da Güney Anadolu'ya yerleşti.

Anadolu'ya Gelen İlk Türkler

Anadolu'ya Türkler'in ilk olarak gelişi IV. asrın sonlarına doğru Hun Türkleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Şöyle ki:

Doğuda Büyük Hun Devleti'nin yıkılmasından sonra batıya gelen bir kısım Hunlar, Roma İmparatoru I. Theodosios'un ölümünden (395) sonra, bir taraftan Balkanlar'a yerleşerek Trakya üzerine yürürken, öte taraftan da Kafkas Dağları'nı geçerek Anadolu'yu istilâya başladılar. Kursık ve Basık adındaki iki komutanın idaresindeki Hun atlıları Erzurum üzerinden geçerek Karasu ve Fırat havzalarından Malatya'ya ulaştılar.[7]

Hun atlıları burada ve daha güneylerde Urfa, Antakya ve Sur şehirlerini muhasara ederek, Kudüs ve Suriye'de bazı maceralardan sonra kuzeye yönelerek Orta Anadolu bölgesinden geçip Doğu Anadolu yoluyla Azerbaycan üzerinden Karadeniz'in kuzeyindeki yurtlarına dönmüşlerdir (396). Bundan iki yıl sonra Anadolu'ya küçük çapta yeni bazı akınlarda daha bulunmuşlardır. Hun Türkleri'nin bu seferleri Anadolu'ya ilk Türk girişini temsil etmesi bakımından oldukça önem arz eder.

Anadolu'ya ikinci büyük göç dalgası 466 yılında olmuştur. Avrupa Hunları'na bağlı Ağaçeri Türk boyları Azerbaycan'a ve Doğu Anadolu'ya yerleşmişlerdir. Daha sonra bunlar Halep ve Şam taraflarına göç etmişler, bir kısmı da Güney Azerbaycan'da Erdebil ve çevresinde yurt tutmuşlardır.[8]

Anadolu'ya üçüncü Türk istilâsı Bizans hakimiyeti sırasında Sabarlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Sabarlar Tanrı Dağları'nın batı bölgeleriyle İli Irmağı civarında Hunlar'a bağlı olarak yaşıyorlardı. Bunlar sonraları hakimiyet alanlarını Doğu Avrupa yönünde genişlettiler (508). Sasaniler'le bir anlaşma yaptıktan sonra Bizans'la mücadeleye başladılar. Bu sebeple Bizans memleketlerini Kafkasların güney kısımlarına kadar işgal ettiler. Daha sonra ileri hareketle Kayseri, Konya ve Ankara taraflarına şiddetli akınlar yaparak pek çok ganimet topladılar. Bizans'a indirdikleri bu ağır darbeden sonra Sabarlar, tekrar geri yurtlarına döndüler.

Anadolu Adının Ortaya Çıkışı

Eski Çağ tarihlerinde Anadolu'nun adı "Asia Mineure" (Küçük Asya) olarak geçer. Bu deyim X. asra kadar devam etmiştir.[9]

Bizans imparatorlarından Herakleios (610-641) zamanında ordu ve idare düzeni, temelden değişikliğe uğramıştır. Anadolu askerî ve idarî olarak "Thema"lara ayrılmıştı. Bu themalar tamamıyla askerî mahiyette idare birlikleriydi. Thema'ların başında, bölgelerinde en yüksek askerî ve sivil kudretleri uygulayan strategos'lar bulunurdu.

---

7 A. Çay, **II. Kılıç Arslan**, Ankara 1987, s. 2; A. Sevim, **Anadolu'nun Fethi** - **Selçuklular Dönemi** (Başlangıçtan 1086'ya kadar), Ankara 1988, s. 13.

8 Çay, s. 3, Y. Bedirhan, **Selçuklular ve Kafkasya**, Çizgi Kitabevi, Konya 2000, s. 56- 57.

9 Y. Boyunağa - Y. Şen, **Türkiye Tarihi**, Ankara 1977, s. 10.

Thema kelimesi kolordu manasına gelirken, sonradan bu askerî bölgelere ad olarak kullanılmıştır. Bu müessese, askerî birliklerin Anadolu'daki bölgelere iskân edilmesi suretiyle meydana gelmiştir. Böylelikle Herakleios devrinde Opsikion, Armeniakon, Anatolikon kara themalarıyle Anadolu'nun güney kıyısındaki Karabisian deniz themaası kurulmuştur.[10]

Themalar, organizasyonu kuvvetli ve yerli bir ordunun meydana gelmesi için temel teşkil etti. Böylece, devleti hiç bir zaman güven vermeyen ve her zaman da yeterli sayıda sağlanamayan yabancı asıllı ücretli askerlerden bir ölçüde kurtardı. Zira ücretli askerler çok pahalıya mâl oluyordu.

Thema'ların sayısı daha sonra 14, Selçuklular'ın Anadolu'yu fetih etmelerinden az önce de 21'e yükseldi. Bu thema'ların isimleri ve bulundukları bölgeler şöyledir: [11]

1. Anatolika Themaası	Merkezi Konya. Konya, Isparta, Burdur, Afyon, Kütahya çevresi.
2. Armeniakon Themaası	Merkezi Amasya. Amasya, Samsun, Sinop ve Çorum çevresi.
3. Thrakesion Themaası	Merkezi Efes. Aydın, Manisa, Uşak ve Denizli çevresi.
4. Optimaton Themaası	Merkezi İzmit. Kocaeli ve Sakarya çevresi.
5. Opsikion Themaası	Merkezi İznik. Bursa, Eskişehir, Balıkesir, Çanakkale ve Bilecik çevresi.
6. Bukellarion Themaası	Merkezi Ankara. Ankara ve Bolu çevresi.
7. Paphlagonia Themaası	Merkezi Çankırı. Çankırı ve Kastamonu çevresi.
8. Khaldia Themaası	Merkezi Trabzon. Trabzon ve Rize çevresi.
9.Mesopotamia Themaası	Merkezi Erzincan. Erzincan, Tunceli ve Elazığ çevresi.
10. Koloneia Themaası	Merkezi Şebinkarahisar. Gümüşhane, Ordu Giresun çevresi.
11. Sebasteia Themaası	Merkezi Sivas. Tokat Yozgat, Niğde, Kırşehir ve Nevşehir çevresi.
12. Lykandos Themaası	Merkezi Malatya. Malatya ve Adıyaman çevresi
13. Selevkeia Themaası	Merkezi Tarsus. Adana ve İçel çevresi.
14. Kıbyraioton Themaası	Merkezi Antalya. Antalya, ve Muğla çevresi.
15. Samos Themaası	Merkezi İzmir. İzmir, Midilli, Sakız ve Sisam adaları.
16. Kypros Themaası	Merkezi Pafos.
17. Kharsianon Themaası	Merkezi Kayseri. Kayseri ve çevresi.

[10] G. Orstrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi** (Çev: Fikret Işıltan), Ankara 1981, s. 91.
[11] M.H. Yınanç, **Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri**, İstanbul 1944, s. 32-34; Öztuna, II. s. 57- 58.

18. Vaspurkan Theması	Merkezi Vustan. Bingöl, Muş Van ve Ağrı çevresi
19. Anı Theması	Merkezi Anı. Kars ve Çoruh çevresi.
20. İberia Theması	Merkezi Tiflis. Gürcistan ve Ermenistan tarafları.
21. Antiokheia Theması	Merkezi Antakya.Hatay, Maraş, Antep ve Urfa çevresi [12]

Yukarıda adı geçen bu themalardan Selçuklular'ın fetih mânasında ilk karşılaştıkları bölge Anatolika Theması olmuştur. Anatolika kelimesi doğu anlamında olup, Anatolika Theması ise Bizans'ın doğusunda kalan ülkeler anlamına geliyordu. İşte Türkmenler bu deyimi kendi söyleyişlerine uydurarak Anadolu şeklinde telaffuz ettiler. Böylece o tarihlerden itibaren yurdumuzun bu Asya kısmına "***Anadolu***" adı verildi. Osmanlılar da ülkelerini çeşitli beylerbeyliklere ayırdıkları sırada, merkezi Kütahya olan eyalete, Anadolu Beylerbeyliği adını verdiler.

Bununla beraber hem Selçuklular ve hem de İslâm yazarları, Anadolu'ya "Memalik-i Rum", "***Diyar-ı Rum***" ve "***Belde-i Rum***" demeye devam ettiler. Hattâ Anadolu Selçukluları bazı kaynaklarda "Rum Selçukluları" şeklinde de geçer.[13]

İlk Haçlı Seferleriyle Anadolu'ya gelen Avrupalılar, Anadolu'daki Türk iskânının durumu tam anlamıyla idrak edemediklerinden Anadolu'yu "Remenia" (Roma ülkesi) olarak kaydetmişlerdir. Ancak II. Haçlı Seferi sonunda yani XII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Haçlı yazarları Anadolu'nun tamamıyla Türkleştiğini görerek burayı Turguie "Turkia" diye isimlendirdiler. Böylece "Türkiye" tabiri ilk defa batı kaynaklarında yer almış oldu.[14]

Ermeni Hayton'un: "Türkler, Türkiye'nin sahibi olduktan ve Sultanın yönetiminde burada yerleştikten sonra Lâtinler bu memleketi 'Turguie' adıyla anıyorlar." şeklinde ifadesi de Anadolu'nun tamamıyla Türkleştiğinin ve Türk yurdu kabul edildiğinin en güzel ifadesidir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren Asya kesiminde bulunan Türk topraklarının tamamına "Anadolu" adı verilmiştir. "Türkiye" tabiri ise yine Cumhuriyetle birlikte ilk defa, kurulan devletimize isim olmuştur.

Emevîler ve Abbasiler Zamanında Yapılan Anadolu Akınları

Anadolu'ya ilk gazaları Emevîler (661-750) başlattılar. Bilhassa Hz. Muaviye (R.A.) devrinde, gazaların ağırlık merkezini Anadolu teşkil etti. Ganimet almak, ordunun fiziki gücünü diri tutmak ve iyi talim görmesini sağlamak için hemen her yıl bir veya iki defa Anadolu'ya akın yapmakta idiler.[15]

Yaz kış yapılan bu akınların bir fetih politikası yoktu. Sadece yukarıda belirtilen gayelerin yanında düşmanı yıpratma arzusu birinci plândaydı. Bizans ile aralarında

---

[12] Bknz: Orstrogorsky, s. 228'deki harita.
[13] İ.H. Konyalı, **Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi,** Konya 1964, s. 46.
[14] Turan, s. 196; C. Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler**, İstanbul 1984, s. 150.
[15] P.K. Hitti, **İslâm Tarihi** (Çev. Salih Tuğ), II., İstanbul 1980, s. 318.

bulunan hudut şehirlerine yerleşen mücahitler ile Suriye ordugâh şehirleri birliklerinin katıldığı bu gazalarda Ankara ve Amorion gibi Orta Anadolu'nun önemli şehirleri yağmalanıyordu. Bu gazalar esnasında Büsr bin Ebî Ertat, Malik bin Ubeydullah ve Malik Hubeyre önemli hizmetlerde bulundular.[16]

Emevîler devrinde yapılan gazaların en dikkat çekeni elbette İstanbul'un muhasarasıdır. Hz. Peygamber (S.A.V.)'in İstanbul'un fethi ile alâkalı müjdesine mazhar olmak isteyen Müslümanlarda bu istek bir ihtiras halini almıştı. İstanbul'a karşı ilk askerî hareket 668 yılında olmuştur. Bu sefere başta Ebû Eyyub Hâlid bin Zeyd el-Ensarî olmak üzere bir çok meşhur şahsiyetler de katılmıştır. İslâm ordusu Malatya-Kayseri-Amorion ve Eskişehir yolunu takibederek Kadıköy'e ulaştı. Yolculuk esnasında yıpranan bu orduya Hz. Muaviye, oğlu Yezid ile 669 yılında yardımcı kuvvetler gönderdi. Hz. Eyyub bu kuşatma esnasında ishal hastalığı sonucu şehit düştü.

Hz. Muaviye zamanında yapılan ikinci İstanbul kuşatması 674 yılında, Cunâde bin Ebî Umeyye el-Ezdî komutasında yapılmıştır. Bu kuşatma tam yedi yıl aralıklarla sürmüşse de "Gregeois"[17] denilen Rum ateşinin kullanılması sebebiyle çok kayıp verildiğinden netice alınamamıştır.[18]

Anadolu akınları sırasında temayüz eden komutanlardan birisi de, daha sonraki yıllarda şahsiyeti dillere destan olan Abdullah el-Battal'dır. 740 yılında Afyonkarahisar yakınlarında Akrainos mevkiinde yapılan savaşta Müslümanların mağlûbiyeti sonucu şehit düştü.[19]

İslâm ile müşerref olan Araplar Anadolu'yu çökertmek için bir takım teşkilâtlar kurmaya başlamışlardı. Hz. Ömer devrinden itibaren Avasım (Korunmuş Ülke) adı verilen bu mıntıka, Araplarla Bizans arazisini birbirinden ayıran Suriye-Küçük Asya askerî hudut ve müdafaa sahalarıydı.[20] Başlangıçta her iki düşman devlet, aralarında oldukça geniş bir araziyi boş bırakmışlardı.

Emevîler zamanında Araplar Avasım bölgesine yerleşerek Rumlar'ın terk ettikleri şehirleri tahkim ettiler. Strateji bakımından mühim olan noktalar; Tarsus, Adana, Maraş ve Malatya idi. Bu şehirlerin hepsi askerî yolların birleştiği noktalarda, yahut dağ geçitlerinin girişinde bulunuyordu. Kale ve burçlarla takviye edilen bu stratejik müstahkem mevkiler, Abbasiler'e kadar Arapların fethinden sonra Suriye'de teşkil ettikleri beş askerî mıntıka[21]dan en kuzeydekine yani Kinnesrin'e bağlı kaldı.

Ayrıca Kuzey-Doğu Anadolu'da (Karadeniz kıyıları hariç) ve Güney Kafkasya'nın en büyük bölümünde "Ermeniye Eyaleti" kurulmuştu. Avasım Anadolu'yu, Ermeniyye ise Ermeni bölgelerini çökertmek için çalışıyordu.

Anadolu akınlarına Abbasiler (750-1258) döneminde de daha düzenli ve şiddetli bir

---

16 W.E. Kaegi, **Bizans ve İlk İslam Fetihleri**, (Türkçesi M. Özay), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2000, s. 313 vd, Ş. Uçar, **Anadolu'da İslam-Bizans Mücadelesi**, İşaret Yayınları, İstanbul 1990, s. 79, 81, 83.

17 Suya bile atılsa üzerinde yanabilen ve son derece çabuk ateş alabilen, balmumu, kükürt, ispirto, kâfuru kimyevî bileşiği olan Rum ateşi Şam mültecilerinden Callinicus adında bir Suriyeli tarafından keşf olunmuştu. M. Sertoğlu, **Resimli Osmanlı Ansiklopedisi**, İstanbul 1958, s. 116.

18 Uçar, **Anadolu'da İslam-Bizans Mücadelesi**, s. 84, 86, 87.

19 Hitti, II., s. 321.

20 Hitti, II., s. 317.

21 Bu beş askerî mıntıka; Filistin, Dımışk, Kinnesrin, Ürdün ve Humus ordugâhlarıydı.

şekilde devam edildi. Harun er-Reşîd (786-809), halifeliğinin ilk yıllarında büyüyen Kinnesrin'i "el-Avasım" adı altında müstakil bir idare bölgesi haline getirdi (786). Bu alan bütün Antakya mıntıkasından, takriben güney-batıda Asi nehri, güney-doğuda Halep ve Menbiç'e ve bunun kuzeyinde Bizans hududuna kadar bütün araziyi kaplıyordu.[22]

Aslında ilk zamanlardan itibaren bu askerî bölge iki kısma ayrılmıştı:

1. el-Avasım. Güneydeki iç mıntıka.

2. Sugur veya Sugur el-İslam. Kuzey ve kuzey doğudaki asıl müstahkem kuşak. Bu dış kuşak X. asrın ortasında Akdeniz sahilindeki Avlas'tan başlayıp Tarsus, Adana, Misis, Zapatra, Maraş, Malatya ve Hısn-ı Mansur'a ulaşıyor, sonra Fırat üzerinden hareketle Sumaysat'a ve nihayet Fırat'ın batı sahilini takip ederek Balis'i içine alıyordu. Bu bölge biri Suriye'ye, diğeri de Irak'a ait olmak üzere iki kısımdı. Birincisi Maraş'la birlikte Suriye-Kilikya arasındaki mühim geçitleri ihtiva eden müstahkem kuşağın bütün batı kısmını, ikincisi ise Maraş'ın doğusundaki hat üzerinde bulunan mevkileri ihtiva ediyordu. Bunlardan birincisinin merkezi Tarsus, ötekisinin ise Malatya idi. Daha önemli olan Tarsus Kinnesrin'e, Malatya da el-Cezire (Harran) eyaletlerine bağlanmıştı. Tarsus Suguru Bizans Klikya, Malatya Suguru ise Kommagene (Ceyhan ile Fırat arasındaki ülke) eyaletlerine karşı faaliyet gösteriyorlardı.[23]

İslâm gazilerinin durak yerleri olan bu Sugur vilayetlerine günahlarını affettirmek ve cihat sevabı kazanmak için gelenlerin içinde Türkler çoğunlukta idi. Sonra İranlılar geliyordu. Horasan'dan, İran'dan ve Maveraünnehir'den gelen Türk askerlerinin cesaretlerinden, yiğitliklerinden ve savaş kabiliyetlerinden faydalanan Abbasiler, onları Tarsus, Misis, Aynzarba, Adana, Maraş, Hades (Göynük), Malatya, Amîd (Diyar-ı Bekir), Meyyafarikîn (Silvan), Ahlat, Malazgirt, Kaalikala (Erzurum) gibi sınır şehirlerine yerleştiriyorlardı.[24] Bunlar Anadolu'ya yerleşen ilk Müslüman Türk askerleri oldular. Harun er-Reşîd ve oğlu Mutasım (833-842) zamanında Türk sayısı bir hayli artış gösterdi. Türk mücahitleri Anadolu içlerine Bizans'la yapılan savaşlarda büyük hizmetlerde bulundular. Özellikle Halife Mütevekkil (847-861) zamanında hilâfet ordusunun çoğunluğu Türkler'den meydana gelmişti. Bu sebeple adı geçen askerî bölgelerin idaresi Türk komutanlar tarafından yürütülmeye başladı. Bu kumandanların önemlilerinin isimleri şunlardır:[25]

Vâsıf et-Türkî, Karinoğlu Fazl, Ferec et-Türkî, Amaçur et-Türkî, Bilgeçur, Ferganalı Halef, Toganoğlu Ahmet, Ebu sabit et-Türkî, Yazman, Busr Afşinî, Kayıoğlu Ahmet, Burduoğlu Rüstem, Munis... Umumiyetle Suriye askerî hattının merkezi olan Tarsus'ta oturan bu Türk kumandanları, biri yazın (Sâife), diğeri kışın (Şâtiye) olmak üzere yılda iki defa olmak üzere Bizans'a gazalara gidiyorlardı.

Ayrıca bu Türk kumandanlarından Afşin,[26] İtah, Mengücur, Ferganalı Ömer,

---

[22] Kaegi, **Bizans ve İlk İslam Fetihleri**, s. 399.
[23] Öztuna, II., s. 54.
[24] Yınanç, s. 20-21.
[25] Yınanç, s. 20-21.
[26] Afşin (Haydar bin Kavus), İran bölgesinde büyük bir huzursuzluğa ve sapık düşüncelere yol açan Babek'i yakaladı (837). Bizans'taki başarıları ile ünü arttığından düşmanları faaliyete geçerek onu dinsizlikle suçladılar. Uzun bir muhakeme sonunda hapsedildi ve burada öldü (841). H.D. Yıldız, "Abbasiler Devrinde

Semarkantlı Harîs, Boğa, Vasıf gibi mücahitler de Bizans akınlarıyla şöhret kazandılar. Bilhassa Mutasım devrinin büyük komutanlarından Afşin, Bizans İmparatoru Theophilos (829-842)'un ordularını dağıtarak Amorion'u ele geçirerek yakıp yıktı ve halkını esir edip mallarına el koydu. Bu zaferinden sonra büyük bir üne kavuştu (838).

Bizans'a Yapılan Akınların Gittikçe Zayıflaması

IX. asrın ortalarında Halife Mütevekkil'in bütün Arap birliklerini terhis ederek yeni ordularını birinci derecede Türkler'den, ikinci derecede de İranlılar'dan kurması, aralarında şiddetli bir rekâbete sebebiyet verdi. Bu durum merkezdeki halifelerin zayıflığı nispetinde Sugur vilayetlerindeki Türk komutanları daha serbest hareket etmeye zorladı. Bunlar halifeye sadece ismen bağlı görünüyorlar, fakat bildiklerini yaparak güç ve nüfuz kazanıyorlardı. Hattâ Mutasım'ın yerine geçen oğlu Vâsık (842-847) zamanında Türk komutanlar nüfuzlarını öyle ileri götürdüler ki, Halife, onlardan Eşnas'a saltanat sembolü olan değerli taşlarla süslü bir taç giydirip "Sultan" unvanı vermeye mecbur kaldı.[27]

Abbasiler'in Bizans karşısındaki üstünlüğü IX. asrın ortalarından itibaren bozulmaya başladı. Çünkü devletin iç işlerindeki karışıklıklar, halifelerin ister istemez Bizans'ı ihmal etmelerine sebep oldu. Uçlarda bulunan Türk ve İran birlikleri arasındaki rekâbetler de olumsuz etkiler yapıyordu. Bizanslılar da aynı şekilde İslâm uç bölgelerinde Müslümanlarınkine benzeyen askerî teşkilâtlar kurarak Balkanlar'dan getirdiği Hıristiyan veya Şamanist Türkler'i buralara yerleştirdiler. Peçenek, Kuman, Uz ve diğer Türk boylarına mensup olan bu insanlar İslâm memleketlerine yağma ve tahrip akınlarıyla Bizans sınırlarını asırlarca savundular. Arapların sugur vilâyetlerine karşı Bizans'ın kurduğu bu askerî uç teşkilâtına "Stratyot" deniyordu. Batı Anadolu'da ise aynı teşkilâtlara "Akrit" denildiği bilinmektedir.

Bizans'ın Müslümanlara Karşı Atağa Kalkması

Bizans'ın İsoriya (717-802) ve Amorium (802-867) sülâleri zamanında umumiyetle Araplar başarılı oldular. Fakat Makedonya Soyu (867-1057) zamanında bu durum değişmeye başladı. Bu soydan II. Nikephoros Phokas (963 - 969), Kıbrıs ve Girit'i Müslümanlardan geri alarak Antep (Ayntab)'i işgal etti. Daha sonra buradan hareketle önemli İslâm merkezlerinden biri olan Halep şehrini de yağmaladı.[28]

Bizans, karşı hareketine devam ederek Adana, Misis ve Tarsus gibi önemli şehirleri de Müslümanlardan geri aldı (964). Böylece Müslümanları Kilikya (Çukurova)'dan çıkarmış oldular. Bu arada Antakya da Bizans'ın eline geçti.[29]

I. İoannes Çimiskes (969-976) zamanında da Bizans saldırıları bütün şiddetiyle

---

Türk Kumandanları, el-Afşin Haydar b. Kavus", **Tarih Enstitüsü Dergisi**, İstanbul 1974, s. 1-22.; A. Çay, s. 5.

27 Cevdet Paşa, **Kısas-ı Enbiya**, VII, s. 423.; B. Uçok, **İslâm Tarihi, Emeviler Abbasiler**, Ankara 1979. s. 117.

28 Yınanç, s. 24.

29 Öztuna, II, s. 560

devam etti. Bizans orduları Beyrut'a kadar ilerlediler.

Bizans İmparatoru II. Basileios (976-1025) Sugurun ihmal edilmesinden faydalanarak Malazgirt, Erciş ve dolaylarını ele geçirip Ermeni memleketlerini Bizans'a bağladı. Böylece Anı ve Ermeni krallıkları Bizans'ın yüksek hakimiyetini tanımış oldular.[30]

Bu arada Diyarıbekir tarafındaki Arap emirliklerinden biri olan Mervanoğluları (990-1095) da 999'da İmparator II. Basil (Vasil) Diyar-ı Bekir bölgesinde geldiği zaman resmen himayesini kabul ederek vergi vermek ve Bizans'ın yüksek egemenliğini tanımak kaydıyla varlıklarını güçlükle koruyabilmişlerdir.[31]

Bizans saldırılarının devam etmesi üzerine yüz binlerce Müslüman, Arap Ülkelerine göçtü. Zira Bizans eline geçirdiği yerlerde bulunan Müslümanları zorla Hıristiyan yapıyordu. Müslümanların bir kısmı gördükleri işkenceler üzerine Hıristiyan olurken, bir kısmı da kılıçtan geçirildiler. Halbuki Müslümanlar ellerine geçirdikleri topraklarda bulunan insanlara büyük bir hoşgörü ile dinlerinde serbest bırakıyorlardı.

Bu durumlardan da anlaşılacağı gibi Oğuzlar'ın Yakın-Doğu da görüldüğü sırada Müslümanların durumu içler acısıydı. Vaktiyle 100 bin atlı çıkaran sugur vilâyetleri önemlerini yitirmişti. Sevap kazanmak, gazi ve şehit olmak için Sugura gelen yüz binlerce mücahidden de eser kalmamıştı. Bu arada İslâm dünyasından bu mücahitlere gönderilen yardımlar da kesilmişti.

İspanya, Türkistan ve Sind (İndus) gibi en uzak ülkeleri fetheden Müslüman Araplar, nedense kendilerine çok yakın olan Anadolu'yu bir türlü alamamışlar, Bizans karşısında aciz kalmışlardı. Bununla beraber asırlar süren Müslüman akınları, Anadolu'yu geniş ölçüde hırpalamış ve XI. yüzyıl Türk fethine müsait bir zemin hazırlamıştır.

Arapların Anadolu'yu Fethedemeyişlerinin Sebepleri

Bu hususta hemen akla gelen şu cevaplar verilebilir:

1. Aslında Bizans İmparatorluğu içten ve dıştan çok önemli sarsıntılar geçiriyorsa da hem karada hem de denizde askerî teşkilâtı, diğer devletlerden daha iyi idi. Henüz kalın surları yıkacak bir gelişme olmadığı gibi, Gregeois (grejova) ateşinin sırrı da çözülememişti.

2. Bizans'ı çökertmek için kurulan Sugur vilâyetleri son zamanlarda bir hayli ihmal edilmeye başlamıştı. Bu sebeple en önemli bir müessese olan uçlar görev yapamaz oldular.[32]

3. Anadolu'daki dağ sıralarının da bu hususta etkisi olmuştur. Çünkü bu dağlar doğudan batıya doğru birbirlerine paralel bir şekilde uzanırlar. Anadolu'nun güneyinde Suriye ve el-Cezire arasında kademeli birer duvar halinde yükselirler. İşte İslâm orduları bu dağ geçitlerinden ilerlemek zorunda idiler. Bizans kuvvetleri bu dağ geçitlerini tuttukları zaman İslâm gazileri geri dönüşlerinde pusuya düşürülerek imha ediliyorlardı.

---

30 A. Sevim, **Genel Çizgileriyle Selçuklu Ermeni İlişkileri**, Ankara 1983, s. 9.
31 Yınanç, s. 25.
32 Öztuna, II., s. 56-57

4. Araplar iklim bakımından da bazı zorluklarla karşılaştılar. Çünkü Anadolu iklimi onlara soğuk geldi.
5. Arapların başarısızlıklarının bir diğer sebebi de istilâ hareketlerinin genellikle askerî bir mahiyette kalmasıdır. Yani Anadolu'yu hiç bir zaman bir yurt olarak görmediler.

Fakat şunu da hemen belirtmek lâzımdır ki, İslâm gazilerinin Anadolu'daki fetih mücadeleleri Bizans İmparatorluğu'nu bir hayli zayıflatmış ve böylece gelecek fetihlere uygun bir zemin hazırlamıştır. Bu bakımdan Emevî ve Abbasî gazilerinin hizmetleri de hiç bir zaman unutulmamalı ve daima minnetle hatırlanmalıdır.

Türkler'in Anadolu'yu Fethetme Sebepleri

Genel Olarak

Anadolu'ya Türkmen akınları başladığı sırada, Anadolu halkı eski dillerini, âdetlerini, dinlerini ve yaşayışlarının bir kısmını muhafaza ediyorlardı.

Anadolu'nun Türk Milleti'ne vatan olması, uzun bir devrede ve çok büyük sıkıntılar neticesinde gerçekleşmiştir. Selçuklular bu kutsal görevi gerçekleştirirken de Bizans'a, Haçlılara ve Moğollara karşı canları ve kanları pahasına mücadele etmiş; vatanımızın her köşesi ve her karış toprağı sayısız ecdat kanıyla sulanmıştır.

Atalarımızın Anadolu'yu feth etme gayelerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Cihat etmek için.
2. Yeni bir yurt edinmek ve yerleşmek için.[33]
3. Kendilerini beslemek ve hayvan sürülerine otlaklar bulmak için.

Şimdi sırası ile bu maddeleri gözden geçirelim:

Cihat Etmek İçin

Bütün Müslüman ülkelerde olduğu gibi Müslüman Türkler'de de en başta gelen mukaddes gaye Cihat etmekti. "İlâ-yı Kelimetû'llah" ve "Fi-sebilillâh" uğrunda savaşmanın nimetleri hem bu dünya ve hem de öbür dünya için sayılamayacak kadar çoktur. Bu hususta Kur'an-ı Kerîm'de ve Peygamber Efendimizin mübarek sözlerinde bir çok teşvik edici işaretler vardır. Cihat uğrunda can ve mal verenlerin mazhar olacakları saadet ve aksi halde uğrayacakları belâlar anlatılmıştır.

Kur'an'a ve sünnetlere sımsıkı bağlı olan Türk sultanlarından Tuğrul Bey, devletini kuvvetlendirdikten sonra, Hilâfeti Şiî-Büveyh Devleti'nin elinden ve Müslümanları onların şerlerinden kurtarmak maksadıyla Bağdat Seferi'ne çıkarken Halifeye gönderdiği mektubunda; "Hazret-i Muhammed'e hizmetle şeref kazanmak, takdis

[33] Çay, s. 8-9.

edilmek, bizzat Hacca giderek yolları açmak; asileri kaldırmak ve Mısır şaşkınları (Fatımîler) ile savaşmak arzusunda..." bulunduğunu[34] bildiriyordu (1055). "Kendime saray yapıp yanında bir câmi inşa etmezsem Allah'tan utanırım" sözü de büyük Sultanın dindarlığının güzel bir işaretidir.[35]

26 Ağustos 1071 Cuma günü askerlerini toplayan Alp Arslan da secdeye vardıktan sonra; "Ya Rabbi! Seni kendime vekil yapıyor, azametin karşısında yüzümü yere sürüyor ve senin uğrunda savaşıyorum. Ey Tanrım niyetim halistir, bana yardım et, sözlerimde hilaf varsa beni kahret..." şeklinde ki duası ile derin ve sarsılmaz imanını belirtmiştir.[36]

Osman Gazi de son nefeslerinde oğlu Orhan Gaziy'e: "Zalim olma dünyayı adâletle şenlendir. Cihada devam ederek beni sevindir. Bilginlere uy ki din işleri düzene girsin... Askerlerinden.. gururlanıp din bilginlerinden yüz çevirme. Bizim yolumuz Allah yolu ve amacımız Allah'ın dinini yaymaktır. Yoksa kuru kavga ve cihangirlik dâvası değildir."[37] diye devam eden meşhur vasiyetinde bulunmuştur.

Bu misalleri çoğaltmak elbette mümkündür. Nitekim gerek Selçuklular gerekse Osmanlılar, Bizans topraklarını savaş yaparak fethediyorlar ve sonra tamamen "İslâm - Türk toprağı: dârü's-sulh" haline getiriyorlardı.

Türk derviş ve gazilerinin Anadolu'nun fethinde çok önemli hizmetleri oluyordu. Cihat ateşinin canlı kalmasını sağlayanlar onlardı. Fethedilen şehirlerde derviş ve gazilerden bir kısmı yerleşiyorlar ve o bölgenin Türkleşmesinde önemli rol oynuyorlardı. Arkadan gelen taze kuvvetler de adım adım Cihat gayesini yürütüyorlardı.[38]

Yeni Bir Yurt Edinmek ve Yerleşmek İçin

Araplar'a uygun gelmeyen Anadolu, aksine Türkler'in millî bünyelerine uygun bir yurt özelliği gösteriyordu. İklimi, geldikleri yerlerdeki iklim özelliklerine uygun olduğu gibi, yüksek yaylaları da hayvanları için çok elverişli idi. Bu yüzden bütün aile ve hayvanlarıyla hareket eden Türkmenler, fethettikleri yeni yerlere yerleştiler ve buralarda yeni Türk köyleri kurdular. Önceki isimlerini değiştirdiler.

Kendilerini Beslemek ve Hayvan Sürülerine Otlaklar Bulmak İçin

Oğuzların Anadolu'ya gelmelerinin bir diğer sebebi de Anadolu'nun gayet zengin ve bereketli topraklara sahip olmasıdır. Daha önce Anadolu'ya yapılan keşif seferleri (Çağrı Bey, Kutalmış, İbrahim Yınal v.s.) bu ülkenin yerleşmek için ideal bir yer olduğunu göstermişti.[39] Zaten ardı arkası kesilmeyen yeni Türkmen göçleri Anadolu'nun fethini zaruri kılıyordu.

---

[34] O. Turan, **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi**, I., İstanbul 1969, s. 189.
[35] Turan, **Mefküre**, I., s. 190.
[36] Turan, **Mefküre**, I., s. 192.
[37] Komisyon, **Padişahlar Ansiklopedisi** (Tercüman Yayınlarından), İstanbul s. 20.
[38] Boyunağa, Bayrım Şen, s. 13.
[39] Turan, **Mefküre,** I., s. 17.

Türkler'in Anadolu'yu Fethetmek İstemeleri (Büyük Selçuklu Devleti Politikası Yönünden)

1040 yılında Dandanakan Zaferini müteakip Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulmasıyla birlikte zaten devam eden göçler daha da hızlandı. Bu başı boş göçebeler devlete büyük bir sıkıntı olmaya başladılar. Devlet bu meseleyi bir baba sıfatıyla ele aldı. Bir çok yönlerden Anadolu'yu onlara hedef gösterdi. Şimdi Anadolu'nun fethi olayını bu yönden ele alalım:

Göçebe Oğuzların Durumu

Devleti kuran asıl unsurun dışında bir de göçebe Oğuzlar vardı. Bunlar devlet sınırları içinde ve dışında sorumsuzca yer değiştiriyorlar, Sultanı dahi dinlemeyip emre itaat etmiyorlardı. Kendilerine yurt bulmak ve sürülerini otlatmak için sık sık İslâm ülkelerini yağmalıyorlardı. Pek çok ülke bunlardan yıldıkları gibi hattâ Halife Kaim bi Emrillah bile Tuğrul Bey'e haklarında şikâyette bulunmuştu. Ayrıca vezir Nizâmü'l-Mülk de bu göçebe Oğuzlara karşı tavır almıştı. Türkmenlerin yağmaları ve etraflarına zarar vermeleri üzerine Halife Tuğrul Bey'e gönderdiği mektupta; "Ey Tuğrul Bey Muhammed, aldığın memleketler sana kâfidir, diğer İslâm memleketlerine dokunma." şeklindeki şikâyeti üzerine Tuğrul Bey; "Benim milletim pek çoktur ve bu memleketler onlara kâfi gelmiyor. Eğer Türkmenlerden bir kısmı aç kalıp kötülük yapıyorsa buna karşı ben ne yapabilirim." demiştir. Bunlardan dolayı söz dinlemeyen bu göçebe Oğuzlar, kendilerine gidilebilecek yer olarak ancak Anadolu'yu görmüşlerdir.

Devletin Gittikçe Fazlalaşan Halkına Yer Bulmak İstemesi

Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluş amaçlarından birisi de halkına yer bulmaktı. İster söz dinleyip emre itaat etsinler veya ister söz dinlemesinler devletin görevi halkını rahat ettirmektir. Arkası kesilmeyen Türkmen göçleri, nüfusu bir hayli artırmıştı. Bu durum asayişsizliklere ve şikâyetlere sebebiyet vermeye başladı. Bu huzursuzluk ancak cihatla, yeni yerler fethetmekle ve hayvanlara yeni otlaklar bulmakla mümkün olabilirdi. Oğuz akınları karşısında Diyarıbekir Mervânî emiri Nasrü'd-devle'nin şikâyeti üzerine, Tuğrul Bey; "Kullarımın senin memleketine geldiğini haber aldım. Sen bir Sugur emirisin. Onlara mal verip kâfirlere karşı kendilerinden faydalanmalısın. Zira onların maksatları Bizans ve Ermeni beldeleridir." diyerek Anadolu'nun fethini işaret etmiştir. İşte bu yüzden devlet, Anadolu'nun fethini hedef olarak seçmiştir.

Selçuklu Devleti'nin Yerli Halkını İstilâ ve Anarşiye Karşı Korumayı Bir Vazife Bilmesi

Devlet sınırlarına en büyük tehlike, o zamanın en kuvvetli devletlerinden biri olan

Bizans'tan olabilirdi. Bu yüzden Anadolu'nun Türkleşmesi bu büyük tehlikeyi yok edebilirdi.

Abbasî Halifesi'nin Tuğrul Bey'i Fatımîler'i Yıkmaya Davet Etmesi

Hakikaten Mısır'dan İslâm ülkelerine Şiî propagandası yaparak durmadan nifak tohumları saçan Fatımîler'in yıkıcı çalışmalarına son vermek gerekiyordu. Sünnî Müslümanlığın koruyucusu olan Türk sultanları bu durumu düzeltmeyi kendilerine şerefli bir hizmet kabul etmişlerdi. Ancak ne var ki henüz şartlar buna müsait değildi. Hem Tuğrul Bey'in ve hem de Alp Arslan'ın Fatimiler üzerine yaptıkları seferleri yarıda kalmıştır. Bu şerefli hizmet ileride Sultan Selahaddin-i Eyyubî'ye nasip olacaktır (1171).

Anadolu'da Güzel Yayla ve Kışlakların Bulunması

Bizans ve İran arasındaki Anadolu hududunda bulunan güzel yayla ve kışlaklar da Türkistan'daki nüfus fazlalığını Anadolu'ya çekiyordu.[40]

Türk Sultanlarının "Cihan Hakimiyeti Mefkûresi" İdealine Sahip Bulunmaları

Belki de en önemli sebeplerden birisi budur. Bu ideal İslâm'ın cihadı ile birleşerek daha da ulvîlik kazanmıştır.[41] Anadolu'nun küffardan kurtarılıp İslâm güneşi ile aydınlatılması sultanlar için ana gaye olmuştur.

Anadolu'nun Fethinde Türkler'in Geçtikleri Belli Başlı Yollar

Anadolu'yu kuzey ve güneyden sıra dağlar kuşattığı için, bu istikametlerden girmek çok zordur. Bundan dolayı Anadolu ya batıdan veyahut da doğudan istilâ edilmiştir. Dağları yaran nehirler ve ırmaklar doğuda derin ve uzun vadiler açmışlardır. Türkmenler de Anadolu'nun fethinde bu vadilerden geçmişlerdir. Bu hususta takip edilen belli başlı yollar ve vadiler şunlardır:[42]

a. Kura, Çoruh, Kelkit ve Yukarı Kızılırmak vadisinden Kastamonu ve Çankırı taraflarına giden yol.

b. Aras, Karasu ve Kızılırmak vadisinden Orta Anadolu'ya çıkan yol.

c. Aras, Murat Suyu ve Fırat vadisinden Malatya, Adıyaman ve Urfa dolaylarına; ya da Murat Suyu vadisinden, Kızılırmak'ın güneyinden Kayseri ve Konya dolaylarına varan yol.

d. Van Gölü ve Toroslar'ın güneyinden Çukurova'ya, oradan da İç-Anadolu'ya uzanan vadilerden giden yol.

---

[40] Cahen, a.g.e., s. 149.

[41] O. Turan, **Selçuklular ve Türk İslâm Medeniyeti Tarihi**, İstanbul 1969, s. 212; İ. Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, II. Baskı, İstanbul 1983, s. 349-350.

[42] Yınanç, s. 185; M. Ç. Uluçay**, İlk Müslüman Türk Devletleri**, Ankara 1975, s. 148.

Türk'lerin Anadolu'ya Yerleşme Sırası

Türkler Anadolu'ya bir defada gelmemişlerdir. Aralıklarla ve değişik şekillerde yapılan göçler halen devam etmektedir. Bu göç sırasını da şu şekilde gruplandırabiliriz:[43]

XI. Yüzyılda Yapılan Göçler

En önemli göç bu yüzyılda yapılmıştır. Türkmenler büyük kitleler halinde gelerek Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasını sağlamıştır. Anadolu'nun asıl kapısını açanlar bunlardır.

XII. Yüzyılda Yapılan Göçler

1. Haçlılar ve Bizanslılarla yapılan savunma savaşlarına yardım için Büyük Selçuklular'ın gönderdikleri askerlerden Anadolu'ya yerleşenler olmuştur.

2. Gürcü krallarının Erran bölgesinin bir kısmını ellerine geçirmeleri üzerine buradaki Türk ve Müslümanların büyük bir kısmı Anadolu'ya göç etmişlerdir.

3. XII. yüzyılın sonlarına doğru Anadolu'ya gelen ve Anadolu Selçukluları'na saldıran Harezmli bir grup, Anadolu Selçuklu sultanlarının hizmetine girerek buraya yerleşmişlerdir.

XIII. Yüzyıldaki Göçler

1. Moğollar'ın önünden kaçarak Anadolu'ya gelen Türkmenler, uçlarda gidilmeyen yerlerdeki fetihleri gerçekleştirmişlerdir.

2. Moğollar'ın yıktığı Harezmşahlar'a bağlı boy ve oymakların bir kısmı Anadolu'ya sığınmışlardır.

3. Yine Moğollar tarafından istilâ edilen Kıpçak ülkesinden deniz ve kara yoluyla Anadolu'ya göçler olmuştur.

4. Aynı yüzyılın ikinci yarısından sonra Moğol istilâsı üzerine göç eden Türk oymakları kadar da Moğol boy ve oymakları vardı. Mani dinine, Hıristiyanlığın Nasturizm mezhebine bağlı Türkler de bu arada görülmüştür.

XIV. Yüzyılda Önemli Göç Olmamıştır

XV. Yüzyıldaki Göçler

XV. yüzyılın başlarındaki Timur istilâsı ile Anadolu'dan pek çok Türk, Rumeli'ye göç etmiştir. Bu arada Moğollar'ın önünden kaçarak Anadolu'ya gelen Kara Tatarları Timur geri götürmüştür.

XVI. Yüzyılda Yapılan Göçler

Şiîliği kabul eden bazı Türkler Şah İsmail'in yanına İran'a gitmişler, buna karşılık

[43] Yınanç, s. 168-172.

İran'dan bazı Türkler de Anadolu'ya gelmişlerdir.

XVII. Yüzyılda Yapılan Göçler

Cezalandırılan Celalilerden bir kısmı İran'a kaçmış, İran'dan da bazı Türkmen boyları Anadolu'ya gelmişlerdir.

XVIII. Yüzyılda Yapılan Göçler

İran ve Kırım'dan Anadolu'ya yoğun bir Türk göçü olmuştur.

XIX. Yüzyılda Yapılan Göçler

Kafkasya'nın Ruslar tarafından işgali üzerine pek çok Türk buradan Anadolu'ya göç etmişlerdir. Aynı yüzyılda Yunanistan, Yugoslavya ve Bulgaristan'dan da Anadolu'ya gelenler olmuştur.

XX. Yüzyılda Yapılan Göçler

Balkan Savaşları'nın neticesinde Anadolu'ya göçler devam etmiştir. Lozan Barışı'ndan sonra değişme usûlü ile Yunanistan'daki Türkler Anadolu'ya gelmişlerdir. Siyasî sebeplerle 1950'de Doğu Türkistan ve Bulgaristan'dan da Türk grupları Anadolu'ya gelmişlerdir. Halen günümüzde dahi bu göçler adı geçen yerlerden devam ediyor.

Anadolu'nun Fethini Kolaylaştıran Sebepler

Anadolu'nun fethi muhakkak ki kolay olmadı. Bu uğurda pek çok mücadele ve savaşlar yapıldı. Emevî ve Abbasilerin dört yüz yılda başaramadıkları bu fetih hadisesi, atalarımız tarafından yüz elli yılda gerçekleştirildi. Tabii ki bu fetih hareketi sırasında bazı kolaylaştırıcı sebepler de onlara yardım etti. Fethi kolaylaştıran bu sebepleri de şöyle sıralayabiliriz:

Fetihten Önce Türkler'in Anadolu'yu Tanımış Olmaları[44]

Türkler genellikle savaşacakları milletleri ve onların savaş usûllerini, memleketlerinin özelliklerini önceden hazırladıkları küçük keşif kollarıyla tanır ve öğrenirlerdi. Çağrı Bey ve diğer Türk komutanlarının Anadolu seferleri bu kabildendi. Bu seferler neticesinde Türkler, Anadolu'nun özelliklerini, geçitlerini ve ırmaklarını öğrenmişlerdi.

Türkler'in Hem Çete Savaşlarına ve Hem de Meydan Savaşlarına Alışık Olmaları[45]

[44] Boyunağa- Şen, s. 14.
[45] Boyunağa- Şen, s. 15.

Anadolu şehirlerinin çoğu daha önce çete savaşları ile yağmalanmış, Bizans kuvvetleri bir çok yerde ortaya çıkan küçük müfrezelerle şaşkına döndürülmüş ve aciz bırakılmıştır. Bu şekilde yıpratılan Bizans kuvvetlerine Malazgirt'te ağır bir darbe indirilmiştir.

Bizans İmparatorluğu'nun Artık Yıpranmaya Başlamış Olması

Selçuklular yepyeni bir iman ve azimle devlet kurarken Bizans taht kavgalarıyla yıpratılıyordu. XI. yüzyılda Balkanlar'da Uz, Peçenek ve Kumanlar ara vermeden Bizans topraklarına akın ederken, başkentte çevrilen entrikalar neticesinde sık sık hükümet darbeleri oluyordu. Anadolu'yu temsil eden hırslı "Asker Partisi" ile, İstanbul'da toplanmış olan soyluların teşkil ettiği "Saray Partisi" iktidarı ele geçirmek için birbirleriyle devamlı çekişiyorlardı. Bu sebeple 1042'den 1081 yılına kadar, yani 40 senede 11 imparator değiştirmiştir. İmparatora baş kaldıranlar çoğunlukla Türklerden yardım istiyorlar, onlar da bu fırsatları bir bölge veya bir şehir karşılığında değerlendiriyorlardı. Meselâ Süleyman Şah, General Nikephoros Botaniates ile General Melissenos'a imparator olmaları karşılığında yaptığı yardım karşılığında geniş topraklara sahip olmuştur.[46]

Bizans Ordusunun Gönüllü Ve Ücretli Askerlerden Meydana Gelmiş Olması

Selçukluların iyi ve teçhizatlı millî orduları karşısında ücretle tutulmuş ve çeşitli milletlerden meydana gelen Bizans ordusu başarılı olamıyordu.

XI. yüzyılda Bizans'ın themalardaki idaresi bozulmuş, askere verilen dirlikler para sıkıntısı çekildiğinden zenginlere satılmıştı. Bu durum asker kaynağını kuruttu. Halbuki thema birlikleri Bizans ordusunun çekirdeği idi. Bu yüzden Bizans, askere olan ihtiyacını gayeleri sadece para kazanmak olan ücretli askerlerden gidermeye başladı. Tabiî ki bu askerlerin ya gazi veya şehit olmak için savaşan Türk askerlerinin karşısında tutunmaları mümkün değildi. Hattâ ücretleri geciken bu askerler zaman zaman devletin başına belâ kesiliyorlardı.

Tarsus'tan Kars'a Uzanan Avasım Müstahkem Hattında Bulunan, Asker Dirliklerinin Satılmasıyla Bizans'ın Daha Zayıf Duruma Düşmesi[47]

Araplar güneydeki Toros ve Anti-Toroslar'dan zorlanırken, Türkler ise Anadolu akınlarını daha ziyade Doğudan yapmışlardır. Gerçi bu bölge de dağlıktır. Fakat Doğu-Batı istikametinde ilerleyen nehirler, bu dağları keserek İç-Anadolu'ya kadar bir koridor gibi uzanan ve geçişe elverişli vadiler hazırlamışlardır.

Bizans'ın Doğuda Bulunan Ermeni Devleti'ni Yıkmış Olması

Ermeniler, Doğuda Türkler ile Bizans arasında tampon bir devlet özelliğinde

[46] Uluçay, s. 151; Çay, s. 9.
[47] Uluçay, s. 152.

bulunuyordu. Doğu Anadolu ve Fırat çevresinde bulunan "Büyük Ermenistan Krallığı" Malazgirt'ten çok önce Bizans İmparatoru IX. Konstantinos Manomakhos (1042-1055) tarafından yıkılınca, Bizans Oğuzlara karşı korumasız kaldı.[48]

Tarihte en büyük Ermeni tehcirini Bizans İmparatoru II. Basileus (976-1025) yaptı. Adı geçen İmparator devletin doğu sınırlarını güvence altına almak ve Müslüman memleketlerini ele geçirmek siyaseti sebebiyle bu bölgedeki küçük Ermeni ve Gürcü krallıkları doğrudan doğruya merkeze bağlayarak Ermenileri Orta-Anadolu'ya sürdü. Bunlar Sivas ve Kayseri yörelerine yerleştiler. Artık Doğu-Anadolu'da herhangi bir Ermeni ve Gürcü devleti mevcut değildi. Ancak Gürcü ve Ermeni generalleri Bizans ordusunda Selçuklulara karşı savaştılar. Anadolu'ya Selçuklu akınlarının başladığı sıralarda, Bizans tahtına çıkan IX. Konstantin ise Ermeni halkına çok ağır vergiler koyarak onlara çok kötü davrandı. Karşı gelenleri kılıçtan geçirip öldürdü. Vaspuragan bölgesini ilhak ettiğini ilân ettikten sonra burada oturan 40 bin Ermeni'yi göçe zorlayarak II. Basil[49] gibi onları Anadolu içlerine sürdü. Bundan dolayı Bizans, Ermeniler'in nefretini kazandı ve böylece Türklere karşı savaşacak olan taze bir kuvveti de yok etmiş oldu. Ermeni tarihçilerinden Urfalı Mathieu;[50] "... Ermenistan krallık tahtını devirmekle askerlerin ve komutanların desteği olan suru kendi elleriyle yıkmışlardır... Ermenistan Grekler'in elinden çekip alındıktan sonra Ermeniler, Romalılar'ın bütün fenalıklarından kurtulmuş oldular." diyerek bu hakikati dile getirir. Bunlardan da anlaşılacağı gibi, bugün de söz konusu edilen Ermenileri, iddia ettikleri yurtlarından, Türkler çıkarmamıştır. Yani Türkler bu bölgelerde önemli bir Ermeni devleti ile karışlaşmamışlardır. Ancak Bizans'tan hakaret gören ve önemsiz topluluklar halinde bulunan Ermeniler, Türkler'in bu bölgeye gelmesiyle rahat bir nefes almışlardır.

Türkler'in Fethettikleri Yerlerdeki Halka İyi Davranmaları

Bu sırada Anadolu'da büyük bir ekonomik kriz vardı. Feodal tekfurlar yerli halktan kanunsuz ve nizamsız olarak ağır vergiler alıyorlar ve onları Bizans idaresinden soğutuyorlardı. Devlet hazinesi ne zaman boşalsa bunun ceremesini Anadolu köylüsünden çıkarıyorlardı. Halbuki Selçuklular, Hıristiyan da olsa, yerli halka çok âdil davranıyor, yalnız İslâm'ın emrettiği haraç ve cizye alıyordu. Meselâ I. Gıyaseddin Keyhüsrev 1196 yılında Menderes havalisinden Akşehir bölgesine naklettiği Rumları beşer bin kişilik guruplara ayırarak, onlara evler, köyler, çift aletleri, tohumluk ve tarlalar vererek iskân etmiş ve beş yıl için onları vergiden muaf tutmuştur.[51] Bizans halkı Türk adâletini tanıdıkça Türklere daha çok ısınıyor ve bir direnmede bulunmuyorlardı.

Aynı Yıllarda Türk Boylarından Uz, Peçenek ve Kumanların Bizans'ı Balkanlardan Sıkıştırmaları

Müslüman Oğuzlar Bizans'ı doğudan sıkıştırırken tarihin garip bir cilvesi olarak yukarıda adı geçen diğer Türk boyları da yine Bizans'ı Batıdan sıkıştırıyorlardı. Bizans

---

48 Orstrogorsky, s. 309.
49 Sevim, **Ermeni İlişkileri**, s. 9-10.
50 Uluçay, s. 153-154'den naklen.
51 Turan, Türkiye, s. 240.

bu durum karşısında ister istemez Batıyı tercih etmek zorunda kaldığından Doğuyu ihmal etti.

Saydığımız Sebeplerden Belki de En Önemlisi Türkmenlerin Bir Millet Olarak Toptan ve Devamlı Göç Etmeleridir

Arap ordularının Anadolu harekâtı askerî olarak kalırken, Türkler'in Anadolu hareketi devlet ordularından daha ziyade aileleri ve hayvanlarıyla birlikte oluyordu. Eski yurtlarından ayrılıp Anadolu'yu yurt yapan büyük Türk kavmini buradan atmak mümkün olmadığı gibi onların geri dönmeleri için de başka bir ülke mevcut değildi. Orta-Asya'dan arkası kesilmeyen göçler devam ediyordu. Hattâ bunlardan bir kısmı Balkanlar'a geçmek zorunda kaldılar.

Anadolu'ya Gelen Oğuz Boylarının Yerleşme Şekilleri

Muasır tarihçilerin kayıtlarına göre Anadolu'yu fetheden Selçuklu ordusunun miktarı 100 ilâ 150 bin arasındadır. Bu orduya ailelerini ve yeni gelen göçmenleri de katarsak, Anadolu'ya gelen ilk Türk nüfusun bir milyondan fazla olduğu düşünülebilir.[52]

Kesif Türk muhacereti Anadolu'yu XI. asrın son çeyreğinde, tamamen bir Türk ülkesi yapmıştır. Öyle ki, dünya Türk nüfusunun en az üçte biri bir kaç asır içinde Anadolu'ya göçmüştür.

Anadolu Selçukluları ve onların varisi olan Osmanlılar, Türk göçlerini Anadolu'ya yerleştirirken çok akıllıca bir siyaset takip etmişlerdir. Meselâ aynı Oğuz boylarının belirli sahalarda birikmesine müsaade etmemişler, aynı boyun oymaklarını büyük mesafelerle dağıtarak aralarına başka Oğuz boylarından oymak yerleştirmişlerdir. Bu suretle Oğuzların yüzlerce yıldır asabiyetle muhafaza ettikleri 24 boy teşkilâtı, Anadolu'da bozulmuş, fakat bunun karşılığında Anadolu Türk milliyeti teşekkül etmiştir.[53]

Oğuzların Anadolu'ya yerleştikleri sırada bu ülkede az da olsa Türk nüfusa rastlanıyordu. Ancak bunlar Hıristiyan idiler. Yalnız Türkçe'yi unutmamışlardı. İlk Müslümanlığı kabul eden de bunlar oldular. Rum ve Ermenilerin ise Türkler'in geniş müsamahasından dolayı, çok azı din değiştirdi.

Daha önce de belirtildiği gibi, Bizans idaresi tarafından Anadolu'ya yerleştirilen Türkler; Bulgar, Hazar, Peçenek, Uz ve Kumanlardır. Abbasiler zamanında ise Anadolu'ya yerleşen Türkler, gazâ ve Cihat gayesiyle Anadolu'ya gelen Türkistanlıların çocuklarıdır.[54]

Anadolu'yu fetheden Türkler, her bölgeye aynı oranda yerleşmemişlerdir. Oğuzların Bozok gurubuna mensup 12 boy, Anadolu'nun genellikle kuzey taraflarına, Üçok

[52] Uluçay, II., s. 148.
[53] Öztuna, II. s. 77.
[54] Öztuna, II. s. 78.

gurubuna mensup 12 boy da güney taraflarına yerleşmişlerdir.[55] Oğuzlardan Anadolu'ya yerleşen en kalabalık boy, Selçuklu hanedanının da mensup olduğu ve anane bakımından en asil kabul edilen Kınıklardır. Asâlette ikinci sırayı alan ve Osmanoğulları'nın da mensup olduğu Kayılar ise onları takibetmiştir. Bu boyları Afşarlar ve Bayındırlar izlemiştir. Her boy kendi şivesini konuştuğu için, bu yerleşim alanlarında Anadolu Türk şiveleri teşekkül etmiştir. Kınık-Kayı şivesinin bugünkü Türkiye Türkçesi'ne esas olduğu sanılmaktadır. Anadolu'da Selçuklular zamanında Kınık şivesi hakim iken, daha sonra Osmanlılar zamanında Kayı şivesi gelişmiş, bilâhare Kınık-Kayı karışarak İstanbul'un fethinden sonra yazı dilinin esası meydana gelmiştir.

Anadolu'ya yerleşen Türkler'in çoğunluk sırasına göre yukarıda adı geçen boyları diğer Oğuz boylarından Çepni, Iğdır, Salur, Döğer ve Bayatlar takibetmiştir. Az da olsa diğer Türk boylarından Karluklar, Halaçlar, Çiğiller, Kanglılar, Uygurlar ve Kıpçaklar da Anadolu'ya gelmişlerdir.[56] Bu Türk boylarının şiveleri diğer çoğunlukta olan boyların arasında erimiştir. Yeni fethedilen Anadolu'ya çobanlık yapan göçebe Oğuzlardan başka, ziraatla uğraşan yarı göçebelerle, Maveraünnehir'in şehirli veya köylü Türkmenleri ile Horasan, Irak-ı Acem ve Azerbaycan yerlileri de gelmiştir. Fethedilen Anadolu halkına dini öğütler vermek üzere şeyhler, okullarda ders okutmak üzere İslâm âleminin muhtelif bölgelerinden bilginler görev almışlardır.

Anadolu'ya göç eden Türkler, step bölgelerinden geldikleri için kendilerine en uygun yer olarak İç-Anadolu'yu buldular ve burada ovalara yerleştiler. Dağlık yerler pek dikkatlerini çekmedi. Bilhassa Kızılırmak ve Sakarya arasındaki geniş ovalar aradıkları yerlerdi. Buralara yerleşen Türkmenler sayı itibariyle yerli halkı azınlıkta bırakınca İç-Anadolu'dan dışarı sızarak önce Batı-Anadolu'ya, sonra kuzey ve güney dağlarını aşarak kıyılara ulaştılar. Zamanla bütün Anadolu'ya yayıldılar.

Bugün Anadolu'da Türk nüfusun tamamı hemen hemen iskân edilmiş vaziyettedir. Göçebe yaşayan pek az bir nüfus kalmıştır ki, bunlara "Yörük" diyoruz. Bilindiği gibi Oğuzlar Müslümanlığı kabul edince "Türkmen" adını almışlar, bunların şehir ve kasabalara yerleşenlerine "Türk" denilmiştir.

Türkmenler, tutum ve davranışlarıyla yerli halka kendilerini sevdirmişler ve Anadolu'yu çok kısa bir zamanda önemli bir İslâm beldesi haline getirmişlerdir.

Anadolu'nun Türkler Tarafından Fethedilmesi

Tarihimizin altın sayfasını teşkil eden Anadolu'nun fetih olayı bazı dönemlerde gerçekleşmiştir. Bu fetih dönemlerini de şöyle ayırabiliriz:

a. Oğuz-Türkmen Akınları Dönemi.

b. Büyük Selçuklu Devleti Ordularının Yaptığı Fetihler Dönemi.

c. Anadolu'da Kurulan Mahalli Devletlerin Fetihleri Dönemi.

[55] Yınanç, s. 172
[56] Yınanç, s. 173

OĞUZ -TÜRKMEN AKINLARI DÖNEMİ

Henüz Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulmasından önce kendilerine yurt arayan Oğuzların düzensiz olarak yaptıkları akınlar bu döneme girmektedir. Bu dönemin en önemli akını Çağrı Bey tarafından yapılmıştır.

Çağrı Bey'in Anadolu Seferi (1018-1021)

Selçuklu Türkleri'nin Anadolu'ya girişi, bölgede oynadıkları önemli rol, dünya tarihinde, Müslüman Türkler için olduğu kadar Hıristiyan dünyası için de çok önemli bir yer tutar. Ancak derinliğine bir inceleme yapılmamış olan bu konu üzerinde çalışmalar oldukça yetersiz kalmış, hatta yok denecek kadar azdır. Bunun da nedeni, Türkler'in Kafkas'lara yerleşmelerinin sosyal yönden ele alınıp incelenebilecek yeterlilikte vesikaların son derece kısır olmasından kaynaklanmaktadır. Öyle ki, her halükârda olaylar sadece siyasî - askeri hikayelerden ibaret kalmaktadır.

Kafkaslar'ın Türklerle iskanına dair bazı mühim kayıtlar Dağıstan ve Şirvan'ın eski tarihi demek olan "**Derbent Nâme**" de bulunduğu bilinmektedir. Bu eserin Azeri Türkçe'sine tercümesi A. Kâzım Bek (1851) tarafından Azerbaycan'da neşredilmiştir. Eserin; "**Tarihü'l-Bab ve'l-Ebvab**" ismini taşıyan bölümü Müneccimbaşı tarafından Camiü'd-Düvel'ine alındığı bilinmektedir. Bu esere göre; "Selçuk 107 yaşında iken Cend'de öldü ve orada defnedildi. Geride Arslan (İsrail) Yabgu, Mikail ve Musa adlarında üç çocuk bıraktı. Bunlar babalarının geleneği üzerine henüz İslam'ı kabul etmemiş Türklerle savaşıyorlardı. Mikail bu savaşların birinde şehit oldu. O da geride Yabgu, Tuğrul Bey Muhammed, Çağrı Bey Davud adlarında üç çocuk bıraktı.

Söylendiğine göre, Mikail babası zamanında şehit oldu. Selçuk Mikail'in oğulları olan iki torunu; Tuğrul ve Çağrı Beyleri kendi yanında yetiştirdi. Vaktaki onlarda asalet, akıllılık ve liderlik vasıfları görünce onları kendi öz evlatlarından ve diğer torunlarından daha fazla sevdi. Kavmini bir araya toplayıp bunların ve evlatlarının aşiretlerin başkanı olmalarını vasiyet etti.

Rivayete göre Selçuklu Arslan Yabgu, 1025 senesinde Gaznelilerin elinde esir iken kendi memleketinden, yani Sırderya ile Amuderya arasındaki Oğuzlardan ve Kafkasya'da yaşayan soydaşlarından yüz bin kadar asker çıkarabileceğini söylemişti. Demek ki, Selçuklular, o taraflarda yaşayan oymaklarından takriben yarım milyon nüfus teşkil eden bir kütle üzerinde nüfuz icra edebiliyorlardı."[57] Bu da bize gösteriyor ki, Selçuklu uruğuna bağlı olsun olmasın Orta Asya bozkırlarından akın akın gelen Oğuz Türkmenleri daha devletin kuruluşundan çok önceleri gözlerini batıya dikmişler ve batıyı kendilerine bir kızıl elma olarak seçmişlerdir. Çünkü onlar biliyorlardı ki, diğer bölgelere giden soydaşları varlıklarını ve birliklerini koruyamayarak çok kısa bir sürede yok oldular. Türkmenlerin kendilerine vatan olarak seçecekleri bölge Orta Asya Türk

[57] Müneccimbaşı Ahmed Dede Efendi; **Camiü'd- Düvel, (**Haz. A. Öngül), s. 4. Togan, **Giriş,** s. 191. Ahmed b. Mahmud; s. 5.

ummanından sürekli insan unsuruyla beslenmeli, kültür ve medeniyetinin beşiği, anavatanı olan Türkistan ile münasebeti hiç kopmamalı idi. Bunun içindir ki, Kafkasya bölgesinin güzel ovaları ile mükemmel yaylaları Türk göçebelerinin her zaman sevdikleri bir araziyi teşkil etmiş, kuzeyden gelen Türk boyları burasını benimsedikleri gibi, güneyden gelen Oğuz ve Selçuklu Türkmenleri de buralarda yerleşmiş ve yurt tutmuşlardı. XI. yüzyılın başlarında Kafkaslara gelen Selçuklu Türkmenleri bölgede hiç de ciddi bir mukavemete uğramamışlardır. Selçuklular'ın buralarda suhuletle yerleşebilmeleri ancak kendilerinden evvel gelip de buralarda yerleşmiş bulunan Türk boylarının mevcudiyeti ile izah edilebilir. Selçuklu Türkler'inin esasını teşkil eden Türk göçebeleri ekseriyetini Türkmen-Oğuz aşiretleri teşkil ediyordu.[58] Bu aşiretler daha devlet kurulmadan çok önce kendilerinden evvel gelip de buralara yerleşmiş bulunan diğer Türkmenlerle birleşerek, kısmen Kafkasya'nın doğusu ile Azerbaycan'da kalmışlar ve ekseriyetle buradan geçerek Anadolu'ya yerleşmişlerdir.[59]

Selçuklu Türkler'inin Kafkasya bölgesine bilinen ilk ciddi akını bir keşif mahiyetinde olmak üzere Çağrı Bey tarafından yapıldı.[60] Aslında daha önceleri "**Horasan Gönüllüleri**" denilen Türkmenler 5. 000 ve 20. 000 kişilik birlikler halinde Kafkaslardan Anadolu'nun içlerine kadar uzanan Uçlarda (Avasım-Sugur) Bizans'a karşı cihat yapıyorlardı. Adudu'd-Devle zamanında (949- 983) ve 1006 yılında bile Yabgulu Oğuzları'nın bu gazalara katıldıkları bildirilmektedir.[61] İşte Çağrı Bey'in de bu ananeye uyarak Kafkasya ve Rum diyarına sefere çıktığı bildirilmektedir.[62] Ancak bunun bir ananeye uymak için mi, yoksa bir zaruretten mi kaynaklandığı meselesi üzerinde ileri ki sayfalarda durulacaktır.

Tuğrul ve Çağrı Beylere mensup olan Selçuklu Türkmenleri, X. yüzyılda Aşağı Türkistan (Müslüman Arap coğrafyacılarına göre Maveraü'n-Nehirdeki mücadele dolu ilk yıllarında Karahanlılar'dan Ali Tekin'in hücumları karşısında çok zorda kalmışlardı. İşte bu buhranlı devirde Selçuklular'ın başında bulunan Tuğrul ve Çağrı Beylerin verdikleri bir karara göre, Tuğrul Bey geçilmesi güç çöllere çekilirken, Çağrı Bey de 3000 kişilik bir süvari kuvveti ile uzak Rum ülkesinde bir keşif seferine çıkacaktı. Selçuk'un bu kudretli ve cefakâr torunları, muazzam bir mesafede bulunan Rum beldelerine gazaya teşebbüs ederlerken gerçekten de oldukça ümitsiz bir durumda bulunuyorlardı.

Çağrı Bey vaktiyle Emir Ahmed b. İsmail zamanında Horoson'ın bazı yerlerine yerleştirilen Türkmenlerden de aldığı yaklaşık 3000 kişilik bir kuvvetle birlikte[63] 1015 yılında Irak-ı Acem, Azerbaycan üzerinden batıya doğru ilerleyerek, "**rüzgar gibi uçan atları üzerinde uzun saçlı, yaylı ve mızraklı**" Türkmenler ile, o zaman Ermenilerin işgali altında bulunan Van gölü etrafındaki Ermeni Vaspuragan krallığı topraklarında göründü. Cl. Cahen, Urfalı Mateos'un 1018 tarihli olarak vermiş olduğu bu olayı "**imkansız"** olarak değerlendirmektedir**. "Vaspuragan'a yapılmış olan** Türkmen

---

58 Nizâmü'l-Mülk; **Siyaset Nâme**, (Haz. N. Bayburtlugil), İstanbul, 1987, s. 149.
59 el-Muntazam, VIII, s. 128. F. Sümer, "Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi? **Belleten, C. 24,** Sy. 96. s. 575. Resulzade, s. 6. Togan, **Giriş,** s. 173.
60 Yinanç, s. 36.
61 Siyasetnâme, s. 70. Turan, **Selçuklular Tarihi ve...** s. 90, 91.
62 Urfalı Mateos, s. 41, Turan, s. 90.
63 Yinanç, s. 35.

taarruzunu, hatta Çağrı Bey'in Ermeniye ve Kafkaslar bölgesine yapmış olduğu harekatını 1029'a çıkarılması gerektiğini"[64] ileri sürmektedir.

Selçuklu tarihi bahsinde, "**Selçukun oğullarını**" tarif ve tasvir eden Minhacuddin, Kafkasya bölgesine sefere çıkan Türkmenleri tarif ediyordu. Bu tip daha çok Milâdi VIII. yüzyıllarda Kırgız Petrogliflerindeki Alp resimlerini tasvir etmektedir.

"Ne havadaki kuş, ne ovadaki geyik onun okundan kurtulabilirdi (.....). Bir kasırga gibi, bir fırtına bulutu gibi idi (.....). Önüne geleni yeniyordu (.....). Selçuk oğlu, başına börkünü yan oturtmuş, dağ gibi Şahlanan bir at üstünde**,** kükreyen Arslan gibi, çakan şimşek gibi, dolu dizgin giderken, Turan ve İran ve Rum (.....) hayran bakıyordu."[65]

Selçuklu Türkleri'nin büyük bir İmparatorluk kurarak dünya tarihinde bam başka bir çığır açmasını ve bunun büyüklüğü ile haklı olarak övünen diğer bir tarihçi Yezdi, "Selçukluların Türkistan'dan Akdeniz sahillerine kadar, Kafkaslardan Yemen çöllerine kadar uzanan bir devlet kurduklarını anlatırken", şöyle diyordu: "Bir biri arkasından çektiğimiz kılıçlar ile, Rum, Türk ve Arap mülklerini salladık".[66]

1021 yılına kadar süren bu Selçuklu akını Azerbaycan'daki Vaspuragan krallığını, Şeddadoğulları'nı, Bizans'ı ve Selçuklular'ın amansız düşmanı olan Gaznelileri çok zor durumda bırakmıştır.

Çağrı Bey'in Bölgedeki Askeri Faaliyetleri

Çağrı Bey maiyetinde kalabalık bir kuvvetle, büyük bir akına, diğer bir deyişle "**keşif seferine**" çıkarken Aşağı Türkistan'dan maiyetine 3000 atlı almıştı.[67] Buna Horasan'da bir kısım Türkmenlerin de katıldıkları ve Ermeniye'deki Müslüman emirliklerinden de, mesela Şeddadoğulları'ndan, bir miktar ikmâl yardımı sağladığı hesap edilirse, nihayet yekûnu 6-7 bin kişi tutan bir kuvvet[68] kuzeydoğu istikametinden Medya sınırlarını fırtına gibi geçerek Vaspuragan krallığı arazisine girdi.[69]

Her şeyden evvel Türkler'in rüzgar gibi atlar üstünde, bölge halkının hiç alışık olmadığı bir giyim tarzında, kadınlar gibi uzun saçları, atılan hedefi şaşmayan mızrakları ve yaylarıyla görünüşleri, böyle bir manzara ile ilk defa karşılaşan Vaspuragan halkını oldukça korkutmuştu.[70]

Selçuklular sağa sola yaptıkları yağma ve tahrip akınlarını sürdürerek Reştunik bölgesine doğru ilerlediler. Ermeni Kralı Senekerim Reştunik bölgesinin başkenti Vostan (Urfalı Mateos'a göre Ostan)[71]'da oturuyordu. Türkler'in bu baskın ve yağma haberlerini alan kral oğlu ve veliahtı David'in kumandası altında bir orduyu başkumandan Şabuh'da

---

64 Cahen, "Türkler'in Anadolu'ya İlk Akınları", s. 1378.
65 Mevlana Minhacuddin, **Tabagat-i Nasiri**, (Nşr. H. G. Roberty), London 1881, s. 87. E. Esin, "Alp Şahsiyetinin Türk Sanatında Görünüşü", **Türk Kültürü**, Ağustos, 1965.
66 el- Yezdi el- Hüseyin, **el-Urâzâh Fi'l- Hikayet is- Selçukiyye**, s. 56.
67 **Ravzat al-Safa**, IV. **s.** 74.
68 Yinanç, "Çağrı Bey" Md. **İ.A.** C. III, s. 324-328.
69 Müverrih Vardan, s. 166.
70 Urfalı Mateos, **Vakayi-Nâme**, XXXVII, s. 48.
71 **Vakayi- Nâme**, s. 48.

olduğu halde Türklere karşı gönderdi. David ile beraber Şabuh bütün Vaspuragan zadegân sınıfını da yanlarına alarak Türk ordugâhına karşı yürüdü.[72] Ancak Ermeniler ok atmasını bilmediklerinden kılıçlarını kullanmaya çalıştılar. Şabuh yakın savaş yapmakla görevli bir kısım Türkmenler üzerine saldırdığı zaman gerilerde siperlenmiş büyük Türkmen müfrezesinin yağdırdıkları oklardan bir hayli zayiata uğradı.[73] Kralın oğlu David kendine fazlaca güvendiği için Türkler'in üzerine bütün kuvvetiyle yürüdü. Türkleri ilk hamlede bir miktar geriletmiş ise de, çevirme hareketiyle düşmanı çember içerisine alan Çağrı Bey'in kuvvetlerinin elinden Şabuh'un desteği ve engellemesiyle zorla kurtulabildi.[74] Ermeniler bozgun halinde savaş meydanını terk etmek zorunda kalmışlardı.

Bu ilk karşılaşmadan zaferle çıkan Çağrı Bey, kendine açılan Reştunik bölgesinde ciddi bir engelle karşılaşmaksızın uzun bir süre dolaştı ve hayli ganimet topladı. Van kalesi gibi sarp ve müstahkem mevkiiler müstesna, bir çok yerleri zaptetti ve Vaspuragan krallığının batı parçasına hâkim oldu.[75]

Artık bundan sonra Türkmenlerden bir gurup kuzeye doğru ilerleyerek Nahcivan bölgesine girdi; Gürcülerin memleketini talana başladı. Burada 5000 kişilik bir kuvvetle karşılarına çıkan Gürcü kumandan Liparit savaşa cesaret edememiş ve gerisin geriye dönerek kaçmak zorunda kalmıştı.[76] Gürcistan'a bağlı bulunan havzanın ele geçirilmesinden sonra Dovin üzerinden Nig bölgesine giren Türkmenler, bölge halkından bir çoğunu esir alıp, kiliselerini de tahrip ettiler. Niğde Becni (buranın adı, ilk olarak, batı komşusu Parpı kasabasından yetişme V. yüzyıl Ermeni kronikçisi Parpılı Lazar'ın 485'te biten eserinde, 481 vakaları arasında, huzurunda din uğruna ateşe tapan Perslerle savaşılacağı üzerine aziz Papaz "**Peçni'li Atik**" dolayısıyla geçiyor. Bunun bulunduğu vadi, Ermeni metinlerinde "**Tara – Çiçek**" ve Türklerce "**Dere – Çiçek**" diye anılmaktadır. 1908 Revan yıllığında, buradaki "Ala Pars, Becni, Arzakend, Ozanlar vs." adlı yerli köyün bulunduğu Becni'nin 826 kişi ile çoğunun Türk, kalanının Ermeni halkından olduğu yazılıdır.)[77] müstahkem kalesinin kumandanı Ermeni Generali Vasak Pahlavuni Türkmenlerin Hıristiyan ahaliyi tazyiklerini, manastırları yağmaladıklarını duymuş her tarafa haberler göndererek akıncılara karşı mücadeleye davet etmişti. Kendi emrinde süvari ve piyade 5000'e yakın asker vardı. Fakat bunu haber alan Çağrı Bey'in Becni üzerine ansızın baskın yapması üzerine Vasak Pahlavuni gerekli kuvveti toplayamadığı gibi, maiyetinde bulunan kuvvetlerin de bir araya getirilmesine zaman kalmadığından, eli altındaki ve asillerin ileri gelenlerinden Filipe, Gork, Erman gibi tanınmış silahşörlerin dahil bulunduğu 500 kişi ile karşı koymaya mecbur kaldı.

---

72 **Vakayi-Nâme**, s. 48.
73 Kafesoğlu, s. 268.
74 **Vakayi-Nâme**, s. 49.
75 Brosset, s. 49. Yinanç, s. 269, Mateos, s. 50, Kafesoğlu, s. 269, Sevim, **Anadolunun Fethi**, s. 40, B. Umar, **Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi**, İstanbul 1998, s. 76, 77, O. Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk – İslam Medeniyeti**, s. 90, 91. **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 14, 15. Hasan Yazdi, **Câmiü't-Tevârih**, Fatih, 4507, 170/a, Abu'l-Faraç, C. I, s. 295 – 296.,
76 Müverrih Vardan, s. 178.
77 Kırzıoğlu, **Kıpçaklar**, s. 39, 40.

Ermeniler mabetlerinde dua etmek suretiyle "**manen de silahlandıktan**"[78] sonra ilerlediler. Yolda bir köy kilisesini muhasara etmiş olan Türkmenlere rastladılar. Baskına uğradıklarını anlayan Türkmenlerin oldukça ağır kayıplarla geri çekilmesi Vasak Pahlavuni'nin cesaretini arttırdı. Halbuki, bunlar, sadece bir müfrezeden ibaretti. Bu öncüler taktik icabı arada muayyen bir mesafeyle geri çekilirken, Ermenileri asıl kuvvetlerin bulunduğu yere doğru sürüklediler. Bir anda kendilerini Çağrı Bey'in kuvvetleriyle karşı karşıya bulan Vasak ve güçleri şaşkınlıktan ne yapacaklarını şaşırmışlardı. Zaten çarpışmaktan başka çareleri de olmadığı için Türkmenlerle şiddetli bir savaşa tutuştular. Çok kısa bir sürede Ermeni güçleri ezildiler ve dağıldılar. Bizzat kumandan Vasak Cüzi bir kuvvetle kaçarken konakladığı Sergevil adlı mahalde istirahat anında ardından yetişen Türkmenler tarafından başına taş vurularak öldürüldü.[79] Müverrih Vardan'a göre**, "**Türkler Dovin'e akın ettikleri zaman kahraman Vasak onlara karşı geldi ve büyük kahramanlık gösterdikten sonra Sergevil'e döndü. Vasak'ın orada istirahat için biraz uyurken meçhul bir şahıs tarafından başına taş vurularak öldürüldü".[80] Ermenilerce "**Mariye**" mertebesine çıkarılan Vasak Pahlavuni'nin adına yazılan1029'dan kalma bir de kitabesi vardı.[81]

Çağrı Bey buralarda daha bir müddet talanlarına devam edip hayli ganimet topladıktan ve bu memleket hakkında icap eden bilgiyi edindikten sonra Aşağı Türkistan'a döndü ve sağ-salim emrindeki Türkmenler ile birlikte kardeşi Tuğrul Bey'e iltihak etti.[82]

Bizans'ın Durumu

Selçuklu hanedanından Çağrı Bey'in 1015 yılında Anadolu'ya düzenlemiş olduğu gaza ve keşif akını sırasında bu bölgedeki siyasi durumu kısaca da olsa yukarda izah etmeye çalıştık. Ancak burada Bizans'ın Kafkasya bölgesine yönelik siyaseti üzerinde durmak konunun aydınlatılması açısından yerinde olur kanaatindeyiz. Çünkü Bizans, Türkmenlerin bu ani baskıları karşısında ne yapacağını şaşırmış ve politika değiştirmek zorunda kalmıştır.

Çağrı Bey'in 6-7 bin kişilik bir Türkmen kuvveti ile çıktığı bu gaza akınının ilk hedefi **Van gölü** etrafındaki topraklarda hâkimiyetini devam ettiren Ermeni Vaspuragan krallığının toprakları olmuştu. Şiddetle bölgeye giren ve bölgeyi hallaç pamuğu gibi atan Türkmenler karşısında kalan Ermeniler hayret ve dehşet içerisinde kalmışlardı. Türklere karşı kılıç dahi kaldıramayan Ermeniler, tutunamayıp darmadağın olmuşlardı. Vaspuragan Eyaleti baştan başa yağmalanmış ve Türkler beklemediği bir miktarda ganimet elde etmişlerdi. Ateşli bir Türk düşmanı olan Ermeni müverrihi Urfalı Mateos bu akını, "467 yılının (Mart 1015 / 1018) başlangıcında mukaddes haça tapan bütün

---

78 Müverrih Vandan, s. 178. Müverrih Vardan bütün bu olayları acıklı ifadelerle anlatmakta ve işin içine kendi duygusallığını da katmaktadır.
79 Brosset, s. 350. Müverrih Vardan, s. 14, Kafesoğlu, s. 270.
80 Müverrih ardan, s. 14.
81 Kafesoğlu, s. 270.
82 Mirhond, IV, s. 73. Abu'l-Faraç, s. 196, Hasan Yezdi, **Câmiü't-Tevârih**, Fatih, 4507, 171a, Kesrevi-i Tebrizi, **Şehriyârân-ı Gumnam**, II. Tahran, 1308, s. 58-64. **Ravzat al- Safa**, IV, s. 78, Yinanç, **İ.A.** s. 324, Kafesoğlu, s. 270.

Hıristiyan halk Allah'ın hiddetine maruz kaldı. Öldürücü nefesli ejder, kasıp kavuran ateşle beraber ortaya çıktı ve Ekânimi Selâseye tapınanları vurdu"[83] demekte ve devamla Vaspuragan prensi Senekerim'in Türklere dayanamadığını itiraf etmektedir.

Urfalı Mateos'un verdiği bu bilgiler arasında üzerinde önemle ve dikkatlice durulması gereken başka bir husus da, Çağrı Bey'in bölgeye yaptığı akınlar sırasında bölgede "**Mukaddes Haç Ekânemi Selâse Tapınan**" Hıristiyanların bulunmasıdır. Demek ki, Kafkasya'da Çağrı Bey'in akınına maruz kalan sadece Vaspuragan Ermenileri olmamış, diğer Hıristiyan topluluklar da bu şiddetli akından nasiplerini almışlardır.

Daha önce de belirtildiği gibi arabalar dolusu ganimetlerle Vaspuragan bölgesinden ayrılan Çağrı bey ve Türkmenler, Gürcü krallığı, oradan da Anı krallığı topraklarına ve Nik idari bölgesine girdi.[84]

Selçuklu Türkmenlerinin yönünü batıya dönmesinde önemli bir yer teşkil eden bu olaydan sonra, Bizans İmparatorluğunun dış siyasetinde, özellikle Kafkasya'ya yönelik politikasında önemli ölçüde değişikliklere neden oldu. Şöyle ki**:**

Ortaçağlar boyunca Bizans İmparatorluğu'na, bazen de Azerbaycan'da hüküm süren Müslüman hâkimiyetlere tâbii olarak yaşayan Ermeni kralları varlıklarını koruyabilmek için Müslümanlara karşı olduğu gibi, zaman zaman Bizanslılara karşı da isyan etmiş, onlarla savaşmışlardı. Bizans Gregoryen Ermenilerinin böyle sık sık taraf değiştirmeleri isyan ve ihanet içinde olduklarını bildikleri için onlara asla güvenemiyorlardı. Bizans ile Ermeniler arasındaki bu düşmanlık öyle köklenmişti ki, Bizans Ortodoksluğuna karşı olan diğer Hıristiyanlar da Türkler'in bölgeye yaptığı bu akınları biraz da memnuniyetle karşılamışlardı; hatta kaynakların haberine göre, onlara yardım dahi etmişlerdi.[85] Bizans İmparatorları da Kafkasya bölgesindeki hâkimiyet hakkı iddiaları dolayısıyla, her fırsatta bu bölgeyi ilhak etmeye çalışıyorlardı. Sadece Van bölgesini değil, Gürcistan da dahil bölgede hüküm süren bütün siyasi teşekküller Bizans'ın bu tutumundan oldukça rahatsızdı. Daha X. yüzyıl başlarında devletin müdafaası bakımından ehemmiyetli bölgelerde bulunan bu siyasi teşekküllere Bizans hâkimiyetini kabul ettirilmesi Bizans İmparatorluğunun dış siyasetinde önemli bir yer tutuyordu. Bizans İmparatoru VI. Leon, bölgede sulhu temine çalışmışsa da ondan sonra gelen Nikhephoros II. Phokas bir takım küçük anlaşmazlıkları da bahane ederek bölgeyi İmparatorluk topraklarına ilhak etmişti.[86]

İmparator II. Basil, David'in ülkesini ilhak için çıktığı bu seferinde bölgede bulunan diğer krallıkları da huzuruna kabul ederek tâbi- metbu münasebetlerini yeniledi. Hatta Vaspuragan prensi Senekerim'i ve kardeşi Gurgen'i komşu Müslüman hâkimiyetlerinin taarruzlarına karşı koruyuculuğu altına aldı.[87] Bu olay ileride Bizans İmparatorluğunun Vaspurağan'ın ilhakının temelini teşkil edecektir. E. Honigman'ın da dediği gibi, "**Bizans**

---

[83] **Vakayi-Nâme**, s. 48. G. Öğün, "Türk Fethi Öncesinde Bizans'ın Doğu Anadolu Siyaseti", **Yüzüncü Yıl Ünv. Fen – Edebiyat Fak. Sosyal Bilimler Der**. C. II. Sy. 2, Van 1991, s. 73 – 79.

[84] W. Barthold, "Anı" Md. **İ.A.** C. I, Öğün, G, ibid.

[85] M.A. Kaşgarlı, **Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi**, Ankara 1990, s. 48, 49. Kırzıoğlu, **Kars Tarihi I**, s. 300 vd.

[86] Öğün, ibid,

[87] Kaşgarlı, s. 146.

İmparatoru Vaspuragan'ın ilhakını daha o zaman düşünmüş ve hatta kararlaştırmıştır".[88]

Nitekim, 1015 yılında Türkler'in Vaspuragan bölgesine yapmış olduğu şiddetli akınlar karşısında aciz ve çaresiz bir halde kalan ve korkusundan günlerce dışarıya çıkmadan ibadet ve dua ile meşgul olan Ermeni prensi Senekerim, topraklarını Türklere karşı koruyamayacağını anlayarak, 1021 yılında ülkesini Bizans İmparatoruna terk ederek, karşılığında Orta Anadolu'da Sivas şehri ile birlikte çok miktarda hediye ve para almıştı.[89] Kısacası, Ermeni prensi ülkesini II. Basil'e satmıştı. Senekerim 14 bin kişilik maiyeti ile birlikte ülkesini terk ederek Sivas şehrine yerleşmişti. Böylece Bizans doğuda Müslüman ve Türk akınlarına karşı kalkan olarak kullandığı önemli bir güçten mahrum kalmış, bundan sonra bölgeye vuku bulan Türk akınları ile karşı karşıya kalacaktır.

Van, Kars ve Anı bölgesindeki toprakları kendine bağlayan II. Basil, yönünü Gürcistan'a çevirdi ve Gürcü topraklarına girdi. Gürcü Kralı Bizans İmparatorundan çekindiği için hemen itaatini arz etti. II. Basil Van bölgesinin Ermeniler tarafından terk edilmesinden sonra, Vaspuragan bölgesinin Gürcü toprakları ile birleştirerek doğrudan kendisine bağlı İberia Theması oluşturdu. Anı kralı Simbat şehrin anahtarlarını Katolikos Petras vasıtası ile o zaman Trabzon'da bulunan II. Basil'e göndermiş ve itaatinin kabulünü arz etmişti. II. Basil ise kendisine sorun çıkarmadan itaat arz eden Simbat'a bunun mükâfatı olarak "**Magistros**" unvanı ile, hayatta kaldığı sürece Anı bölgesinin idaresini tevcih etti.[90]

Diğer taraftan, Anı derebeyliğine bağlı bir kısım topraklarda hüküm süren Simbat'ın kardeşi Aşot'un da, hissesine düşen topraklarda hâkimiyetini sağlayabilmek için büyük yardımlarını ve fiili desteğini gördüğü[91] İmparator II. Basil ile aynı çerçevede bir anlaşma yapmış olduğu tahmin edilebilir.[92]

1041 yılında Anı Kralı Simbat'ın ölümünden sonra yerine yeğeni Gagik geçti. Aynı tarihlerde Bizans'ın tahtında ise II. Basil'in doğu siyasetinin tavizsiz bir takipçisi olan Konstantin IX. Manomak bulunuyordu.[93] İmparator II. Gagik'den amcası ile yaptığı anlaşma gereği, topraklarını Bizans imparatorluğuna devretmesini istedi. Gagik önceleri buna karşı çıktı ise de Bizans'ın müttefiki durumunda olan Şeddadi Emiri Ebu'l - Asvar'ın da imparatorun isteği üzerine kendisini tazyik etmesi karşısında itaat etmek zorunda kaldı. Daha sonra Manomak'ın daveti üzerine gittiği İstanbul'da, ilhak konusunda anlaşmaya vardı.[94] Gagik'e Anı derebeyliği toprakları mukabilinde İstanbul'da muhteşem bir saray, Orta Anadolu'da Kayseri civarında verimli topraklar ve pek çok değerli hediyeler verildi.[95] Gagik böylelikle, Ermeni müellifi Mateos'un ifadesi

---

88 E. Honigman, **Bizans Devletinin Doğu Sınırı**, (Tercüme, F. Işıltan), İstanbul 1970, s. 147, 148.

89 Mateos, **Vakayi-Name**, s. 48, 49. Vardan, s. 166, 167, H. Andreasyan, "Türk Tarihine Ait Ermeni Kaynakları", **Tarih Dergisi**, I, s. 99. Ostrogorsky, s. 291, Kırzıoğlu, **Anı Şehri Tarihi**, s. 13, 14., Kaşgarlı, s. 145, 147, Öğün, s. 75.

90 Barthold, "Anı", Md. **İ.A.** C. I., s. 435-437. Öğün, ibid.

91 Vardan, s. 167. Honigman, s. 166.

92 Öğün, s. 75.

93 Ostrogorsky, s. 291, 292.

94 Vardan, s. 174.

95 Kırzıoğlu, s. 6-10, Barthold, s. 436.

ile, "Çok tatminkâr imkânlar elde etti. Anı kısa bir süre sonra Bizans askerlerince işgal edildi. II. Basil'in Gürcistan seferi sırasında olduğu gibi pek çok Ermeni öldürüldü. Kalanlar da göçe icbar edildiler".[96] Katolikos'la birlikte İstanbul'da alıkonulan Gagik, yine bir Ermeni müellifi olan Vardan'ın ifadesiyle, "**kendi milletine hakaret edenler arasında, vatan hasreti çekerek yaşamaya mecbur oldu**".[97] Anı'yı işgal eden Bizanslıların Ermenilere kendi mezheplerine geçmeye zorlamaları, göç hadisesinin boyutlarını genişletmiştir. Ancak Bizans'ın Ermenileri yok etme faaliyetleri, onların yaşadıkları kendi bölgelerinden göç etmeleri ile durmamış, daha sonraki yıllarda Orta Anadolu ve Klikya'da da bütün şiddetiyle devam etmiştir.[98]

Çağrı Bey'in Anadolu Seferi İle İlgili Ortaya Atılan Çeşitli Görüşler ve Bunun Tahlili

Çağrı Bey'in Doğu Anadolu'ya yönelik seferi ile ilgili olarak çeşitli iddialar ortaya atılmaktadır. Bunlardan ilkini yukarıda zikretmiştik. Ancak Selçuklu tarihi üzerine çalışan birçok ilim adamı Çağrı Bey'in bu seferinin bir mecburiyetten kaynaklandığını iddia etmektedirler. Onlara göre, "Çağrı Bey'in komutasındaki bu ilk batı seferinin, yeni bir vatan aramak maksadıyla yapıldığını gösterecek mahiyettedir. Orta Asya'da aradıkları huzuru bulamayan Selçuklular bunu Ön Asya'da bulmak için giriştikleri bir hareket olarak görmektedirler.

İki kardeşin içinde bulundukları şartları müzakere etmek üzere yaptıkları toplantıda, Çağrı Bey'in teklifiyle, aldıkları karara göre, Çağrı Bey "**Rum Gazasına**" çıkacak, Tuğrul Bey de "**geçilmesi güç uzak çöllere**" çekilecektir. Bu suretle kuvvetli düşmanların tecavüzünden şüphesiz bir müddet için kurtulmanın mümkün olacağı kanaatindedirler.

Buna göre, iki Selçuklu şefinin düşündükleri tek nokta, kendilerini geçici bir süre için de olsa emniyet altına almaktır. Görülüyor ki, alınan kararın en büyük özelliği, umumi ricat mahiyetinde olup, iki kardeşin iç ve dış düşmanlara karşı mücadele edemeyeceklerini kabul etmeleridir. Ancak alınan bu karar icabı Çağrı Bey'in batıya yapacağı seferin onlara ne sağlayacağını bizzat Selçuklu şefleri de önceden tahmin edememektedirler. Seferi yapan Çağrı Bey'in bu anda düşündüğü tek nokta, tehlikeli mıntıkayı terk ederek, ucalarda gaza yapmak ve sevap kazanmaktır. Ganimet bunun tabii neticesidir."[99]

Buna göre Çağrı Bey'in batı seferinden iki amaç bekleniyordu. Birincisi, oldukça zor durumda kaldıkları bölgeden uzaklaşarak ve yerleşecek bir yer bulabilmek, ikincisi ise Selçuklulara şöhret temin edeceğine inandıkları gaza ve cihat farizesini yerine getirmek. Zaten onlar uzun zamandan beri terk ettikleri bu farizeyi yerine getirerek yaşadıkları bölgedeki Müslümanlar arasında nüfuz ve prestij sağlayacaklardı. Bunun

---

96 Mateos, **Vakayi-Nâme**, s. 78- 81.
97 Vardan, s. 174.
98 Öğün, s. 75.
99 Yinanç, s. 36- 38, İ. Kafesoğlu, "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını ve Tarihi Ehemmiyeti", **Köprülü Armağanı**, 1953, s. 267- 271. M.A. Köymen, "Büyük Selçuklu İmparatorluğunun Kuruluşu", **DTCFD. C. XV**. Sy. 1-3, s. 170, 171. R. Hüseynov, "**Malazgirt ve Kafkaslar**", **T.A.D.** 1968, s. 61. M.A. Çay, "Anadolu'nun Türkleşmesi II (Selçuklular Dönemi)", **T.K.** Sy. 241. **s.** 271. Mevdudi; **a.g.e.,** s. 94. Togan, **Giriş**, s. 191, 192. Kafesoğlu, **Selçuklu Tarihi**, s. 11.

sonucu olarak da, dış düşmanlarına karşı olduğu kadar, Selçuklu ailesi içerisinde de rakipleri durumunda olan amcaları Arslan (İsrail)" a karşı da güçlenecekler, bu da onların ileride Selçuklu ailesinin başına lider olarak geçmelerinde oldukça önemli rol oynayacak, onlara puan kazandıracaktır.

Bir başka açıdan baktığımızda görünen odur ki, daha Selçuklu Devleti kurulup istiklâli bile kazanılmadan, bizzat yersiz-yurtsuz kalan Oğuzların Kınık boyunu ve buna bağlı oymakları yerleştirmek için Oğuz yabguları soyundan Selçuk Subaşının torunu Çağrı bey, başına topladığı Türkmen akıncıları ile 1015 yazında Anadolu ve Kafkaslara ilk akınını yaparak, Van gölü çevresine girip, buraları vurarak geri dönmüş, Anadolu'nun ve Kafkasların Hıristiyanlar elinde güzel, zengin ve yurt edinmeye yarar bir ülke olduğu görüşünü bütün Selçuklu Beyleri ile oymak beylerine anlatmıştı. Çünkü İslam dinindeki sağlam mümin Selçuklular, Türkistan, İran ve Irak gibi ahalisi İslam olan ülkelerin yerli halkını kırarak ve onların köyleri ile şehirlerine yerleşerek, bu kalabalık ve çoğu göçebe yaşayan Türkmenleri yurt sahibi edemiyorlardı; İslam Dini buna engeldi. Halbu ki, Hıristiyanlar elindeki Kafkasya ve Anadolu'nun "**gaza**" ile fethedilmesi, hem dünya, hem de ahret için sayısız nimetlerin ele geçmesine yol açacaktı. Çağrı Bey bu görüş ve düşünceleri, kardeşi Tuğrul Bey ile oğlu Alp Arslan'a da iyice anlatmıştı. Bu dînî-Millî duygularla "**Rum Ülkeleri'nin Fethi**", artık Selçuklular için bir nevi farz olmuştu.[100]

Çağrı Bey'in bu seferini bir macera veya çılgınlık olarak değerlendirenler de bulunmaktadır.[101] Ancak, Çağrı Bey döndüğünde kardeşi Tuğrul Bey'e vermiş olduğu bilgilere göre onun Kafkasya ve batı seferi hiç de bir macera ve çılgınlık değildir. Çağrı Bey seferden döndüğünde kardeşi Tuğrul Bey'e şöyle demişti**:** "Biz burada ne Gazneliler'le, ne de Harezmşahlar'la ne de Karahanlılar'la baş edebiliriz. Biz yalnız kaldığımız için bunların hakkından gelemiyoruz. Bizim için buralarda barınmak oldukça zordur. Fakat keşfetmiş olduğum Horasan ve Ermeniye'ye gidebiliriz. Çünkü buralarda bize karşı gelebilecek bir kimse yoktur."[102] Böylece Çağrı Bey batıda kendilerinin rahatça yerleşebilecekleri yerler bulunduğunu keşfetmişti.

Bu seferden çıkardığımız sonuçlar şunlardır:

1. Çağrı Bey, daha önce bölgeye gelmiş ve dağınık bir vaziyette faaliyette bulunan Kafkasya ve Horasan Türkmenlerinden önemli bir bölümünü etrafında toplayarak güçlerini arttırmış, gaza ve cihat niyetiyle çıkmış olduğu bu harekat daha geniş bir mahiyet arz etmiştir.

2. Selçuklular genellikle gerilla taktiği savaş tarzı uygularken, kısa sürede savaşlar, gerilla savaşından muntazam ordular savaşına dönüşmüş, ancak Çağrı Bey'in karşısına bu muntazam birliklerin dahi çıkamadığını görmekteyiz.

3. Çağrı Bey'in Kafkasya'da bulunan Ermeniye Krallığına yapmış olduğu bu sefer, bölgede varlığını uzun süreden beri devam ettiren Ermeni ve Gürcü devletlerinin siyasî güçlerine büyük bir darbe indirmekle kalmamış,[103] Selçuklular ileride bölgeye yönelik uygulayacakları politikaları hakkında da bilgi edinmelerine neden olmuştur.

---

[100] M.F. Kırzıoğlu, "Selçuklular'ın Anı'yı Fethi" **S. A. D**. II, s. 116.
[101] Divitçioğlu, s. 67.
[102] Barhebraeus; I. s. 293.
[103] Andreasyan; 169.

Ayrıca otorite boşluğundan yararlanacak olan Bizans'ın bölgedeki siyasî hâkimiyetinin güçlenmesine zemin hazırlamıştır.

4. Uçlardaki Müslüman devletlerin, bu arada bilhassa Şeddadoğulları'nın genişlemesini kolaylaştırmıştır.[104]

5. Selçuklular, ileriki yıllarda faaliyetlerde bulunacakları sahalar ve buralardaki siyasî ve sosyal yapıyı öğrenmişler, böylece bölgeye yerleşmeleri için zeminin müsait olduğunu anlamışlardır. Barhebraeus; "Selçukluların her başı sıkıştığı anda, Batıya göç etmeyi düşünmelerinin sebebini, şüphesiz burada aramak lazımdır**."**[105] demekle bir gerçeğin altını çizmektedir.

Çağrı Bey'in Kafkasya seferinden hemen sonra olsa gerek, Selçuklulara bağlı olan veya bağımsız faaliyette bulunan birçok Oğuz uruğu Kafkaslarda faaliyette bulunmuşlardır. Konu ile ilgili olarak R. Hüseynov şu görüşleri ileri sürmektedir**:** "Kafkasya'nın dış alemle ilişkileri her zaman çok yönlü olmuştur. Ayrıca XI. XII. yüzyıllarda onların Türk alemi ile ilişkileri karakteristiktir. Bu ilişkilerin başlangıcı yeni devrin ilk yüzyıllarında izlenmektedir, ne var ki, bu ilişkiler adı geçen yüzyıllarda hâkim durumda bulunarak bir kaç aşamadan geçmişlerdir. XI. yüzyılın birinci yarısında, bağımsız Oğuzlar gibi tasvir ve takdir olunan Türkler, Selçuklular birliğine dahil olmayıp, fakat dar mevzii görevlerin yerine getirilip çözülmesinde, yahut müdafaa işlerinde kullanmak için sağlanan askeri kuvvetler gibi, göz önünde tutulur. Bu vakit, sonralarda olduğu gibi, onları Revvadiler, Şeddadiler ve Şirvanşahlar devletlerinde ücretli asker olarak kullanmışlardır."[106]

Çağrı Bey'in Kafkasya seferinden sonra o zamana kadar Selçuklu Türkler'inin bir bölümü Mahmud tarafından Horasan'a yerleştirilmişti. Başlarında Boğa, Kızıl, Yağmur ve Anasıoğlu gibi irsi reisleri bulunmaktaydı. Aslında bunlar daha önceleri Arslan (İsrail)'ın emri altında olup da Arslan'ın tutuklanmasından hemen sonra Tuğrul ve Çağrı Beylere itaat arz etmeyen birliklerdi. Bunlardan başka Horasan'a yerleştirilen Türkmenlerde bulunuyordu. Bunların diğer Türkmenlerden farkı yoktu. Kız alıp-vermekle birbirlerine kaynaşmışlardı. Örneğin, Kızıl, Çağrı Bey'in kız kardeşi ile evliydi.[107] Hepside öz boylarından kopmuş, dağılmış, göçebe hayvancı ve çapulcu konatlardı.[108] "Tuğrul ve Çağrı Beylerden ayrılan ve Arslan Yabgu'ya bağlı olan Selçuklu uruğu Gazneli Mahmud'un emri altına girmişlerdi. Bölgede birtakım kanunsuz faaliyetlerde bulunan ve yasalara saygı göstermeyen bu Oğuzlar 1029 yılında Gazneli Mahmud tarafından takibata uğramışlar, onlar da İran üzerinden Kafkaslara kaçmışlardı. Kafkaslarda hüküm süren mahalli hanedanlıklar, onların yıkıcılığına ve yağmacılıklarına bir yön vermek için, rakiplerine karşı düzenledikleri saldırılarda onları seve seve kullanmışlardı. Hatta onları Ermeni - Bizans sınırına bile gönderdiler. Sonraları o yörelerde çok önemli rol oynayacak bu savaşçı Selçuk Türkmenleri bu bölgelere bu şekilde birtakım mecburiyetten gelmişlerdi."[109]

---

[104] Köymen, s. 175.
[105] Barhebraeus; C. I. s. 296.
[106] R. Hüseynov, "Selçuklular Kafkaslarda", **Şükrü Elçin Armağanı**, 1993, s. 162.
[107] Barhebraeus; I. **s.** 296.
[108] Mevdudi; s. 94.
[109] Cahen, s. 39. Rasonyi, s. 11.

Kürtler ve diğer şehirlere mensup ahali başlarına gelen felaketi görünce Oğuzların kötülüklerine mani olmak gayesiyle barış ve ittifak yapmak için teşebbüse geçtiler. Ebu'l-Heyca b. Rebibü'd-Devle ile Azerbaycan hâkimi Vahsudan barış ve işbirliği yaptılar. O bölgenin halkı da kendileriyle savaşmak üzere birleştiklerini görünce Kafkasya'dan ayrılıp gittiler; artık orada kalmaları mümkün değildi."[110]

Çağrı Bey'in Seferini Takibeden Diğer Anadolu Seferleri

Bazı Türkmen toplulukları, Karahanlı ve Gazneliler'in baskı ve sıkıştırmaları üzerine zaman zaman Anadolu seferlerinde bulunuyorlardı. Ancak bu Türkmenler Bizans karşısında tutunamayıp tekrar geri dönüyorlardı.

Sultan Mahmud'un Arslan Yapgu'yu Hindistan'daki Kalincar Kalesi'ne hapsetmesinden sonra ona bağlı olan ve kaynaklarda Balhan, Irak ve Nâvekiyye (Yapgulu: Yavgılı: Yavgıyye)[111] adlarıyla anılan Türkmenlerden büyük bir kısmı Horasan'a yerleştirilmiştir. Bunlar, daha önceleri Samanoğulları zamanında buraya gelerek yerleşen diğer Türkmen guruplarıyla da birleşerek kendilerine bir türlü rahat vermeyen Aslan Cazib'i bozguna uğratınca, Sultan Mahmut bizzat sefere çıkarak onları cezalandırmış ve pek çoğunu öldürtmüştür (1028). Türkmenlerden bazıları dağlara ve çöllere çekilirken, iki bin çadırlık kısmı ise, Azerbaycan'a gelerek bu yörenin hükümdarı Vahsudan'ın hizmetine girdiler[112] ve onunla birlikte Anadolu'ya akınlara başladılar. Bu arada başı boş Türkmenlerden bazı gruplar Diyarıbekir taraflarına kadar dağılmışlardır.[113]

Babası zamanında Irak-ı Acem valisi bulunan Gazneli Mesud, hizmetine aldığı Horasan'daki Türkmenlerden Sultan olurken çok faydalanmıştı. Fakat bir süre sonra Rey valisi Taşferraş'ın, ileri gelen Türkmen beylerinden Yağmur Bey'i öldürtmesi üzerine, 10 bin kadar Türkmen gurubu, Kızıl, Boğa, Anasıoğlu, Dana, Göktaş ve Oğuzoğlu Mansur gibi beyler idaresinde başta Taşferraş olmak üzere diğer bütün Gazneli komutanları yenilgiye uğrattılar. Bunlardan bir kısmı 1036 yılında Azerbaycan'a gelerek daha önce Çağrı Bey'in de gördüğü soydaşlarıyla birleştiler ve çeşitli yerlerde yaylak ve kışlaklar kurdular. Bu Türkmenler daha sonra Aras'ı geçip Erran bölgesine gelerek hükümdar Fazlun ve onun oğlu Ebulesvar ile birleştikten sonra Doğu Anadolu'daki bazı Ermeni toplulukları üzerine akınlarda bulundular (1037).[114] Ayrıca bu Türkmenler Bizans kumandanı II. Bagrat'ın Müslümanların elinde bulunan Tiflis kuşatmasında ona karşı azimle savaşarak geri çekilmesini sağladılar (1038).

1038'de Selçuklular Gazneliler ile uğraşırken, Ebulheyca Hezbanî'nin idaresinde Urmiye'de bulunan Türkmenler, 15 bin kişilik bir kuvvet ile Van gölü havzasında

---

[110] A. Özaydın, "**İbnü'l -Esir'e Göre Selçuklular'ın Tarih Sahnesine Çıkışları**", s. 191, 192, 198, 205. Ayrıca bkz. Mevdudi, s. 94. Barhebraeus; C. I. s. 295, 296. F. Sümer; Kafkasya ve Azerbaycan'da faaliyette bulunan bu başı bozuk Türkmenler arasında Yıva Oğuz boyunun da bulunduğunu belirtmektedir. Buna göre bu Yıvalar da aynı asrın başlarında Azerbaycan'da, Urmiye ve Hoy havalisinde yaşıyorlardı. F. Sümer, "**Yıva Oğuz Boyuna Dair**", **T. M. C. IX.** İstanbul, 1951, s. 154-156. Ayrıca bkz. G. Öğün, "**Türk Fethi Öncesinde Bizans'ın Doğu Anadolu Siyaseti" 100. Yıl Ünv. Fen - Ed. Fak. Sosyal Bil. Der. C. II.** Sy. 2, 1991, s. 73, 74.

[111] Cahen, s. 154.

[112] M.A. Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, I., Ankara 1979, s. 174

[113] Yınanç, s. 37-38; Sevim, **Anadolunun Fethi**, s. 23

[114] Yınanç, s. 38.

Vaspurakan arazisine girdiler ve Bizans generali Ermeni prensi Hacig'i bozguna uğratarak öldürdüler.[115] Daha sonra Aras ırmağı taraflarına gelen ve Vahsudan ile iş birliği yapmış olan Türkmenler, 1041'de bu hükümdarın hıyanetine uğradılar. Vahsudan Türkmenlerin reislerinden 30 kadarını bir ziyafet esnasında öldürttü.[116] Bunlar daha sonra Becni kalesine karşı saldırıya geçmişlerse de Anı Ermeni kralı Gagik'in müdahalesi üzerine başarılı olamamışlardır (1042).[117] Bununla beraber pek çok esir ve ganimet ele geçirmişlerdir.

Görüldüğü gibi bu dönem akınları seyrek olup sistemli ve düzenli değildir. Sadece bu akınlarda yoklama ve ganimet toplama gayesi güdülmüştür.

BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ ORDULARININ YAPTIĞI FETİHLER DÖNEMİ

Dandanakan zaferi ile Büyük Selçuklu Devleti'nin temelleri atıldı. Bu zaferi takibeden sekiz yıl zarfında İran fethedildi. Türkistan'dan sel gibi akan büyük Oğuz kitleleri Karahanlı ve Gazneliler'in engellemek istemelerine rağmen, İslâm ülkelerine yayılmaya başladılar. Ülkeler onları almayacak duruma geldi. Bu durumun bir sonucu olarak Sultan Tuğrul Bey, "Küffar Bizans" ın elinde bulunan Anadolu'nun fetih işini bizzat üzerine aldı. Böylece Anadolu akınlarının sistemli devresi başladı. Çok önceleri Abbasilerin bıraktığı Cihat ve gaza geleneği bu sefer Türkmenlerle yeni bir canlılık ve ruh kazanıyordu. Artık Anadolu bu dönemde Türkleşecek ve bir Türk-İslâm ülkesi olacaktır. Tuğrul Bey, Alp Arslan ve Melikşah gibi kudretli Sultanlar bu uğurda unutulmaz hizmetler yapacaklardır.

Bu devirde dört çeşit harp görülmektedir:[118] Birincisi; hükümdarın bizzat kendisinin yaptığı savaşlar, ikincisi; doğrudan doğruya onun siyasetine uygun olarak muhtar beylerin savaşları, üçüncüsü; söz konusu politika içinde bu beylerin, Türkmenlerin aşırı iştahlarını ve akın duygularını beslemek veya başka yönlere çevirmek gayesiyle yaptıkları savaşlar ve nihayet dördüncüsü; Türkmenlerin her türlü Selçuklu müdahalesi dışında hattâ onlara karşı isyan halinde yaptıkları savaşlar.

1048 yılında başlayıp 1055 yılından sonra her yıl düzenli olarak yapılan bu akınların keşif yapmak, ganimet toplamak ve fetih yollarını açmak gibi amaçları bulunmaktadır.[119] Asıl büyük fetihten önce bunlar zaruri idi. Akınlar umumiyetle bahar ve yaz aylarında yapılıyordu. Kış gelince ordular üslerine geri dönüyorlardı. Askerî üs olarak önce Hoy, daha sonra Ahlat kullanılmıştır.

Tuğrul Bey Zamanında Yapılan Anadolu Akınları

Sultan Tuğrul Bey, Kazvin'e geldiği zaman (1043), Zencan'da toplanan Oğuzların bir kısmı teklif edilen itaati reddederek kendilerine yeni katılanlarla birlikte Doğu-Anadolu'ya girdiler. "Kartal gibi süratli atlarla..." Vaspuragan arazisine dağıldılar. Bu

[115] Yınanç, s. 38.
[116] Yınanç, s. 40.
[117] Turan, **Medeniyet**, s. 79; Sevim, s. 24.
[118] C. Cahen, **Türkler'in Anadolu'ya ilk Girişi (**XI. Yüzyılın İkinci Yarısı) (Çev: Yaşar Yücel-Bahaddin Yedi Yıldız), Ankara 1988, s. 9.
[119] Uluçay, s. 154-155.

Oğuzlardan bir kısmı Boğa ve Anasıoğlu adlı beylerin idaresinde 10 bin kişi halinde güneye indiler. Diyarıbekir, Silvan, Erzen ve Mardin arasındaki yöreleri kontrollerine aldılar. Diğer bir bölüğü ise Cizre taraflarını taradılar. Cizre valisi Mervanî Nasruddevle'nin oğlu Süleyman, bu yöredeki Türkmenlerin beyi Oğuz oğlu Mansur'a kışı orada geçirmesini teklif etti. Sonra da şerefine düzenlediği bir ziyafette onu tutuklayıp hapsetti. Bunun üzerine Mansur'un kuvvetleri oraya buraya dağıldılar. Önemli bir kısmı da Musul tarafına gittiler. Bunun üzerine harekete geçen Musul Emiri Ukay oğlu Kureyş, Mervanî Nasruddevle Ahmed'den de yardım ve destek alarak bu Türkmenlere karşı saldırıya geçtiyse de yapılan savaşta Türkmenler galip geldi. Bunun üzerine Türkmenler Sincar ve Nusaybin taraflarını yağmaladılar. Zor durumda kalan Nasruddevle Ahmet, esir tuttuğu Mansur Bey'i salıvermek ve ayrıca topraklarını terk ettikleri takdirde de pek çok mal ve para vermek vaadiyle bir anlaşma yapmak zorunda kaldı.

Diğer taraftan Musul'a yürüyen başka bir Türkmen gurubu, şehrin hakimi Kureyş'i yendikten sonra Musul ve havalisin istilâ edip, feodal bağları sebebiyle Tuğrul Bey ve Halife adına hutbe okuttular (1043).

Musul'u ellerine geçiren Türkmenler hakimiyet sahalarını genişletmeye başladılar. Bunun üzerine Musul emiri Kureyş, komşu Arap emirlerinden de yardım sağladıktan sonra, Boğa ve Anasıoğlu beylerden yardım alan bu Türkmenleri müthiş bir bozguna uğratarak (1044),[120] kadın ve çocukları ile birlikte çoğunu öldürdü. Bu gelişmeler üzerine Musul'dan çekilen Türkmenler Diyarıbekir taraflarına gittiler. Rey şehrinde bulunan Tuğrul Bey, bu haberin duyulması üzerine, onlara gönderdiği bir emirle Azerbaycan'a dönmelerini ve Selçuklu emir ve kumandanlarıyla birlikte, Bizans gazalarına katılmalarını bildirdi. Sultanın bu emrini alan Oğuzoğlu Mansur, Göktaş, Anasıoğlu, Boğa vb. gibi Türkmen beyleri kuzeye yönelerek, Bizans'a ait yerleşim bölgelerini yağmaladıktan sonra, Erciş'e ulaştılar. Buradan Azerbaycan'a geçebilmek için Van Gölü bölgesinin Bizans valisi Stephanos'tan çeşitli hediyeler karşılığında izin istedilerse de vali kabul etmedi. Bu durum üzerine tutuştukları savaşta valiyi esir aldılar (1045),[121] Artık herhangi bir engelin kalmaması üzerine Azerbaycan'a döndüler. Bu başarılarından dolayı Sultanın affına mazhar olan Anasıoğlu ve Boğa, Diyarıbekir ve yörelerinin menşurunu alarak Sultan adına kendi topraklarına yerleşmiş oldular. Fakat adı geçen bu iki Türkmen beyi Diyarıbekir surları önünde aralarında çıkan bir kavga sonunda birbirlerini öldürdüler. Reislerini böylece kaybeden Türkmenler, Nasruddevle Ahmed'in Büveyhoğulları hükümdarı Ebu Kalicar'dan da aldığı yardımlarla Diyarıbekir havalisinden çıkarıldılar.

Hanedana Mensup Beylerin Anadolu Harekâtı

Sultan Tuğrul Bey, devletin başkentini Nişabur'dan Rey şehrine naklederek (1043), Anadolu'nun fetih hareketini buradan yönetmeye başladı. İbrahim Yınal'ı Hemedan ve İsfahan il ve yörelerinin; Kutalmış ve Resultegin'i Hazar Denizi bölgesinin; Musa

[120] Sevim, s. 27.
[121] Yınanç, s. 43; A. Sevim, **Ünlü Selçuklu Komutanları, Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur**, Ankara, 1990, s. 3.

Yapgu'nun oğlu Hasan ile Çağrı Bey'in oğlu Emir Yakûtî'yi de Azerbaycan'ın fethiyle görevlendirdi. Ayrıca bu Selçuklu prenslerinin idarelerine kalabalık Türkmen kuvvetleri göndermeyi ihmal etmedi.[122]

Bu sıralarda Doğu Anadolu ve Azerbaycan'da yönetimleri Bizans'a bağlanan Ermeni ve Gürcü krallıkları ile Müslüman Şirvanşahlar (Derbent ve Hazar Denizi kıyılarında), Şeddâdoğulları (Nahçivan, Dovin ve Gence illerinde) ve Caferoğulları (Tiflis'de) beylikleri vardı.

Türk beylerinin doğudaki bu hareketleri üzerine Bizans İmparatoru IX. Konstantin Manomakhos da karşı harekete geçmiş ve 1045 yılının sonbaharında görevlendirdiği Gürcü asıllı kumandanı Liparit, Şeddâdîler'den Abdullah bin Ebu'l-Asvar'ın merkezi Dovin (Divin, Dubayl) şehrine doğru ilerlemişti. Tuğrul Bey buna karşı Kutalmış'ı gönderdi. Kutalmış babasına ait Oğuzlar'ı da yanına alarak Gence önlerinde Gürcü, Ermeni ve Bizans kuvvetlerinden müteşekkil kuvvetleri müthiş bir bozguna uğrattı. Burada pek çok insan öldü. Ermeni kumandanı Vahram da bunlar arasında idi.[123]

1045'de cereyan eden bu savaş Selçuklu ordularıyla Bizans kuvvetleri arasında yapılan ilk muharebe özelliği taşıması bakımından önem arz eder.

Bu zafer üzerine Aras nehri boyunca biraz ilerleyip sonra geri dönen Kutalmış, Tuğrul Bey'e verdiği raporda; bu bölgelerin zengin ve Romalıların da kadın gibi korkak insanlar olduğunu ve bu sebeplerden dolayı Anadolu'nun kolaylıkla feth edilebileceğini,[124] bildirmiştir.

Pasinler (Kaputru: Hasankale) Savaşı (18 Eylül 1048)[125]

Kutalmış'ın Gence önlerinde durakladığı sıralarda Musa Yapgu (İnanç)'nun oğlu Hasan Bey, 20 bin kişilik ordusuyla Pasin ve Erzurum yörelerini istilâ edip, daha önce II. Basil'in Ermeni yönetimine son vererek Grekleştirdiği "Grek Vaspurakan"ı alanı olan Van Gölü havzasına yerleşmeye başlamıştı. Vaspurakan Bizans valisi Aaron, aciz kaldığı bu Oğuzlar karşısında Gürcistan Bizans valisi Kekavmenos'tan yardım sağladı. Artık savaş kaçınılmaz hale gelmişti. Nihayet iki taraf arasında Büyük Zap suyu yörelerinde şiddetli bir savaş başladı. Burada pusuya düşürülen Selçuklu kuvvetleri yenildiler. Başta Hasan Bey olmak üzere Türkmenlerin çoğu şehit oldu (1047/48).[126]

Veliaht Hasan Bey'in bu şekilde şehit düşmesine çok üzülen Tuğrul Bey onun intikamını almak üzere Azerbaycan genel valiliğine tayin ettiği İbrahim Yınal'ı Bizans'a karşı sefere gönderdi. Yanına da Erran bölgesinde başarılı fetihlerde bulunan Kutalmış'ı görevlendirdi.

İbrahim Yınal, Bizans kaynaklarının 100 bin kişi olarak bildirdiği ordusu ile 1048'de Anadolu topraklarına girdi. Vaspurakan ve Gürcistan-Bizans valileri Aaron ve Kekavmenos acele imparatordan yardım istediler. İmparator Liparit'i görevlendirdi. Bu

---

[122] Sevim, **Anadolunun Fethi** s. 29.
[123] Turan, Türkiye, s. 81; Sevim, Komutanlar, s. 3.
[124] Turan, Türkiye, s. 81.
[125] Turan, Medeniyet, s. 82; Kafesoğlu, s. 35.
[126] İ. Kafesoğlu, **Selçuklu Tarihi**, İstanbul, 1972, s. 34'de bu tarih 1047'dir. Halbuki M.A. Köymen, **Tuğrul Bey ve Zamanı**, İstanbul, 1976, s. 56'da 1048'dir. Uluçay ' da 1048'dir.

arada çok şaşıran Kekavmenos'un barış teklifi İbrahim Yinal tarafından reddedildi. 50 bin kişiye varan Liparit idaresindeki ordu, Katakalon idaresindeki asıl Bizans ordusu ile birleşti. Bizans ordusu, Hasankale (Kaputru) yöresinde karargâh kurdu. Aras boyunca ilerleyen Selçuklu ordusu ise Erzurum'u bir saldırı ile ele geçirdikten sonra Hasankale önlerinde durdu. İki ordu da savaş vaziyetine girdiler. Bizans ordusunun sağ kanadında Katakalon, sol kanadında Aaron ve merkezde de Liparit yer aldı.[127]

İki büyük bölüme ayrılan Selçuklu ordusunun bir bölümüne İbrahim Yınal, öteki bölümüne ise Kutalmış kumanda ediyordu.

İki ordu 18 Eylül 1048 Cumartesi günü karşı karşıya geldiler. Liparit cumartesi gününü uğursuz sayarak savaşa girmek istemediyse de yeğeninin öldürülmesi sonunda savaşa girmek zorunda kaldı. Böylece her iki taraf arasında şiddetli bir savaş başladı. Bir gün bir gece devam eden kanlı çarpışmalar sonunda, Türkler'in karşısında tutunamayan Bizans ordusu bozguna uğrayarak dağıldı. Başta Liparit olmak üzere bir çok kumandan ve pek çok asker esir edildi. Kaçabilenlerden bir kısmı Van ve Anı kalelerine sığındılar.[128]

İslâm kaynaklarına göre alınan esir 100 bin kişi, ganimet de 10 bin araba tutuyordu.[129] İbrahim Yınal, yanına aldığı mühim esir ve ganimetleri Rey'de bulunan Tuğrul Bey'e bizzat götürüp bu büyük zaferi müjdeledi.[130] Tuğrul Bey de kardeşinin başarısından çok memnun kalarak onu kutladı ve hattâ kendisine 40 bin dinar vermek istediyse de İbrahim Yınal bunu kabul etmemiştir.[131]

Bizans'la Yapılan Antlaşma

İmparator IX. Konstantin, Balkanlar'da Turak komutasında başlayan Peçenekler'in istilâsı sebebiyle doğuda Selçuklularla anlaşmak zorunda idi. Bu sebeple Tuğrul Bey'e aralarında bir barış yapılmasını teklif etti. Bu hususta Diyarıbekir emîri Nasruddevle Ahmed'den de aracı olmasını rica etti.

Sultan Tuğrul Bey kendisine çok değerli hediyeler getiren Bizans elçisini Şeyhülislâm Ebu Abdullah ile huzuruna kabul etti. Konstantin'in Liparit için gönderdiği büyük miktardaki kurtuluş parasını "Ben tüccar değilim" diyerek kabul etmedi ve fidye almadan onu serbest bıraktı. Çünkü Tuğrul Bey, iki sene yanında kalan Lipariti cesur ve doğru bir insan olarak görmüş, bu yüzden sevmiş ve takdir etmişti. Böylece büyük hükümdarlara yakışır bir şekilde hareket etti.

İmparatorun barış teklifini kabul eden Tuğrul Bey, Halife'nin akrabası Şerîf Ebulfazl Nâsır'ı bir heyet başkanlığında İstanbul'a gönderdi. Elçilik heyetinin İstanbul'a gelişi esnasında, Müslüman bölgesinde ki camide bulunan hutbe, Bizans'ın çok iyi münâsebetlerde bulunduğu Fatimiler yerine Tuğrul Bey adına okunmuştur.[132] Nihayet

[127] Sevim, **Anadolunun Fethi**, s. 31.
[128] Sevim, **Anadolunun Fethi**, s. 31.
[129] Turan, Medniyet, s. 83; Uluay, s. 156. Bu savaşta Türk askerinin Arap kaynaklarında 100. 000 kişi oluduğu bildirilir.
[130] Yınanç, s. 47.
[131] Sevim, s. 31.
[132] Cahen, Türkler'in Anadoluya..., s. 13.

Bizans'la yapılan birçok konuşmalardan sonra şu maddeler kabul edilmiştir (1049/50):

a. Emeviler devrinde Mesleme bin Abdülmelik[133] tarafından yaptırılan câmi ve medrese tamir edilecek,

b. Şiî Fatımî halifeliği adına okutulan hutbe, Abbasî halifesi ve Selçuklu Sultanı adına değiştirilecek,

c. Câmi mihrabına, eski Türk hakimiyeti alâmeti olan ve Sultan Tuğrul Bey'in kullandığı "ok ve yay" işaretleri işlenecekti.[134]

Bu maddeler aynen kabul edildiyse de Bizans'ın vaktiyle Abbasiler'e ödediği yıllık verginin bu sefer Selçuklu Devleti'ne ödenmesi maddesi uzun münakaşalara rağmen kabul edilmedi. Bundan dolayı İmparator Doğu Anadolu'daki kale ve müstahkem yerlerin kuvvetlendirilmesini istedi.

Hasankale Zaferi Bizans ve Selçuklular arasında cereyan eden önemli bir savaş özelliğindedir. Bu zafer Türkler'in morallerini yükselterek kendilerine olan güvenlerini artırdı. Bizans onlar için korku olmaktan çıktı. Buna karşılık Bizans ise sükûtu hayale uğrayarak önceleri önem vermedikleri Türkmenlerin ne kadar büyük bir tehlike arz ettiklerini anladılar. Malazgirt Savaşına kadar da önemli bir kuvvet çıkaramadılar.

Yapılan anlaşma ise Bizans'ın Selçuklular karşısında düştüğü aczi göstermesi bakımından çok önemlidir. Fatımî elçisi, câmide Abbasî Halifesi ve Sultan adına hutbe okunmasına itiraz ettiyse de kâle alınmadı.

Sultan Tuğrul Bey'in Anadolu Seferi ve Malazgirt'in Kuşatılması

Anlaşma ile halledilemeyen vergi meselesi iki devletin arasında gerginliğe sebep oldu. Bu yükü başlarından atmak isteyen Bizans hazırlıklarını hızlandırdı. Hattâ Tuğrul Bey'in İran'da İsfahan bölgesinde bazı yerlerin fethiyle uğraştığı bir sırada (1050), Bizans kuvvetleri Dovin (Dubayl) ve Gence'ye kadar gelmişlerdi.

O günlerde hem İbrahim Yınal'ın isyanı ve hem de bazı iç işleriyle uğraşan Sultan, bu duruma karşılık verememiş, fakat olayı da unutmamıştı. Zaten devamlı bir şekilde yığılan yeni Türkmen nüfusu ister istemez Anadolu'ya yöneltiyordu. Gerçekten de Türkistan'dan gelen yurtsuz Oğuzlar 1050-1054 yıllarında Irak, Ahvaz ve Hulvan taraflarına kalabalık olarak yığılmışlardı.

Tuğrul Bey'in Bizans'tan haraç istemesi üzerine, İmparator Konstantin doğu hudutlarına M. Akulytes kumandasında bir ordu gönderdi. Bazı vaatlerle Gürcü Kralı Bagrat da bu sefere katıldı.[135]

1054 yılında iç huzursuzlukları bastıran Tuğrul Bey, filler, arabalar, atlar, kadın ve çocuklardan meydana gelen büyük bir ordu ile, daha önce gönderdiği Kutalmış'ın

[133] Mesleme, Emevî halifesi Süleyman'ın kardeşidir. 715-718 yıllarında İstanbul'u kuşatmış, fakat Grejuva ateşinin tahribatı ve Bulgarlar'ın yardıma gelmesi üzerine alamamış, ancak kralın sarayının karşısına bir câmi yaptırmıştır. Lâkin Abbasiler zayıflayınca bu camideki hutbe Mısır Şiî Fatimî Halifesi el-Hâkim (996-1020) namına okunmaya başlamış ve böylece devam etmiştir.

[134] Turan, Medeniyet, s. 84.

[135] Turan, Medeniyet, s. 90.

arkasından hareket etti. Tuğrul Bey daha bu sefere çıkmadan önce Azerbaycan bölgesine hakim bulunan iki Müslüman hükümdarı, yani Vahsudan ile Ebu'l-Asvar'ı tâbi duruma getirmişti ki, bu durum da Anadolu seferine Sultanın ne kadar önem verdiğini gösteriyordu.

Tuğrul Bey Anadolu sınırını aştıktan sonra Van Gölü'nün kuzeyindeki bugünkü Muradiye (Bargiri), sonra da Erciş'i kolaylıkla fethederek Anadolu'nun kilit noktalarından biri olan Malazgirt önünde karargâh kurdu. Burada ordusunu üç kola ayırdı.[136]

Birinci kol; kuzeyde Parhal dağlarına ve Kafkaslara, batıda Canik ormanına ve güneyde Anti-Toroslar'a kadar yayılarak Erzincan yakınlarında Horzen'i ve Tercan'ı yağmaladı. İkinci kol Bayburt'a kadar ulaştı ise de burada Frank birlikleri tarafından durduruldular. Üçüncü kol ise, Vanand (Kars)'da Kars hakimi Gagik'in ordusunu imha etti.

Malazgirt önlerine karargâh kuran Tuğrul Bey ise bu sırada şiddetle kaleyi kuşatmakla meşguldü. Kale Bizans kumandanı Vasil tarafından korunuyordu. Sultan kaleyi bir an evvel düşürmek için hem lağımlar kazdırıyor ve hem de Bitlis'ten getirttiği büyük mancınıkla kaleyi dövdürüyordu. Fakat Selçuklu askerlerinin öğle vakti çadırlarında istirahata çekildikleri bir sırada bir Norman fedaisi kükürt-petrol karışımı bir yanıcı ile bu mancınığı yakmaya muvaffak oldu. Norman askeri takip edildiyse de yakalanamadı. Tuğrul Bey saldırıyı daha da şiddetlendirdi ama kaleyi düşüremedi. Bunun üzerine Kars'ı bir müddet kuşattıktan sonra Pasin ovasından geçerek Erzurum yörelerine kadar hareketini sürdürdü. Hiçbir Bizans kuvveti kendisiyle savaşmaya cesaret edemedi. Tuğrul Bey güneye inerek yeniden Malazgirt'i kuşatmaya başladı. Savaşın şiddetli bir anında 400 kişinin kullandığı büyük mancınıktan atılan iri taş ve kaya parçalarının surlarda açtığı gedikten içeri girmek için çalışılmışsa da muvaffak olunamamıştır. Velhasıl kışın yaklaşması ve Halife'nin Tuğrul Bey'i Büveyoğulları'na karşı yardıma çağırması üzerine, baharda yeniden kuşatılmak maksadıyla muhasara kaldırılmıştır (1055).[137]

Tuğrul Bey'in Emirlerinin Anadolu Akınları

Tuğrul Bey Büveyoğulları ile uğraşırken Bizans'ı rahat bırakmamak için emir ve prenslerini Anadolu gazâlarına gönderdi. Çağrı Bey'in oğullarından Emir Yakûti Bey, emrindeki büyük bir ordu ile Anadolu'ya girdi. Yakûti'nin komutanlarından olan Samuk (Belki Sanduk veya Saltuk), 1057 yılında Doğu-Anadolu'ya sürekli olarak başarılı akınlar yaptı. Anadolu'daki Rumeli ve Makedonya kuvvetleri komutanlığına atanan general Nikephoros Bryennios'un gayretleri Samuk'u durduramadı. Hattâ Bryennios, Samuk'a Kayseri'de yenilmekten kurtulamadı.

Yine Yakûti'nin sevk ettiği diğer Selçuklu birlikleri 1058'de Kars yörelerinde akınlarda bulundular. Kars ve Anı kaleleri kuşatıldılarsa da fetihleri gerçekleşemedi.

Bu arada Erran ve Azerbaycan'dan gelen Türkmenler, Pasinler'den geçerek Erzurum bölgesindeki kasabaları, Erez (Erzincan)'i ve sonra Kemah'ı fethettiler.

[136] Köymen, a.g.e., s. 57.
[137] Turan, **Medeniyet**, s. 91; Çağatay, s. 157; Öztuna, s. 60; Sevim, **Komutanlar**, s. 5.

Buradan ilerleyen gaziler Malatya'ya kadar ulaştılar.[138]

Emir Dinar'ın Malatya'yı Yağmalaması

Anadolu gazâlarında en önemli rolü Emir Dinar oynuyordu. Dinar Bey emrindeki büyük bir ordu ile Aras vadisini takibederek Fırat ırmağı istikametinden Kemah önlerine geldi. Burada ordusunu iki kola ayırdı. Birincisinin başında bulanan komutan, Kelkit vadisini takip ederek Şebinkarahisar (Kolonya)'a kadar uzanarak burada bazı şehirleri vurdu. İkincisinin başında ise kendisi vardı. Emir Dinar Fırat vadisi boyunca ilerleyerek bu bölgenin zengin ve en güzel şehri olan Malatya önlerine geldi. Az sayıda bir Bizans atlı birliğinin savunduğu kuvvetler dayanamayıp kaçtılar. Halkın bir kısmı da onlarla birlikte kaçarak dağlara saklandılar. Bunlardan çoğu donarak öldüler (1057). Malatya'da sur olmadığından şehir kolayca Türkmenlerin eline geçti. Burada pek çok esir ve ganimet ele geçirildi.[139]

Kış bastırınca hareket zorlaşıyordu. Böyle zamanlarda sık sık yerlilerin ve Bizans'ın saldırılarına uğrarlar ve önemli kayıplar verirlerdi. İşte böyle bir zamanda Emir Dinar'ın kuvvetleri Muş ve Sason'a gelince Ermeni ve Bizanslıların hücumuna uğradılar. Emir Dinar bu çarpışmada öldü (1058). Askerleri perişan oldu. Esir ve ganimet düşman eline geçti. Bunlardan pek azı İran'a geri dönebildi. Bununla beraber Malatya taraflarının keşfedilmiş olması bu seferin önemini artırır.

Sivas'ın Alınması ve Tahrip Edilmesi

1059 yılında, Sultan Tuğrul Bey'in emriyle Anadolu'ya Selçuklu akınları yeniden başladı. Prens Yakuti, emrinde Salar-ı Horasan, Samuk[140] ve diğer Türk komutanları olduğu halde, siyah bayraklar taşıyan Selçuklu ordusuyla Van Gölü'nün kuzeyinden Anadolu'ya girdiler. Bunlar sınırda iki kola ayrıldılar. Birinci kolun başında bulunan Sâlâr-ı Horasan güneye hareket ederek Urfa'yı kuşattıysa da Antakya dükü Khaçator'un karşı koyması üzerine başarı sağlayamadı.

Emir Samuk'un komutasında olan ikinci kol ise Aras ve Kızılırmak vadisini takibederek Anadolu'nun en büyük şehirlerinden biri olan Sivas önüne geldi. Sivas Bizans komutanlarından Atom ve Ebu Sehl'in idaresinde bulunuyordu. Sivas'ın da etrafında surlar yoktu. Şehrin kilise ve kulelerini Bizans asker kuleleri sanan Samuk, bir an tereddüt geçirdikten sonra, müdafilerinin Develi'ye kaçmaları üzerine, şehri ve kalesini hiç bir direnişle karşılaşmadan ele geçirdi (Temmuz 1059). Sayısız esir ve ganimet ele geçirdiler. Ermeni Mathieu o zamanki Türk kuvvetlerinin durumunu şöyle açıklar: "Bütün Türk Milleti denizdeki kumlar gibi Hıristiyan memleketlerine atıldılar, bir çok vilâyetleri işgal ettiler. Bunlar gök gürültüsü gibi haykırarak ilerliyorlardı."

Samuk (Saltuk)da bu seferi ile Anadolu'nun ikinci büyük nehri olan Kızılırmak vadisini keşfetmiş, Sivas gibi büyük bir şehri harabeye çevirmiştir.

---

[138] Boyunağa, Şen, s. 20.
[139] Uluçay, s. 158.
[140] Samuk, Saltuk olacak. Bknz. Turan, Türkiye, s. 19.

X. Konstantin Dukas (1059-1067) Selçuklu askerî hareketini durdurmak amacıyla general Pankaras'ı görevlendirdi. Pankaras, ele geçirdiği esir ve ganimetleri Erran ve Azerbaycan'a götüren Selçuklu kuvvetlerine bir takım saldırılarda bulunduysa da ağır darbeler yiyerek perişan edildi (1061).

Tuğrul Bey baharda tekrar Anadolu seferine çıkmaya kararlı idi. Ancak Irak ahvali, Şiî hareketleri ve isyanlar Sultanın bir daha Anadolu seferine çıkmasına imkân vermemiştir.[141] Bununla beraber Anadolu'nun fethi ve Türkleşmesi bu güçlük ve zaruretler içinde büyük Sultanların bir siyaseti olarak tecelli etmiştir. Böylece Selçuklular devrinde "Türk cihan hakimiyeti" davası canlanmış ve İslâm dünya nizâmı ve mefkûresi ile kaynaşmıştır.[142]

Alparslan Zamanında Yapılan Anadolu Fetih Hareketleri

1018 yılında Çağrı Bey'in komutası altında Anadolu'nun doğu bölgesine gerçekleştirilen akınlar, Sultan Tuğrul Bey zamanın da kapsamlı bir fetih politikasına dönüşmüş, Anadolu'nun önemli mıntıkaları ve kilit noktaları ele geçirilmeye çalışılmış ancak bölgede bulunan Bizans'a bağlı mahalli hanedanlıkların şiddetli savunmaları karşısında yıpratma hareketlerinden ileriye gidilememiştir. Bundan sonra asıl mücadele Sultan Alp Arslan zamanında başlayacaktır. Arran ve Azerbaycan bölgesindeki Bizans'a bağlı Ermeni, Gürcü ve Aphaz krallıklarının ezilmesinden sonra, Tiflis, Anı, Kars gibi önemli stratejik mevkiiler ele geçirilecektir. Öyle ki, Bizans çağında "**Anadolu'nun Doğu Kilidi**"[143] sayılan ve ana göçlerle istilalar yolu üzerinde bir kapı olan bölgenin fethiyle Kafkasya tamamen Türk hâkimiyeti altına alınmakla kalmayacak, ileride Anadolu'ya yapılacak olan akınlara da yol açılmış olunacaktır. Nihayet, böylesine sistemli ve planlı, programlı olarak başlatılan ve fakat aralıksız, yıllarca devam eden akınların tek gayesi Kafkasya'yı Bizans'tan koparmak ve onu Türk Yurdu haline getirerek asıl hedef olan Anadolu ve Bizans topraklarının fethinde üs olarak kullanmaktı.[144]

Olaylar planlandığı gibi gelişiyordu. Alp Arslan 22 Şubat 1064 yılında Payitahtı Rey'den hareket ederek Urmiye'nin kuzeyindeki Merend'e geldi. Burada kendisini Kafkaslara ve Anadolu içlerine sık sık akınlar yapan Tuğ Tekin adında bir Türkmen beyi karşıladı.[145] Bu ülkeyi iyi bilen Tuğ Tekin, Sultanı bölgenin fethine teşvik ediyor, gaza sahalarına giden doğru yolları göstermeyi üzerine alıyordu. Çünkü Tuğ Tekin daha önceleri bu bölgede bir çok faaliyetlerde bulunmuş ve önemli başarılar elde etmişti. İbnü'l-Esir ve Selçuk - Nâme'nin ifadesiyle; "Rûm'un yolunda Emir Tuğ Tekin denilen seçkin bir emir vardı. O Emir Türkmenlerden pek çok askere sahipti, onlar daima Bizans ile savaş üzere idiler. Bizans'a onlardan zarar ve ziyan ulaşırdı. Her zaman kâfirler korkudan uzak değillerdi. O Emir gelip, Sultan'ın hizmetine girdi. Sultan, Emir Tuğ Tekin'i o yolda kılavuz edindi. Tuğ Tekin, Gürcü

[141] Turan, Türkiye, s. 16.
[142] Köymen, **Alp Arslan ve Zamanı**, I., s. 25; Sevim, Komutanlar, s. 7.
[143] A. Komnena Alexıad, **Malazgirt'in Sonrası**, (çev. B. Umar), İstanbul 1996, s. 118.
[144] Mevdudi; s. 227, Turan, s. 154, Yinanç, s. 57. Grousset, s. 603, 610. Ahmed b. Mahmud; **Selçukname**, I. s. 59.
[145] Süryani Mihael, III, s. 166, Yinanç, s. 57 vd. Köymen, s. 14. M. Şeker, **Anadolunun Türkleşmesi ve İslamlaşması**, İstanbul, 1973, s. 24, 25.

beldelerini küfür, isyan ve azgınlığın kaplamış olduğunu Sultana bildirdi.

Bunun üzerine buraları itaate almadan Rum gazabına çıkmanın tehlikeli olacağını anlayan Sultan, Gürcistan'a sefer kararını aldı ve ordunun bir kısmının başında kuzeye doğru yola koyuldu".[146]

Kaynakların ittifakla verdikleri habere göre, "Sultan Alp Arslan Anadolu bölgesine hemen harekete geçmemiştir. Çünkü bu sıralar Hoy ve Salmas ahalisi Selçuklulara karşı ayaklanmışlar ve kargaşa çıkarmışlardır. O, daha önce planlandığı bu seferini tehir ederek isyancıları şiddetle cezalandırdı."[147]

Sultan Alp Arslan isyanı bastırdıktan hemen sonra büyük bir kuvvetle Ermeniye üzerine yürüdü. Aras nehrini geçen Alp Arslan, burasını üs yaparak ordusunun toplanmasını bekledi.[148] Ordu burada mutat olduğu üzere iki kısma ayrıldı: Nahcivan'da ordusunun bir kısmını, veliaht tayin edilmeye hak kazanmak ve cenge girip kendisini askerlere sevdirmesi için 13 yaşlarındaki oğlu Melikşah'a verip, yakındaki kalelerin fethedilmesini buyuran Sultan Alp Arslan, Kendisi "Hazar Ülkeleri" üzerine yürüdü.[149] Urfalı Mateos'un; "Korkunç dalgalarla çalkalanan bir denizi ve taşkın sularını ileriye atan azgın bir nehri andıran bu muazzam ordu"[150] diye bahsettiği Alp Arslan'ın bu muhteşem ordusu, Ermenistan'a girmiş ve kısa sürede bölgenin fethini gerçekleştirmişti. Alp Arslan'ın öncelikle Gürcistan üzerine yürümesinin en önemli nedeni bizce, "devletin yanını ve arkasını emniyete almaktı". Gürcü ve Ermeni kroniklerinin bütün ayrıntılarıyla aktardıkları Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın bu seferi ile ilgili olarak çağdaş İslam kaynakları pek bilgi vermemektedirler. İbnü'l-Esir el- Kâmil adlı eserinde bu seferle ilgili olarak neredeyse ayrıntıya varan siyasi ve askeri bilgiler verirken, neden ve hangi sebeplerle yapıldığı konusunda hiçbir bilgi vermemesi ve her hangi bir yorumda bulunmaması ilginçtir. Aslında İslam kaynaklarının bu konuda bilgi elde edememeleri söz konusu olamazdı; olsa olsa, bunun ikinci derecede önem taşıyan bir sefer olarak değerlendirmeleri bir delil olarak alınabilir.

Sultan Alp Arslan'ın ilk Anadolu seferi sırasında buralarda Bizans'ın "Anı Theması" (Askeri Valiliği), İber (Gürcistan)-Bagratlıları'na tâbi "Cavaket Bölgesi" ve merkezi Kars şehri olan "Vanand-Bagratlı Krallığı" gibi üç ayrı bölge ve siyasi idare bulunmakta idi.

"Anı Theması", 1045 Anı-Bagratlıları (961-1045) hükümetine son veren Bizanslılar tarafından kurulmuştu. Bütün Arpaçayı boylarını, Elegez dağı çevresini ve Zeytin suyu yukarısındaki Beçni kalesini (Nig Bölgesini), Kağızman Deresi ve Sürmeliçukuru bölgelerini içine alıyordu.[151] Merkezi, Arpaçayı sağında ve Kars'ın 40 km. kadar

---

[146] İbnü'l-Esir, X. s. 13. **Selçuk - Nâme**, C. I, s. 60, Köymen, s. 14, 15.

[147] İbnü'l-Esir; C. X, s. 49, **Selçuk - Nâme**, C. I, s. 60. Tuğ Tekin, ileride Selçuklu Devletinin Dımeşk Emiri olarak görevlendirilecektir. Selçuklu Devletinin zayıfladığı ve iç gailelerin baş gösterdiği dönemlerde aktif rol oynayacaktır. Geniş bilgi için bkz. A. Sevim, **Biyoğrafilerle Selçuklu Tarihi**, s. XXI, 17, 89, 99, 101, 140. Uzluk, **Anadolu Selçuklu Tarihi**, s. 7. İ. Kafesoğlu, "Kavurd" Md. **İ.A.** Müneccimbaşı; s. 14, **Urfalı Mateos vakayi - Namesi**; s. 118, **Selçukname, I.** s. 76 vd. Mevdudi; s. 277 vd.

[148] Urfalı Mateos, s. 111-114, Süryani Mihael, III, s. 165. Müneccimbaşı; s. 14, 15. **İbnü'l - Esir**, C. X. s. 48, 49. İbnü'l - Adim; **Buğye**, s. 20. **İbn Kesir**; C. XII, s. 89, **Selçukname**, I. s. 54-57. Yinanç, s. 57, a.g.mlf. "Alp Arslan" md. **İ.A.** Köymen, s. 62, 64. Turan, **Selçuklular Tarihi**. s. 149. Merçil, **Müslüman Türk Devletleri**, s. 53, 54.

[149] Sıbt İbnü'l-Cevzi, **Miratü'z-Zemân Fi Tarihü'l-A'yan**, (Nşr. A. Sevim), Ankara 1968, s. 117.

[150] Urfalı Mateos, s. 118, **Müverrih Vardan'a göre 100 bin kişilik bir kuvvetle**, s, 178.

[151] Kırzıoğlu, "Selçuklular'ın Anı'yı Fethi", s. 121.

doğusundaki Anı müstahkem şehri idi. Divin'de oturan Şeddadlı Emirleri (1020 – 1067), Selçuklular'ın bölgeye akınları sırasında onlara öncülük ediyor ve Anı'yı üs olarak kullanan ve kendilerine sürekli saldıran Bizans kuvvetlerine karşı mücadele veriyorlardı.[152]

Merkezi Akalkelek olan "Cavalklar Bölgesi" ise, Arsaklılar çağında "Gukark" (Gogaren) denilen "Kuzey Başbuğluğu Eyaleti" nin dokuz sancağından biri idi. I. Hüsrev ve onun hanedanı zamanında 375 yıllarında İberya (Gürcistan)'ya tâbi olmuş, sonradan "Tayk Bagratlıları" nın ilk sülalesi (575-619) çağında, Bizans'ın tesiri ile Ortodoksluk bu bölgeye de yayılmıştı. Bizans Kralı II. Basil, ilk Selçuklular'ın van gölü çevresinde görünmesi üzerine sınırlarını doğuda genişletip, 1019'da Kars kalesini tahkim ettirirken, 1021'de de ordusu ile yürüyüp Pasin, Tayk, Ardahan ve Cavak bölgesini işgalle, Bizans'a bağlamıştı. II. Basil'in kardeşi ve taht ortağı VIII. Konstantin, 1028'de İber Bagratlıları ile ittifak ederek, onlara yardımda bulundu, halefleri de bu siyaseti güttüğünden, "Aphaz/Apkaz Kartel Kralı" Bagratlı IV. Bagrat (1027-1072), 1038'de Selçuklular ile onların kılavuzu "Divin Emirliği"ne karşı, Cavak'ın merkezi Akalkelek'in surlarını yaptırmaya başladı. 1040 yılında da Arapların Tiflis'teki Caferoğulları Emirliğini tâbi kıldı. Böylece Türklere karşı Bizans'ın yardımı ile Tiflis / Kartel ülkesine yerleşen ve Cavak'ı tahkim eden Aphaz Kartel Krallığı'nın doğu komşusu, şırak Bagratlıları'ndan ayrılma ve merkezi Loru olan Taşir Bagratlılar (982-1064-1192)'nın başında da II. Gudgen (1048-1089) bulunuyordu.[153]

"Vanand Bagratlı Krallığı", Gregoryen Bagratlıları'nın Şırak Kolundan Abbas (928 – 952) tarafından Kars'ta kurulmuştu. Gregoryen Vanand, Anı, Taşir-Bagratlıları ile, Ortodoks İber-Aphaz Bagratlıları ve Kakhet-Şeki Bagratlıları, hep aynı sülaleden ayrılma idi.[154] Ataları, I. yüzyılda İspir bölgesinin yerli strapları ve Bayburt Kalesi Beyleri soyundan olup, Arsaklılar'ın baş vezirliği ile Süvari-Başbuğluğunu ocaklık halinde yaparak, Taryunk (Doğubeyazıt) kalesini de mâlikane edinmiş bulunan hanedan gelmektedir.[155]

İşte Sultan Alp Arslan'ın ilk Anadolu-Kafkasya seferi sırasında bölgenin siyasi, dini ve etnik durumu bu minval üzere idi.

Alp Arslan, öncelikle Ermeni müverrihlerin "Kangark Memleketi"[156] dedikleri Kangarni eyaleti üzerine yürüdü. Buradan yine kuzeye doğru yürüyüşüne devam ederek, Kür nehri'nin yay şeklinde çevirdiği dağlık saha olan Trialet'e geçti, burasını tahrip etti; böylece Kür nehri ile Hazar Denizi arasındaki Derbent Geçidine kadar olan bölgeyi tahrip etti. Öncüleri batıya doğru yönelerek Kür nehrinin kollarından biri üzerinde (Cek Nehri Üzerinde) bulunan Kvelis-Kür'e kadar yayıldı. Alp Arslan bundan sonra Şavşat (Şavşet)'i alarak Klarcet'e geçti ve böylece Ermenistan'ın kuzeyinden ilerleyerek kuzey-doğudan kuzey-batıya doğru geniş bir yarım daire çizdi ve nihayet

---

[152] Kırzıoğlu, **Kars Tarihi**, s. 315-320.
[153] Brosset, C. I, s. 41, 135, 216, 307-320, W. Barthold, "**Anı**" Md. **İ.A.** C. I, s. 435-437, E. D. Ross, "**Şeddad**" Md. **İ.A.** C, XI. **s.** 381-382, Türk Ansiklopedisi, "**Şeddadiler**" Md. C, 30, s. 229, 230, **İ.A. "Tiflis**" Md., C. XII/ 1, s. 264-279, Kırzıoğlu, **s.** 122,
[154] A. R. Salamzade, **Şeki,** Bakü 1988, s. 4.
[155] Kırzıoğlu, s. 122.
[156] **Mateos Vakayi-Nâmesi**, s. 118, **Müverrih Vardan,** s, 178.

güneye doğru ilerleyerek, Oltu'nun aşağı-yukarı 40 km. kuzey - doğusunda ve şimdiki Panaskurt çayı üzerinde bulunan Tayk (Tao, Tay)'ın kuzeydoğusundaki Panaskert'e kadar ilerledi. Böylece, Kars ve Anı daha doğuda kalmış bulunuyordu. Böylece Bizans'ın ileri karakolu durumunda olan Anı ve Kars şehirlerinin etrafı ele geçirilmiş, ikmâl yolları Türkler tarafından kesilmişti. Alp Arslan Paneskurt'tan tekrar kuzeye, Trialet'e döndü. Öncüleri Gürcistan Kralı IV. Bagrat'ı nerede ise yakalayacaklardı. Kral daha kuzeye doğru kaçmak suretiyle canını zor kurtardı. Sultan onu takip etmeyerek bölgede bulunan diğer şehir ve kaleleri fethetmeyi tercih etti. Kaynakların bildirdiğine göre; "Selçuklu ordusu (Çıldır Gölü kuzeyindeki ve Kür nehri üzerinde, bugünkü Ardahan'ın kuzeydoğusunda bulunan) meşhur Ahalkelek (Ahal-Kala)'i hücumla aldı. Teslim olmayı reddeden kale garnizonu çarpışarak öldüler."[157] Böylece Sultan Alp Arslan 4 Ay gibi kısa bir sürede 7 şehir, 20'den fazla muhteşem kale zaptetti ve İslam'a mâl etti.[158]

Sultan Alp Arslan'ın bu ilk Kafkasya seferini en iyi anlatan eser, Selçuklu Devletinin resmi tarihi niteliğindeki "Ahbarü'd-Devlet'is-Selçukiyye" olmuştur. Bu eserin verdiği bilgileri diğer kaynaklarla karşılaştırdığımızda, hususi kişi ve coğrafya adlarının doğruluklarını tespit edebiliyoruz.

Sultan Alp Arslan Gürcü kralı Bagrat'a, kendisiyle ittifak akdedilmek üzere, bir elçilik heyeti göndermiş, diğer taraftan, Ermeni kralı Dawid oğlu Kivrike'nin kızı ile de evlenmeye talip olmuştur. Urfalı Mateos'un bildirdiğine göre, "Sultan Agvan Kralı Gorige'ye haber gönderip ondan kızını kendisine zevce olarak istedi. Kral korkusundan dolayı buna razı oldu ve Sultan onunla daimi sulh ve dostluk akdetti."[159] Müverrih Vardan, bu kızın Gürcistan Kralı Bagarat'ın yeğeni, Ahalkelek Kralı Gürigen'in kızı olduğunu kaydetmektedir.[160] Hediyeler ve şereflere gark ettiği kralın, Payitahtı Loriye dönmesine müsaade etti. Ahalkelek'i alan Alp Arslan, buradan Gürcistan Kralı IV. Bagrat'a da elçiler gönderdi ve barış yaptı. Ahalkelek kalesini şiddetli bir hücumla alan Selçuklu Devleti böylelikle Lori krallığı da itaati altına aldı.

Büyük Selçuklular'ın tarih sahnesine çıkmaları, koca bir cihan imparatorluğu haline gelmeleri, Kaşgar önlerinden başlayarak en eski medenîyetlerin beşiği olan Nil Vadisi de dahil Yemen çöllerine kadar bütün eski dünya ülkelerine hâkim olmaları, bundan da öte İslam dünyasının kaderinin Türkler'in ellerine geçmiş olması, birtakım politikaların hayata geçirilmesi sonucudur. Mamafih, Tuğrul Bey, Selçuklu Devletinin daha güçlü ve temellerinin daha sağlam bir zemine oturtulması için yeni yeni birtakım politikalar ortaya koymuştur. Bu politikalardan bir tanesi ve belki de en önemlisi komşu devletlerin hanedanları ile aralarında bir Sıhriyet, yani akrabalık bağı kurmaya çalışmak olmuştur.

Selçuklu Devletini kıtalar arası büyük bir imparatorluk haline getirenler, onu haşmet ve ululuğun şahikalarına ulaştıran kudretli Selçuklu sultanlarının her birinin ayrı bir meziyet ve özelliği varsa da, onların müşterek oldukları bir tek nokta vardı. O da sultanlardan her birinin kendi devirlerinde komşu hanedan aileleri ile akrabalık

---

[157] İbnü'l-Esir; **el-Kâmil**, C. X, s. 50 vd. **Ahbarü'd-Devle**, s. 24, Köymen, **Alp Arslan ve Zamanı**, s. 15, **Selçuk-Nâme**, C. I, s. 62 vd.
[158] Honigman, s. 184.
[159] Urfalı Mateos, s. 118, bkz. **Ahbar**, s. 24 vd. Barhabreaus; C. I. s. 316.
[160] Müverrih Vardan, s. 18.

kurmaları olmuştur.

Bilindiği gibi eski Türkler komşu ülke ve devletlerle olan siyasî ittifak ve dostluklarını güçlendirmek için, hanedan evliliklerine büyük önem vermişler ve bunda büyük ölçüde başarılı da olmuşlardır. Uzun asırları kapsayan zengin Türk tarihi içinde bu evlilik olaylarının birçok güzel ve çarpıcı örnekleri bulunmaktadır. Mesela kaynakların bize kadar gelen rivayetlerinden biri, "Gök Türkler devrinde Türk Hakanı'nın kızı Hâtun, İran Kisraları'ndan Husrev Perviz ile evlinmiş. Bu siyasî evlilik, iki devlet arasında bozulmaya yüz tutan siyasî ilişkilerin düzeltilmesinde önemli, yapıcı bir unsur olmuştur. Tıpkı bunun gibi, Anuşirvan da çağdaşı Türk Hakanı'nın kızı ile evlenmiştir".[161] Mes'udi "**Mürucü'z-Zeheb**" adlı eserinin II. Cilt 270. sahifesinde bu Türk prensesinin isminin "Fakim" olduğunu kaydeder. Daha sonra İran tahtına oturan Hürmüz bu Türk hatunundan dünyaya gelmiştir.[162]

İşte bu kadim Türk geleneği, daha sonraları Selçuklu Türkleri tarafından da uygulanmış, bu onların yüksek teşkilat gücü ve devlet hayatında çok önemli bir başarı faktörü olmuştur. Gerçekte siyasî evlilik ve bu yolla çevre hükümdar ve hanedanlarla kurulan evlilikler, Büyük Selçuklu Devletinin vazgeçilmez politikalarından birini oluşturmuştur.

Bu babdan olmak üzere Sultan Alp Arslan'ın Ermeni Kral'ı David oğlu Kivrik ve Agvan Kralı Gorige'nin kızı ile evlenmek istemesi, Selçuklu Devletinin oluşturduğu ve uygulanmaya koyduğu bir tür politik evlilikten başka bir şey değildir. Bir tarihçinin de dediği gibi; "Selçuklu sultanları, komşu devlet ve hükümdarlarla siyasî münasebetlerin bozulduğu, veya onlarla yeni yeni dostluk ve ittifaklar kurmanın gerekli olduğu dönemlerde, bunu yeni bir insiyatif, yeni bir siyasî manevra gücü olarak kullanmışlar ve onlarla akrabalık bağları kurarak bu münasebetlere yeni yeni boyutlar ve daha zengin bir muhteva kazandırmak istemişlerdir."[163]

Ermeni ve Gürcü kaynaklarca, "Sayısız ordularıyla, korkunç dalgalarla çalkalanan bir deniz ve azgın bir nehir gibi ovaları kapladığı" bildirilen Selçuklu sultanı Alp Arslan, böylece iki devleti (Gürcistan ve Ermenistan) kendine bağladıktan, erkek ve kızlardan birçok esir alıp, haddi hesabı olmayan altın, gümüş ve mücevherattan oluşan birçok ganimet elde ettikten sonra bu esirleri İran'a gönderdi.[164]

Bu sırada Nizâmü'l-Mülk yanında olduğu halde Melikşah, emrinde bulunan ordu kolu ile, (her halde Nahcivan Emiri Şeybanlı II. Ebu Dulef de askerleriyle katılmış olarak) Nahcivan'ın batı komşusu, Sürmeli – Çukuru'na, Ağrıdağları kuzeyine girdiler. Ahbarü'd-Devle ve İbnü'l- Esir'in eseri el-Kâmil'in verdiği bilgiye göre; "Sultan Alp Arslan'ın oğlu Sultan Celalü'd-Devle Sultan Melikşah ilerleyerek, bir kaleye hücum ettiler ki, orada Rumların okçuları bulunuyorlardı. Bunlar Müslüman askerlerinden bir çoğunu öldürdüler. Sonra, Nizâmü'l - Mülk ve Horasan Amidi (el-Kâmil'de, Nizâmü'l-

---

[161] el-Cahız; **Fezailü'l- Etrak**, s. 90. Kaynakta Hüsrev Perviz'in ölümünden sonra tahta geçen Şiravayh'ın annesinin bu Türk hatunu olduğu belirtilmektedir.

[162] Ebu'l-Hasen Ali b. Hüseyn Mesudi; **Mürucü'z- zeheb**, C. II. (Trc. Ebu'l- Kasım Payende), Tahran, 1374, s. 270. bkz. el-Cahız; **a.g.e.,** s. 90.

[163] Z. Kitapçı, **et-Türk fi Müellefatı'l-Cahız**, Beyrut, 1972, s. 103.

[164] Urfalı Mateos**;** s. 118. Barhebraeus; s. 316. Müverrih Vardan, **Türkler'in Anadolu'yu İstilası Tarihi,** s. 18, 19.

Mülk ve Melikşah deniliyor) Muhammed b. Mansur atlarından indiler, piyade oldular; Sultan Melikşah, bir ok atarak, kalenin emirini boynundan vurdu. Kâfirler, aşağıya fırlattıkları taşlarla kaleyi müdafaa ettiler. Nihayet, dağlara doğru kaçmaya başlayan kâfirler üzerine hücum eden Selçuklu askerleri kaleyi aldılar. İslam askerleri bu savaşta galip geldiler ve kale içinde kalanların bir çoğunu kılıçtan geçirdiler; hiç birini bırakmadılar".

"Bunu müteakip Melikşah, (Arasın sağ kıyısındaki müstahkem) Surmari[165] denilen kaleye gitti. Bu kalede akar sular ve bağ-bahçeler bulunuyordu. Bir süre savaştıktan sonra bu kaleyi de ele geçirdiler ve kale halkını aşağıya indirdiler. Bu kalenin yakınlarında bulunan diğer bir kale (Kulp) daha vardı. Melikşah, bunu da fethedip, sonra harap etmek istediyse de, vezir Nizâmü'l - Mülk Melikşah'ı bundan vazgeçirdi ve; "Burası Müslümanlar için bir uç kalesidir" diyerek orayı insanlar, zahireler, mal ve silahlarla doldurdu, sonra bütün bu kaleleri Nahcivan Emiri Şeddadlı Ebu'l-Asvar Şavur b. El-Fadl'a teslim etti."[166] Böylece, 1064 İlkbaharında (Nisan), Selçuklu ordusunun, bir daha geri vermemek üzere, Bizanslılardan fethettiği Kafkasya toprakları, Şehzade Melikşah'ın "Rumları" yenip, kırarak ve kaçırtarak aldığı bugünkü Kars ilinin Ağrı dağları - Aras arasındaki Sürmeli-Çukuru bölgesidir. Burası Anı Bagratılarından "Kaç" (Yiğit) lakaplı IV. Aşotun (1021 - 1039) mülkü idi.[167] 1043'te burası Aşot'un damadı Divin Emiri Şeddatlı Ebu'l-Asvar Şavur (1020-1067)'ın eline geçmişken, 1045te Bizanslılar buraları da zaptedince, Anı Themasına bağlanmıştı.[168]

Melikşah'ın komutası altında bulunan Selçuklu ordusu bundan sonra İslam kaynaklarında "Meryem-Nişin"[169] adıyla geçen, muhtemel olarak Şirek'teki Marmaraşin'i kuşattı. Burası büyük taşlarla yapılmış ve araları da demir ve kurşunla pekiştirilmiş, sağlam surlara sahipti. Yanından büyük bir nehir geçiyordu. Burada çok sayıda rahip, papaz, Hıristiyan hükümdarları ve onlara bağlı halk vardı, Türkler bu şehri ele geçirebilmek için çareler arıyorlardı. Nizâmü'l-Mülk burasının fethi için gemiler ve kayıklar inşa ettirdi. Savaş başlamış ve ordu gece - gündüz nöbetleşe savaşıyordu. Düşmanda bezginlik ve ümitsizlik baş gösterdi. Türk ordusu surlara yaklaşarak,

---

[165] Eski Oğuzlar hükümdar sülalesi "**Salvur Kazan Han**" hanedanının Dede Korkut Kitabında çifte başkentinden (kışlak olan) birisi diye anılan "**Sürmeli**" şehrinden adını almıştır. İspanyol Elçisi Klaviyo, 1404 mayısında gördüğü bu şehri "**Sal-Marin"** diye anarak, Tufan'dan sonra Nuh – Nebi eliyle yapılan "**İlk Şehir**" olduğuna inanıldığını işaretle, şöyle tarif eder: "Sal-Marin, büyük bir şehirdir, buradan altı fersah ötede Ararat dağı vardır, ki Nuh'un gemisi bunun tepesine konmuştu. Aras ırmağı kıyısında bulunan Sal-Marin, bir yahdan derin bir vadi ile çevrilmekte, sonra yüksekçe tepelere dayanmaktadır. Bu yüzden şehrin yeri, son derece müstahkemdir. Şehrin güneyindeki kapısı üzerinde sağlam kulelire bulunan bir kale vardır. Bu kalenin arka arkaya iki kapısı vardır. Sal-Mari'nde çok güzel ve eski yapılara sık sık tesadüf edilir.." G. Klaviyo, **Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat**, I, (Çev. Ö. R. Doğrul), İstanbul 1943, s. 104 vd.

[166] İbnü'l-Esir; **el-Kâmil**, C. X, s. 50, **Ahbarü'd-Devle**, s. 74. Selçuklulara öncülük ve kılavuzluk yapan bu Şeddadlı Emiri'nin sarayında Gence'de misafir kalan ve 1043 yılında onunla birlikte "**Rum Seferine**" çıktığını söyleyen Gurgan/Cürcan Emirlerinden **Kabus**'un 1080'de oğlu Gilanşah için bir öğütleme tarzında yazdığı "**Kabusnâme**" de, bu Gence – Divin Emiri şöyle tanıtılmaktadır: "Ol vakit Rum'un ucu, Gence ülkesi idi. Ol Gence'de bir bey vardı; adına Ebu'l-Asvar Şavur b. El-Fadl derlerdi.... Ulu padişahtı ve zirek ve bahadır ve fasih ve mütekellim, dini bütün, itikadı bütün ve önün gözler kişi idi. Şöyle ki, padişahlar resmidir, cümle erkanı yerli yerice idi. Durduklayın hünerdi, boş değildi..." **Kabusnâme**, (Mercimek Ahmed Tercümesi), II. Baskı, İstanbul 1966, s. 58, 59.

[167] Müverrih Vardan; s. 166.

[168] Kırzıoğlu, s. 32.

[169] İbnü'l- Esir; C. X, s. 50. **Ahbar**, s. 35-36.

merdivenler kuruyor ve surların üstüne çıkmaya çalışıyorlardı. Ahbarü'd-Devle'de verilen bilgilere göre; "Melikşah surun şerefesine bir ip bağlayarak, duvara tırmanırken suya düşmüş ancak büyük bir şans eseri ölmemişti. Askerler ellerindeki baltalar ve çeşitli demir aletlerle surları delmek istemişler, ancak başarılı olamamışlardı. Atların üzerinde geçirdikleri bir gece zelzele oldu, kalenin doğu tarafı yıkıldı. İbnü'l-Esir'in verdiği bilgilere göre ise; "Türkleri surların üzerinde gören düşmanlar şehri teslime mecbur oldular."[170] Sabah olduğu zaman güneş doğarken Melikşah ve Nizâmü'l - Mülk şehre girdiler. Kiliseler yıkıldı, halkın büyük bir kısmı kılıçtan geçirildi, ancak, İslam dinini kabul edenlerin canı bağışlandı.

Alp Arslan daha sonra oğlu Melikşah'ı ve veziri Nizâmü'l - Mülk'ü huzura çağırdı. Allah'ın, oğluna nasip ettiği bu fetihten dolayı çok sevindi. Melikşah yol boyunca birkaç kale ve hisarı daha ele geçirmiş, sayılamayacak kadar çok Hıristiyan esir almıştı.[171]

Böylece tekrar birleşen Selçuklu ordusu, Alp Arslan'ın emri altında Arap kaynaklarında Sübiz - Şehir diye zikrettikleri şehri kuşattı. (Haziran-Temmuz, 1064). Bu şehrin halkıyla Müslüman Türkler arasında çetin savaşlar oldu, bu sırada bir çok Türk şehit oldu. Nihayet fethedilen bu şehirden sonra Alp Arslan Borçala nehrinin sol tarafında yer alan Allaverdi (Lal) şehrine yürüdü. Etrafı yüksek surlar ve dağlarla çevrili olan bu şehrin hükümdarı Gürcü idi. Çetin savaşlardan sonra şehri fetheden Türkler'in eline hesapsız ganimet geçti. Geceleyin çıkan rüzgâr bütün şehrin yanmasına sebep oldu. (Haziran-Temmuz, 1064). Sultan ayrıca bu şehrin yakınında bulunan müstahkem bir kaleyi de fethetti. Bu sefer dolayısıyla araları yeniden bozulduğu anlaşılan adı geçen Kivrike (Gurgen) bir çok hediyelerle birlikte elçiler göndererek, yeniden barış isteğinde bulundu. Gürcü Melikin'in elçilerine Aybek el - Has ve Emir Temir el-Hâcib adlı iki kumandanını katan Sultan, Gürcü Meliki'ne gönderdiği mektupta, "barış için ya Müslümanlığı, ya da cizyeyi kabul etmekten başka çare olmadığını bildirdi". Melik cizyeyi kabul ederek, Büyük Selçuklu Devletine tâbi olmayı tercih eyledi.[172] Alp Arslan, daha sonra fütuhatını genişletmek için Bagrat krallığının merkezi olan Anı şehri üzerine bütün kuvvetleriyle yürüdü. Barhebraeus'un dediğine göre; "burası Ermenistan tarafından Roma diyarının ilk şehri idi. Şehir içinde 700. 000 hane ve bin kilise bulunuyordu. Bizans İmparatorluğunun en sağlam bir hudut şehri idi. Bütün hazineler bu kalelerde saklanıyordu. Bu sebeple, bu zamana kadar hiçbir hükümdar burasını fethe girişmemişti."[173] Nitekim, Ahbarü'd-Devle adlı esere göre, düşman askeri görmemiş olan şehir halkı, Selçuklu Sultanını ve askerlerini tüccar sanmışlardı.[174] Başka bir kaynağa göre ise; "şehrin binlerce gayr-i muharip kadın, erkek, ihtiyar ve çocuklarla dolu olması, Türkler'in dikkatini çekmiş, Ermenistan halkının büyük bir kısmının şehrin surları içinde toplanmış olduğunu sanmışlardı."[175]

---

[170] İbnü'l-Esir; C. X. s. 50.
[171] İbnü'l-Esir; C. X. s. 51.
[172] Köymen, s. 17.
[173] Bar Hebraeus; s. 316.
[174] **Ahbar**; s. 27.
[175] Urfalı Mateos; **Vaka-yi Nâme**, s. 119, 120.

Anı yakınında bulunan "**Seylvürde ve Nerve**" denilen iki beldenin ahalisi Alp Arslan'ın huzuruna çıkarak İslamlığı kabul ettiklerini bildirdiler. Buna çok sevinen Sultan, onların İslamî usullere göre hareket etmelerini emrettikten sonra kiliselerini yıktı, onların yerine mescitler yaptı. Bundan sonra sultan vakit kaybetmeden Anı üzerine yürüdü.

Sultan Alp Arslan'ın Anı'yı Fethi (1064)

Anı'da 1045 Eylülünden 1064 Ağustos ortalarındaki Selçuklu fethine kadar devam eden Bizans Thema idaresi tam 19 yıl sürmüştü. Bu arada Anılılar'a Ortodoks Bizanslılar'ın baskı ve zulümleri ağır geldiğinden, "Rumlar", Ermeni kiliselerine saldırdıklarından halkın bir kısmı, İran'a göçmüş, bir kısmı Gürcistan'a ve bir kısmı da Bizans'ın ulaşamayacağı Podolya ve Moldovya'ya gitmişlerdi. Anı ve çevresindeki yerli halkın bölgeden kaçarak uzak ülkelere göçünü engellemek için, sonraları Bizans İmparatorları, "idarecileri, doğulu (Ermeni ve Gürcü mezhebinden olan) kişilerden tayin etmeye başladılarsa da, çok kısa bir süre sonra Türkler'in bölgeyi fethi gerçekleşti.[176]

Alp Arslan Melikşah'ın emri altında bulunan askerleri de kendi emri altındaki orduya katarak, (22-23 Temmuz, 1064) senesinde Anı yakınlarına geldiğinde, "alınamaz" diye bilinen müstahkem Anı şehrinde, biri vali, diğeri kumandan iki Bizans nâibi bulunuyordu: Anı Theması valisi Sembat Oğlu Bakarat ve yardımcısı Kumandan Tayk ile Erzurum valisi Dukas unvanlı Vaçe-Bakuryanos'un oğlu Grigoryos idi.[177] Urfalı Mateos'a göre bunlar; "İmparator tarafından Armenya'ya muhafız tayin edilmiş olan menfur Roma Prensleri, yani Sımbat'ın babası Bagrat ve Gürcü Bagura'nın oğlu Grigor" idi. Anı'yı yerli askerlerden çok; ücretli askerlerden kurulan Bizanslı bir garnizon korumakta idi.[178] Alp Arslan'ın bu seferine Türkistan hakanı Tamgaç han'ın oğullarından biri -ki, babası ile arası açıldığı için Sultan Alp Arslan'a müracaat ederek emrindeki askerleri ile birlikte Selçuklular'ın hizmetine girmişti- maiyetinde pek çok Türk askeri olduğu halde Kafkasya bölgesine gelmiş ve gazalara iştirak etmişti.[179]

Sultan Anı'yı kuşatmaya başladığı sırada veziri Nizâmü'l-Mülk, Bağdat'a zamanın adeti gereğince bir fetih-nâme göndererek Sultan Alp Arslan'ın şimdiye kadar yaptığı fetihleri bildirdi.

1064'te Tebriz'den Nizamü'l – Mülk'ün mektubunu getiren bir atlı geldi. Nizâmü'l - Mülk mektubunda şunları bildiriyordu: "Sultan Alp Arslan, Hazar ülkesine gazalara girişip hiçbir hükümdarın elde edemediği başarılar kazandı. İspeh şehir adlı büyük bir kenti fethi ile 30 bin dolayında insan öldürüp 50 binden fazla köle ele geçirdi; Ahbaz meliki ile barış yaptıktan sonra bu uç ülkesinden dönen Sultan, Rum ülkesindeki 700 bin hanedan oluşan büyük bir kent olan Anı'ya saldırarak kılıçla fethetti ve 500 bin kişiyi tutsak aldı. Adı, Bağdat camilerinin minberlerinde, ilk kez sultan olarak okunan Adudu'd - Devle Alp Aslan olmuştur."[180]

---

[176] Brosset, M; C. II. s. 138, 139.
[177] Urfalı Mateos; **Vakâ-yi - Nâme**, s. 118.
[178] Urfalı Mateos; s. 120.
[179] Hâfız-ı Ebrû, **Zubdal al-Tevârih**, C. I, s. 130, vd.
[180] İbnü'l-Adim; **Buğye,** s. 23.

Çok çetin ve kanlı muharebelerden sonra teslim olmayı ve vergi vermeyi kabul eden Anı halkı önce barış yaptılarsa da daha sonra bundan vazgeçerek yeniden savaşa başladılar. Nihayet surların yıkılmasıyla birlikte Türk askerleri kaleye girdiler; içindekileri kılıçtan geçirdiler. Bizans imparatorluğunun doğudaki bu en müstahkem şehri ve kalesi olan Anı şimdiye kadar zapt olunamaz sanılıyordu. Buranın Alp Arslan tarafından fethedilmesi Hıristiyanlar ve özellikle Bizans için ağır bir kayba mal olmakla beraber, İslam dünyası için büyük bir kazanç ve sevinç yaratmıştır.[181]

Anı'nın fethedilip tekrar düzenlenmesinden sonra, Alp Arslan tarafından Divin ve Gence'nin Beni Şeddadlı'lar sülalesinden Emir Ebu'l-Asvar'ın oğlu Fadlun'a verdiği anlaşılıyor. Bununla ilgili olarak Tebrizli Kesrevi şunları yazmaktadır: "O zamanlar 100 bin nüfuslu olan ve kuvvetli surlarından başka, yüksek ve sağlam kiliseleri bile birer müstahkem yer işini gören Anı şehrini, Alp Arslandan önce hiçbir kimse kılıçla fethedememişti. Onun bu açışı, tarihin büyük fetihlerinden biri idi. Alp Arslan, Ermenilerden ileri gelenlerin bir takımını kendisiyle birlikte İran'a götürdü ve şehrin hükümdarlığını Ebu'l-Asvar'a verdi."[182]

Şeddadlılar üzerine büyük bir eser yazan Tebrizli Türk müellif, Anı Şeddadlılar'ı için şu doğru mütaalada bulunuyor: "Bu Şeddadlılar'ın hükümetini, eski bir ağacın gövdesinden filizlenip büyüyen ve gövdenin ortadan kalkıp kayboluşundan sonra da gelişerek onun yerine tutan bir dala benzetebiliriz. Çünkü bu kolun hükümeti öyle bir çağda başladı ki, Alp Arslan Anı'yı Rumlardan almış ve Ebu'l – Asvar'a vermiş bulunuyordu. O da, buranın hâkimliğini küçük oğlu Menuçehr'e verdi. Bu tarihten (1064) 13-14 yıl geçmeden, -Şeddadlılar'ın en büyük ve ana kolu olan- Gence'de II. Fadlun (1067-1088), Hicri 481 (M. 1088) yılında Selçuklu Beyi Emir Bozan'a tutsak düştü ve böylece Arran'da bu sülalenin kökü kesilmiş oldu. (Arran bir Selçuklu vilayeti haline getirildi.) Fakat, Anı'daki Menuçehr ve oğullarının hükümeti, 130 yıl daha yaşadı. Bunların hükümet çağı ile hâkimlerinin sayısı, öbürlerinden az değildi, hâkim bulundukları yerin ehemmiyeti de onlarınkinden aşağı değildi."[183]

Hz. Ömer'in Kudüs şehrini fethi sırasında yaptığını örnek alan Alp Arslan, Anı şehrindeki Katedrali, hemen geçici minber ve mihraplarla donatarak, "**Fethiyye-Câmii**" adı ile İslam mabedi yaparak, oğlu Melikşah, veziri Nizâmü'l-Mülk ve bütün Selçuklu Beyleri ve devlet erkânı ile 20 Ağustos 1064 (5 Ramazan H. 456) günü burada "**Cum'al – 'Azine Namazı**" nı kıldı. Hz. Ömer'in ve Alp Arslan ile öteki Türk-İslam sultanlarının yaptığını kendine örnek alan büyük Osmanlı Padişahı cennetmekan Fatih Sultan Mehmed Han da, 29 Mayıs 1453'te İstanbul'un fethinden hemen sonra şehrin en büyük katedralini hemen camie çevirerek, 1 Haziran 1453'te devlet erkanıyla ve ordu büyükleriyle birlikte Cuma namazını kılmıştı.[184] Bu da gösteriyor ki, Türk–İslam sultanları tarafından fetih yoluyla alınan bir beldenin mabedi camie tebdil edilme geleneği yerleşmiş ve kökleşmiştir.

---

[181] **Ahbar**, s. 36-40, **el-Muntazam**, VIII, s. 236-242, **Anonim Selçuknâme**, s. 31, Urfalı Mateos, s. 121, Süryani Mihael, III, s. 327-328, Vardan, s. 177-178, Abu'l-Faraç, s. 216, Yinanç, s. 58, 59, Kırzıoğlu, **Kars Tarihi I**, s. 331-341. Honigman, s. 186. İbnü'l - Adim; **Buğye**, s. 11. Mevdudi; s. 230.

[182] Kesrevi-i Tebrizi, **Şehriyarân-ı Gümnâm**, III, s. 46.

[183] **Şehriyârân-ı Gümnâm**, III, s. 57. Ayrıca bkz. Kırzıoğlu, **Kars Tarihi**, I, s. 360.

[184] Minorsky, s. 66 vd. Kırzıoğlu, "**Selçuklular'ın Anı'yı Fethi**", s. 111, 112.

Sultan Anı'yı fethettikten kısa bir süre sonra, savaş nedeniyle harabe haline gelen bu büyük şehri yeniden tanzim, teşkil ve tamir faaliyetine girişti: Şehre maiyetindeki askerlerle birlikte bir emiri muhafız olarak tayin etti ve şehirde bir cami yaptırdıktan sonra pek çok esir ve ganimet ile Rey'e döndü.[185] Alp Arslan'ın, bu zaferleri fetihnamelerle komşu hükümdarlara ve halifeye bildirildi. Halife Kaim bi Emrillah sultanı tebrik için elçi ve mektup göndererek kendisine "Ebu'l - feth" yani fetihler babası unvanını verdi.[186]

Büyük Türk tarihçisi Y. Öztuna'nın da dediği gibi; "bu suretle Güney Kafkasya'ya giren Sultan Alp Arslan bölgeyi tamamen Büyük Türk hakanlığının hâkimiyeti altına sokmuş, böylece Bizans'ın Doğu Anadolu bölgesi ve Karadeniz ile bütün alâkaları kesilmiş oluyordu."[187]

Alp Arslan, Hazar sahillerini dolaşarak Mangışlag Yarımadası'nı da ele geçirmiş böylece Oğuz Türkleri'nin Orta Asya bozkırlarından batıya doğru akınlarında gelip yerleştikleri ilk yerlerden biri yeniden Selçuk Türkler'inin eline geçmişti. Alp Arslan'ın Kafkasya seferinin önemli nedenlerinden biri de sanırım kâfir Türklerle ve Kıpçaklar'a mücadele etmek ve İslamiyet'in Kıpçak bozkırlarında (Deşt-i Kıpçak) yayılmasını sağlama isteği yatmaktadır. Çünkü bölgeye kuzeyden sürekli bir şekilde sokulmaya çalışan ve bölge halkını tedirgin eden gayr-i müslim Türk boyu Kıpçaklar'ın baskı altında tutulması gerekmekteydi. Bunu da sağlayacak tek unsur Selçuklu kuvvetleriydi.

Alp Arslan'ın bu seferi sırasında Aşağı İdil ve Terek'teki Hazarlar da, kâfir Oğuz ve Kıpçak istilası neticesinde, ortadan kaldırmışlardı. Ebu Hâmid el- Endülisî'nin; "Saksın'da Oğuzlardan 40 kadar taifenin oturduğu"nu söylemesi ve Ahmed Tusî'nin, "burasının Yemuk ve Kıpçakların tazyiki altında bulunduğuna dair" kaydı, aslen Bulgar ve Suvarlara ait olan bu şehirlerde hâkimiyetin Oğuzlar ile Kıpçaklar'ın elinde bulunduğunu göstermektedir. Selçuklular idaresindeki Müslüman Oğuzların bu Hazar ülkesine karşı alakası da bundan dolayı olsa gerektir. Alp Arslan'ın, 1066 senesinde, Harizm üzerinden Cazıg ve Kafşit Türkler'ini Hazar Denizi ile Aral Gölü arasındaki mıntıkada takip etti. Bu sefere ait kayıtlarda[188] Alp Arslan'ın bu seferi dolayısıyla, 3000 Hazar ailesinin Derbend'i geçerek, Selçuklular'ın hâkimiyeti altına girdikleri bildirilmektedir. Diğer taraftan kaybolduğu bilinen "Tarih al-Bâb ve'l-Ebvâb"ın Müneccimbaşı tarafından görülüp, bize kadar ulaşan haberlerinde, "Sultan Melikşah'ın 1076 yılında Savtigin idaresinde Arran ve Şarkî Kafkasya taraflarına yaptığı faaliyetlerden bahsederken, Hazarların, bakiyesi olan zümrelerin Şirvan tarafına gelerek, bir kasaba vücuda getirip yerleştikleri"[189] zikredilmektedir.

Selçuklu sultanı Alp Arslan, İran'da ve doğu da ortaya çıkan bazı karışıklıkları ortadan kaldırmak için İsfahan'a dönmüş ve bunu fırsat bilen Gagik, Selçuklu İmparatorluğunun Vasalı olarak tahtını korumuşsa da, elinde bulunan Kars ve Vanand eyaletlerini yeniden Bizans'a teslim etmekte bir bahis görmemiştir. [190] Ermeni müverrihi

---

[185] M.A. Köymen; Apl Arslan'ın İsfahana döndüğünü kaydetmektedir. **Alp Arslan ve Zamanı**, s. 19.
[186] Barhebraeus; s. 317, S. Karatamu, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi**, C. II. Ankara, 1970, s. 39.
[187] Mevdudi, s. 229, 230. **Selçukname**, I. **s.** 77.
[188] Mirhond; C. I. s. 320
[189] Minorsky, V; s. 37, 39. Togan, Z. V; **Giriş**, s. 189, 441. "**Hazarlar**" Md. **İ.A.** C. V/ 1, s. 402.
[190] Müverrih Vardan; s. 117.

tarihçi Vardan, "Kars kralı Gagik -Abbas'ın oğlu- Türklerden korkusundan dolayı, kendi memleketini Rumlara verdi"[191] diyerek, Gagik'in Selçuklulara ihanet ettiği gerçeğini ortaya koymaktadır.

Sultan Alp Arslan zamanında Anadolu ve Kafkaslara yapılan bu seferlerin sonuçlarını şöyle sıralayabiliriz:

1. Alp Arslan zamanında yapılan fetihlere bizzat hükümdar ve vezirlerden başka, devlet ileri gelenleri ve uçlarda Bizans'a karşı akınlarda bulunan irsi Türkmen beyleri de katılmışlardır. Önceleri Selçuklu şehzadeleri bu seferlerde aktif rol oynarken, bunların faaliyetleri gittikçe azalmış ve hatta devlet içinde birtakım olumsuz gaileler dahi çıkartır olmuşlardır.
2. Fetihlere katılan Türkmen unsurlarında artış olduğu gibi, fetih alanı da genişlemiş ve buna paralel olarak birçok şehir ve yerel hanedanlık Selçuklu Devletine bağlanmıştır. Ayrıca Kafkaslar adeta bir üs haline getirilerek ileride Bizans'a karşı yapılacak olan fetih hareketlerinin ana kumanda merkezi haline getirilmiştir.
3. Fetih siyasetinde de değişiklik olmuş, Anı, Kars ve Tiflis gibi büyük şehirler fethedildikten sonra, Türkleşme İslamlaşma faaliyetleri hızla yaygınlaştırılmıştır.
4. Sultan Alp Arslan'ın Anadolu ve Kafkaslarda sürdürdüğü bu fetihler sonucunda, Bizans imparatorluğu Doğudaki bu olaylara bir son vermek ve Türkler'in eline geçmiş olan Bizans topraklarını yeniden elde etmek ve bilhassa doğuda sarsılan Bizans otoritesini yeniden tesis etmek amacıyla 1071 yılında büyük bir orduyla doğuya hareket etmişti. Malazgirt'te yapılan savaşı kaybeden Bizans artık doğudan tamamen silinecektir.
5. Malazgirt savaşı Bizans askeri gücünün yok olmasının başlangıcı sayılmaktadır. M. Hamidullah'ın dediği gibi; "Bizans ordusu bu savaşta aldığı ağır darbe sonucunda bir daha kendine gelemedi ve gelecekte belli başlı düşmanı olan Selçuklulara karşı savaşta üstünlük sağlayamadı".[192]

Selçuklular için Malazgirt zaferi, diyebiliriz ki Dandanakan zaferinden, daha önemli idi. Çünkü Dandanakan savaşı Selçuklular için bir bağımsızlık mücadelesinde başlangıç sayılmaktaydı, ancak Malazgirt kaybedilmiş olsaydı ki, Selçuklu Türkleri ve İslam dünyası için sonun başlangıcı demek olabilirdi. Bu savaşın önemli sonuçlarından biri de siyasî haritanın değişmesi olmuştur; Öyle ki, doğudan gelen Türkmen fetihlerinin genişlemesine mani olabilecek ciddi dış manialar ortadan kaldırılmıştı. Selçuklular'ın Kafkaslardaki siyasî ve askeri hâkimiyeti de kesin olarak sağlamlaşmıştı. "Kafkaslar da önceki devletlerin, yani Şirvanşah, Kesraniler ve Gürcü Bagratilerin mevcut olmasına rağmen, Kafkaslar Selçuklu Devleti sınırları içine

[191] Müverrih Vardan; s. 178.
[192] Hamidullah, M; **"The Map of The Battle of Malazgirt of Lancis of Historical Desciription of The Battle**", **İslamic Culture**, **XIX / 3,** 1954. Hüseynov, R; "**Malazgirt ve Kafkaslar**", **T.A.D.,** s. 68.

Alp Arslan'ın Komutanlarının Anadolu Fetihleri

Sultan Alp Arslan, gerçekleştirdiği Doğu-Anadolu ve Gürcistan seferinden sonra, ülke içinde ortaya çıkan bazı huzursuzluklar ve özellikle ülkenin doğu sınırlarında fetihler yapmak amacıyla Anadolu'dan ayrılmak zorunda kalınca, Anadolu'yu boş bırakmamak amacıyla değerli bazı komutanlarını da fetih işiyle görevlendirdi. Bunlardan daha önce de Anadolu'da akınlarda bulunan Sâlâr-ı Horasan, Ergani yörelerindeki Tulhum, Siverek ve Nusaybin taraflarını yağmaladıktan sonra Urfa civarındaki Enzel'i ele geçirdi. Antakya dükünü de yenilgiye uğrattıysa da Urfa'yı ele geçiremedi (1065/66). Bu havalideki faaliyetine karşı yardıma gelen 4000 kişilik bir Bizans ordusunu da bozguna uğrattı. Aynı yılda üç defa Urfa taraflarına akınlarda bulunarak esir ve ganimetler ele geçirdi. Sonra Diyarıbekir önlerine gelerek Hevve kapısı önlerinde karargâh kurdu. Şehrin emiri Nizameddin ile müzakerelerde bulunmak üzere şehre girdiği sırada hile ile yakalanarak yakınlarıyla birlikte öldürülüp cesetleri bir kuyuya atıldı. Bu kuyu bir asır sonra bile "Horasan Sâlâr-ı Kuyusu" adını taşıyordu.[193]

Alp Arslan bu hadiseden sonra namlı komutanı Hâcip Gümüştekin'in emrine Afşin ve Ahmed Şah'ı vererek Anadolu'ya gönderdi. Gümüştekin Fırat vadisinden güneye inerek Adıyaman'a ulaştı. Günlerce bu bölgeyi yağmaladı. Nizip komutanı Aruandanos'un 10 bin kişilik ordusu ile kendisine bir baskın hazırladığını haber alarak aldığı tedbir ile Bizans ordusunu bozdu ve komutanını da esir aldı (1066).[194] Bu başarılı hareketlerden sonra Türk komutanları esir ve ganimetlerle birlikte askeri üsleri olan Ahlat'a döndüler. Fakat burada aralarında çıkan kavga sonucu Afşin, Gümüştekin'i öldürdü. Afşin, Sultan Alp Arslan'ın kendini cezalandıracağından korkarak, başına geçtiği Türkmenlerle birlikte Anadolu'ya hareket etti ve burada akınlara başladı.

Afşin Türkmenleriyle birlikte süratle Fırat nehrini geçti. Kuvvetlerinin bir kısmını Gaziantep yöresine gönderdi. Bu kuvvetler Gaziantep'in kuzey-doğusundaki Dülük'ü ele geçirdiler. Başka bir kısmı ise Antakya yörelerine inip geniş yağma ve talan hareketlerinde bulundu (1067). Afşin karargâhını Amanos dağlarındaki Karadağ'da kurmuştu. Malatya yöresinde bir Bizans ordusunu bozguna uğratarak Kayseri üzerine yürüdü. Burayı aldıktan sonra Karaman üzerine akınlara başladı. Kış bastırınca buradan Suriye'ye indi. Kışı Halep'te geçirdi (1067). Esir edilen köle ve cariyelerin Halep'te satılan miktarı, defter kayıtlarına göre 70 bin kişi idi.[195]

Emir Afşin ertesi yıl (1068), baharla birlikte yeniden Antakya üzerine yürüdü. Bu havalide yağmalanmadık bir yer bırakmadı. Sayısız ganimetle birlikte Antakya Bizans valisinden 100 bin altın ve savaş aletleri aldı. Bizans'ın Antakya üssünün bu şekilde çökertilmesi üzerine Alp Arslan ona bir mektup yollayarak kendisine olan memnuniyetini ve affettiğini bildirdi. Buna çok sevinen Afşin Sultanın huzuruna çıkmak için Ahlat'a döndü (1068).

Afşin iki sene içinde Güney ve İç Anadolu'yu karış karış taramış, pek çok esir ve ganimet yanında Bizans'ı aciz bırakmıştı. Afşin'in başarılarından çok memnun kalan Alp Arslan aynı sene içinde Ahmed Şah ile birlikte onu tekrar Anadolu'ya gönderdi.

---

[193] Turan, **Medeniyet**, s. 117; Sevim, **Komutanlar**, s. 9.
[194] Uluçay, s. 161.
[195] Turan, Medeniyet, s. 117-118.

Afşin ve Ahmed Şah beyler hızla ilerleyerek Sakarya nehrine dayandılar. Bu nehrin kıyısında müstahkem bir şehir olan Amorion'u kuşattılar. Bu şehir Suriye-İstanbul yolu üzerinde çok önemli bir askerî özellik taşıyordu. Burası Anadolu'nun fethi için de bir engel teşkil ediyordu. Bu sebeple ele geçirilen Amorion yakılıp yıkıldı. Bunu duyan Bizans İmparatoru Suriye'den Anadolu'ya girerek hızla Afşin'in üzerine yürüdü. Ne var ki Afşin, değişik yollardan geri dönerek izini çoktan kaybettirmişti.

Türk Akınları Karşısında Bizans'ın Harekete Geçmesi

Bizans, Türk akınları karşısında oldukça bunalmış ve âciz kalmıştı. 22 Mayıs 1067'de Bizans İmparatoru X. Konstantin Dukas[196] ölmüş, yerine karısı Evdokia vasi olmuştu.[197] Başta büyük oğlu Mikhael (VII. Mikhael) olmak üzere üç erkek çocuğu adına devlet naibeliğini yürüten Evdokia, o sırada 40 yaşlarında kadar olup, akıllı ve bilgili bir kadındı.[198] Bu yüzden bütün idare İmparatoriçenin elindeydi. Fakat Anadolu'da gelişen olaylar karşısında Asker Partisi'nin baskısı sonucunda Evdokia kendisine bir eş seçmek zorunda kaldı. Bu şahıs Rumeli kuvvetleri komutanı ve henüz 30 yaşlarında bulunan Romanos Dioganes idi (1 Ocak 1068).[199]

Yeni İmparatorun en büyük isteği Selçuklular meselesini halletmekti. Zaten bu işin halli için imparator yapılmıştı. Derhal harekete geçerek hazırladığı ordusu ile Anadolu'ya sefere çıktı. Fakat Türk akıncılarını yakalamak mümkün değildi. Daha Kayseri'ye varmadan Türkler'in Niksar'ı yağmaladıklarını duydu. Güneye inmekten vazgeçip, Kayseri'den Sivas'a hareket etti. Divriği'de yakaladığı Türk akıncılarını şiddetli bir çarpışmadan sonra püskürttü.

Romanos Diogenes daha sonra Fırat vadisinden ilerleyerek Suriye'ye geldi ve Halep'in kuzeyinde çok sağlam bir yer olan Menbiç'i kuşattı. Şehir Müslümanların elinde idi. Uzun zaman dayanan şehir sonunda teslim oldu (1068). İmparator Antakya üzerinden Pozantı'ya geldiği zaman hiç beklemediği bir haberle karşılaştı. Bu haber Amorion'un Türkler tarafından yağmalanmasıydı.[200] İmparator Afşin'i yakalamak için acele etmişse de Afşin çoktan izini kaybettirmişti.

İmparator 1069 yılının başlarında eli boş olarak İstanbul'a döndü. Durumu pek parlak olmamasına rağmen elde ettiği bazı başarılar, yine de onun büyük sevinçlerle karşılaşmasına yol açtı.

Selçuklu meselesini bu defa halletmek için Romanos Diogenes, hazırladığı büyük bir ordu ile İstanbul'dan hareket etti. Bu sırada Afşin de Ahmed Şah ile beraber akınlarda bulunmak üzere Anadolu'ya girmişti. Ayrıca yanında Emir Samuk da bulunuyordu. Selçuklu kuvvetleri, Anadolu'ya doğudan, güney-doğudan ve güneyden olmak üzere ilerlediler. İmparatorun yaklaşması üzerine Afşin kuvvetlerini Fırat'ın sol sahiline çekti. Buradan Malatya'ya hücum etti. Şehrin Bizans valisi Ermeni asıllı Filaretos zorlukla İmparotor'un yanına kaçarken, Türkler şehre girmeyi başardılar. İmparator Palu'ya geldiği sırada da Afşin'in Konya (İkonium)'yı yağmaladığını duydu

[196] Semavi Eyice, **Malazgirt Savaşını Kaybeden IV. Romanos Diagones**, Ankara, 1971, s. 5
[197] Eyice, s. 5.
[198] S. Eyice, s. 11.
[199] Sevim, **Anadolunun Fethi**, s. 5.
[200] Eyice, a.g.e., s. 25-26.

(1069). Bunun üzerine Türkler'in yollarını kesmek için İç-Anadolu'ya hareket etti.

Afşin, Konya ve yöresini vurduktan sonra, Çukurova yolu ile geri dönmüş, Emir Samuk ise ondan ayrılarak kışı geçirmek üzere Halep'e gitmişti. İmparator Romanos, 1069-1070 kışı başlarken İstanbul'a dönmeyi uygun buldu. Bu sırada Bizans kuvvetleri İtalya'da çok zor durumda bulunuyorlardı. Selçuklu akınlarına karşı Manuel Kommenos Anadolu kuvvetleri komutanı olarak Anadolu'da kaldı.

El-Basan (Er-Basgan[201]: Kurtçu[202])'ın Ayaklanması ve Afşin'in İmparator'a Ültimatomu

El-Basan, Selçuk Bey'in oğlu Yunus'un oğludur. Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşunda yararlı hizmetleri dokunmuştu. Fakat sultanların merkeziyetçi bir politika gütmelerine kızarak, Kavurd'un üçüncü ayaklanmasına katılmış, ancak Kavurd affedilence kendisi de Kafkasya'ya kaçarak orada iki sene kalmıştı. Arkasından da karısı yani Alp Arslan'ın kız kardeşi Gevher Hatun, kocasının yanına gitmek için yola çıkmış, fakat kocasına ulaşmadan Nizâmü'l-Mülk'ün gönderdiği adamları tarafından yolda öldürülmüştür.[203]

Alp Arslan, Mısır seferi için Kafkasya'ya hareket edince El-Basan da burada barınamayarak Bizans İmparatorluğu'na sığınmak üzere İç-Anadolu'ya geldi. Manuel Komnenos onu Sivas yakınlarında durdurdu. Ne dediyse Bizans generalini inandıramadı. Neticede aralarında çok kanlı bir savaş başladı. Bizans kuvvetleri yenildi ve Manuel Kommenos da esir düştü. Bu zafer El-Basan'a sevinç yerine üzüntü verdi. Çünkü Afşin, hızla yaklaşıyordu. Nihayet esir general durumun vahametini anlayarak El-Basan'ın anlaşma isteğini kabul etti. Beraberce İstanbul'a gittiler. İmparator El-Basan'a çok iyi davrandı. Kendisine elinden gelen her yardımı yapacağını vaadetti.[204]

El-Basan'ın İstanbul'a kaçtığına çok öfkelenen Afşin, başta Denizli olmak üzere Marmara kıyılarına kadar her yeri, yakıp yıkarak ilerledi. Böylece Anadolu'da deniz kıyısına kadar ulaşan ilk komutan Afşin oldu. Afşin buradan İstanbul'a bir ültimatom göndererek, Sultanın düşmanı olan El-Basan'ın teslimini istedi. Bu durum İstanbul'da korku ve dehşet uyandırdı. Çünkü Afşin, eğer El-Basan verilmezse önüne çıkan Bizans şehirlerini yakıp yıkacağını, insanlarını kılıçtan geçireceğini bildiriyordu.

İmparator El-Basan'ı vermedi. Üstelik bir hayli itibar göstererek kendisine unvanlar ve mansıplar tevcih etti. O da Bizans'a sadık bir kumandan olarak ileride önemli hizmetlerde bulunacaktır. Bu durum karşısında Afşin,[205] Anadolu üzerinden bir kasırga gibi geçip gitmiştir (1070).

El-Basan'ın Bizans hizmetine girdiği sıralarda Alp Arslan da doğuda Anadolu'nun kapısı durumunda olan Malazgirt'i almış, sonra güneye ilerleyerek Urfa'yı kuşatmış, buradan hareketle Halep önlerine gelmiş bulunuyordu. Bundan maksadı İslâm alemine nifak tohumları saçan Mısır şaşkınlarına son vermekti. Hakikaten Selçuklu sultanlarının iki büyük gayesinden birincisi Anadolu'nun fethi, ikinci de Mısır Şiî Fatımî Devleti'ni yıkmak olmuştur.

---

[201] Sıbt İbnü'l-Cevzi, El-Basan'a "Eri-Sığı" demektedir. Bknz: F. Sümer-Ali Sevim, s. 33.
[202] Fazla bilgi için bknz. M.H. Yınanç. s. 65 dipnot.
[203] Turan, Medeniyet, s. 129.
[204] Sümer, Sevim, s. 33.
[205] Afşin hakkında daha fazla bilgi için bknz: Sevim, Komutanlar, s. 19-32.

Romanos Diogenes'in Üçüncü Anadolu Seferi ve Malazgirt Meydan Savaşı

Olayların gittikçe Bizans'ın aleyhine gelişmesi üzerine Romanos Diogenes, kati ve kesin darbeyi vurabilmek ve Türkleri Anadolu'dan ebediyen söküp atabilmek için 1071 yılının ilk baharında üçüncü ve son seferine çıktı. Hazırladığı muazzam ordusunda Balkanlar'daki Peçenek, Uz, Kıpçak ve Hazar Türkleri ile İslav, Alman, Bulgar, Frank, Ermeni ve Gürcü askerleri de vardı. Çeşitli abartmalı kaynaklar bir tarafa bırakılırsa,

Bizans ordusunun 30 bin kumandanın yönettiği atlı ve yaya olmak üzere 200 bin kişi civarında olduğu söylenebilir.[206]

Kayseri-Sivas bölgesine geldiklerinde İmparator, savaşta uygulayacağı plânlar konusunda ordudaki bütün komutanların katıldığı bir savaş meclisi topladı.

Doğu-Anadolu'ya yönelen Romanos Diogenes'i karşılamak üzere Ahlat'a ulaşan Sultan Alp Arslan, burada kuvvetleriyle kendisini bekleyen Afşin Bey'le karşılaştı. Sultanın beraberinde yedek atlarıyla birlikte dört bin hassa askerinden başka çeşitli komutanların emri altında 40 bin akıncı kuvveti, ayrıca Selçuklu Devleti'ne tâbi çeşitli bölgelerden 10 bin kadar da atlı kuvveti katılmıştı. Aşağı yukarı Selçuklu ordusu 50 bin kişi civarında idi.[207] Sultan Alp Arslan'ın beraberinde, Gevherâyin, Afşin, Savtekin, Sanduk, Aytekin, Tarankoğlu, Ahmetşah, Dilmaçoğlu Mehmed, Duduoğlu gibi beyler vardı.[208]

---

[206] Sıbt İbnü'l Cevzi, Bizans ordusunu, 100 bin asker, 100 bin delici, 101 bin carhi, 100 bin usta olmak üzere 400 bin, 800 mandanın çektiği 400 araba, ayrıca diğer işler için kullanılan 1000 araba olarak bildirir. F. Sümer, A. Sevim, s. 35.

[207] Sevim, **Anadolunun Fethi**, s. 59.

[208] Süleyman ve Mansur Beylerin de olduğuna dair bknz: Sevim, **Anadolunun Fethi,** s. 59.

Alp Arslan Ahlat'tan hareketle Ahlat-Malazgirt arasında bulunan Rahve ovasına gelip karargâhını kurdu. Sultan ordusunun azlığı dolayısıyla İslâm adına üzüntü duyuyordu. Kuvvetlerinin bir kısmını pusulara yerleştirdi. Kendisi de merkez hattında yer aldı. Savaşta uygulanacak taktik gereğince, Bizans ordusu, önce yarım bir çember, daha sonra da tam bir kuşatma altına alınacaktı.

Öte yandan Bizans ordusunun sol kanadında Rumeli kuvvetleriyle Nikephoros Bryennios, sağ kanadında Uz askerleriyle Aliattes, merkez katında kırmızı atlasla içinde İmparator, gerideki ihtiyat kuvvetlerinin başında üvey oğlu Andronikos Dukas yer almışlardı.

Alp Arslan'ın çeşitli moral yükselten tarihi örnek konuşmalarından[209] sonra savaş bütün Müslümanların câmilerde dua ettikleri 26 Ağustos 1071 Cuma günü başladı.[210]

Savaşın şiddetli bir anında Bizans İmparatoru, Türkler'in eskiden beri uyguladıkları Bozkır savaş taktiği gereğince, savunma savaşı yapa yapa ve yavaş yavaş, sanki kaçar gibi çekilmekte olan Selçuklu atlı kuvvetlerini izlemeye başladı. Ancak oldukça ağır kayıplar verdi.

Pusulardaki Selçuklu atlı kuvvetleri, saldırıya geçtikleri sırada, Alp Arslan da komutasındaki merkez hattı kuvvetlerinin taktik gereği, çekilmesini durdurmuş ve onlara karşı saldırıya geçirmişti. İşte bu anlardan itibaren Bizans ordusunun savaş düzeni bozulmaya başladı. Öte yandan Aliattes'in kumandasındaki sağ kanat kuvvetleri de Selçuklu atlı birlikleri tarafından bozguna uğratıldılar. Bu arada başlarında Tamış adlı bir bey olan Uz ve Peçenek atlı kuvvetleri de Selçuklu askerlerinin tarafına geçtiler. İşte bu durum, Bizans komutanı Nikephoros komutasındaki sol kanadın tamamıyla dağılmasına sebep oldu. Çok geçmeden Bizans ordusu tam bir çember içine alınarak imha edildi. Romanos Diogenes de esir edildi.

Alp Arslan ile esir imparator Romanos Diogenes arasında yapılan müzakereler sonunda bir antlaşma yapıldı. Bu antlaşmanın maddeleri şunlardır:[211]

a. İmparator kurtuluşu için bir buçuk milyon dinar verecek,

b. Bizans her yıl Selçuklulara 360 bin dinar ödeyecek,

c. Bizans, elindeki esirleri serbest bırakacak,

d. Bizans gerektiği zaman Selçuklulara askerî yardımda bulunacak,

e. İmparator kızlarından birini Melikşah'a verecek,

f. İmparator, yeniden tahta oturduğu taktirde Antakya, Urfa, Menbiç, Malazgirt'i Selçuklulara verecekti.

---

[209] Savaştan önce yapılan dualar ve konuşmalar için bknz: Sadreddin Ebu'l-Hasan Ali ibn-i Ali el-Hüseyni, **Ahbaru'd -Devletü's-Selçukiyye** s. 33; Köymen, **Alp Arslan ve Zamanı** I, s. 56-59; A. Sevim, Anadolunun Fethi, s. 61, 64, 65; F. Sümer, A. Sevim, **İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı** (Metinler ve Çeviriler), Ankara, 1971, s. 34-35.

[210] Hasan Ali İbn Ali el-Hüseyni, s. 33, Savaşın Malazgirt ile Ahlat arasında Zühre denilen yerde geçtiğini yazar.

[211] Antlaşma hükümleri için bknz: Köymen, **Alp Arslan**, I. s. 65; A. Sevim, **Anadolunun Fethi**, s. 71.

Daha sonra Sultan İsfahan'a ve kendisini iki hâcip ve 100 Hassa askeri eşlik eden İmparator da İstanbul'a doğru hareket ettiler. Fakat ne var ki İstanbul'da Malazgirt bozgununun haber alınmasıyla birlikte toplanan Bizans senatosu, Romanos Diogenes'i tahttan indirip yerine oğulluğu VII. Mihael Dukas (1071-1078)'ı imparator ilân etmişti.

Malazgirt Zaferi'nin yankıları çok büyük oldu. Bütün İslâm ülkeleri ve gaziler, günlerce süren şenliklerle bu büyük zaferlerini kutladılar. Alp Arslan'ın adı ölümsüzler arasına girdi. Antlaşma hükümlerinin askıda kalması üzerine Anadolu'nun kapıları hukuken açılarak, Türkler'in ebedî yurdu belirlenmiş oldu.

Malazgirt Zaferinin Türk ve Dünya Tarihi Bakımından Önemi

Alp Arslan kazandığı bu zaferle Türk-Oğuz boylarına Anadolu'nun kapısını açmış, bugünkü Türkiye'mizin fethini sağlayarak tarihimizde lâyık olduğu en mümtaz mevkiini almıştır.

Bu hadise, Türk gücü ve İslâm imanının birleşmesiyle ortaya çıkan taze kuvveti, doğuda bulunan İslâm ülkelerine hakim olma yolunda harcamayıp, halkı Müslüman olmayan batı ülkelerine yöneltmek hareketinin de ilk kuvvetli adımı olmuştur. Zaten idealist Türk gücünün İslâm coğrafyasında kazandığı hakimiyet, bir bakıma, yeni imanın özlediği zaferlerden değildi. İslâm medeniyetini, ondan mahrum olan ülkelere götürmenin ayrı bir mânası vardı. Artık Türk tarihinde atların başı batıya çevrilmiş, yeni bir Alpler ve Gaziler devri canlanıyordu. Bu devir Malazgirt'ten sonra, Kutalmış oğlu Süleyman Bey'in Anadolu'daki yürüyüşünde, Selçuk Türkleri'nin İslâmiyet'i Haçlı ordularına karşı koruyuşlarında, bilhassa Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükseliş asırlarında daha açık bir şekilde görülecek olan bir gaza ruhu ile zenginliğe erişecektir.[212]

Malazgirt Zaferinden Sonra Gelişen Olaylar

Romanos Diogenes, Amasya'ya vardığında buradan topladığı 200 bin altın ve içinde değerli taşlarla bezenmiş altın bir leğen, ibrik ve tabak bulunan 70 bin altın değerindeki mücevheratı Sultana verilmek üzere kendisiyle birlikte gelen hâciplere teslim etti.[213] Sonra da Bizans tahtına yeniden çıkmak amacıyla mücadeleye giriştiyse de İmparatorun kendisine karşı gönderdiği Konstantin Dukas ile Tokat yörelerinde tutuştuğu savaşta yenildi. 1072 yılında da oğulluğu Andronikos Dukas ile Tarsus ovasında giriştiği savaşı da kaybetti, daha sonra yakalanarak Kütahya'da gözlerine mil çekilerek hapse atıldı.[214] Romanos Diogenes, bu acıklı durumunu, İsfahan'da bulunan Sultan Alp Arslan'a bir mektupla bildirdi. Daha sonraları Romanos Diogenes, gönderildiği Kınalı Ada'da büyük bir acı içinde öldü (Ağustos 1072).[215]

Sâbık İmparatorun bu acıklı akıbetini öğrenen Alp Arslan çok üzüldü. Üzüntüsü

---

[212] N.S. Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, I. İst., 1971, s. 220; Köymen, Alp Arslan, I. S. 74; Sevim, **Anadolunun Fethi**, s. 74, 75.
[213] Sevim, s. 73; Sümer, Sevim, s. 39.
[214] Sevim, s. 73; Sümer, Sevim, s. 40.
[215] A. Sevim, Anadolunun Fethi, s. 73.

hiddete dönerek Anadolu'yu yağma etmekten vazgeçip, burayı fetih kararı aldı. Beylerini toplayarak onlara şu hitabede bulundu:[216] "Bugünden itibaren Rumlarla mevcut sulh sona ermiştir. Artık haça tapanlar öldürülecek ve memleketleri feth olunacaktır. Bundan böyle aslan yavruları olunuz, yeryüzünde gece gündüz uçunuz ve Rumlara merhamet etmeyiniz."

Bu kati fermanı alan Türk beyleri Anadolu'ya dört bir yandan dağıldılar. Bir kaç sene içinde bu aziz beldeyi Türkleştirilip İslâmlaştırarak Haçlı ordularının önünde aşılmaz bir set oldular. Selçuklu mirasını devralan Osmanlılar ise üç kıta üzerinde yayılarak dünyanın en büyük devletlerinden birini kurdular.

[216] O. Turan, Medeniyet, s. 145.

İKİNCİ BÖLÜM

MALAZGİRT ZAFERİNDEN SONRA ANADOLU'DA KURULAN TÜRK DEVLETLERİ

Büyük Selçuklu Devleti idarede merkeziyetçi değildi. Diğer Türk devletleri gibi Selçuklular da eski örf ve ananelerine bağlı bir karaktere sahip bulunuyordu. Bu yüzden devletin kurulması sırasında emeği geçen hanedan mensupları ve emirler, fethettikleri yerlerin sahipleri olarak iç idarede serbest idiler. Hattâ bunlar sadece kendi topraklarını idare etmekle kalmayıp, fırsat buldukça sınırlarını genişletirlerdi. Bununla beraber dış idarede büyük sultana bağlılıktan ayrılmazlardı.

Bu geleneğe bağlı kalan Sultan Alp Arslan da Malazgirt Zaferi'nden sonra, savaşta hizmetleri geçen komutanlarına, Anadolu'nun doğusunu ve orta taraflarını hedef göstererek beyliklerini kendi alanlarında kurmalarını ferman buyurdu.

Bu ferman doğrultusunda hareket eden Türk beyleri, dört bir yandan Anadolu'ya girdiler. Büyük bir azim ve fedakârlıklarla bütün güçlüklere göğüs gerdiler. Kurdukları beylik topraklarını adeta şehit kanlarıyla yoğurdular. Ebedî yurdumuz olan bu aziz beldenin her köşesini evliya ve fatihlerin türbeleriyle süslediler. Açtıkları destanî devirler, nesillerden nesillere aktarılarak, bir tarih şuurunun doğmasını sağladı.

Bu fetih hareketinin tabiî bir sonucu olarak, Doğu-Anadolu'da kurulan Mengücekler, Saltuklular, Sökmenliler ve Artuklular ile İç-Anadolu'da kurulan Danişmendliler önce Büyük Selçuklulara sonra da Anadolu Selçukluları'na, Atabekler'e, Eyyubîler'e ve İlhanlılar'a tâbi olmuşlardır.

Fakat ne yazık ki bu adı geçen beyliklerin kuruluş tarihleri ve siyasi hayatları hakkında yeteri kadar bilgiye sahip değiliz. Bu yüzden Türk siyasî tarihinde rolleri az olan bu beyliklerin medeniyet alanında önemli hizmetleri görülmüştür. Şimdi bu beylikleri kuruluş sıraları içinde görelim:

SALTUKLULAR (1071-1202)

Saltuklu Beyliği'nin Kuruluşu

Bu beyliğin kurucusu Saltuk Bey'dir. Alp Arslan'ın Anadolu'nun fethine memur ettiği beyler arasında Emir Saltuk Bey de vardı. Daha önce adı geçen "Samuk" un Saltuk olma ihtimali çok kuvvetlidir. Saltuk isminin başında bulunan "Ebu'l-Kasım", isim olmayıp Saltuk'un İslâmî lâkabıdır. Bu durumun iyi anlaşılamaması isimlerin birbirine karışmasına sebep olmuştur. İlk Anadolu gazalarında ve Malazgirt Muharebesi'nde Saltuk Bey'in bulunduğunu kaydedenlerin[217] yanında, bu savaşta bulunmadığını

[217] O. Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, İstanbul., 1973, s. 3.

söyleyenler de vardır.[218] Ayrıca Saltuk Bey'in Selçuklu Hanedanı ile bir yakınlığı olabileceği de belirtilir.

Alp Arslan'dan Erzurum ve civarını ikta olarak alan Ebul-Kasım Saltuk,[219] bu bölgede Erzurum merkezli beyliği kurdu (1071). Saltuk Bey, daha sonra topraklarına Bayburt, Tercan, İspir, Oltu, Micingerd, Koçmaz ve diğer bazı kaleleri de dahil etti. Saltuklular ilk yıllarda olduğu gibi son yıllarda da Büyük Selçuklulara olan bağlılıklardan ayrılmadılar.

Ebul-Kasım Saltuk Bey, 1102 yılında öldü. Yerine oğlu Emir Ali geçti.

Emir Ali Zamanı (1102-1124)

Emir Ali, Melikşah'ın oğulları Mehmed Tapar ve Berkyaruk mücadelesinde, Mehmed Tapar'ın yanında yer aldı. Çünkü Mehmed Tapar Gence valisi olarak ona daha yakın idi. Böylece Emir Ali, Sökmen el-Kutbî, Kızıl aslan ve Yağısıyan'ın oğlu Mehmed, Mehmed Tapar'a katıldılar.

Büyük Selçuklu Devleti, kardeş kavgalarıyla sarsılınca bundan faydalanmak isteyen Gürcü kralı David, Türkler üzerine harekete geçti (1115). Saltuk iline girerek Pasinler'e kadar ilerledi. Yolu üzerine çıkan Türkleri kılıçtan geçirdi. David diğer taraftan Azerbaycan'a saldırdı. Bu katliam üzerine Mehmet Tapar, Gürcülerin üzerine meşhur Artuk Bey'in oğlu İl-Gazi'yi gönderdi. Emir Ali ile birleşen İl-Gazi, Tiflis'e doğru hareket etti. (1121). Burada yapılan savaşı kral David kazandı. Müslümanların elinde bulunan Tiflis de bu arada Gürcülerin eline geçti. Kralın bu başarısında asıl rolü kuzeyden gelen Kıpçak Türkleri oynadı.

Emir Ali 22 yıllık idaresi sırasında önemli hizmetlerinin yanında Haçlılara karşı da başarılı mücadelelerde bulundu.

Emir Ali'nin 1124 yılında ölmesi üzerine, beyliğin başına kardeşi Emir Gazi (1124-1132) geçti. Hakkında fazla bir bilgimiz yoktur. Sadece ondan bize kalan en önemli vesika, Erzurum'da bulunan eseri Tepsi Minâre (Saat Kulesi) üzerinde bulunan kitabesidir.[220] Ayrıca Gazinin İvanî'yi 1131 yılında müthiş bir bozguna uğrattığını da biliyoruz.

II. İzzeddin Saltuk (1132-1168) ve Gürcistan Seferi

Emir Gazin'in yerine, Emir Ali'nin oğlu İzzeddin Saltuk (1132-1168) geçti.[221] 36 yıl hüküm sürmesine rağmen onun hakkında da bildiklerimiz çok azdır. Bazı tarih kayıtlarından öğrenildiğine göre, Anı şehrinin emiri Fahreddin Şeddâd, II. Saltuk'tan kızını istedi. Fakat Saltuk Bey, Fahreddin'in baskısından kurtulmak için, acele kızını Erzen Beyi'ne verdi. Bu oldu bittiye çok canı sıkılan Anı Emiri, bir tuzak hazırlamaya karar vererek; Saltuk Bey'e gönderdiği bir haberle Anı'yi korumakta güçlük çektiğini, eğer hemen gelirse şehri kendisine teslim edeceğini, bildirdi. Fahreddin Şeddâd, bu

[218] Uluçay, s. 173.
[219] Turan, s. 6.
[220] Turan, s. 8-9.
[221] Uluçay, s. 173, bu tarihi 1153 olarak belirtir.

arada Gürcü kralı Dimitri'ye de haber salarak memleketine davet etti.

Kendisine karşı hazırlanan tuzaktan habersiz olan Saltuk Bey, Anı önlerine vardığında, pusuda bekleyen kral Dimitri'nin saldırısıyla karşılaştı. Bu beklenmedik durum karşısında Saltuk Bey'in kuvvetleri bozguna uğradı. Gürcülerin eline sayısız esir geçti. İzzeddin Saltuk bile esir olmaktan kurtulamadı. Bu hadisenin Müslümanlar için "... âzim bir gün" olduğu kaydedilmiştir.

İzzeddin Saltuk Bey'i esaretten damadı olan Ahlat Şahı II. Sökmen ile Artuklu hükümdarları, 100 bin dinar para karşılığında, kurtarmışlardır (1153).

Gürcüler, bu zaferlerine rağmen Anı'yi alamamışlardır. 1155 yılında Anı şehri keşişleri, Fahreddin Şeddâd'a karşı isyan ederek yerine kardeşi Fazlun'u geçirdiler. Fakat Anı papazlarının tekrar ayaklanmaları şehri bu sefer Gürcüler'in eline düşürdü. Şöyle ki, 1161 yılında Gürcü kralı Giorgi, Menüçehr'in oğlu Fazlun'u bozguna uğratarak şehre girdi ve Şeddâdîler'in servetlerini yağma etti. Daha sonra buraya İvani'yi vali tayin eden kral Anı'den ayrıldı.

Bu hadiseye çok üzülen komşu Türk hükümdarları II. Sökmen, II. Saltuk, Fahreddin Devletşah ve Necmeddin Alpi 1161 yılının Temmuz'unda harekete geçtiler. Bu beyler arasında dikkat çekenler Ahlat Şahı II. Sökmen ile Erzurum Beyi Saltuk idi. Türk beyleri Anı'yi kuşattılar. Kral Giorgi imdada koşarak Türk beylerine saldırdı. Savaşın en kızgın bir anında II. Saltuk, müttefiklerinden habersiz bir şekilde geri çekildi. Diğerleri bozguna uğradı. Saltuk Bey'in habersiz bir şekilde geri çekilişini, esirliği zamanında krala karşı savaşmamaya yemin ettiğine bağlayanlar vardır.[222] Veya Kars'ın kendisinde kalması için yapılan bir anlaşmanın rolü olduğu söylenir.

Saltuk Bey'in beklenilmedik bu durumu, Türk beyleri arasında büyük bir infiale sebep oldu. Saltuk Bey geri çekilir çekilmez Gürcüler'in ilerde muhtemel bir saldırısını önlemek için Kars ile Erzurum arasındaki yerleşim alanlarının etrafını surlarla çevirtti.[223]

Komşuları arasında itibarını kaybeden Saltuk Bey, Selçuklular'a meylederek itibarını yeniden kazanmaya çalıştı. Zaten Anadolu Selçuklu sultanları ile iyi geçiniyordu. Hatta kızını, Mesud'un oğlu, Kılıç Arslan'a vererek nüfuzundan faydalanmak istedi. Nitekim Anonim Selçuknâme, Erzurum hükümdarının Mengücek ve Artuklular gibi sultana itaat ettiğini kaydeder.[224]

Fakat sözü edilen düğün gerçekleşmemiştir. Gelin, Erzurum'dan Malatya'ya geldiği sırada, Danişmendli Yağıbasan tarafından ele geçirilmiş ve Zünnûn'a nikâhlanmıştır (1160).[225]

Saltuklular ve Gürcü İstilâsı

Diğer beyler gibi Nasreddin Muhammed hakkında da fazla bir bilgi yoktur. Kayıtlarını birinden anlaşıldığına göre, Eyyubîler, Ahlat ülkesini istilâya giriştikleri zaman, Saltuklular Ahlat'ın yardımına koşmuşlardı. Ancak bu sırada (1191), devletin

[222] Turan, s. 12.
[223] Uluçay, s. 173.
[224] Turan, s. 17.
[225] İbnü'l-Esir, XI, s. 118-119.

başında Nasreddin Muhammed değil de kız kardeşi Mama Hatun bulunuyordu. Erzincan ile Erzurum arasında, Tercan'da adına bir de Mama Hatun Kervansarayı bulunan bu kudretli kadının neden devletin başında bulunduğunu izah etmek güçtür.

Mama Hatun'un bu hakimiyetinden sonra Nasreddin Muhammed'in faaliyetleri yeniden görülür. Azerbaycan Atabeyi Kızıl aslan (1191) ve Ahlat Şahı Beg-Timur'un ölümleri (1193) üzerine Saltuklular, Gürcüler karşısında yalnız kaldılar. Gürcüler Kars, Sürmeli ve Erzurum üzerine yürüdüler. Nasreddin Muhammed ve iki oğlu surların dışında Erzurum halkıyla top yekûn savaştılar. Bu azimli ve cesur tutum üzerine Kraliçe Tamara'nın kocası David bozguna uğramış bir şekilde geri döndü (1193).

Saltuklular'ın Yıkılışı (1202)

Gürcüler, Kıpçak askerleriyle kuvvetlenerek Doğu-Anadolu'da ve Azerbaycan'da parçalanmış küçük ve zayıf Türk devletlerine karşı aralıksız istilâ hareketlerine girişiyorlar, bazen galip bazen de mağlup oluyorlardı. Gerçekten de İran'da Irak Selçukluları'nın yıkıldığı bu devrede, Azerbaycan Atabekleri ve Ahlat Şahları gibi Erzurum Saltuklular'ı da zayıf bir halde idiler.

Gürcülerin İslâm ülkelerini istilâ etmeleri ve son olarak da Anadolu'nun doğuda Türk-İslâm dünyası ile kapısını teşkil eden Erzurum'u tehdit etmeleri, Anadolu Selçuklu tahtında bulunan kudretli Sultan, Rükneddin Süleyman (1196-1204) üzerinde ağır bir etki yaptı. Sultan bu meseleyi halletmek üzere harekete geçerek Doğu-Anadolu'da bir takım Türk beyliklerini ortadan kaldırdıktan sonra Erzurum'a vardı. Nasreddin Muhammed'i tahtından atarak bu devlete son verdi.

Erzurum Selçuklu Hanedanı (1202-1230)

Rükneddin Süleyman Şah, 130 yıl süren Saltuk iline kardeşi Mugiseddin Tuğrul Şah'ı tayin etti. Böylece burada 1202'den 1230 yılına kadar süren Mugiseddin Tuğrul Şah ve oğlu Cihanşah'ı içine alan Selçuklu hanedanı doğdu. İstikrarlı ve âdil bir idaresi olan Tuğrul Şah 1225 yılında öldü. Yerine oğlu Cihanşah geçti. Kısa saltanatı büyük hadiselerle geçmiştir. 1230 Yassı Çemen Muharebesi'nde Celâleddin Mengüberti'nin yanında yer almış ve Sultan Alâeddin Keykubâd'a esir düşmüştür. Bununla beraber affa uğramış ve kendisine Aksaray ikta olarak verilmiştir.[226]

MENGÜCEKLER (1080-1228)

Mengücek Beyliği'nin Kuruluşu

Bazı tarihler, "Alp Arslan 1071 senesinde, Kara-su (Yukarı Fırat) ve Çaltı nehirlerinin bulunduğu vadilerin fethine Mengücek Ahmet Gazi'yi memur ederek; Erzincan, Kemah, Divriği ve Şebin-Karahisar (Kolenia) şehir ve bölgeleri üzerinde hakimiyet kurmuştur." diyerek Mengücekler'in kuruluşunu da Malazgirt zaferine bağlamak isterler.[227]

---

[226] Turan, s. 26.; Öztuna, II., s. 121 Nasreddin Muhammed'in yerine oğlu Melikşah'ın tahta geçtiğini ve 1201 yılında da devletin Konya'ya bağlandığını kaydeder.

[227] Uluçay, s. 168; Öztuna, s. 121.

Halbuki Ahmed Gazi ve aşiretlerinin Doğu-Anadolu'da görünmeleri, 1080 senesinde meydana gelen nüfus hareketiyle alâkalıdır.[228] Çünkü Süleyman Şah'ın Anadolu Selçuklu Devleti'ni İznik'te kurması (1075) ile birlikte Anadolu'ya göç dalgası da artmış bulunuyordu. Nitekim 1080 senesinde vuku bulan büyük muhaceretten bahseden Gürcü kaynakları Ahmed, Bujgob ve Ayaz adlı mühim beylerin Anadolu'ya kalabalık Türkmen boylarını götürdüklerini belirtirler.[229] Bunlardan ilk ikisinin Danişmend Ahmed Gazi ve Mengücek Bey olduğu, Sultan Melikşah ile aralarının açılması üzerine Süleyman Şah'ın yurduna kaçmış oldukları anlaşılıyor.

Mengücek Ahmed Gazi'nin Oğuz beylerinden mühim bir şahsiyet olduğu Divriği Ulu Câmi kitabesinde kayıtlı bulunan "Alp Kutluğ Tuğrul Tekin" ibaresinde de görülebilir.[230]

Yukarıda da belirtildiği gibi 1080 yılında Anadolu'ya gelen Mengücek Gazi, Erzincan başta olmak üzere Kemah, Divriği, Şebin Karahisar gibi yerleri kâfirlerden alarak beyliğini kurmuş ve Süleyman Şah'ı da metbû tanımıştır.

İlk Anadolu fatihleri gibi Melik Mengücek Gazi de halk arasında evliya mertebesine yükselmiş, bu sebeple de türbesi asırlar boyu ziyaretgâh olmuştur. Onun türbesini ziyaret edenler mumyalı cesedinin "mübârek" ayağını seyredip ağlarlardı.[231]

Devrin kaynakları tarafından çok cesur ve akıllı olarak belirtilen Mengücek Gazi, bazen tek başına bazen de Danişmendliler ile birleşerek Gürcüler'e ve Rumlar'a açtığı seferlerle sınırlarını genişletti. Ancak bu savaşlardan birinde şehit düştüğünü de yine bu kaynaklardan öğreniyoruz.[232]

Mengücekler'in İkiye Ayrılması

Mengücek Ahmed Gazi'nin ölümü üzerine, tahta oğlu İshak Bey geçti. Bu sırada Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan ölmüş, oğlu Tuğrul Arslan adına anası Malatya'yı idare etmekte idi. Daha sonra Kılıç Arslan'ın dul karısı Hatun (Ayşe Sultan), Artuklu Belek Gazi ile evlenerek saltanatını kuvvetlendirmiş, hatta Mengücekler'in Dersim ve Palu havalisini de işgal etmişlerdi.

Bu duruma kızan İshak Bey, Belek Gazi'nin Haçlılara karşı cihada gitmesinden faydalanarak Malatya ve çevresini yağmaladı (1118). Haçlı seferinden dönen Belek Gazi bu oldu bittiye canı sıkılarak Mengücekler üzerine yürüdü (1119). İshak Bey tek başına Belek Gazi karşısında tutunamayacağını bildiğinden Trabzon Rumları'nın hakimi Konstantin Gabras'ın yardımını istedi. Bunun üzerine Belek Gazi de Danişmend oğlu Melik Gazi ile bir ittifak yaptı. Böylece ilerleyen kuvvetler Erzincan'ın kuzeyinde bulunan Şiran bölgesinde karşılaştılar (1120). İshak ve Gabras'ın orduları bozuldu. Kaçan Rumlar'dan pek çoğu öldürüldü. Kaynaklara göre öldürülen Rumların sayısı beş bin kadardı. İshak Bey ile Gabras esir düştüler.

Konstantin Gabras, memleketinden gönderilen 30 bin dinar ile kurtuldu. İshak Bey

[228] Turan, s. 55.
[229] Turan, s. 57.
[230] Turan, s. 57.
[231] Evliya Çelebi, **Seyehatname**, II. s. 376.
[232] Uluçay, s. 16.

ise, Melik Gazi'nin damadı olduğundan şartsız olarak serbest bırakıldı. Fakat bu durum, bu sefer de Belek Gazi ile Danişmendliler'in arasını açtı.

İshak Bey bu hadiseden sonra kayınpederinin nüfuzu altında yaşadı. Zaten bu zamanda Anadolu'nun en kudretli hükümdarı Melik Gazi idi. Anadolu Selçukluları da onun nüfuzunda idiler.

Uzun yıllar tahtını koruyan İshak Bey, 1142 yılında öldü. İshak'ın ölümü üzerine beylik birliğini koruyamadı. İshak'ın oğulları arasında beylik önce üçe, sonra da ikiye ayrıldı. İshak'ın oğullarından Davud Şah Erzincan'da, Süleyman Şah Divriği'de, Mahmud ise Kemah'ta hüküm sürmeye başladılar.

Kemah-Erzincan Kolu

Kardeşlerin büyüğü olan Mahmud, Kemah'ta hüküm sürmeye başlamışsa da Süryani Mihael'den anlaşıldığına göre Kemah kolu erken çökmüş ve Erzincan beyliğine katılmıştır.

Aynı kaynağa göre Erzincan beyi I. Davud Şah, 1151 yılında karısı tarafından yayın kirişi ile boğulmuştur. Bunun üzerine karısı Divriği'de hüküm sürmekte bulunan kardeşi Süleyman Şah'ı davet ederek onunla evlenmiş ve memleketi de onun idaresine teslim etmiştir.[233] Bununla beraber Süleyman Şah merkezini bırakmadı. Daha sonra Davud Şah'ın oğlu Fahreddin Behramşah, duruma hakim olunca beylik yeniden ikiye ayrıldı. Mengücekler bu zamanda çok güçsüz idiler. Hakikaten 1163 yılında Danişmedli Yağıbasan, Harput ve Çemişkezek bölgelerini istilâ ederek kadın, erkek bütün halkını ve hayvanlarını Kemah'a sürdüğü zaman bir şey yapamamışlardır.

Davud Şah'ın öldürülmesinden sonra Süleyman Şah on üç yıl Kemah-Divriği-Erzincan'a hakim oldu. Daha sonra Davud Şah'ın oğlu Fahreddin Behramşah, 1165 yılında babasının tahtını ele geçirmeye muvaffak oldu. İşte Kemah Erzincan kolunun en namlı hükümdarı budur.[234] 60 yıldan fazla hüküm sürmüştür. Mengücekoğulları arasında parasına ilk rastlanan hükümdardır (1167). Yağıbasan'ın 1164 yılında ölümü üzerine II. Kılıç Arslan Danişmend ilini ilhak ettiği zaman Mengücekleri de tâbiiyetine aldı. Fahreddin Behramşah'ı da kendisine damat edindi.[235]

Behramşah, akıllı, ahlâklı, halkına karşı şefkatli, ilmi ve âlimleri koruyan, yüksek vasıflara sahip bir hükümdardı. İhtiyarlayan II. Kılıç Arslan ile oğlu Kudbeddin Melikşah'ın aralarındaki anlaşmazlığı hallederek itibarını yükseltti (1188).

Behramşah ve Mengücekler Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra da Selçuklulardan ayrılmadılar. Hattâ II. Rükneddin Süleyman Şah'ın Gürcistan seferine katıldılar. Bu savaşta Behramşah esir düştü. Gürcü Kraliçesi Thamara yüksek şahsiyeti ve dostluğu sebebiyle Behramşah'a çok iyi davrandı. Bir müddet sonra da payitahtı Erzincan'a gönderdi. Behramşah bu seferindeki hizmetinden dolayı "Gazi" unvanını aldı.[236]

Behramşah, kızı Selçuk Hatunu, I. İzzeddin Keykavus'a verdi. Bu Hatun, Sultanın

[233] Turan, **Doğu Anadolu**, s. 61.
[234] İbni Bibi, **Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi** s. 37.
[235] Turan, s. 61.
[236] İbni Bibi, s. 70-74.

halazadesi idi. Selçuklu Devleti'nin ulaştığı refah düzeyini yansıtan bu evlilik, iki hanedan arasındaki yakınlığı ve dostane münâsebetleri daha da kuvvetlendirdi.

Erzincan Mengücekleri'nin Yıkılışı

Gazi Fahreddin Behramşah uzun bir saltanatın sonunda, 1225 yılında öldü. Yerine oğlu II. Davud Şah geçti. O da babası gibi ilim ve imar işlerine devam etti. Bu sırada diğer kardeşi Muzaffereddin Muhammed de Karahisar meliki idi.

Sultan Alâeddin Keykubâd Moğollara ve Harezmşahlar'a karşı devletinin doğu hududunu emniyet altına almayı düşünüyordu. Çünkü bu beylikler her hangi bir tehlikeyi bertaraf edecek güçte değillerdi. Bu durumu hisseden II. Davud Şah ve Cihanşah da kendilerine müttefik aramaya başladılar. Bu yüzden Erzincan beyleri arasında ihtilaf belirdi. Alâeddin Keykubât'ın kudretini gören bazı beyler ona itaat etmeyi ileri sürdüler. Beylerin bu davranışlarından hoşlanmayan ve endişelenen Davud Şah, bir kısmını hapsetti, bazılarını da öldürdü. Kaçanlar ise Sultana sığındılar. Alâeddin Keykubâd bunun üzerine Davud Şah'a bir mektup göndererek beylerin salınmasını istedi. Davud Şah özür dileyerek hediyelerle Sultanın gönlünü aldı. Fakat Sultanın yanından geri dönünce yeniden Cihanşah ve diğer hükümdarlarla mektuplaşmalarına devam etti. Bu durumdan haberdar olan Keykubâd, Erzurum seferini bahane ederek yola çıktı ve kendisine katılan Davud Şah'ı yakaladı. Arkasından Kemah'ı teslim aldı (1228). Böylece Anadolu'nun bu eski hanedanı ile birlikte Mengücek devleti de sona erdi.[237] Sultan, oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev'i Erzincan meliki yaptı. Karahisar'da hüküm süren Muzaffereddin Muhammed'e karşı gönderilen Mubarizeddin Er-Tokuş da bu bölgeyi teslim aldı. Sultan, Davud Şah'a Ilgın'ı ikta olarak verdi. Muzaffereddin'e ise Kırşehir ikta edildi.

Divriği Mengücekleri Kolu

Mengücekler'in Divriği kolu İshak Bey'in oğlu Süleyman Bey'le başlar. Bu kolun ömrü daha uzun olmuştur. Bunlar siyasî tarihlerinden daha ziyade, merkezleri Divriği'de bıraktıkları câmi, medrese, hastane, türbe ve buna benzer yüksek medeniyet ve sanat âbideleri ile şöhret kazanmışlardır. Eserler daha ziyade Süleyman Şah'ın oğlu Şehinşah zamanında yapılmaya başlanmıştır.

II. Kılıç Arslan 1175 yılında Sivas ve Danişmend İli'ni ilhak ettiği zaman Mengücek Oğlu onu metbû tanıyarak memleketini muhafaza etti. Bu bağlılık diğer Selçuklu sultanlarına da devam etti.

Şehinşah'ın yerine oğlu II. Süleyman geçti. Diğer oğlu İshak da Kayseri'de bulunuyordu (XIII. asır ortaları).

II. Süleyman'ı oğlu Ahmed şah takibetti. Ahmed Şah'ın saltanatı uzundur. Onun da yerine oğlu Melik Salih geçmiştir. Melik Salih'ten sonra Divriği Mengücekleri hânedanı ve hakimiyetleri hakkında bilgimiz yoktur. Abaka Han 1277'de Divriği'nin surlarını yıktı. Bu tarihten sonra Mengücekler'den bahsedilmez. Daha sonra Kayseri-Sivas havalisi ile birlikte Divriği de İlhanlılar'ın yıkılışından sonra Eratna Oğulları hakimiyetine geçmiştir.

---

[237] Turan, **Doğu Anadolu**, s. 65-66.

Divriği de Kale Câmii, Ulu Câmii, Darû'ş-şifa gibi Mengücek eserleri halen ayakta bulunmaktadır.

DANİŞMENDLİLER (1085-1175)

Danişmend Beyliği, Ali Taylu'nun oğlu Gümüştekin Ahmed Gazi[238] tarafından kurulmuştur. Ahmed Gazi'nin 1080 yılındaki büyük muhaceret ile Anadolu'ya sürgün olarak geldiği, birçok vesikada yer alır.

Son zamanlara kadar Danişmend Beyliği'nin de hemen Malazgirt Savaşı'ndan sonra kurulduğu sanılıyordu. Ancak Malazgirt Savaşı'na katılan ve Anadolu'ya gönderilen komutanlar arasında Danişmend Gazi'nin adına rastlanmıyor.[239]

Danişmend Gazi, Anadolu Fatihi Süleyman Şah'ın dayısı idi. Bu yüzden Kutalmış oğullarının isyanına katılmış ve neticede Anadolu'ya sürülmüştü. Melikşah'ın takibine uğrayan Danişmend Gazi de merkezden kaçan diğer beyler gibi, bir müddet Azerbaycan'da kalmış ve oradan da Anadolu'ya gelmiştir.[240]

Gümüştekin Ahmed Gazi, Sivas'a geldiği zaman, şehir harap bir haldeydi. Sivas'ı kolaylıkla ele geçirdikten sonra fetihlerini Yeşilırmak havzasına kadar genişletti. Sonra da Selçuklu kaynaklarında "Danişmend İli" olarak belirtilen bölgelerde devletini kurdu. Süryani Mihael, Danişmend Gazi'nin 1085 yılında bütün Kapadokya'ya hakim olduğunu bildirir.[241]

Danişmend Gazi; Sivas, Kayseri, Tokat, Niksar ve Amasya taraflarını fethettikten sonra Sivas'ı beyliğine başkent yaptı (1085).

Anadolu Fatihi Süleyman Şah, Filaretos'a karşı Çukurova ve Antakya seferine çıkarken, müttefiki ve tâbii bulunan Danişmend Gazi de Gabriel'in elinde bulunan Malatya'yı kuşattı (1085). Fakat Büyük Selçuklu hükümdarı Melikşah'ın Anadolu'yu itaate almak üzere Batı seferine çıkması, Danişmend Gazi'yi başarısız kıldı.[242]

Süleyman Şah'ın ölümü üzerine Danişmend Gazi, sınırlarını Kızılırmak ve Yeşilırmak nehirlerinin denize döküldüğü yerlere kadar genişletti.

Danişmend Gazi, I. Kılıç Arslan'ın Haçlılara karşı açtığı savaşlara da katıldı. Bu savaşlarda büyük hizmetlerde bulundu. Daha sonra I. Haçlı Seferi sonunda Suriye'de kurulan Haçlı devletleri ile sıkı bir münâsebete geçen Malatya hakimi Gabriel üzerine sefere çıktı (1098). Gabriel, Antakya hakimi Bohemond'u yardıma çağırdı. Danişmend ordusu ani bir baskınla Bohemond'un ordusunu bozguna uğrattı ve Bohemond'u da esir ederek Niksar'da hapsetti. Fakat Malatya'nın fethi gerçekleşemedi.

Bohemond'un esir edilmesi "1101 Haçlı Seferi" ni doğurdu. Danişmend Gazi, I. Kılıç Arslan ile birleşerek Anadolu'ya üç koldan giren Haçlı ordularını yok etti.

Danişmend Gazi, bu zaferinden sonra Malatya'yı kuşatarak fethetti (18 Eylül 1101). Bu fetih hareketiyle Haçlıların Fırat vadilerinde yayılmalarına set çekilmiş oldu. Ancak

---

[238] Turan, Türkiye, s. 117; Yınanç, s. 60, Gümüştegin'in Amidülmülkûndüri'nin devattarı olduğunu açıklar.
[239] Uluçay, s. 174.
[240] Turan, **Türkiye**, s. 115.
[241] Turan, s. 133.
[242] Turan, Doğu Anadolu, s. 137.

Kılıç Arslan'ın kuşatıp (1095)da alamadığı Malatya'nın Danişmend Gazi'nin eline geçmesi, aralarının açılmasına sebebiyet verdi. Bu gerginliği Danişmend Gazi'nin Bohemond'u hem serbest bırakması ve hem de aldığı 100 bin dinar paranın yarısını vermemesi daha da artırdı.

Bu durum üzerine ilerleyen iki ordu Maraş civarında karşılaştılar (1103). Danişmend Gazi büyük bir bozguna uğradı. Nüfuz ve kudreti sarsıldı Rumlarla savaşarak durumunu düzeltmeye çalışmışsa da 1105[243] yılında öldü. Bu fırsatı değerlendiren Kılıç Arslan sefere çıkarak öteden beri göz koyduğu Malatya'yı ele geçirdi (2 Eylül 1105).[244]

Danişmendliler'in Sınırlarının Genişletilmesi

Danişmend Gazi'nin yerine oğlu Melik (Emir) Gazi geçti. Kardeşlerini zararsız hale getirdikten sonra beyliği tek elden idare etmeye başladı. Anadolu Selçuklu Devleti bu sırada büyük bir sarsıntı geçirmekte olduğundan Melik Gazi'nin kudreti çok arttı ve Anadolu'da birinci devlet Danişmendliler oldu. Anadolu Selçuklu Devleti'ni bir nevi himaye ederek I. Mesud'a kızını verdi ve ona sultanlık kapısını açtı (1116). Yaptığı mücadelelerle Malatya, Elbistan, Kayseri, Ankara, Çankırı ve Kastamonu bölgelerini topraklarına katarak ülkesini babasına göre üç kat artırdı. Damadı Mesud'a bıraktığı Konya bölgesini ayrı tutarak Malatya'dan Sakarya boylarına kadar uzanan bütün Selçuklu topraklarını ülkesine katmayı başardı.[245]

Melik Gazi, Ermeni Prensi Thoros'un ölümü üzerine Bohemond idaresinde harekete geçen Haçlılar üzerine sefere çıktı (1129). Kilikya (Çukurova) da Aynzarba yöresinde meydana gelen savaşta Haçlılar büyük kayıplar verdiler. Hattâ ölenler arasında Bohemond da bulunuyordu.[246]

Melik Gazi'nin güneyde olmasından istifade eden Bizans İmparatoru II. Yuannis Komnenos (1118-1143), Kastamonu'yu almıştı. Derhal kuzeye hareket eden Melik Gazi şehri Bizans'tan geri aldı. Sonra da İmparator'a baş kaldıran kardeşi İsakios'u ve damadı Mesud'u destekleyerek Bizans'a karşı gönderdi.

Melik Gazi Bizanslılara, Ermenilere ve Haçlılara karşı kazandığı zaferleriyle Anadolu'da temayüz etti. Bu sebeple Bağdat Halifesi Müsterşid bin Müstahzir ile Büyük Selçuklu Sultanı Sencer, kendisine gönderdikleri bir elçilik heyeti ile; dört siyah bayrak, kapısında üç vakit çalınmak üzere davul (tabl: nevbet), altın gerdanlık, altın asa ve bir ferman göndererek kutlamışlar ve onu "Melik" olarak selamlamışlardır.[247] Asıl ismi Emir iken bu yüzden "Melik" olarak şöhret yapmıştır. Ne yazık ki elçiler geldiğinde Melik Gazi ölüm döşeğinde idi. Onlarla görüşemeden öldü (1134). Bunun üzerine elçiler, oğlu Mehmed'i "Melik" olarak ilân ettiler.

Melik Gazi, çok kudretli, zekî ve cesur idi. Hıristiyanlara karşı da asla âdâletten

[243] Turan, **Türkiye**, s. 146; Uluçay, s. 174; Öztuna, II. s. 120) Danişmend'in ölüm tarihini 1104 olarak gösterirler.
[244] Turan, **Türkiye**, s. 146
[245] Uluçay, s. 176.
[246] Turan, s. 170.
[247] Turan, **Türkiye,** s. 172.

ayrılmamıştır. Devletin asayişi, düzeni mükemmeldi. Askerlerine düşkün olması, zaferlerinin birinci sebebi idi.

Melik Gazi'nin yerine oğlu Mehmed Gazi geçti. Mehmed Gazi diğer kardeşleri Yağıbasan ve Aynuddevle'nin en büyüğü idi.[248] Sekiz sene saltanat sürdü. Bu müddet zarfında kardeşleri ve Bizanslılar ile savaştı. Sınırlarını her yanda genişletmeye devam etti. En küçük kardeşi Aynuddevle de Malatya'ya yerleşmişti. Bu yüzden devlet ikiye ayrılmış gibi idi.

Melik Mehmed Gazi, Sultan Mesud'la dostluğuna devam etti. Bizans İmparatoru'ndan Kastamonu, Çankırı ve Kayseri'yi geri aldı. Kayseri'yi beyliğine başkent yaptı. Bu şehri yeniden onarttı, güzel yapılarla süsledi. Böylece kendisi Kayseri-Sivas'ta, kardeşi Aynuddevle de Malatya'da hüküm sürdüler.

Melik Mehmed Gazi 1143'te Kayseri'de öldü.[249] Ölümüyle birlikte Danişmendliler'de taht kavgaları şiddetlendi.

Taht Kavgaları ve Danişmendliler'in Parçalanması

Babası gibi dürüst ve dindar olan Melik Mehmed Gazi'nin yerine geride kalan üç oğlundan Zünnûn[250] geçti. Diğerleri Yunus ve İbrahim idiler. En büyükleri Zünnûn olduğu için babası tarafından veliaht ilân edilmişti.

Fakat Mehmed Gazi'nin Sivas'ta bulunan karısı bunu kabul etmeyerek Nizameddin Yağıbasan'ı davet edip onunla evlendi. Zünnûn bu gelişme üzerine Zamantı'ya kaçtı; fakat tekrar bir fırsatını bularak Kayseri'ye hükümdar oldu. Böylece, Aynuddevle ile Malatya'da, Yağıbasan ile Sivas'ta, Zünnûn ile de Kayseri'de olmak üzere devlet, üçe bölünmüş oldu (1143).[251]

Selçuklu Sultanı Mesud, bu kritik durumdan faydalanmak istedi. Daha önce Melik Mehmed Gazi'nin müttefiki olduğundan, şimdi de onun meşrû varisi bulunan Zünnûn'u himaye ve müdafaa maksadı ile ortaya atılarak Yağıbasan üzerine sefere çıktı. Aynuddevle de Yağıbasan ile ittifak yaptı.

Mesud karşısında barınamayan Yağıbasan dağlara kaçtı. Mesud bir müddet Sivas'a hakim olduktan sonra geri döndü. Mesud daha sonra Malatya'yı kuşattı (17 Haziran 1143). Aynuddevle'nin ricalarına aldırış etmedi. Üç ay kuşatmada kalmasına rağmen ciddi bir saldırıda bulunmadı. Bizans'ın saldırıya geçmesi üzerine kuşatmayı kaldırmaya mecbur oldu.[252]

Sivas'ta hüküm süren Yağıbasan, Bizans'ın Balkanlar'da, Mesud'un da doğuda meşguliyetinden faydalanarak Karadeniz sahillerinde fetihlerini ilerletti (1151). Aynuddevle'nin ölümü (1152) üzerine yerine geçen oğlu Zulkarneyn ile Mesud'a karşı bir ittifak yaptı. Buna rağmen Malatya'yı kuşatmakta olan Sultan, bundan vazgeçmedi.

---

[248] Öztuna, II. s. 119.
[249] Uluçay, s. 176.
[250] Zünnun Yağıbasan'ın kızı tarafından torunu idi. Bknz. Aksarayî, **Selçukî Devletleri tarihi** (Terc: M. N. Gençosman), Ankara, 1943, s. 126.
[251] Turan, **Türkiye**, s. 178.
[252] Turan, s. 190.

Ancak çocuk yaştaki Zulkarneyn'in annesinin yalvarmaları üzerine, Zulkarneyn'in huzura çıkması şartıyla Malatya kuşatmasını kaldırdı.

Yağıbasan, Sultan Mesud'un kızı ile evlenerek (1152) Selçuklular ile akraba oldu. Mesud'un 1153'te Ermeniler üzerine yaptığı sefere o da katıldı. Mesud ölümüne yakın, Kayseri'yi damadı Zünnûn'a, Sivas ve Amasya taraflarını da diğer damadı Yağıbasan'a verdi.

Yağıbasan, Mesud'un ölümünden (1155) sonra yerine geçen II. Kılıç Arslan zamanında da zigzaglı hareketler sergiledi. Şehinşah'ı korudu. Hattâ Kılıç Arslan aleyhine Bizans İmparatoru Manuel Komnenos ile bir de ittifak yaptı. Yağıbasan hareketlerinde daha da ileri giderek, Erzurum hükümdarı İzzeddin Saltuk'un Kılıç Arslan'a gelin olarak gelen kızını esir ederek bazı şer'i hileler ile yeğeni Zünnûn ile evlendirdi.[253] Kılıç Arslan Bizans'ın desteklediği Yağıbasan'a bir şey yapamadı (1160).

Kendisine karşı kurulan düşman ittifakı bozmak için Bizans'a gidip dönen Kılıç Arslan, intikam ateşiyle yanıp tutuştuğu Yağıbasan üzerine sefere çıktı. Doğuda bulunan Artukoğulları da Kılıç Arslan'ın müttefiki olarak harekete geçmişlerdi. Bunlardan Artuklu Kara Arslan, Mardin emîri Necmeddin Alpi, Erzen ve Bitlis emîri Fahreddin Devlet Şah, Fırat'ı geçtiklerinde Kılıç Arslan da Sivas'ı almış bulunuyordu. Yağıbasan damadı Şehinşah ile buluşup birlikte karşı koymak üzere Çankırı'ya gitti ve orada iken öldü (1164). Cenazesi Sivas'a defnedilmiştir.[254]

Sivas Danişmend Kolu'nun Sona Ermesi

Danişmend hükümdarları arasında mühim bir sima olan Nizameddin Yağıbasan, Sivas ve Niksar'da bir takım imar faaliyetleri de göstermiş, câmi, türbe, hankâh ve hanlar inşa ettirmiştir.

Yerine yeğeni İsmail geçti. İsmail, Melik Mehmed Gazi'nin oğlu İbrahim'in oğlu idi. İsmail Yağıbasan'ın eşi olan I. Mesud'un kızı ile de evlenerek Sivas Beyi oldu.[255] Zünnûn da Kayseri'de saltanatını sürdürüyordu. Aynı zamanda Selçuklu Şehinşah ise Ankara, Çankırı ve yöresine hakim bulunuyordu.

Yağıbasan'ın ölümü Kılıç Arslan'ın işini kolaylaştırdı. Ankara ve Çankırı taraflarını kardeşinden aldı. Arkasından Danişmend oğullarını takibederek Elbistan ve civarını da onlardan aldı (1165). 1169 yılında ise Kayseri ve Zamantı taraflarını da Zünnûn'dan aldı. Yersiz ve yurtsuz kalan Zünnûn ve Şehinşah, Atabek Nureddin Mahmud'a sığındılar (1172).

Kılıç Arslan'ın kudretinin artmasını istemeyen Nureddin Mahmud, Danişmendliler'i müdafaaya girişti. Mardin ve Harput Artukluları'nı da yanına alarak Kılıç Arslan'a karşı bir cephe kurdu. Müttefikleri Sivas'tan Kayseri kapılarına doğru yürüyüşe geçtikleri sırada, Nureddin Mahmud da güneyden hareketle Merziban, Maraş, Göksün ve Behisni gibi Selçuklular'ın Anadolu şehirlerini işgal etti (1172).[256]

[253] Hile-i Şer'iyye için bknz: Turan, **Türkiye**, s. 201.
[254] Turan, s. 202.
[255] Uluçay, s. 177.
[256] Turan, **Türkiye**, s. 204.

Bu sırada Sivas'ta şiddetli bir kıtlık çekiliyordu. Depoların erzak dolu olmasına rağmen İsmail, halka yardımdan kaçındı. Bunun üzerine ayaklanan halk gıda maddelerini yağmaladıkları gibi İsmail'i de karısı ve 500 kadar adamıyla birlikte öldürdüler.[257] Sonra da memleketten kovulmuş olan Zünnûn'u davet ederek bey yaptılar. Zünnûn bu arada Nureddin Mahmud'un kızı ile evlenerek onun desteğini kazanmış bulunuyordu.

Sivas'taki bu hareketin duyulmasıyla Sivas'a doğru yola çıkan II. Kılıç Arslan, yolda Nureddin Mahmud'un kendi memleketini işgal ettiğini duyunca bu sefer güneye yöneldi. Fakat şiddetli bir şekilde devam eden kış ve bunun getirdiği açlık her iki tarafı da bunaltmaya başladı. Ayrıca Haçlılar da sınır tecavüzlerinde bulunuyorlardı. Nihayet araya giren bazı din ve devlet büyüklerinin aracılığı ile anlaşmaya razı oldular. Buna göre, Nureddin Mahmud, Sultana ait bütün yerleri geri veriyor, buna mukabil Kılıç Arslan da Zünnûn'un Sivas ilinde ve Danişmend ülkesinde hüküm sürmesini kabul ediyordu.[258]

Nureddin Mahmud, damadının yanına memleketini koruması için bir miktar kuvvet ayırarak memleketine geri döndü (1173).[259]

1174 yılında Nureddin Mahmud'un ölümü Kılıç Arslan'a yeni bir fırsat daha verdi. Artık himayesiz kalan Zünnûn'un üzerine yürüyerek Sivas, Niksar, Komana, Tokat ve diğer Danişmend illerini eline geçirdi. Böylece Sivas Danişmend kolu tarihe karışmış oldu (1175).

Zünnûn ve halâ onunla birlikte mücadelesini sürdüren Şehinşah Bizans İmparatoru'na sığınarak onu savaşa teşvik ettiler. Selçuklular'ın hizmetine giren Yağıbasan'ın oğulları ise Kılıç Arslan ve halefleri zamanında uç beyleri oldular.[260]

Malatya Danişmendliler'inin de Sona Ermesi

Bu kolun kurucusu yukarıda belirtildiği gibi Aynuddevle'dir. (1142). Aynuddevle burada daha önce hüküm süren I. Kılıç Arslan'ın oğlu Tuğrul Arslan'ın kızıyla da evlenerek durumunu sağlamlaştırdı. Aynuddevle on senelik bir saltanattan sonra 1152 yılında öldü.

Yerine daha çocuk yaşında bulunan oğlu Zulkarneyn geçti. Beylik annesinin vesayeti altındaydı. O da on senelik bir gölge saltanattan sonra küçük yaşlarda vefat etti (1162). Sırasıyla üç oğlundan Melik Nasreddin Muhammed (1162-1170), Melik Fahreddin Kasım (1170-1171) ve Melik Feridun (1171-1175) tahta geçtiler.[261]

Nasreddin Muhammed içki ve eğlenceye düşkün olduğundan tahttan indirilerek memleketten sürüldü. Nasreddin Muhammed komşu hükümdarlara sığındı, buralarda çok maceralı bir hayat sürdü. Hiç kimse kendisine yüz vermedi. Hattâ bazen hapis bile yattığı oldu.[262] Bu arada diğer kardeşleri devleti yönetiyorlardı.

---

[257] Çay, s. 46.
[258] Turan, **Türkiye**, s. 204.
[259] Uluçay, s. 178.
[260] Turan, **Türkiye**, s. 205.
[261] Öztuna, II. s. 120.
[262] Uluçay, s. 178.

Nihayet Nasreddin Muhammed, Artukoğulları'nın yardımı ile bir gece aniden Malatya üzerine yürüyerek kardeşini öldürdü ve ikinci defa Malatya beyi oldu (1175).

Bu sıralarda Kılıç Arslan da Sivas Danişmend koluna son vererek Bizans'la bir anlaşma yapmış idi. Malatya'daki bu gelişmelerin duyulması üzerine hızla sefere çıkan II. Kılıç Arslan şehri kuşattı. Nasreddin Muhammed'in bey olurken ettiği bağlılık yeminine aldırış etmedi. Şehirde kıtlık hareketlerinin görülmesi ve bundan dolayı halkın şehri açacağından korkan Nasreddin Muhammed hayatına dokunulmayacağı hususunda bir emannâme aldıktan sonra Malatya'dan ayrıldı ve Harput Artukluları'na sığındı.

Böylece Sultan II. Kılıç Arslan dört ay bir kuşatmadan sonra, Malatya'ya girdi. Halk çok memnun oldu. Bundan böyle Malatya şehri de Selçuklu illerinden biri haline gelmiş oldu.[263]

ARTUKLULAR

Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın 1071 senesinde Bizans'a karşı kazandığı Malazgirt Zaferiyle Anadolu toprakları hızla Türkleşme süreci içine girmişti. Zaferin sonrasında Türk akıncıları İzmit Körfezi'ne kadar ulaşmış ve Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu ağırlıkta olmak üzere fethedilen topraklarda Türk Beylikleri kurulmuştu. Bunlardan en önemlilerinden biri Sultan Alp Arslan'ın kumandanlarından Artuk Bey'in oğulları tarafından kurulan Artuklulardır. Hısn-ı Keyfa ve Mardin'de kurulan iki ayrı beyliğe ismini veren Artuk Bey, Malazgirt Savaşı'na katılan Türkmen beylerindendir.[264] Zaferin kazanılmasının ardından emrindeki kuvvetlerle Anadolu içlerine girmiş ve bir Bizans ordusunu mağlubiyete uğratmıştı. Anadolu'da ki mücadelelerini sonrasında Artuk Bey, sultan Melikşah tarafından ikta edilen Hulvan'a çekildi (1073). Daha sonra 1077 senesinde Ahsa ve Bahreyn Karmatileri'ne karşı başarılı bir sefer düzenledi.[265] Büyük Selçuklu Veziri Fahrüddevle'nin idaresinde Diyarbakır Üzerine düzenlenen sefere iştirak etti. Ancak, Sultan Melikşah ile arasının açılması üzerine, Suriye Selçuklu Meliki Tutuş'un hizmetine girdi. Tutuş'un Anadolu Selçuk Hükümdarı Süleyman şah ile yaptığı savaşa katıldı (1086). Nihayetinde 1091'de Tutuş tarafından kendisine ikta edilen Kudüs'te öldü.[266] Ölümünden sonra oğulları sökmen ve İlgazi Kudüs'ü ellerinde tutmaya devam ettiler.

Diğer taraftan Büyük Selçuklu Hükümdarı Melikşah'ın 1092 senesinde zehirlenerek öldürülmesi ile oğulları Mehmet Tapar, Berkyaruk ve kardeşi Suriye Selçuklu Meliki Tutuş arasında Büyük Selçuklu tahtı için kıyasıya bir mücadele başlamıştı. Tutuş'un bu mücadeleler sırasında hayatını kaybetmesi üzerine idaresi altında bulunan Suriye ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde karışıklıklar baş gösterdi. Tutuş'un oğullarından Rıdvan Halep'e hakim olurken, Dukak Dımışk'ı ele geçirdi. Ancak iki kardeş arasındaki

---

263 Turan, **Türkiye**, s. 211.

264 A. Sevim, "Artukluların Soyu ve Artuk Bey'in Siyasi Faaliyetleri", **Belleten**, XXVI/101, Ankara 1962, s. 121-123, Turan, **Doğu Anadolu**..., s. 137-139.

265 A. Sevim, "Sultan Melikşah Devrinde Ahsa ve Bahreyn Karmatilerine Karşı Selçuklu Seferleri", **Belleten**, XXIV/91, Ankara 1960, s. 209-232.

266 A. Sevim, **Ünlü Selçuklu Kumandanları Afşin, Atsız, Artuk ve İlgazi**, TTK, Ankara 1990, s. 46-71

çekişmeler bölgede siyasi bir istikrarın oluşmasını engellemekteydi. Bu, 1098'de bölgeye gelen Haçlılar için oldukça müsait bir durumdu. Haçlılar, Müslümanlar arasındaki çekişmelerden faydalanarak Kudüs, Antakya, Urfa gibi önemli şehirleri ele geçirdiler. Suriye sahil şeridinin kontrollüde Haçlıların edine geçti.

Bu gelişmelerin hemen öncesinde Artuk'un oğulları Sökmen ve İlgazi, Kudüs'ten ayrılarak Tutuş'un arasındaki mücadelelere katılmışlardı. Sökmen Rıdvan'ın tarafında yer alırken, İlgazi ise Dukak'ın yanına gitmişti. Bölgedeki Müslüman hükümdar ve emirler böylesine bir kargaşa içinde iken Haçlıların bölgeye gelip Antakya'yı kuşatmaları, onların bu tehlike karşısında birleşmelerini sağladı. Musul Atabeyi Kerboğa idaresinde Antakya'nın yardımına koşmak üzere harekete geçtiler. Artuklu Sökmen ve yeğeni Süleyman da, bu ordunun içinde yer almışlardı.[267] Ancak, Müslüman ordusu Antakya'ya varmadan önce Haçlılar şehri ele geçirdiler. Daha sonra şehir önlerinde yapılan savaş ise Müslüman ordusunun mağlubiyeti ile neticelendi (1098). Savaş sırasında uzun süre Haçlılara direnen Sökmen, neticede diğer komutanlarla birlikte geri çekilmek zorunda kaldı. Daha sonra kardeşi İlgazi ile birlikte Haçlıların asıl hedefi olan iktaları Kudüs'e çekildiler. Ancak, Haçlıların ilerleyişinden faydalanmak isteyen Mısır'ın Şii Fatımi halifesi şehri ele geçirmek üzere Emirü'l-Cüyuş el-Efdal komutasında bir ordu gönderdi. Bir süre Fatımi ordusuna direnen Artuklular, nihayetinde şehri teslim etmek zorunda kaldılar (1098).[268] Fatımiler'in Kudüs'teki hakimiyeti de fazla uzun sürmedi. Antakya'yı ele geçiren haçlılar ilerleyişlerini sürdürerek şehir önlerine geldiler ve Kudüs Temmuz 1099 tarihinde Haçlılar tarafından ele geçirildi. Tarihçi İbn Hallikan 'Eğer şehir Haçlıların gelişi sırasında Artukluların elinde olsaydı, daha fazla direne bileceği düşüncesindedir.[269]

Öte yandan Kudüs'ten ayrılan İlgazi, Bağdat'a gitmişti. Burada Berkyaruk ve Mehmet Tapar arasında ki taht mücadelelerine katıldı. Mehmet Tapar adına şahnelik yaptı.[270] Sökmen ise, yeniden Suriye'ye döndü. Urfa Haçlı Kontu II. Baudouin tarafından ele geçirilmiş olan kendisine ait Suruç şehrini geri almak için yeğeni Belek ile başarısız bir girişimde bulundu.

Bu arada Musul Emiri Kerboğa, Sultan Berkyaruk'a isyan eden Mevdud b. İsmail'in üzerine yürümüş fakat onun ölmesi üzerine Musul'da idare vasiyeti gereğince Sungurca adlı bir emirin eline geçmişti. Fakat, ondan memnun olmayan Musul halkı Hısn-ı Keyfa hakimi Musa'yı şehre davet etmişlerdi. Musa, Sungurca'yı öldürüp şehre hakim oldu. bu karışıklıklardan faydalanmak isteyen el-Cezire hakimi Çökürmüş, harekete geçerek Musa'yı mağlup etti. Musul'a sığınmak zorunda kalan Musa ise Hısn-ı Keyfa şehri ve 10. 000 dinar karşılığında Sökmen'den yardım istedi. Kudüs'ten sonra Seruc'u da kaybetmiş olan Sökmen bu fırsatı değerlendirmek için süratle harekete geçti. Sökmen'in Musa'ya yardıma geldiğini öğrenen Çökürmüş kuşatmayı kaldırarak geri çekildi. Fakat, Musa'nın Sökmen'i karşılamaya çıkarken Kerboğa'nın köleleri tarafından öldürülmesi üzerine Sökmen derhal Hısn-ı Keyfa üzerine yürüdü. Musa'nın naiplerinden şehri teslim

---

[267] S. Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, (Trc. F. Işıltan), Ankara 1986, s. 191, Sevim- Merçil, s. 378, A. Sevim, "Artukoğlu Sökmen'in Siyasi Faaliyetleri", **Belleten**, XXVI/103, Ankara 1962, s. 507-508.

[268] A. Usta, "Artuklular", Türkler I, s. 471.

[269] Usta, s. 471.

[270] İ. Artuk, **Mardin Artukoğulları Tarihi**, İstanbul 1944, s. 29-34.

aldı. Böylece Hısn-ı Keyfa Artukluları olarak bilinen ilk Artuklu Beyliği kurulmuş oldu (1102).[271]

Artukoğlu Sökmen'in Hısn-ı Keyfa Artuklu Beyliği'ni Kurduktan Sonraki Faaaliyetleri

Sökmen Hısn-ı Keyfa'dan sonra ilk olarak Mardin'de hakimiyet kurmak üzere harekete geçti. Bu şehri idare eden yeğeni Yakuti ölmüş, yerine kardeşi Ali geçmişti. Yeni emir ise Mardin'i ve Musul'u ele geçirmiş olan Çökürmüş'e vermek istiyordu. Ancak, Sökmen rakibinden önce davranarak Mardin'i ele geçirdi. Daha sonra Bağdat'ta Mehmet Tapar adına şahnelik görevini yürüten kardeşi İlgazi'nin yardım çağrısı üzerine elindeki kuvvetlerle Bağdat'a yürüdü. Birlikte Mehmet Tapar adına şehirde düzeni sağladıktan sonra geri döndü.

Diğer taraftan, Müslümanlar arasındaki karmaşalardan faydalanmak isteyen Haçlılar boş durmayıp Harran'ı ele geçirmek için harekete geçmişlerdi. Burası, Suriye'deki emirlerin Haçlılara karşı savaşta geniş ölçüde faydalandıkları bir asker deposu niteliğindeki Irak ve el-Cezire arasında bir köprü görevi görüyordu. Harran'ın alınması bu bağlantıyı kesebilir ve Suriye'de Haçlıların lehine bir denge oluşturabilirdi. Urfa Kontu II. Baudouin du Bourg, kuzeni Joscelin de Courtenay, Antakya Hakimi Bohemund ve yeğeni Tankred'in kuvvetlerinden oluşan haçlı ordusu Harran üzerine yürüdü. Haçlı ordusunun harekete geçtiği sırada Artukoğlu Sökmen, rakibi Musul Emiri Çökürmüş ile mücadele içindeydi. Fakat gelen haberler üzerine iki rakip birleştiler. Türk ordusuyla Haçlılar Belih Çayı kıyısında karşı karşıya geldiler. Mücadele taktik gereği ikiye ayrılmış olan Haçlı ordusunun ağır mağlubiyetiyle sonuçlandı. Urfa Kontu II. Baudouin ve kuzeni Joscelin esir alındı. I. Bohemund ve Tancred ise Antakya'ya kaçtılar (1104).

Baudouin ve Joscelin'i, çadırında hapseden Sökmen kaçan Haçlıları takibe girişti. Çökürmüş, bundan istifade ederek esirleri, Sökmen'in çadırından alarak yanına getirtti. Bu nedenle galipler ararsında meydana gelebilecek muhtemel bir çatışma ancak Sökmen 'in çabaları sayesinde önlenebildi. Çökürmüş'ten ayrılan Sökmen, askerlerine ölen Haçlıların elbiselerini giydirmek sureti ile Şabahtan ve civarındaki Haçlı kalelerini ele geçirdi. Belih Çayı Zaferi, Sökmen'in adının İslam dünyasında duyulmasını sağlamış ve Haçlıların yenilmezlik efsanesine son vermişti. Ayrıca bu zafer, o zamana değin haçlılar karşısında birlik oluşturamamış Müslümanlar arasında Artuklular'ın bir lider olarak sivrilmeleri içinde başlangıç olmuştu. Artuklular'ın bu konumu İlgazi ile gelişerek Belek zamanında doruk notasına ulaştı.

Urfa ve Antakya haçlı ordularına karşı kazanılan bu başarının sonrasında, yine Haçlılar tarafından sıkıştırılmakta olan Trablus şehri Sökmen'in yardımına başvurdu. Aynı dönemde, Dımışk Emiri Tuğtekin'den kendisinin çok hasta olduğu ve ölümünden sonra Dımışk'ı Haçlılara karşı korumak üzere şehrin yönetimini devralmasını isteyen bir mektup geldi. Sökmen bu iki meseleyi halletmek için harekete geçti. Ancak, Dımışk'a

[271] M.F. Köprülü, "Artukoğulları**", İA**, I, s. 618, Sevim, "Artukoğlu Sökmen", s. 511-514, Turan, s. 143-144, C. Alptekin, "Artuklular", **DİA**, III, s. 415.

doğru ilerlediği sırada Karyeteyn denilen köyde yakalandığı difteri hastalığından kurtulamayarak vefat etti. Cenazesi adamları tarafından Hısn-ı Keyfa'ya getirilerek burada defnedildi. beyliğin başına ise oğlu İbrahim geçti.

Artukoğlu İlgazi Ve Mardin Artuklu Beyliği'nin Kurulması

İlgazi'nin, Kudüs'ün Fatımiler tarafından ele geçirilmesi üzerine Bağdat'a gittiğinden ve Mehmet Tapar adına şahnelik yaptığından yukarıda bahsedildi. Üç buçuk sene kadar bu görevini sürdüren İlgazi, daha sonra Mehmet Tapar ile arasının açılması üzerine azledilmiş ve yerine Aksungur el-Porsiki tayin olunmuştu. Suriye'ye dönen İlgazi, Halep Selçuklu Meliki Rıdvan ve Sincar Hakimi Alpı b. Aslantaş ile birleşerek, Musul Emiri Çökermiş'ün elinde bulunan Nusaybin'i kuşattı. Kuşatma sırasında Alpı b. Aslantaş yaralanarak memleketine döndü. Muhtefiklerine karşı tek başına bir şey yapamayacağını anlayan Çökermiş ise, Rıdvan ve İlgazi'nin arasını açmayı başardı. Rıdvan tarafından hapsedilen İlgazi, Türkmenlerin Rıdvan'dan ayrılıp etrafı yağmalamaları ve hapsedildiği Nusaybin surlarına saldırmaları üzerine kurtulmayı başardı. Türkmenlerin saldırıları karşısında kendisini güvencede görmeyen Rıdvan ise, Halep'e çekildi. Esaretten kurtulan İlgazi emrindeki kuvvetlerle birlikte yeğeni Hısn-ı Keyfa hakimi İbrahim'in elindeki Mardin'i ele geçirdi. Böylece Mardin Artuklu Beyliği kurulmuş oldu (1106). İlgazi, aynı zamanda bütün Artuklu ailesinin de liderliğini tekeline almıştı. Hısn-ı Keyfa Artukluları ve Belek onun liderliğini kabullendiler.[272]

İlgazi, ilk olarak Çökürmüş'ün ölümünden sonra Musul'a hakim olan Atabey Çavlı ile Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıç Aslan arasındaki mücadeleye katılarak Çavlı'nın safında yer aldı. İki taraf arasında 1107 tarihinde meydana gelen Habur Savaşı'nı kazanan Çavlı bir müddet sonra İlgazi'ye ihanet ederek, onu tutuklattı. Kısa süre sonra Çavlı ile anlaşan İlgazi hapisten kurtuldu. Ancak, bu seferde Sultan Mehmet Tapar tarafından Musul Atabeyliği görevinden azledilmesine kızan Çavlı tarafından zorla yeni Atabeyi Mevdud'a karşı savaşmaya mecbur edildi. Bu sırada bir yolunu bulup Çavlı'nın elinden kurtulmayı başaran İlgazi Mardin'e döndü. Atabey Mevdud ile anlaştı. Bunun karşılığı olarak Harran şehri, Mevdud tarafından İlgazi'ye verildi. Mevdud ile arasındaki bütün dostane ilişkiye rağmen İlgazi, Atabey tarafından Haçlılara karşı yapılan 1110, 1111 ve 1113'te ki seferlere katılmayarak, oğlu Ayaz kumandasında kuvvet göndermekle yetindi. Bunda, muhtemelen Sultan Mehmet Tapar tarafından Bağdat şahneliğinden azlinin büyük etkisi vardı. İlgazi, hala Sultana karşı kırgındı.[273]

Mevdud'un 1113 sensinde Dımışk'ta Batınilerce şehit edilmesinden sonra yerine Aksungur el-Porsuki atanmıştı. Aksungur Haçlılara karşı yeni bir sefer düzenlemek üzere hazırlıklara girişti. Civardaki hükümdarlara askerleri ile birlikte yanına gelmeleri için haber gönderdi. Ancak İlgazi'nin yine oğlu Ayaz komutasında bir birlik göndermesine kızan Aksungur, Ayaz'ı tutuklattı. Haçlılar üzerine yapılması planlanan seferi, Artuklular üzerine çevirdi. Mardin ve çevresini yağmalattı. Atabeyinin bu hareketi üzerine İlgazi yeğeni Belek ve Hısn-ı Kyfa hakimi Davud ile birleşerek Dara yakınlarında bulunan Aksungur el-Porsuki'nin idaresindeki Selçuklu ordusunun üzerine

[272] Usta, Türkler s. 472.
[273] Usta, Türkler, s. 473.

yürüdü. Gafil avlanan Porsuki ağır bir mağlubiyet aldı. Selçuklu ordusunda bulunan Mehmet Tapar'ın oğlu Mesud, Sincar ve Nusaybin emirleri esir alındı ise de Sultandan çekinen İlgazi şehzadeyi derhal serbest bıraktı. Oğlu Ayaz'da savaş sırasında esaretten kurtulmayı başarmıştı (1115).[274] Bu hareketiyle Büyük Selçuklu Sultanı Mehmet Tapar'a karşı asi durumuna düşen İlgazi, önlem almak yerine Sultan ile arası açık olan Dımışk atabeyi Tuğtekin ile birleşti. Daha sonra Antakya Haçlı Kontu Roger de Salerne, onlara katıldı. Böylelikle kendini emniyete alan İlgazi asker toplamak için Mardin'e döndü. Ancak, Sultana bağlı Hıms emiri tarafından esir edildi. Esaretten Tuğtekin'in gayretleri ve oğlu Ayaz'ı rehin bırakmak sureti ile kurtulabildi. Mardin'e gidip askerlerini topladıktan sonra müddefikleri ile birleşti. Bu arada Sultan, Porsuk kumandasındaki bir orduyu onların üzerine göndermişti. Ancak, taraflar arasında herhangi bir çatışma meydana gelmedi. Selçuklu ordusuna karşı oluşturulmuş olan Müslüman-Haçlı ittifakı dağıldı. Bunun üzerine Porsuk yeniden bölgeye döndü. Antakya hakimi Roger, ordusuyla beraber onu karşılamak üzere harekete geçti. Eylül 1115'te pusuya düşürdüğü Selçuklu ordusunu Tell-Danis'de mağlup etti.[275]

Roger, Selçuklular'a karşı kazandığı zaferin meyvelerini, Antakya Haçlıları'nın sürekli olarak ele geçirmek için çalıştıkları Halep şehrini sıkıştırarak sömürmeye başladı. Halb'de ise Melik Rıdvan'ın Kasım 1113'deki ölümünden sonra oğlu Alp Arslan tahta çıkmıştır.Ancak, Haçlıların devam eden baskısı şehri açlık ve yok olmanın eşiğine getirmişti. Şehir halkı çareyi Artukoğlu İlgazi'yi yönetimi devralmak üzere Halb'e davet etmekte buldu. İlgazi Mayıs 1117 'de Halep'e gelerek idareyi ele aldı. Şehirde oldukça kötüleşmiş olan iktisadi durumu biraz olsun düzeltip, Haçlılarla kısa süreli bir ateşkes yaptıktan sonra asker toplamak üzere Mardin'e döndü. Halep'in idaresini oğlu Timurtaş'a bıraktı.[276]

Daha sonra İlgazi, Haziran 1119'da Bitlis ve Erzen hakimi Toğan Arslan, Dımışk Atabeyi Tuğtekin'in katılımıyla 20.000 kişiyi bulan ordusuyla Suriye'ye geldi. Ordusuna bağlı askerleri haçlı topraklarına yağma yapmak üzere dağıttı. Türk ordusunun hareketini haber alan Antakya Hakimi Roger'de, Antakya ordusuyla birlikte Tell-Afrin'e gelmiş, Kudüs Kralı II. Baodouin ve Trablus Kontu Pons'dan yardım istemek üzere habercileri göndermişti. Ajanları vasıtasıyla Antakya ordusunun durumundan haberdar olan İlgazi, yardım ulaşmadan Roger ile karşılaşmak arzusundaydı. Türk ordusu 27 Haziran 1119 akşamı gelişinden habersiz olan Antakya Haçlılarını dört bir taraftan kuşattı. Ertesi gün başlayan savaş Haçlıların kesin mağlubiyeti ile sonuçlandı. Kont Ronger'de dahil olmak üzere Antakya ordusunun büyük bir kısmı öldürüldü. Haçlı kronikleri hezimetin büyüklüğünü göstermek üzere bu savaşa Ager Sanguinis (Kan Ovası) adını vermişlerdir. Bu zafer sayesinde Halep üzerindeki Haçlı baskısı bir süre için gevşemiş ve İlgazi, halife tarafından hilatler ile ödüllendirilmişti. Ancak savaşın hemen akabinde askerlerini yağma yapmak üzere Haçlı topraklarına dağıtması nedeni ile savunmasız kalmış olan Antakya ele geçirilemedi. Roger'in yardımına gelmekte olan

[274] İbnü'l-Esir, X, 502-204, Artuk, s. 46-47, Runciman, II, s. 106, Sevim, "Artukoğlu İlgazi", s. 666-667.
[275] İbnü'l-Adim, II, 176, Gregory Abu'l- Farac, **Abu'l-Farac Tarihi** II, (trc. Ö. R. Doğrul), Ankara 1987, s. 354-355, İbnü'l-Esir, X, s. 509-511, Runciman, II, 108-110, A. Sevim, **Suriye ve Filistin Selçuklu Devleti**, TTK. 1983, 234-235.
[276] Usta, **Türkler**, 473.

Kudüs Kralı ve Trablus Kontu mağlubiyet haberini alır almaz derhal Antakya'ya giderek şehirde savunma tertibatı aldılar. Daha sonra Haçlılar Kudüs Kralı II. Baodouin kumandasında İlgazi'nin üzerine yürüdüler. Tell-Danis'de cereyan eden mücadelede taraflar birbirlerine üstünlük sağlayamadı.[277]

Kral, Bûrc-i Hâb kalesine sığındı. İlgazi ise, onunla kısa bir mütareke yaptıktan sonra asker toplamak için Mardin'e döndü. Onun dönüşünün ardından Haçlılar anlaşmayı bozarak Halep ve çevresini yağmalamaya başladılar. 1120'de yeniden harekete geçen İlgazi, ordusundaki Türkmenlerin itaatsiz davranışları sebebiyle Haçlılara karşı önemli bir harekata girişmeden yeni bir mütareke yaptı. Halep şehrini oğlu Süleyman'ın idaresine bıraktı ve asker toplamak üzere Mardin'e döndü. İlgazi'nin sürekli olarak asker temini için Mardin'e gitmesi ve Haçlılara karşı sürekli bir başarı kazanamaması Halep şehrinin iktisadî açıdan içine düştüğü kötü durumla ilgilidir. Nitekim, İlgazi'nin bütün çabasına rağmen Haçlılar şehri tazyik etmeye devam ediyorlardı. Mardin'e dönen İlgazi, Suriye'de Haçlılara karşı yaptığı mücadelelere bir süre ara vermek zorunda kaldı. Kafkasya'daki Tiflis şehrinin Müslüman halkının, Gürcü baskısından şikayetçi olmaları üzerine Irak Selçuklu Hükümdarı Tuğrul'un emriyle Gürcüler ve onların müttefikleri Kıpçaklara karşı sefere çıktı. Ancak, Tiflis'e yaklaştığı sırada Didgorni denen mevkide Gürcü-Kıpçak ordusunun ani saldırısı karşısında ağır bir mağlubiyet aldı (18 Ağustos 1121).[278] Yanında bulunan Hille'nin Arap emiri Dübeys b. Sadaka ile güçlükle Mardin'e dönebildi. Dönüşünde, Halep'in idaresini bırakmış olduğu oğlu Süleyman'ın isyanı ile karşı karşıya kaldı. Bu isyanı kısa sürede bastıran İlgazi, bölgedeki yokluğundan istifade ederek Halep'i tazyike başlamış olan Haçlılarla yeni bir barış yaptı. 1122 senesinde yeğeni Belek ve Dımışk Atabeyi Tuğtekin ile birlikte Haçlıların üzerine yürüdü. Ancak, Zerdana kalesini kuşattığı sırada hastalandı. Mardin'e dönerken Aculeyn denilen yerde vefat etti (19 Kasım 1122). Ölümünden sonra Mardin Artuklularının başına oğlu Timurtaş geçti. Ailenin liderliğini ise yeğeni Belek Gazi üstlendi.

Belek Gazi

İlgazi'den sonra Artuklu ailesinin liderliğini üstlenen Belek Gazi, ailenin ve dolayısıyla iki Artuklu beyliğinin siyasî ve askerî kudretini dilediği gibi yönlendirmiş, onun zamanında Suriye ve Güneydoğu Anadolu'daki Artuklu nüfuzu zirveye çıkmıştır. Belek, ilk olarak amcası Sökmen tarafından verilen Seruc şehrini yönetmekle siyasî hayatına başlamıştı. Şehrin, Urfa Haçlı Kontluğunun eline geçmesi üzerine 1104 senesinde Fırat nehri kıyısındaki Hadise ve Ane Kasabalarını ele geçirdi. Fakat, Hille Emiri Dübeys b. Sadaka'nın baskısı karşısında buraları terke mecbur kalmıştı. Amcası Sökmen'in Haçlılara karşı kazandığı Belih Çayı zaferinde bulundu. 1112'de Çubukoğlu Mehmet Bey'in ölümü üzerine Harput, Palu, Çemişkezek, Dersim ve Hanzit yörelerini ele geçirip Palu'yu kendisine merkez yaptı. Bundan sonra Malatya Selçuklu Sultanı

[277] **Urfalı Mateos Vakayii-Nâmesi**, (trc. H.D. Andreasyan), TTK, Ankara 1987, 265, İbnü'l-Adim, II, 191-192, el-Azimi, 35,

[278] Artuk, 57-58, Sevim, "Artukoğlu İlgazi", 683-684, Turan, 148-150, A. Usta, "XIII. Yüzyıldaki Moğol İstilasına Kadar Kıpçakların Kafkasya'daki Faaliyetleri", **Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi**, Sayı: 154, Ekim 1999, s. 38-39.

Tuğrul Arslan'ın annesiyle evlenerek, atabey olarak genç hükümdarın topraklarını da idare etmeye başladı. 1120 senesinde elindeki toprakları yağmalayan Mengücekoğlu İshak'ı sığındığı Trabzon İmparatoru Kostantin Gabras ile birlikte Seyran denilen yerde mağlup edip esir aldı. Ertesi sene eşkıyalık ile geçinen Gerger ahalisini cezalandırdı. Elde ettiği bütün güç ve kudrete rağmen Belek, hayatta olduğu süre içinde amcası İlgazi'nin yanında yer almıştı. Onun 1122 senesinde ölümüyle ailenin liderliğini eline aldı. Belek, İslam dünyasının Haçlılara karşı çıkarmış olduğu en büyük kahramanlardan biridir. O kazandığı başarılar ile İslam dünyasının umudu haline gelmiş, Haçlılar için ise, daima korkunç bir umacı olmuştur.

Nitekim, İlgazi'nin ölümünden hemen sonra çok geçmeden Haçlılara karşı ilk büyük başarısını kazandı. İlgazi'nin ölümü nedeniyle yarım kalan 1122 seferinden sonra Belek, kendi topraklarını dönmek üzere yola çıkmıştı. Yürüyüşü sırasında kendisini takip eden Urfa Kontu I. Joscelin de Courtenay ve yeğeni Galeran'ı mağlup ve esir etti (13 Eylül 1122).[279] Esirleri Harput kalesine kapattı.

Ertesi sene, Müslüman topraklarına karşı sefere çıkan Kudüs Kralı II. Baudouin, Joscelin ve Galeran'ın esir düştüğü yeri görmek üzere yanında küçük bir muhafız birliğiyle ana ordudan ayrıldı. Onun hareketlerini yakından takip etmekte olan Belek Gazi yaptığı baskınla 18 Nisan 1123 tarihinde Kudüs Kralını esir etmeyi başardı. Bu değerli esirini de, Harput kalesine gönderdi. Haçlılara karşı kazandığı başarılar üzerine Haçlılara karşı mücadele eden Müslüman emirler, onun liderliği altında birleşmişlerdi. Ancak, bütün önemli idarecilerini esir ettiği Haçlılara karşı harekete geçmeden evvel içteki durumunu düzeltmeye karar verdi. İlk olarak Harran'ı ardından, 27 Haziran 1123 tarihinde Halep şehrini teslim aldı. Zira, şehrin Haçlılara teslim edilmesinden endişeleniyordu. Bu sırada Harput'taki Haçlı esirlerinin civardaki Ermenilerin yardımıyla kurtulup kaleyi ele geçirdiklerini haber aldı. 500 km'lik yolu 15 günde bir kartal hızıyla alarak[280] Harput'u kuşattı. Kaleyi ellerinde bulunduran Haçlılar, Joscelin'i yardım getirmesi için gönderdikten sonra kendilerini savunmaya karar vermişlerdi. Bu sebeple II. Baudouin, Belek Gazi'nin kaleyi teslim etmesi karşılığında sağ salim memleketine dönme teklifini kabul etmedi. Bundan sonra kalenin altında lağımlar kazan Belek, kısa sürede kaleye girdi. Kral, yeğeni ve Galeran hariç bütün Haçlı esirleri ve isyana katılan Ermenileri öldürdü. Kral ve diğerleri Harran kalesine sevk edildi (16 Eylül 1123).[281]

1124 yılı içinde, Belek başsız kalan Haçlılara son darbeyi vurmak için beraberinde amcazadesi Timurtaş, Musul Hakimi Aksungur el-Porsukî, Dımışk Atabeyi Tuğtekin ve diğer Artuklu kuvvetleri olduğu halde harekete geçti. Haçlı esirlerini Halep'e naklettikten sonra Azaz'ı kuşattı. Ancak, bir süre sonra kuşatmayı kaldırdı. Halep'e dönerek Melik Rıdvan'ın kızı Ferhunde Hatun ile evlendi. Daha sonra yeniden Haçlılara karşı harekete geçmek isteyen Belek, Menbic hakimi Hassan b. Gümüştekin'in bazı şüpheli hareketlerinden ötürü onu yakalamak üzere Timurtaş'ı görevlendirmişti. Timurtaş, Hassan'ı yakaladı. Ancak, Hassan'ın kardeşi İsa, Menbic'in iç kalesine sığınarak direnmeye devam etti. Bunun üzerine Belek bizzat gelerek Menbic'i kuşattı. İsa,

[279] İbnü'l-Adim, II, 211, el-Azimi, 37, Mateos, 271, İbnü'l-Esir, X, 593, Usta, **Türkler,** 474, I. Demirkent, **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi** (1118-1146), Ankara 1987, 29-32.
[280] Urfalı Mateos, s. 274.
[281] Usta, **Türkler**, s. 474.

kuşatma sırasında Urfa Haçlı Kontu Joscelin'i yardımda çağırmış ve geldiği takdirde kaleyi ona teslim edeceğini bildirmişti. Derhal, onun yardımına koşan Joscelin 5 Mayıs 1124 tarihinde Belek Gazi tarafından ağır bir mağlubiyete uğratıldı. Belek daha sonra kalenin kuşatmasını Timurtaş'a bırakıp, Haçlılara baskısı altındaki Sur şehrine yardıma gitmeye karar verdi ise de 6 Mayıs günü kaleden atılan bir okla şehit edildi. Belek'in ölümü gerek Artuklu ailesi ve gerekse İslam dünyası için büyük bir kayıp olmuştu. Zira, bölgeye gelişlerinden bu yana Haçlılara karşı en büyük başarıları kazanan ve akıllılık gösteren Belek Gazi olmuştu. Bilindiği gibi daha önceleri Sökmen, Belih Çayı Zaferinden Çökürmüş ile olan ihtilafı, İlgazi ise Tell-Afrin zaferinden, askerlerini yağma için etrafa dağıtması yüzünden yeterince faydalanamamışlardı. Belek ise, Haçlı reislerini birbiri ardına esir ettikten sonra onlara karşı son darbeyi vurmaya hazırlanıyordu. Bunun için de, bütün İslam dünyasının askerî gücü, onun emri altında birleştirilmişti. Ölümüyle Artuklu ailesi onun birleştiriciliğinden mahrum kalmışlar ve aile içindeki birlik bozulmuştu. Mardin ve Hısn-ı Keyfa Artukluları arasında başlayan rekabet ve kısa süre sonra Musul Atabeyliği görevine tayin olunan İmadeddin Zengi'nin bölgedeki varlığı Artukluların Haçlılara karşı üstlendikleri lider rolünü kaybetmelerine neden olacaktı.[282]

Belek Gazinin ölümü Artuklular arasındaki birliği parçalamıştı. Onun ölümünden kısa bir süre sonra Hısn-ı Keyfa Artuklu Emiri Davud ile Mardin Artuklu Emiri Timurtaş birbirleriyle mücadeleye girişeceklerdi. İlk olarak Belek'in elindeki toprakların paylaşımıyla işe başladılar. Timurtaş Halep'i, Davud Palu ve çevresini, Şemsüddevle Süleyman ise Harput'û aldı. Halep'e gelen Timurtaş, Kudüs kralı II. Baudouin'i 80.000 dinar fidye ve Haçlıların Azaz başta olmak üzere Halep civarında ele geçirdikleri kaleleri teslim etmeleri şartlarıyla serbest bıraktı. Ancak, bu Timurtaş için çok büyük bir hata olmuştu. Kral serbest kaldıktan sonra sözünde durmadığı gibi Halep ve çevresini yeniden baskı altına aldı. Timurtaş ise, Mardin'e geri dönmüş ve şehirde Ömer el-Hass adlı naibini bırakmıştı. Bu arada Hısn-ı Keyfa hakimi Davud, Bedrüddevle Süleyman'ın ölümü üzerine Harput'a hakim olmuş ve buradaki durumunu kuvvetlendirmek için oğlu Kara Arslan'ı, Belek'in tek varisi olan kızıyla evlendirmişti. Timurtaş ise, Bedrüddevle Süleyman'ın ölümünden Meyyafarıkin'i topraklarına katma konusunda faydalandı. Ancak Halep'te işler kötüye gitmekteydi. II. Baudouin serbest kaldıktan sonra, Hille Emiri Dübeys ve eski Halep Meliki Sultan-şah ile birleşerek Halep'i kuşatmıştı. Müttefikler, Halep ve çevresindeki Müslümanlara çok büyük eziyetler ve işkenceler yaptılar. Haçlıların yaptığı fenalıklar İbn el-Adim'in eserinde tafsilatıyla anlatılmaktadır. Son derece güç durumda kalan şehir halkı hamileri Timurtaş'a elçiler göndererek, yardıma gelmesini istediler. Ancak Timurtaş, onların isteklerini oyalamalarla geçiştirerek Halep'i kendi kaderine terk etti. Timurtaş'tan bekledikleri cevabı alamayan Halepliler bu kez, Musul Atabeyi Aksungur el-Porsukî'nin yardımına başvurdular. Musul kuvvetleriyle birlikte harekete geçen Aksungur'un gelişi, Halep'i kuşatan Müslüman-Haçlı ittifakının dağılmasına yeterli oldu. Bu, aynı zamanda Haleb'de İlgazi'den beri devam eden Artuklu hakimiyetinin sonu anlamına geliyordu (Ekim 1124).[283]

Atabey Aksungur el-Porsukî'nin aynı sene içinde Batınîler tarafından şehit edilmesi

[282] Usta, **Türkler**, s. 475.
[283] Usta, Türkler, s. 475.

ve yerini alan oğlunun da kısa süre sonra ölmesi üzerine, Irak Selçuklu Sultanı Mahmud, Musul'u İmadeddin Zengi'ye verdi. Bu olay Belek'in ölümünden sonra belli bir duraklama dönemine girmiş olan Artukluların bölgede ikinci plana düşüşlerinin başlangıcını temsil ediyordu. İmadeddin Zengi'nin Mardin Artuklularına bağlı Nusaybin'i kuşatması üzerine taraflar arasındaki ilk münasebetler gerçekleşmiş oldu. Hısn-ı Keyfa Hakimi Davud'un yardımını temin etmeyi başaran Timurtaş, onunla birlikte Zengi'nin üzerine yürüdü. Bu sırada Nusaybin'i ele geçirmiş olan Zengi ile Artuklular Dara yakınlarında Serce denilen yerde karşı karşıya geldiler. Yapılan savaş, Artukluların arasında meydana gelen anlaşmazlık neticesinde Zengi'nin galibiyetiyle sonuçlandı (1130). 1138 senesinde Bizans İmparatoru Ioannes Kommenos'un doğuya düzenlediği sefer, Davud ile Zengi arasındaki düşmanlığa bir süre için ara verilmesine neden oldu. Bizans'a karşı Atabey Zengi, Davud, Timurtaş, Anadolu Selçuklu Sultanı I. Mesud ve Danişmendli Melik Gazi bir ittifak meydana getirdiler.

Üst üste yaşanılan toprak kayıpları ve alınan mağlubiyetler Hısn-ı Keyfa Artuklularının sınırlarını bir hayli daraltmıştı. Bu da Kara Arslan'ı, Zengi'ye karşı başka müttefikler aramaya itmişti. Kara Arslan'ın bu çabaları uzun süreden beri birbirleriyle mücadele etmekte olan iki gücün bir araya gelmesiyle sonuçlandı. Kara Arslan ve Urfa Kontu Joscelin, Zengi'ye karşı birbirlerine yardım etmek üzere anlaştılar.

Bu arada Mardin Artuklu Emiri Timurtaş, Zengi ile iyi ilişkilerini sürdürmeye devam ediyordu. Sadakatine karşılık, Birecik kendisine verilmişti. Davud'un ölümünden sonra Artuklu ailesinin liderliği ele almak için çabalarını artıran Timurtaş yeğeni Şihabeddîn Mahmud b. İlyas b. İlgazi komutasında gönderdiği bir ordu ile 1145 senesinde Bagin'de Kara Arslan'ın kuvvetlerini mağlup etti. Ancak, Zengi'nin 1146'da Caber kalesini kuşattığı sırada gulamları tarafından öldürülmesi siyasî ortamın değişmesine sebep oldu. Onun baskısından kurtulan Timurtaş, önceden kendisine ait olup Zengi tarafından işgal edilmiş olan Hani, Sıvan, Cebelcûr, Şabahtan, Re'sülayn'ı geri aldı. Kara Arslan ise, Ergani, Çermük, Tell-i Hazam, Siirt, Tanza ve Tur Abidin'i geri aldı.

1149 senesinde Abbasî Halifesi el-Müktefî (1136-1160) eşinin ölümü üzerine Timurtaş'ın kızı Zümrüt Hatun ile evlendi. Aynı dönem içinde babasının ölümünden sonra Halep'e hakim olan Nureddîn Mahmud b. Zengi, Sincar'da çıkan bir isyandan ötürü Hısn-ı Keyfa Hakimi Kara Arslan'dan yardım istedi. Kara Arslan'ın bu teklife olumlu cevap vermesi Zengiler ile Hısn-ı Keyfa Artuklularının uzun süredir birbirlerine karşı izledikleri düşmanca politikaların yerini dostluğa bırakmasına neden oldu. Hısn-ı Keyfa Artukluları, Zengilerle ilişkilerini düzeltirken, Mardin Hakimi Timurtaş da boş durmamış ve Haçlılara ait Sümeysat ve Kefersud kalelerini ele geçirmişti (1151). Bu dönem içinde Belek'in ölümünden bu yana birbirleriyle pek dostane münasebeti bulunmayan iki Artuklu beyliği arasında yakınlaşmanın başladığı görüyoruz. Nitekim Necmeddîn Alpı, Milli Kürtlerinin 1161 senesinde çıkardığı isyanı Kara Arslan'ın yardımıyla bastırdı. Aynı şekilde Kara Arslan da, Necmeddîn Alpı'nın yardımını alarak 1163 yılında daha önceleri Hısn-ı Keyfa'ya bağlı olan Amid'i kuşattı. Şehri ellerinde bulunduran Nisan oğulları, Danişmendli Emiri Yağıbasan'dan yardım istedi. Bu yardım çağrısı üzerine harekete geçen Yağıbasan, Kara Arslan'a bağlı yerleri ağır bir yağmaya maruz bıraktı. Kara Arslan buna karşılık olarak Necmeddîn Alpı ve Erzen Hakimi ile Danişmendli topraklarına girerek Sivas'a kadar ilerledi. Çıkması muhtemel bir savaş

Nureddîn Mahmud b. Zengi'nin araya girmesiyle önlendi. Taraflar anlaşarak memleketlerine döndüler.[284]

1164 senesinde, Atabey Nureddin Mahmud b. Zengi'nin Haçlılara karşı cihat çağrısı yaparak civar emir ve hükümdarlardan yardım istedi. El-Cezire, Suriye ve Diyarbakır bölgesi Türkmenleri, kardeşi Kutbeddîn Mevdud, Mardin Artuklu Hükümdarı Necmeddîn Alpı ve önceleri isteksiz davranmış olmasına rağmen Hısn-ı Keyfa Hakimi Kara Arslan, Nureddîn'in ordusuna katıldılar. Birleşik Türk ordusu, Haçlı kuvvetlerini Harim'de ağır bir mağlubiyete uğrattı. Bu olayın ardından Necmeddîn Alpı'nın oğlu Kutbeddîn II. İlgazi'yi, Fahreddin Kara Arslan'ın kızı ile evlendirmesi iki Artuklu beyliğini daha sıkı bir şekilde birbirine bağladı (1164). Evlilik akdinden sonra Kara Arslan'ın 1167 senesindeki vefatı üzerine Hısn-ı Keyfa Artuklularının başına oğlu Nureddîn Muhammed geçti. Nureddîn Muhammed, babası gibi Atabey Nureddîn Mahmud b. Zengi ile olan dostluğunu sürdürdü. Atabeyin Musul'da çıkan karışıklıkları bastırma konusundaki yardım çağrısı üzerine bizzat ordusunun başında onun yanına geldi (1170). Bu arada Necmeddîn Alpı, Bitlis ve Erzen'de hüküm sürmekte olan Dilmaç oğullarını tabiyeti altına aldı. 1173 senesinde Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'ın Hısn-ı Keyfa topraklarına saldırması üzerine Nureddîn Muhammed, Nuredîn Mahmud'dan yardım istedi. Zaten II. Kılıç Arslan'ın bölgedeki faaliyetlerinden endişelenen Atabey derhal harekete geçerek II. Kılıç Arslan'ın kuvvetlerini geri çekilmek zorunda bıraktı.[285]

Eyyubîlerin Tabiyetinde Artuklular

Salâhaddîn'in Suriye'de kazandığı başarılar düşmanlarını sindirmişti. Zengiler, onun ele geçirdiği yerlerdeki hakimiyetini tanımak zorunda kalmışlardı. Buna bağlı olarak Kutbeddîn II. İlgazi ve Nureddîn Muhammed, Salâhaddîn tarafından gönderilen elçi Ebu'l-Hamid el-Acemî'nin önünde yeni metbularına sadakat yemini ettiler. Bu olay Artukluların siyasî faaliyetlerinde bir dönüm noktası teşkil etmiş ve bu tarihten itibaren Artuklular olayların oluşumundaki rollerini kaybettiler. Varlıklarını ancak siyasî duruma göre uyguladıkları tabiliklerine göre devam ettirebildiler.

Her şeye rağmen bölgede etkinliğini artırmak isteyen Nureddîin Muhammed, Anadolu Selçuklu Hükümdarı II. Kılıç Arslan'ın kızı ile evlenmişti. Fakat, onun sonradan şarkıcı bir kadına aşık olup eşine kötü davranması, II. Kılıç Arslan'ı kızdırmış ve çeyiz olarak verdiği yerleri geri almak için harekete geçmesine sebep olmuştu. Bu durum karşısında metbu Salâhaddîn'den yardım isteyen Hısn-ı Keyfa hükümdarı devrin iki büyük gücünü savaşın eşiğine getirmişti. Ancak, II. Kılıç Arslan'ın veziri İhtiyareddin Hasan'ın çabalarıyla savaş önlendi. Buna göre Nureddîn Muhammed bir sene içinde şarkıcı kadını bırakması ve eşine dönmesi kararlaştırıldı. Eğer dönmeyecek olursa Salâhaddîn'in, onun üzerindeki himayesini kaldıracaktı. Nitekim Nureddîn bir sene sonra bu kadını boşayıp eşine döndü.[286]

Salâhaddîn'in Birinci Şark Seferi sırasında civar hükümdarlardan yanına gelip

---

[284] Usta, Türkler, s. 475-477.
[285] Usta, s. 477.
[286] İbnü'l-Esir, XI, 464-466, R. Şeşen, "İmad ed-Din al-Kâtib al- Isfahani'nin Eserlerindeki Anadolu Türkleriyle İlgili Bahisler", **SAD**, III, Ankara 1971, s. 268-269, Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri**, s. 168-170.

kendisine itaat arz etmelerini istedi. Bu çağrıya uyan Nureddîn Muhammed, Salâhaddîn'in yanına gelerek itaatini bildirdi. Sincar kuşatması sırasında Eyyubî kuvvetlerine yaptığı yardımlar nedeniyle Heysem ve Kalatü'l-Cedide, Salâhaddîn tarafından Nureddîn'e verildi. Yine Salâhaddîn, Nureddîn Muhammed'in isteği üzerine Amid'i, onun için fethetmeyi kabul etti. Görüldüğü gibi Salâhaddîn geçmişte İmadeddin Zengi'nin yaptığı gibi, Hısn-ı Keyfa Artukluları ve diğer tabilerini kullanarak bölgedeki durumu kontrolü altında tutmaya çalışıyordu. Ancak, Sincar'ın Eyyubîlerin eline geçmesi bölgedeki diğer emirleri endişelendirmekteydi. Durumdan rahatsız olanlar Musul hakimi İzzeddîn Mesud ile birlikte Salâhaddîn'e karşı cephe aldılar. Bunlar arasında Mardin Artuklu Emiri Kutbeddîn II. İlgazi de bulunuyordu.[287] Nureddîn Muhammed ise, Salâhaddîn'in tarafındaydı. İzzeddîn Mesud ve müttefiklerinin savaşmaksızın dağılmaları üzerine Nureddîn Muhammed, Salâhaddîn'e Amid konusunda vaadini hatırlattı. Daha sonra ikisi Amid önlerine gelerek şehri kuşattılar. 29 Nisan 1183 tarihinde Eyyubî ordusuna teslim olan şehir içindekilerle birlikte Hısn-ı Keyfa Artuklu emrine verildi. Amid, bu tarihten sonra Hısn-ı Keyfa Artuklularının merkezi oldu.[288] Daha sonra, Nureddîn Muhammed tabiliğinin gereği olarak Salâhaddîn'in, Haçlılara karşı 1183'deki Beysan ve 1184'deki Kerek gazalarına bizzat iştirak etti. Bu son sefere Mardin Artuklu Emiri II. İlgazi de katılmıştı. İlgazi aynı yıl içinde öldü. Yerine bütün işleri Emir Nizameddin Akkuş tarafından idare edilen çocuk yaştaki Hüsameddîn Yavlak Arslan geçti. II. İlgazi'den sonra Nureddîn Muhammed de 1185 senesinde öldü. Onun Musul kuşatması için Salâhaddîn'in ordusuna gönderdiği kardeşi İmadeddin Ebû Bekr, Nureddîn'in oğullarının küçük yaşta olmalarından istifade ederek Hısn-ı Keyfa tahtını ele geçirmeye teşebbüs etti. Bu konuda Salâhaddîn'den de onay aldı. Ancak, Nureddîn veziri Ebû Abdullah Muhammed, onun çocuklarından Kutbeddîn II. Sökmen'i tahta çıkardı. Düşüncesini gerçekleştiremeyen İmadeddin Ebû Bekr, Harput'u ele geçirerek Artukluların Harput kolunu kurdu. Böylece her iki Artuklu beyliğinde de vasi ve atabeylerin çocuk emirler yerine idareyi ele aldıkları bir dönem başladı.[289]

1185 yılına gelindiğinde Salâhaddîn Eyyubî, varis bırakmadan ölen Ahlatşah II. Sökmen'in geride bıraktığı Harput'u ele geçirmek üzere şehir üzerine yürüdü. Eyyubî ordusu ileri harekatı sırasında yolu üzerindeki Mardin Artuklularına ait Meyyafarıkin'i kuşattı. Şehir, ölen Mardin Artuklu Hükümdarı Kutbeddîn II. İlgazi'nin hanımı ve Yarankuş adlı bir emir tarafından savunuluyordu. Ancak, Ağustos 1185 senesinde Eyyubî ordusunun eline geçti. Meyyafarıkin'i alan Salâhaddîn, Artuklulara yanına gelmeleri için emirler gönderdi. Babası Nureddîn Muhammed'in ölümünden sonra Hısn-ı Keyfa Artuklularının başına geçen II. Sökmen, veziri ile birlikte Salâhaddîn'in huzuruna gelerek itaatini arz etti.[290]

Ardından Salâhaddîn'in 1193'deki ölümü bölgede yeni siyasi hareketlenmelere yol açtı. Durumdan faydalanmak isteyen Mardin Artuklu Emiri Hüsameddîn Yavlak Arslan'ın atabeyi Nizameddin Akkuş, Musul hakimi ile birlikte Rakka ve Harran üzerine yürüdü. İlk

---

[287] Şeşen, s. 296-297.

[288] İbnü'l-Esir, XI, 493-494, İmadeddin el-Kâtib el- Isfahani, **el-Bark el- Şami**, (nşr. R. Şeşen), İstanbul 1979, s. 80-81, 97-98, Ebu'l-Farac, II, s. 430-431, Şeşen, "Bahisler", s. 338-340, Artuk, s. 99-105, R. Şeşen, **Salâhaddin Eyyubi ve Devri**, İstanbul 2000, s. 77-78.

[289] Usta, Türkler, s. 478.

[290] İbnü'l-Esir, XI, s. 515-516, Şeşen, s. 338-340,

olarak Eyyubîlerin elindeki el-Mavzir'i aldılar. Ancak, onların faaliyetleri Salâhaddîn'in mirasının ilk paylaşımında Diyarbakır bölgesini alan Melik el-Adil'in, Mardin'i kuşatmasına neden oldu. Fakat el-Melik el-Adil, Mısır'daki el-Melik el-Aziz'in ölümü üzerine Eyyubîler arasında çıkan taht mücadelelerine katılmak için Mısır'a gitti. Mardin kuşatmasını ise oğlu el-Melik el-Kamil'e bıraktı. Diğer taraftan el-Melik el-Adil'in ayrılmasından sonra Musul Hakimi Nureddîn Arslanşah idaresinde birleşen bölgedeki emirler ve hükümdarlar Mardin önlerindeki el-Melik el-Kamil'i mağlup ederek meydana gelen çekişmeler yüzünden elde ettikleri başarıdan yeterince faydalanamadılar. Oluşturdukları ittifak dağıldı.[291]

Bu arada II. Sökmen, Hısn-ı Keyfa'daki sarayının damından düşerek hayatını kaybetti (1200). II. Sökmen, kendisinden sonra beyliğin başına geçmek üzere oğlu yerine çok sevdiği kölesi Ayaz'ı vasiyet etmişti. Ancak, Ayaz'ın Hısn-ı Keyfa Artuklularının başına geçmesi diğer kumandanların hoşuna gitmedi. Bunlar. Ayaz'ı tahttan indirerek Nasıreddin Mahmud'u başa getirdiler. Yine aynı yıl içinde ölen Mardin Artuklu Hükümdarı Hüsameddîn Yavlak Arslan'ın yerine yine Alpkuş'un vesayetindeki kardeşi Nasıreddin Artuk Arslan geçmişti. Artuk Arslan 1204 senesinde vasisi Alpkuş ve yardımcısı Lü lü'yü öldürerek Mardin Artuklularının idaresini tek başına eline aldı. Bu arada el-Melik el-Adil'in Eyyubîler Devleti'nin başına geçmesinden sonra, Salâhaddîn'in oğullarına Diyarbakır taraflarında iktalar vermesi Artukluların hakimiyet sahalarının daralmasına neden oldu. Buna rağmen Nasıreddin Mahmud, el-Melik el-Adil'in oğlu el-Melik el-Eşref'in, Musul Hakimi Nureddin Arslanşah ile yaptığı savaşta Eyyubîlerin saflarında yer alarak el-Melik el-Adil ve el-Eşref'in güvenlerini kazanmaya ve Harput'u ele geçirmek için onların yardımını sağlamaya muvaffak oldu. Ancak, Nasıreddin Mahmud ve el-Melik el-Eşref tarafından 1205 tarihinde gerçekleştirilen Harput kuşatması müdafilerin tabi olduğu Anadolu Selçuklu Hükümdarı I. Gıyaseddîn Keyhusrev'in şehre yardım kuvvetleri göndermesi üzerine başarısızlığa uğradı. Kuşatmacılar, Harput Artuklularına ait birkaç kaleyi ele geçirmekle yetindiler. Diğer taraftan, Mardin Artuklu hükümdarı Artuk Arslan, Ahlat halkının daveti üzerine şehri teslim almaya gitti ise de çevrilen entrikalar ve Ahlat'ta gözü olan Eyyubîler'in baskısı yüzünden geri dönmek zorunda kaldı.[292]

Hısn-ı Keyfa Artuklu Hükümdarı Nasıreddin Mahmud, el-Melik el-Adil'in 1206 senesinde önce kuzeydeki Gürcüler üzerine düşünülen, fakat sonradan Haçlıların elindeki Ağnaz kalesi üzerine yönelen sefere kendisine vekaleten vezirini göndererek iştirak etti. 1208'deki Sincar seferine bizzat katıldı. Ancak bu sefer, Halifenin ricası, Anadolu Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddîn Keyhüsrev'in ve Erbil hakiminin Eyyubîlere karşı ittifak oluşturmaları nedeniyle akamete uğradı. Yine de, Nasıreddin Mahmud sefer sırasında el-Melik el-Adil'in teveccühünü kazanmayı başarmıştı. Nitekim, Eyyubî hükümdarı, Sincar'ın alınması halinde ona vermeyi vaat etmişti.

Mardin ve Hısn-ı Keyfa Artuklularının Eyyubîlere bağlılıkları 1218 senesine kadar devam etti. Bu sene içinde Anadolu Selçuklu Sultan II. İzzeddîn Keykavus'un düzenlediği Suriye seferi sırasında her iki Artuklu beyliği de Eyyubîlere karşı cephe

[291] İbnü'l-Esir, XII, s. 148-151, Şeşen, s. 362-363, Ebu'l-Farac, II, s. 471.
[292] İbnü'l-Esir, XII, s. 202-203.

aldılar. Fakat II. İzzeddîn Keykavus'un başarısız olup geri çekilmesi, Artukluları zor durumda bıraktı.[293] Nasıreddin Mahmud, tekrar Eyyubîlere itaatini arz etti. Bu kabul edildiği gibi Hani ve Cebelcûr kendisine verip, Artuklu ailesinden birinin elinde olan Dara'yı almasına göz yumuldu. Fakat el-Melik el-Eşref, Mardin Artuklularına karşı daha değişik bir yol izleyerek Mardin'i kuşattı. Hısn-ı Keyfa Artukluları da, kuşatmaya katıldılar. Zor durumda kalan Artuk Arslan, Nasıreddin Mahmud'un araya girmesiyle ağır şartlar içeren bir barış anlaşmasını imzalamaya mecbur edildi. Buna göre, Artuk Arslan el-Melik el-Eşref'e 30.000 dinar ve Re'sulayn'ı, Nasıreddin Mahmud'a ise Şabahtan bölgesindeki el-Müvezzer'i verecekti. Ebû'l-Farac'a göre, Artuk Arslan, Haçlıların 1221 senesindeki Dimyat kuşatması sırasında el-Melik el-Eşref ve el-Melik el-Muazzam ile birlikte Mısır'daki el-Melik el-Kamil'in yardımına gitmişti.[294]

Hısn-ı Keyfa Artuklu Hükümdarı Nasıreddin Mahmud 1222 senesinde öldü. Yerine Hısn-ı Keyfa Artuklularının son hükümdarı olan oğlu Rükneddin Davud geçti. Mardin Emiri Artuk Arslan ise, kızlarından birini el-Melik el-Eşref'in kardeşi el-Melik el-Muazzam'a vermek suretiyle Eyyubîlerle akrabalık kurmuştu.

1224 senesinde bölgede Eyyubîlere karşı bir siyasî ittifak oluşturulduğu sırada Artuklular, Eyyubîlere karşı sadakatlerini muhafaza ettiler. Buna rağmen el-Melik el-Eşref, Hısn-ı Keyfa'ya bağlı Cebelcûr, Zülkarneyn ve Kulp'u ele geçirdi. Gelişmeler, Hısn-ı Keyfa Artuklu Emiri Mevdud'u, başka hamiler aramaya yöneltti. Mevdud ilk olarak, Moğollar'ın önünden kaçarak bölgeye gelmiş olan Harezmşah Celaleddin Mengübirti ile anlaşmış, daha sonra onun bölgeden ayrılması üzerine Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâedîn Keykubad'a yanaşmıştı.[295]

Mevdud 1226 senesinde Türkmenlerle arasında meydana gelen bir anlaşmazlık nedeniyle cereyan eden mücadelede ağır kayıplara uğrayarak, uzun süredir aralarının iyi olmadığı Artuk Arslan ile anlaştı. Ancak, iki taraf arasındaki anlaşma bir sene sonra bozuldu. Artuk Arslan, Hısn-ı Keyfa civarını yağmalarken, Mevdud da Artuk Arslan'a ait Attah civarına akın düzenledi. Daha sonra Mevdud, Celaleddin Mengübirti'nin yeniden bölgeye gelmesi üzerine, ona bağlandı. Celaleddin 1230'da Yassıçemen Savaşı'nda Anadolu Selçuklu-Eyyubî ittifakı karşısında yenilmesi üzerine tekrar Anadolu Sultanı ile yakınlaşma çabası içine girdi. Ancak, onun bu kaypak politikasına kızan el-Melik el-Eşref ve kardeşi el-Melik el-Kamil 1232 senesinde Hısn-ı Keyfa Artuklularının merkezi Amid'i kuşattılar.[296]

Mardin Artuklu Emiri Artuk Arslan, Amid kuşatmasına 1.000 kişilik bir kuvvetle katılmıştı. Neticede, Mevdud kuşatmaya dayanamayarak teslim olmak zorunda kaldı. Hısn-ı Keyfa Artuklularına bağlı diğer kaleler kısa süre sonra Eyyubîlerin eline geçti. el-Melik el-Kamil'in Mısır'a dönüşünde Mevdud'u beraberinde götürmesiyle, Artukoğlu Sökmen tarafından kurulan ve yaklaşık 130 sene süren Artukluların Hısn-ı Keyfa kolu da tarihe karışmış oluyordu.[297] Hemen ardından, Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâeddin

---

[293] İbn Bibi, **el-Evâmir el-Alaiyye Fi'l-Umur el-Alaiyye**, I, trc. M. Öztürk, Ankara 1996, s. 201-217, İbnü'l-Esir, XII, s. 347-350, Merçil, s. 139, Turan, 178.
[294] Ebul'l- Farac, II, s. 509.
[295] Usta, Türkler, s. 479.
[296] Usta, Türkler, s. 479.
[297] Ebu'l-Farac, II, s. 534, Merçil, s. 245, Turan, s. 180-181, Alptekin, "Artuklular", s. 415, Usta, s. 479.

Keykubât, el-Melik el-Kamil'in Anadolu topraklarına düzenlediği seferden sonra Harput'u alarak el-Melik el-Kamil'i kendisine karşı kışkırtan Harput Artuklularına son verdi (1234).[298] Bu arada Mardin Artuklu Emiri Artuk Arslan, Celaleddin Harezmşah'ı takip etmek bahanesiyle bölgeye yağma akınlarına başlayan Moğollara mukavemet edemeyerek Mardin kalesine sığınmıştı.[299]

Moğol İstilasından Mardin Artuklularının Yıkılışına Kadar Artuklular

Anadolu topraklarına düzenlediği başarısız seferin sonrasında I. Alâeddin Keykubât'ın Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki beylikler üzerinde otorite kurması Eyyubî hükümdarı el-Melik el-Kamil'in hoşuna gitmemişti. 1236'da ikinci bir seferde Urfa ve Harran'ı ele geçirdi. 1239 senesine gelindiğinde vefat eden Artuk Arslan'ın yerine oğlu I. Necmeddîn Gazi geçmişti.

Anadolu Selçuklu Devleti'nde gerçekleşen taht değişikliği ile I. Alâeddin Keykubad'dan sonra yerini II. Gıyaseddîn Keyhüsrev almıştı. Yeni hükümdar, Güneydoğu Anadolu'ya girerek Eyyubîlerin eline geçmiş olan Urfa ve Harran'ı geri aldığı gibi Amid'i de ele geçirdi. Sincar ve Nusaybin'i, tabi Mardin Artuklu Emiri Necmeddîn Gazi'ye ikta etti.[300] Necmeddîn Gazi, 1242'de bölgedeki Harezmliler ve Meyyafarıkin Eyyubî Meliki ile anlaşarak Haleb Eyyubîlerinin topraklarına saldırdı. Fakat yapılan savaşta mağlup olan müttefikler geri çekildiler.[301]

Diğer taraftan 1243'de Anadolu Selçukluları Kösedağ Savaşı'nda Moğollara yenilmiş ve bölge Moğollar'ın önünden kaçan Türkmen ve Harezmliler ile dolmuştu. Ardından Moğollar 1251 ve 1256 yıllarında bölgeyi iki defa yağmaladılar. 1257'de Moğol İlhanlı Devleti'nin kurucusu Hulagu, Moğollara tabi olmak istemeyen I. Necmeddîn Gazi'nin üzerine bir ordu gönderdi. Moğol ordusu Meyyafarıkin ve Mardin'i kuşattı. Oldukça uzun süren kuşatma sırasında halk çok büyük sıkıntılar çektiği gibi Necmeddîn Gazi oğlu Muzaffereddin Kara Arslan tarafından öldürüldü (1259). Kara Arslan, Mardin'de idareyi ele aldı. Moğollara dayanamayacağını anlayarak barış istedi. Yapılan anlaşma şu şartları ihtiva ediyordu; Mardin Artukluları Moğollara yılda 5.000 dirhem vergi verecekler. Mardin Kalesi yıkılacak ve buna karşılık Moğollar Kara Arslan'ın hükümranlığını tanıyacaklar. Dara, Re'sülayn, Nusaybin ve Habur Artuklulara verilecekti.[302] Aynı yıl, Hulagu'nun huzuruna çıkıp itaatini arz eden Kara Arslan'ın yanında getirdiği 67 yetenekli komutan herhangi bir muhalefete kalkışmaması için Hulagu'nun emriyle öldürüldü. Bundan böyle, Moğollara tabi olan Artuklular, onların düzenledikleri seferlere yardımcı kuvvetlerle katılmaya başladılar. Hatta Kara Arslan, Moğollar'ın 1260'da düzenledikleri Musul seferine bizzat katıldı. Aynı şekilde Abaka Han döneminde 1281 senesinde Suriye üzerine yapılan başarısız sefere de iştirak etti. Kara Arslan'ın 1291'deki ölümünden sonraki birkaç sene içinde Artuklu tahtı iki kez el

[298] İbn Bibi, I, 437-439, Merçil, s. 249, Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 381, Usta, s. 479.
[299] Usta, s. 479.
[300] İbnü'l-Adim, III, s. 240-241.
[301] Usta, Türkler, s. 480.
[302] Aknerli Grigor, **Moğol Tarihi**, trc. H.D. Andreasyan, İstanbul 1954, s. 29, Ebu'l-Farac, II, s. 575-576, B. Spuler, **İran Moğolları Tarihi**, trc. C. Köprülü, 2. Baskı, TTK. Ankara 1987, s. 69, A. Yuvalı, **İlhanlılar Tarihi, Kuruluş Devri** I, Kayseri 1994, s. 87, Usta, Türkler, s. 480.

değiştirdi. İlk önce Kara Arslan'ın oğlu Melikü'l-Said Şemseddin Davud dört sene başta kaldı. Ölümü üzerine kardeşi II. Necmeddîn Gazi, Mardin Artukluları'nın başına geçti (1294). Bu dönem içinde Moğollar'a dayanan Hıristiyanlar'ın yaptığı taşkınlıklara, 1295'de Moğol Oryat kabilesinin bölgeye gelişi eklenince karışıklıklar ve düzensizlikler baş gösterdi. Daha sonra Moğollar'ın Suriye'ye göçmeleriyle durum biraz olsun düzene girdi. 1298'de Anadolu'daki İlhanlı valilerinin merkeze karşı isyan ettikleri bir dönemde, Memluklar da İlhanlılar'a bağlı Mardin Artukluları'nın topraklarını yağmaladılar. Ertesi yıl İlhanlı hükümdarı Gazan Han'ın düzenlediği başarısız Suriye seferine II. Necmeddîn İlgazi de katıldı. Onun, İlhanlılara karşı gösterdiği sadakat nedeniyle Amid ve Diyar-ı Rebia kendisine verildi. Ayrıca sultan unvanıyla birlikte taç ve çetr gibi saltanat alametleri gönderildi. 1309'da II. Necmeddîn Gazi'nin kızını, İlhanlı Olcaytu Han ile evlendirmesi Moğollarla ilişkileri daha sıkı ve dostane bir duruma getirdi. II. Necmeddîn Gazi'nin 1312 senesinde öldü. Yerine önce oğullarından Ali Alpı geçti ise de, onun on yedi gün sonra zehirlenmesi üzerine diğer oğlu Melik Salih, Artuklu tahtına oturdu. Mardin Artuklu toprakları 1315'de Memlûk akınlarına maruz kaldı. Ancak 1322'de İlhanlılar ve Memluklar arasında yapılan anlaşma neticesinde Mardin Artukluları bir süre için huzura kavuşmuş oldu.[303]

Fakat 1335'de İlhanlılar'a bağlı Hısn-ı Keyfa Eyyubîleri, metbularının zayıflamasını fırsat bilerek Mardin Artuklularına saldırdılar. Melik Salih'in, İlhanlardan gelecek yardımı beklemeden bölgedeki Kürt, Türkmen ve Araplarla anlaşarak Hısn-ı Keyfa üzerine yaptığı sefer başarısızlıkla sonuçlandı. İlhanlılar'ın 1336 senesinde çökmesiyle bölgede başlayan Oryat-Çobanî hükümranlık mücadelesi, Türkmen ve Kürtlerin yağmaları yeni karışıklıkları da beraberinde getirdi. Bu dönemde, Kara Koyunlu ve Akkoyunlu Türkmenleri bölgede etkili olmaya başladılar. Bunlar yaşanırken Mardin Artuklu Emiri Melik Salih 54 yıllık bir saltanattan sonra vefat etti. Yerine geçen oğlu Ahmed üç yıl sonra tahtı amcası Davud'a bıraktı. 1371'de Mardin'e hücum eden Karakoyunlular ile Artuklular arasında şiddetli bir savaş cereyan etti. İki taraf arasındaki mücadeleler bununla sınırlı kalmayıp, daha sonraki senelerde de devam etti. Bu arada 1376'da Davud'un ölümü üzerine yerini Melikü'z-Zahir İsa aldı. Karakoyunlular'la mücadeleye devam eden İsa 1384 senesinde, Hısn-ı Keyfa emirinden yardım almasına rağmen onlarla yaptığı mücadeleyi kaybetti.[304] Ancak, yaklaşmakta olan Timur tehlikesi Döğerler, Kara Koyunlular ve Artukluları birleştirdi. Bunlar. Memlükler'den yardım ve himaye talep ettiler. Her şeye rağmen Artuklular 1393'de bölgeye gelen Timur'a bağlanmak zorunda kaldılar.[305] Fakat, Melikü'z-Zahir İsa'nın Artuklu kalelerini, Timur'un naiplerine teslim etmemesi, Timur'un Musul seferi dönüşü Mardin'i kuşatıp, İsa'yı tevkif ettirmesine neden oldu. Timur'un, Semerkand'a dönerken İsa'yı yanında götürmesinden geri dönüşüne kadar ki üç senelik zaman zarfında Mardin Artukluları'nı vezir Altun Buka idare etti. İsa 1396'da geri döndü. Ancak bu kez de, Timur'un Anadolu ve Suriye seferine katılmayı reddedince Timur 1401'de tekrar Mardin'i kuşattı. Kuşatmanın uzayacağını anlayan Timur, şehir önünde Akkoyunlu Kara Osman'ı bırakarak

---

[303] Usta, Türkler, s. 480.
[304] F. Sümer, **Karakoyunlular**, I, TTK. Ankara 1992, s. 48-58.
[305] Nizamüddin Şami, **Zafernâme**, trc. N. Lugal, Ankara 1987, s. 178-179, Y. Yücel, **Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferi ve Sonuçları** (1393-1402), Ankara 1989, s. 12, Usta, s. 480.

Mardin'den ayrıldı. İsa, 1403 senesinde Şahruz Mirza aracılığı ile Timur tarafından tekrar affedildi.[306]

Buna rağmen Kara Osman, Döğerler'den ve Yağmur adlı diğer bir Türkmen beyinden yardım alarak Artuklu topraklarını yağmalamaya başladı. Şavur yakınlarında yapılan bir savaşın ardından Kara Osman bir kere daha Mardin'i kuşattı. İsa ise, Çeküm adlı bir Türkmen beyinin yardımı sayesinde 1407'de Amid yakınlarında Kara Osman'a karşı yapılan savaşı kazandı. Ancak bir sonraki savaş, İsa ile Çeküm'ün mağlubiyeti ve hayatlarını kaybetmeleri ile sonuçlandı.[307]

Mardin'e kapanan Artuklular, Akkoyunlu kuşatması sırasında İsa'nın oğlu Şihabeddin Ahmed'i tahta çıkardılar. Kara Osman'la başa çıkamayacağını anlayan Ahmed, onun rakibi Akkoyunlu Kara Yusuf'tan yardım istedi. Kara Yusuf'un gelişi üzerine Kara Osman kuşatmayı kaldırıp geri çekilmek zorunda kaldı. Daha sonra Mardin'e giren Kara Yusuf, Mardin Artuklu Beyliği'ne son verdi (1409). Kara Yusuf tarafından Musul'a götürülen Ahmed kısa süre sonra öldü.[308]

Sonuç olarak; Alp Arslan ve onun oğulları Melikşah ve Suriye Selçuklu Meliki Tutuş'un kumandanlarından Kudüs Valisi Artuk Bey'in oğulları Sökmen ve İlgazi tarafından kurulan Hısn-ı Keyfa ve Mardin Artuklu Beylikleri kuruldukları dönemden Belek'in ölümüne kadar geçen süre içinde Güneydoğu Anadolu ve Suriye'de gerek Haçlılara karşı yapılan mücadelelerde ve gerekse bölge hakimlerinin kendi aralarında yaptıkları mücadelelerde aranılan ve söz sahibi bir güç olmuşlardı. Belek'in ölümüyle birlikte Artuklu birliğinin dağılması, Mardin, Hısn-ı Keyfa rekabeti ve İmadeddin Zengi'nin ortaya çıkışıyla Artuklular duraklama dönemine girmişlerdir. Her şeye rağmen bölgedeki olayların oluşumundaki etkinliklerini sürdürerek güçlerini koruyabilmişlerdir.

Fakat, Salâhaddîn Eyyubî'nin Eyyubîler Devleti'ni kurmasıyla Artuklular, ona tabi olmak zorunda kaldılar. Bundan sonra Artukluların bölgedeki etkisi, metbularının ordularına yardımcı kuvvet olarak katılmaktan öteye gidememiştir. Artuklular, Eyyubîler'e danışmadan herhangi bir faaliyette bulunamaz olmuşlardı. Daha sonra Anadolu Selçukluları ve Eyyubîler'in ve hatta bir dönem Harezmşah Celaleddin Mengübirti'nin bölgede üstünlük kurmak maksadıyla birbirleriyle giriştikleri mücadelelerde, duruma göre üstün olan tarafın tabiyetine geçerek varlıklarını korumaya çalıştılar. Ancak bu politikası yüzünden Eyyubîlerin tepkisini çeken Hısn-ı Keyfa Artukluları, bu devlet tarafından ortadan kaldırıldı. Geride kalan Mardin Artukluları ise, Eyyubî ve Anadolu Selçuklular'ından sonra bölgeye hakim olan Moğol İlhanlılara tabi olarak varlıklarını bir süre daha uzatmaya muvaffak oldular. Nihayetinde, İlhanlılar'ın yıkılışından kısa bir süre sonra 1409 senesinde son Artuklu beyliği de tarih sahnesinden çekildi.[309]

---

[306] Usta, s. 481.
[307] Ebu Bekr-i Tihrani**, Kitab-ı Diyarbekriyye**, trc. M. Öztürk, Kültür Bakanlığı, Ankara 2001, s. 83, 249.
[308] Usta, s. 481.
[309] Usta, s. 481.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ'NİN KURULUŞ DÖNEMİ (1075-1155)

Anadolu Fatihi Süleyman Şah ve Zamanı (1075-1086)

Süleyman Şah'ın Tarih Sahnesine Çıkışı

Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucusu Süleyman Şah'tır. I. Rükneddin Süleyman Şah, Selçuk Bey'in oğlu Arslan Bey'in oğlu Kutalmış'ın oğludur. Kutalmış Tuğrul Bey'in son zamanlarında isyan etmiş, onun ölümünden sonra, Alp Arslan'la savaşmış ve bu savaşta da hayatını kaybetmiştir (1064). Savaşın sonunda Kutalmış'ın kardeşi Resul Tegin ve oğulları Süleyman, Mansur, Alpilig ve Devlet de esir düşmüşlerdir.[310] Bazı kaynaklar Alp Arslan'ın bu esirlerin hayatına son vermek arzusunda iken, Nizâmü'l-Mülk'ün, hanedana mensup kişilerin idamının uğursuzluk getireceğini ve bu durumun devletin geleceğine tesir edeceğini söylemesi üzerine tasarrufundan vazgeçtiğini yazarlar. Neticede affedilen Kutalmışoğulları'nın bir hadise çıkarmalarını önlemek için Bizans hududuna sürüldükleri anlaşılmaktadır.

Böylece Anadolu'nun fethinde çok önemli hizmetleri geçecek olan bu değerli şehzadeler, Diyarıbekir, Urfa ve Birecik havalisine geldiler. Burada çok sıkıntılı günler geçirdikleri gibi önemli bir varlık da gösteremediler.

Bazı Müslüman ve Hıristiyan kaynaklarında Süleyman Şah'ın bizzat Alp Arslan tarafından Anadolu'nun fethine memur edildiği yazılıdır. Hattâ ona ikta olarak ayrılan bu bölgede hükümdarlık hakkının da verildiğinden bahsederler. Bu hususta en çok dikkat çeken Süryani Mihael'dir. Ona göre Süleyman Şah ve kardeşleri Malazgirt Meydan Muharebesi'nde büyük hizmetler yapmış, zaferden sonra Kapadokya bölgesini fetheden Süleyman Şah'a Alp Arslan Anadolu'da saltanat sürme salahiyetini vermiştir.[311]

Halbuki bu görüşlerin "Hiç bir tarihî gerçek ile bir münâsebeti olmadığını" belirten Osman Turan ise aynı konu hakkında şu açıklamayı yapar:[312] "Süleyman Şah ve

---

[310] Turan, **Türkiye**, s. 45.

[311] Yınanç, s. 57, Kutalmışoğulları'nın Anadolu'ya affedilmiş olarak gönderildiğini bildirir; Köymen, **Alp Arslan**, I. s. 73. Bu ve bunun gibi görüşleri pek çok tarihçimiz esas almışlardır. Meselâ Öztuna, **Türkiye Tarihi**, II., s. 61'da şöyle demektedir: Kutalmış Bey'in oğulları Süleyman Şah ve Mansur beylerle kardeşi Resultegin de Alp Arslan'a esir düştü. Alp Arslan bu Selçuklu prenslerini büyük bir âlicenablıkla affetti. Hayatlarına ve hürriyetlerine dokunmak şöyle dursun, nasihat edip büyük orduların başında ve melik ünvanı ile Anadolu'ya gazaya gönderdi." Biraz ilerde s. 68, 69 de şöyle devam ediyor: "Kutalmışoğlu Süleyman Şah, başkumandan olarak Türk ordusu başında Anadolu içlerine girmiş ve akıncı müfrezelerini Artuk, Tutak, Danişmend ve Saltuk Beyler gibi hanedan müessisi büyük kumandanların idaresine vererek bu büyük ve pek zengin ve mühim ülkenin fethini inanılmayacak bir yıldırım hızıyla bir kaç sene içinde tamamlanmıştır."

[312] Turan, s. 496

kardeşlerinin Malazgirt Savaşında veya zaferi müteakip Anadolu'nun fethine gönderilen kumandanlar arasında bulunduğuna dair hiç bir mevsuk işaret olmadığı gibi, diğer âsi Selçuk şehzadesi olan El-Basan (Er-Basgan)'ı sıkı bir takiple onun Bizans'a kaçmasına sebep olan Alp Arslan'ın karşısına daha iddialı ve kuvvetli bir şekilde ortaya atılan Kutalmışoğulları'nı Anadolu'nun fethine ve hükümdarlığına tayin etmesi de imkânsızdı." Osman Turan bu görüşünü aşağıdaki tespitleriyle de sağlamlaştırmaktadır:

a. Suriye üzerinde bulunan Yavgılı (Yapgulu) Türkmenleri, bir beylik kurmak için çalışmışlarsa da yanlarında bir Selçuklu şehzadesi olmadığı için bunu başaramamışlardır.

b. Türkmen beylerinden biri olan Şökli; ancak 1074'de, Sultan Melikşah'a itaatını bildiren Atsız'a karşı harekete geçtiği sırada Kutalmışoğulları'ndan birini davet edebilmiştir.

c. Süleyman Şah ve kardeşlerinin Malazgirt Savaşı'nda veya zaferden sonra Anadolu'nun fethine gönderilen kumandanlar arasında olduğuna dair hiç bir vesika yoktur.

d. Alp Arslan El-Basan hadisesi ortada dururken devlette daha hak sahibi bulunan Kutalmışoğulları'nı başına belâ edemezdi.

e. Kaynaklar, diğer Selçuklu beylerinin Anadolu harekâtından haber verdikleri halde, daha önemli bir şahsiyet olan Selçuk Bey'in bu torunlarına dair hiç bir kayda rastlanmıyor.

f. Çağdaş Bizans tarihçileri ve Ebul Fereç Bar Hebraeus'un Süleyman Şah ve kardeşlerinin isyan halinde kaçarak Anadolu'ya sığındıklarına dair kayıtları bu durumu daha açık bir şekilde aksettirirler.

g. Süleyman Şah ve kardeşlerinin Anadolu'ya gelerek tarih sahnesine çıkmaları Alp Arslan'ın ölümü ve Melikşah'ın tahta çıkması üzerine ortaya çıkan hadiseler ile yakından ilgilidir. Ayrıca Anadolu fetihlerine memur edilen Artuk Bey'in baş gösteren saltanat mücadeleleri dolayısıyla Melikşah tarafından merkeze çağrılması arasında sıkı bir münâsebet vardır.

h. Melikşah onları ya serbest bırakmış veya onlar kaçmışlardır.

Faruk Sümer Malazgirt Savaşına katılan komutanları ise şöyle tespit etmiştir:[313]

a. Türk beylerinden beşinin kesin olarak savaşta bulunduğu anlaşılıyor. Bunlar, Gevherâyin, Serhenk, Savtegin, Aytekin es-Süleymanî, Sandak (Sanduk) ve Afşin Bey.

b. Aynı savaşa katıldıklarına muhakkak nazarı ile bakabildiğimiz beyler ise; Artuk Bey, Tutak Bey, Dilmaç oğlu Mehmed, Arslantaş, Duduoğlu ve Berikoğlu'dur.

c. Katılan beylerden muhtemel olanlar: Saltuk, Çavlı, Çavuldur, Çaka ve Mengüç beylerdir."[314]

[313] Faruk Sümer, "Malazgirt Savaşma Katılan Türk Beyleri", **Selçuklu Araştırma Dergisi**, IV., Ankara 1975, s. 207.
[314] Turan, s. 46

Bu durumdan da anlaşıldığı gibi Kutalmışoğulları'nın isimlerine rastlanmıyor. Dolayısıyla şehzadelerin göz altında tutuldukları sonucu ortaya çıkmış oluyor.[315]

Süleyman Şah'ın Anadolu'ya Gelmeden Önceki Faaliyetleri

Urfa yöresinde göz altında tutulan Kutalmışoğulları 1072 yılında Melikşah'ın Sultan olmasıyla serbest bırakıldılar veya kaçtılar. Bunda taht kavgalarının büyük etkisinin olduğu muhakkaktır.

Süleyman ve Mansur Beyler, daha önceleri Anadolu'ya kaçmış bulunan babalarına mensup bazı Yavgılı Türkmenleri'ni etraflarında toplayarak Suriye'ye geçtiler. Bu sırada Suriye Selçukluları'nın başında Emir Atsız adlı bir bey bulunuyordu. Fakat aynı Yavgılılar'ın diğer bir beyi olan Şökli, 1074 yılında Akka'yı Fatımîler'den alınca burada ayrı bir beylik kurma faaliyetlerinde bulundu. Şökli bu sebeple Süleyman Şah'ın ismini bilmediğimiz kardeşlerinden birisine gönderdiği mektubunda "Sen Selçuklu sultanları ailesine tâbi olup hizmetinde bulunursak bununla şeref duyarız. Halbuki biz, Sultan ailesinden olmayan Atsız'a tâbi olmak istemiyoruz." diye yazıyordu.[316]

Bu davet üzerine Suriye'ye gelen Kutalmışoğlu ile Şökli birleşerek Atsız üzerine gittiler. Bu sırada Melikşah'a bağlılığını arz eden Atsız da Sultandan üç bin kişilik yardım alarak onlara karşı harekete geçmiş bulunuyordu. Kudüs'ten hareket eden Atsız'ın kuvvetleri galip geldiler. Atsız, Şökli ve oğlunu öldürdü, Kutalmışoğlu'nu, küçük kardeşini ve amcası Resultegin'in oğlunu da esir aldı.[317]

Kutalmışoğullar'ından biri Atsız'a karşı Şökli ile birleşip, Mısır Şiîleri ile de anlaşarak bahsedilen teşebbüse girişirken, diğer kardeşi Süleyman da Mirdasî emiri Mahmud'un ölümü (1074) üzerine Halep'i muhasara ile meşguldü. Bu muhasaradan ancak Mahmud'un oğlu Nasr'ın mal vermesiyle vazgeçti. Bu arada Süleyman Şah, Atsız'a bir mektup yazarak kardeşinin serbest bırakılmasını istedi.[318] Ne varki Atsız onları çoktan Melikşah katına göndermiş bulunuyordu.

Süleyman Şah daha sonra Türkmenleri ile Antakya'yı kuşattı. Fakat bu durumu aydınlatacak fazla bir bilgiye sahip değiliz. Ancak bu havaliyi muhtemel akınlardan korumak karşılığında şehrin Bizans valisi ile 20 bin dinar karşılığında bir anlaşma yaptığı biliniyor.[319] Burada daha fazla kalamayan Kutalmışoğulları Süleyman ve Mansur beyler asıl gayeleri olan Anadolu'ya yöneldiler.

Süleyman Şah'ın Geldiği Sırada Anadolu'nun Durumu

Alp Arslan Gazi, Malazgirt sulhunun bozulması üzerine Türk beylerine Anadolu'nun fethini emretmişti. Bizans son gücünü Malazgirt'te harcadığı için herhangi bir zorlukla

---

[315] Sevim, **Anadolunun Fethi**, s. 75, bu hususta, "Kutalmışoğulları böylece Süleyman, Mansur, Alpilek ve Devlet olmak üzere, Artuk ve Tutak ve diğer Selçuklu emirleri Kızılırmak'ı geçip Orta-Anadolu yönünde fetihlere devam ettiler" der.
[316] Turan, s. 48.
[317] Turan, **Türkiye**, s. 46.
[318] Sevim, **Anadolunun Fethi**, s. 80.
[319] Sevim, s. 81.

karşılaşmayan Türkmenler, süratle fethettikleri Anadolu topraklarına yerleşmeye başladılar. Bilhassa büyük komutanlardan Artuk Bey, Kızılırmak ve Yeşilırmak havzalarını fethetti. Hattâ Bizans komutanı İsakios Komnenos'u mağlûp ederek fetihlerini Sakarya boylarına kadar götürdü.

Bu sıralarda Bizans'ta ise Romanos Diogenes'in yerine geçen VII. Mikhael Doucas (1071-1078), İmparatorluğa tam hakim olamamıştı. Bu zafiyeti değerlendirmek isteyen, Malazgirt'te Romanos Diogenes'e hiyanet eden Norman kuvvetleri komutanı Ursel (Russel), Anadolu'da bir devlet kurmaya kalkıştı. Bu maksatla Kayseri'den Sivas'a hareket etti. Üzerine gönderilen Bizans kuvvetlerini de dağıttı. Zor durumda kalan Mikhael, önemli bir kuvvetle batıya ilerleyen Artuk Bey'le bir anlaşma yapmaktan başka çare bulamadı. Artuk Bey anlaşma uyarınca Sakarya nehrini geçerek Ursel'i ve onun imparator ilan ettiği Yuannis'i mağlup ve esir etti. Ursel'i Franklar'a, Yuannis'i de fidye karşılığında İmparator Mikhael'e verdi. Sonra hareketini İzmit'e kadar sürdürdü.[320]

Aynı zamanlarda Büyük Selçuklu Sultanlığı da bazı sarsıntılar geçiriyordu. Kirman Meliki Kavurd, tahtta hak iddia ederek yeğeni Melikşah üzerine yürüyüşe geçmişti. Bu durumun ciddiyet arzetmesi üzerine Melikşah, Artuk Bey'i yardıma çağırdı (1073).[321] Artuk Bey'in Anadolu'dan ayrılması üzerine meydana gelen otorite boşluğunu 100 bin kişilik ordusu ile Anadolu'ya görevlendirilen Tutak Bey doldurdu.

Artuk Bey'in Anadolu'dan ayrılmasını fırsat bilen Norman reisi Ursel, bu sefer Amasya ve Niksar taraflarına hakim olmuştu. Fakat Tutak karşısında tutunamayınca dostluk kurmak istedi. Buna aldırmayan Tutak Bey rehineler karşılığında onu Bizans komutanına teslim etti.[322]

Bizans İmparatoru Mikhael, bir yandan âsileri ortadan kaldırırken, bir yandan da büyük bir üzüntü ile Anadolu'nun elden çıktığını görüyordu. Tek çare batı dünyasını doğuya karşı hareket geçirmekti. Bu sebeple 1074 yılında Papa VII. Gregoire'ye başvurarak, Ortodoks Kilisesi'nin Katolik Kilisesi ile birleştirileceği vaadi ile, Türkler'e karşı acele yardım istedi. Bunu memnunlukla kabul eden Papa, bazı Avrupa krallarına ve Hıristiyan âlemine hitabederek onları bir haçlı seferine davet etti. Fakat bu sıralarda Papalık ve Cermen İmparatorluğu arasında bazı mücadeleler bulunduğundan istenilen haçlı seferi bundan 23 sene sonra gerçekleşebildi.

Kaynaklar Tutak Bey'den bundan sonra bir daha bahsetmezler. Bu durum artık Kutalmışoğulları'nın Anadolu'ya geldiklerini ve Türkmenler'in de onların etrafında toplanmaya başladıklarını gösterir.

Osman Turan, Artuk Bey'in Anadolu'dan bir şikâyet üzerine alınmasını tamamıyla yanlış tahmin olarak değerlendirmektedir.[323]

---

[320] Turan, **Türkiye**, s. 51-52.

[321] Öztuna, s. 70, Bu durumu şöyle izah ediyor: "Artuk Bey, serkeşliğinden dolayı başkumandan Süleyman Şah tarafından azil ve Büyük Hakan Alp Arslan oğlu Sultan Melikşah'a şikâyet edilmişti. Bunun üzerine Artuk Bey, Sultan Melikşah'tan Anadolu'dan ayrılması ve Arabistan'ın doğu bölgelerin açılıp burada sunnî olmayan cereyanları önlemesi emrini aldı. Anadolu'da fethettiği yerler Danişmend Bey'e verildi.": Turan, Türkiye, s. 52; K. Gürün, **Türkler ve Türk Devletleri Tarihi**, I., Ankara, 1981, s. 342. Artuk Bey, hakkında daha fazla bilgi için bknz:, Sevim, **Komutanlar**, s. 46-71.

[322] Turan, Türkiye, s. 52.

[323] Turan, s. 53'ın açıklaması şöyledir: "Artuk'un 1076 yılına kadar Anadolu'da fetihlerle meşgul bulunduğuna ve Süleyman'ın şikâyeti (Ursel'in serbest bırakılması...) üzerine Melikşah tarafından buradan alındığına

Süleyman Şah'ın Anadolu Selçuklu Devletini Kurması

Kutalmışoğlu Süleyman Şah ve Mansur Bey,[324] Anadolu'ya geldikleri sırada olaylar böyle gelişiyordu. Artuk Bey'in Anadolu'dan ayrılması üzerine başsız kalan Türkmenler, hızla büyük bir şöhrete sahip bulunan Kutalmışoğulları etrafında toplanmaya başladılar. Zaten merkeze kafa tutan, baş kaldıran ve isyan eden Türkmenler'in sığınak yerleri Anadolu idi. Başı boş dolaşan bu tip Türkmenler, Kutalmışoğulları'nı bir kurtarıcı ve birleştirici olarak kabul ettiler. Çünkü onlar hükümdar ailesinden idiler.

Süleyman Şah, kendisine yeni katılan kuvvetlerle önce Konya'yı Mârtâvkûstâ'dan, Takkeli Dağ'ın tepesindeki Gevale (Kevele) Kalesi'ni de Rûmanûs Makri'den aldı.[325] Buradan hareketle 1075[326] yılında İznik ve havalisini fethetti. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in "İstanbul mutlaka fethedilecektir. Onu fetheden kumandan, ne güzel kumandan, onu fetheden ordu ne güzel ordudur" Hadîsini kendisine ideal edinen Süleyman Şah, Bizans'a yakın olan İznik'i devletine başkent yaparak Anadolu Selçuklu Devleti'ni kurmuş oldu.[327] En yakın yardımcısı kardeşi Mansur Bey idi.

Süleyman Şah, Bizans'ın düştüğü iç durumdan faydalanarak sınırını süratle genişletmeye başladı. Bu sırada Rumeli orduları komutanı Nikephoros Bryennios ve Anadolu orduları komutanı Nikephoros Botaniates, İmparator Mikhael Doucas'a karşı isyan ederek imparatorluklarını ilân ettiler.[328] Kütahya'dan İstanbul'a yürüyen Botaniates, El-Basan'ı İznikte bulunan Süleyman Şah'a gönderip ittifak teklifinde bulundu. Devletin sınırlarını genişletmek isteyen Süleyman Şah, bu teklifi kabul ederek ona iki bin kişilik bir kuvvet gönderdi. Nikephoros da böylece Bizans tahtına oturdu (1078).[329] Yeni imparatorla birlikte İstanbul'a gelen Türk birlikleri Üsküdar'da bir müddet kaldılar. Yeni imparator bu Türk kuvvetlerini Rumeli'de halâ taht iddiasında bulunan Bryennios'a karşı da gönderdi. Süleyman Şah bu şekilde hem Bizans'ı tanıyor, hem de adaletini Anadolu'nun yerli halkına gösterme fırsatı buluyordu.

Süleyman Şah bazen prensleri bazen de imparatorları tutarak sınırlarını genişletmeye devam ediyordu. Bu sayede devletin sınırlarını Marmara-Karadeniz ve Akdeniz yönlerinde genişleterek kısa zamanda Bursa civarını, Kocaeli Yarımadasını ele geçirerek Üsküdar ve Kadıköy'e doğru ilerledi. Hattâ Anadolu kıyılarında gümrük daireleri kurup boğazdan geçen gemilerden vergi almaya başladı. Bu suretle Karadeniz ve Çanakkale Boğazı, Ege Denizi, Doğu Akdeniz, Antalya Körfezi ve Adana arasındaki

---

dair fikirler tamamıyla yanlış tahminlere dayanmakta ve bu tarihte Bahreyn ve Aksâda yaşayan Karmatîler'e karşı gönderilmiş olmasından gaflet edilmektedir ki, onun Kavurd isyanını bastırmakta ve daha sonra da kendisine ait Hulvân iktaında bulunmakta olduğu da dikkati çekmemiş bu sebeple de Anadolu hadiseleri de karıştırılmıştır."

[324] Konyalı, Mansur'un Süleyman Şah'ın ağabeyisi olduğunu söyler. **Abideleri ve kitabeleriyle Konya Tarihi**, Konya, 1964, s. 40.

[325] Konyalı, s. 40, bu hususta şöyle der: "Bir çok menbalar Sultan Süleyman'ın egemenliğini 1077'de kazandığını söylüyorlar. Bizim kanaatımıza ve tarihî olayların seyir ve mantığına göre Kutalmuş Zade Süleyman Küçük Asya'da ilk idare merkezini M. 1076'da Konya'da kurmuş istiklâl menşurunu da burada okutmuştur.... Konya, Selçukîler'in ilk başkenti olmuştur."

[326] Turan, Türkiye, s. 54. İ. Kafesoğlu "Selçuklular", İ.A. S. 379, bu tarihi 1078 olarak belirtir. Öztuna, ise 1077 tarihini esas almıştır. Uluçay da aynı tarihi verir.

[327] Yınanç, s. 107'da ilk başkent'in Konya olduğunu söyler.

[328] Sevim, **Anadolunun Fethi**, s. 81.

[329] Sevim, s. 82.

bütün yerler Anadolu Selçukluları hakimiyetine girmiş bulunuyordu.[330]

Süleyman Şah'ın Anadolu Selçuklu Devleti'ni kurarak başarılı fetihlerde bulunması üzerine Azerbaycan'dan kalabalık Türk kitleleri Anadolu'ya geldi (1080). Türk nüfusu, Anadolu'da süratle çoğalmaya başladı. Süleyman Şah, fethedilen yeni yerlere devamlı gelen Türkmenleri yerleştirerek buralarda Türk nüfusun çoğalmasını sağladı. Böylece Anadolu süratle Türkleşirken, Anadolu'nun yerli halkı da -Bizans'ın yıllardır sömürüsünden usanmış ve yılmış olarak- Türkleri bir kurtarıcı olarak kabul ediyordu. Tekfurların hizmetinde bulunan köylüler toprağa sahip değillerdi. Selçuklular sayesinde yerli halk topraklara kavuşuyor ve bir kaç sene de vergiden muaf tutuluyorlardı. Böylece Anadolu'da "Mirî toprak rejimi" doğuyordu. Köylüler toprağa sahip olurken hayal bile edemedikleri hürriyetlerine de kavuşmuş oluyorlardı ki bunu Türk şefkat ve müsamahasına borçlu idiler.

Süleyman Şah ile Sultan Melikşah Arasında Başlayan Gerginlik

Süleyman Şah ve kardeşi Mansur Bey'in Anadolu'da, Suriye'ye kaçan Yavgılılar'ın da Atsız idaresinde bir devlet kurmaları, bir yandan Melikşah'ı memnun ederken, öbür yandan da merkeziyetçi bir devlet kurmaya çalışan Sultan'ı düşündürmeye başladı. Çünkü iki aile arasında zaten öteden beri devam eden "sultanlık" rekabeti vardı. Üstelik Anadolu Selçuklu Devleti, Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı olması gerekirken adeta bağımsızmış gibi hareket ediyordu. Bu sebepler, yeni kurulan devletlerin ya itaat altına alınmalarını veyahut da ortadan kaldırılmalarını gerektiriyordu.

Bu durumu düzeltmek isteyen Sultan Melikşah, Suriye üzerine kardeşi Tutuş'u, Anadolu üzerine de namlı komutanlarından Emir Porsuk'u gönderdi. Böylece hem Süleyman Şah, hem de Kutalmışoğulları bertaraf edilmiş olacaktı. Zira Süleyman Şah'ın başına buyruk hareket etmesine kızan ve Anadoluda gaza ve cihad yapmakla meşgul bulunan Afşin, Saltuk, Dilmaçoğlu Mehmed, Tarankoğlu ve Duduoğlu gibi beyler de askerleriyle birlikte Rum'dan Halep'e dönmüşlerdi (1075). Anadolu'dan kaçan ve Sultan'a bağlı olan bu komutanlara Melikşah, Suriye üzerine giden Tutuş'a iltihak etmelerini emretti.[331]

Anadolu'ya gelen Porsuk Bey, Mansur Bey'i öldürdü. Bu sırada Süleyman Şah tahta çıkardığı Nikephoros Botaniates ile ittifak halinde bulunduğundan Porsuk Bey'e karşı da ittifak yaptılar. Bu yüzden Porsuk Bey, Anadolu'da daha fazla bir şey yapamadan geri döndü.

Mansur Bey'in öldürülmüş olması Süleyman Şah'ı zayıflatmadığı gibi aksine daha da kuvvetlendirdi.

Bununla beraber Porsuk Bey'in Anadolu harekâtı bilgi eksikliği yüzünden tam mânasıyla aydınlanmış değildir. Bu mesele bazı tarihlerde daha değişik şekilde yer

---

[330] Uluçay, s. 182.

[331] Turan, **Türkiye**, s. 57.; Öztuna, II., s. 57 ise bu iltihak olayını şöyle açıklar: "Ancak Süleyman Şah hükümdar olunca, kardeşi Mansur Bey'e taraftar olan beyler, başta Afşin, Dilmaçoğlu Mehmed Beyler olmak üzere maiyetleri ile Suriye'ye geçtiler ve Tutuş'un hizmetine girdiler." Görüldüğü gibi olay, iki kardeşin anlaşmazlığına bağlanır.

almaktadır.[332] Mesela Porsuk Bey'in Anadolu'ya gelişinin sebebi Süleyman Şah ile Mansur Bey arasındaki devlet kurma çekişmesidir. Halbuki o devrin siyasî olayları incelendiği zaman Mansur Bey ile Süleyman Şah arasında herhangi bir anlaşmazlığın olmadığı görülüyor. Daha sonraki olaylar da Emir Porsuk idaresindeki kuvvetlerin Süleyman Şah'a yardım için gönderilmediğini ispatlıyor. Zira 1086 yılında Süleyman Şah'ın ölümü üzerine Melikşah, Anadolu fatihinin çocuklarını Anadolu'ya göndermeyip İsfahan'a götürmüştür. Bu durumlar iki aile arasında süregelen rekâbeti en iyi bir şekilde yansıtan olaylardır.

Porsuk Bey'in Anadolu'dan ayrılmasından sonra çok geçmeden İmparator ile Süleyman Şah'ın araları açıldı. Süleyman Şah bu sırada taht iddiası ile ayaklanan Melissenos'u desteklemeye başladı. Bu sayede Batı-Anadolu'ya yeni fetihlerde bulunma fırsatı buldu. 1080 yılında Bizans ordusunu bozguna uğrattı. Bunun sonucunda Selçuklular Kadıköy'e kadar gelmeye ve İstanbul Boğazı'nın Anadolu sahillerini işgal etmeye muvaffak olmuşlardır.[333]

Anadolu'nun gittikçe elden çıkması üzerine İstanbul'da Patrik, yaşlı İmparator'a tahttan çekilmesini teklif etti. Botaniates ister istemez buna boyun eğerek tahttan ayrılmak zorunda kaldı. Yerine kudretli bir komutan olan Aleksios Komnenos (1081-1118) imparator oldu (4 Nisan 1081).[334] Bu karışıklık Türkler'in ilerlemelerine yeni bazı fırsatlar daha verdi.

Aleksios Komnenos ilk iş olarak Türkleri Anadolu'dan çıkarmayı esas almışsa da bunu hemen başarmak elbette zordu. Zaten Balkanlar'da da durum kötüye gidiyordu. Çünkü henüz Melissenos meselesi halledilmemişti. Ayrıca Balkanlar bu sırada Normanlar tarafından istilâ ediliyordu.[335]

Anadolu'da ciddi bir iş yapamayan Aleksios, Balkanlar'daki tehlikeyi bertaraf etmek için Süleyman Şah ile anlaşmaya mecbur kaldı. Bizans'ın bir çok hediye ile ve belli bir miktarda vergi vermek suretiyle yaptığı bu anlaşma (Dragos Suyu Antlaşması) ile Selçuklular İstanbul Boğazını terk ederek Dragos Suyu'na kadar çekildiler (1081).[336] Böylece Süleyman Şah, Marmara Denizi kıyılarına kadar hemen hemen bütün Anadolu'ya fiilen de hakim olduğunu, Bizans'a kabul ve tasdik ettirmek suretiyle büyük bir başarı kazanmış oldu.

---

[332] Öztuna, II., s. 70, Porsuk Bey'in Anadolu harekâtını şöyle değerlendirir: "Mansur Bey, Orta-Anadolu'nun batı kısmını Ege Denizi'ne kadar fethetti. Bu arada Süleyman Şah da Güney-Anadolu fethiyle meşgul bulunuyordu. Fakat daha sonra Melik Mansur, Süleyman Bey'i öldürerek müstakil bir Anadolu Devleti'ne sahip olmak istedi. Süleyman Şah bu durumu Melikşah'a bildirdi. Melikşah derhal Mansur Bey'in bertaraf edilmesini buyurdu. Bu sırada Mansur Bey, işbirliği yapmak için Bizans'ta bulunuyordu. Mansur Bey'in bu tehlikeli oyunlara girişmesi Anadolu'nun elden çıkması bakımından çok tehlikeli olabilirdi. Melikşah büyük komutanlardan Emir Porsuk'u bir ordu ile Süleyman Şah'a yardım için gönderdi. Karşılaşan iki ordu da Türk olduğundan vuruşmak için isteksizlik gösteriyorlardı. Nihayet bu meseleyi tamamen halletmek için Porsuk Bey ile Mansur Bey'in ordu önünde teke tek dövüşmesine karar verildi. Bu vuruşmada Mansur Bey öldü. Böylece Anadolu birliğini tehlikeye atan bu mesele de kan akıtılmadan halledilmiş oldu."

[333] Gürün, s. 342.

[334] Ostrogorsky, s. 324.

[335] Turan, **Türkiye**, s. 61.

[336] Sevim, **Anadolunun Fethi**, s. 85.

Süleyman Şah'ın "SULTAN" Ünvanını Alması

Süleyman Şah, Anadolu'da büyük işler başararak 1075 yılında devleti kurmuş, 1078'de Anadolu'ya gelen Porsuk Bey'in buradan başarısız bir şekilde ayrılmasından sonra Melikşah'a karşı da istiklâlini de korumayı başarmıştı. Mansur Bey'in ölümünden sonra Anadolu'da tek lider olarak temayüz eden Süleyman Şah itibarını bir hayli artırmıştı. Aleksios Komnenos'un kızı Bizans vak'a yazarı Anna Comnena'ya göre Süleyman Şah Bizans'la anlaşma yaptığı sırada "Sultan" ünvanını taşıyordu.[337] Bununla beraber İslâm kaynaklarında "Melik" ve bizzat Anna Comnena'ya göre "Emir" olarak anılan Süleyman Şah'ın aldığı "Sultan" ünvanını ve hâkimiyetini Halife ve büyük Sultana tasdik ettirmesi gerekiyordu. Nitekim Süryani Mihael,[338] Süleyman Şah'ın başarıları üzerine Bağdad Halifesi Muktedî bi Emrillah'ın sancak ve hâkimiyet alâmetleri gönderdiğini ve onu taçlandırıp "Sultan" ilân ettiğini bildirir. Ancak bu durumun Melikşah tarafından da tasdik edilmesi lâzımdı.

Halife'nin "Sultan" unvanını vermesinin bazı sebepleri vardır. Bunlardan biri Süleyman Şah'ın Anadolu'daki küffara karşı mücadelesi ve bu uğurda elde ettiği şöhreti idi. İkincisi ise Halife'nin Mısır Şiî Fatımîleri'nin manevî otoritelerinin tanınmasına fırsat vermemekti. Hakikaten 1083/84 yılından ordusu ile Çukurova seferini gerçekleştiren Süleyman Şah, bu sıralarda Mısır Fatimî Devleti'ne isyan ile Trablusşam'da bağımsız bir yönetim kuran Şiî inançlı Ebû Talip İbn Ammâr'a bir elçiyle başvurup, "fethetmiş olduğu ülkeler için kadı ve hatipler göndermesini" istedi.[339] Üçüncü bir sebep ise ortaya iki rakip Sultan çıkararak azalan kendi kudretini artırmaktı.[340]

Fakat "Cihan hâkimiyeti mefkûresi"ne bağlı bulunan Sultan Melikşah'ın bu ünvanı tasdik etmesi mümkün değildi. Halife'nin bu tevcihi aralarının açılmasına sebep oldu. Bununla beraber Halife'nin araya girmesi üzerine, Melikşah, Süleyman Şah'ı sadece "Melik" olarak tanımıştır.

Böylece Süleyman Bey, Ermeni Hayton'un ifadesiyle, Anadolu'ya hâkim olunca "Süleyman Şah"[341] olarak anılmış, kudretini artırarak Bizans'ı haraca bağlayınca da Halife tarafından Sultanlığı tasdik edilmiştir.[342] Süleyman Şah 1081 anlaşmasıyla da Anadolu hâkimiyetini fiilen olduğu gibi hukuken de Bizans'a tasdik ettirmiştir. Fetihlerini küffar içinde yaptığından dolayı ayrıca "Gazi"[343] ünvanını da alan Süleyman Bey, böylece "Gazi Sultan Süleyman Şah" olarak şöhret yapmıştır.[344]

---

337 Turan, **Türkiye**, s. 62.
338 Turan, s. 63.
339 Sevim, **Anadolunun Fethi**, s. 87.
340 Turan, **Türkiye**, s. 63.
341 Turan, s. 64.
342 Uluçay, s. 180 bu durumu şöyle açıklar: "Süleyman Şah Mansur'u halledince, Mansur'un kuvvetleri Süleyman Şah'a katıldılar. Bu savaştan sonra Melikşah tarafından Süleyman Şah'a Anadolu hükümdarlığı menşuru gönderildi. Abbasi Halifesi de Süleyman Şah'a ayrıca menşur, sancak ve hil'at gönderdi. Onu "Sultan" diye hitap etti. Süleyman Şah fetihlerini Müslüman olmayan ülkelerde yaptığı için aynı zamanda "Gazi ünvanını aldı." Öztuna, II, s. 71.
343 Uluçay, s. 180.
344 Süleyman Şah'ın Müslüman lâkabı "Nasru'd-devle Ebu'l-Fevaris" idi. Bknz: Yınanç, s. 107.

Süleyman Şah'ın Çukurova (Kilikya) Seferi (1083)

Süleyman Şah, Aleksios Komnenos ile bir andlaşma yaptıktan sonra Orta-Anadolu'ya, sahil bölgelerine ve bütün Anadolu vilâyetlerine hakimiyetini yayarak buralara valiler tayin etti. Bu zaman içinde Gümüştegin Ahmed Gazi de, Süleyman Şah'ın dayısı ve tâbii olarak Sivas, Amasya ve Tokat bölgesinde beyliğini kuruyordu. Yine bu zamanda Anna Comnena'nın haberine göre bugün Çankırı'da türbesi bulunan Karategin de Çankırı ve Kastamonu'yu fethederek Süleyman Şah'a bağlılığını arzetti. Bu arada nüfusun devamlı bir şekilde batıya doğru akması Doğu-Karadeniz kıyılarında oldukça önemli otorite boşluğu meydana getirmişti. Bunlar değerlendiren Theodor Gabras, Trabzon'u 1075 yıllarında geri aldığından[345] halâ buralarda onun hükmü geçiyordu.

Süleyman Şah sınırlarını Batıda Biga çayına kadar genişlettikten sonra bazı olaylar yüzünden Güney-Doğuya hareket etti. Şöyle ki; Bizanslılar XI. asrın başlarında, Doğu-Anadolu'daki Ermeniler'i Sivas, Kayseri ve Fırat bölgelerine nakletmişlerdi. Selçuklu fütuhatı başlayınca Ermeniler, daha batıya Fırat kıyılarına, Toroslar'a, Çukurova'ya, Malatya'ya Maraş ve Urfa bölgelerine yerleşmek zorunda kalmışlardı. Bizanslılar Malatya-Antakya hattının müdafaasına da aslen bir Ermeni olan Philaretos'u tayin ettiler. Philaretos Bizans'ın içindeki karışıklıklardan faydalanarak Malatya, Maraş, Göksun, Tarsus, Aynzarba, Misis, Raban, Antakya ve Urfa şehirlerini içine alan oldukça büyük bir beylik kurdu. Kilikya'da iyice kuvvetlenen Phiaretos, Fırat boylarında meydana çıka Ermeni Vasağ'ı da öldürdükten (1079) sonra antakya'ya girerek buradaki Rumları katletti. Böylece Ermeni sınırı Harput'tan Kilikya'ya kadar uzanmış oluyordu. Philaretos, bu derece kuvvetlenirken de Süleyman Şah'tan korktuğu için Melikşah'a yaklaşmayı siyasetine uygun buldu. Hattâ Hıristiyanlar'a karşı tavır alıp İslâmiyeti kabul etmiş gözüktü.

Halbuki böyle kuvvetli bir devletin kurulmuş olması Anadolu Selçuklu Devleti'nin Doğu ve Güney-doğu ile alâkasını kesebilirdi. İşte bu durumu düzeltmek isteyen Süleyman Şah Çukurova seferine çıkmaya mecbur kaldı.

Balkanlarda Peçenek, Uz, Kuman ve Normanlar'la uğraşmak zorunda kalan İmparator Aleksios Komnenos ile 1081 antlaşmasını yaptıktan sonra yerine nâip olarak Ebu'l-Kasım'ı bırakan Süleyman Şah dayısı Gümüştegin Ahmed Gazi ile birlikte güneye hareket etti. 1082'de Çukurova'ya girerek Tarsus'u fethetti. Bir yıl zarfında yani 1083 yılı içinde Adana, Misis, Aynzarba dahil bütün Çukurova'yı hâkimiyeti altına aldı.[346] Hatta Malatya'yı da yıllık vergiye bağladı. Böylece bir buçuk asır Bizans hakimiyetinde kalan bu bölge tekrar İslam diyarı haline gelmiştir.[347]

Süleyman Şah'ın Antakya Seferi

Süleyman Şah, Çukurova'yı fethettikten sonra İznik'e geri dönerek büyük bir gizlilik içinde tekrar hazırlıklarını hızlandırdı. Çünkü bu sefer çok sağlam surları olan Antakya'yı

[345] Turan, **Türkiye**, s. 67.
[346] Turan, s. 69.
[347] Buralar Abbasiler zamanında fethedilip Sugur ve Avasım adıyle teşkilâtlandırılmış, fakat X. asırda yeniden saldırıya geçen Bizanslılar tarafından geri alınmıştı.

hedef aldı. Zira onu bu sefere zorlayan bazı önemli sebepler vardı.

Yukarıda adı geçen Bizans'ın Antakya valisi Philaretos, çok kan dökücü ve zalim bir kimseydi. Halk kendisinden Süleyman Şah'a sık sık şikâyetlerde bulunuyordu. Hattâ oğlu Barsam'ı bile hapsetmişti.[348] Süleyman Şah'ın Çukurova seferini Melikşah'a şikâyet etmek için Antakya'dan ayrılmasını fırsat bilen şehrin Türk asıllı valisi İsmail başta olmak üzere Antakya halkı gizlice Süleyman Şah'a adam göndererek onu Antakya'ya davet ettiler. Ricacı olarak gidenler arasında Philaretos'un oğlu[349] da vardı.

Zaten Bizans'la irtibatı kalmayan Antakya'da Bizans bayrağının dalgalanması uygun değildi. Bu pürüzü halletmek isteyen Süleyman Şah, Antakya seferinden önce, bütün Anadolu vilayetlerine valiler tayin ederek bölgelerini korumalarını emretti. Yerine Ebu'l-Kasım'ı bıraktı. Ayrıca onun kardeşi Ebu'l-Gazi'yi de Kapadokya'ya tayin etti.

Süleyman Şah gereken hazırlıkları yaptıktan sonra dayısı Gümüştegin Ahmed Gazi'yi Gabriel'in elinde bulunan Malatya üzerine gönderdi. Karategin ise Sinop'un fethine tayin edildi (1085).[350] Yine bu harekete paralel olarak Emir Buldacı da 1085'de Yukarı Ceyhan bölgesini, Elbistan, Göksun ve Raban şehirlerini fethedince bu bölgede yalnız Maraş Philaretos'un elinde kaldı. Bu arada bazı Türkmen beyleri de Süleyman Şah'a katılmaya devam ediyorlardı.

Süleyman Şah, vaktiyle Selevkos İmparatorluğu'nun da başkentliğini yapan Antakya üzerine büyük bir gizlilik içinde sefere çıktı. Antakya çok kuvvetli bir kaleye sahip bulunuyordu. Yalnız geceleri ilerliyor gündüzleri tenha yerlerde dinleniyorlardı. Süleyman Şah hem Antakya'nın Bizans'tan yardım almasından çekiniyor hem de Suriye Selçuklu hükümdarı Tutuş'un işlerine mani olacağından endişeleniyordu.[351] Çünkü Antakya Tutuş için de büyük bir önem arzediyordu.

Bizans müellifi Anna Comnena'ya göre Süleyman Şah, 12 gün içinde Antakya'ya vardı. Emniyet ve gizlilik sebebiyle Kilikya sahilinde askerlerini gemilere bindirerek Asi nehri üzerinden hareketle geceleyin Faris kapısından şehre girdi. Sabahleyin Türk askerlerinin haykırışlarıyla uyanan halk, birden şaşırdı. Askerler aralıksız ve dalgalar halinde şehre girmeye devam ediyorlardı. Türk Sultanının geldiğini ve askerlerinin kimseye dokunmadığını gören halk, sakin olarak evlerine döndü. Fakat ilk defa savaşa başlayan muhafızlar, Antakya İç kalesi'ne sığındılar. Böylece Antakya 1084 yılında fethedilmiş oldu. İç kale biraz daha dayandıysa da neticede kendilerine emannâme verilerek burası da teslim alındı (12 Ocak 1085).

Böylece Süleyman Şah, Orta-Çağ'da ve Hıristiyanlık tarihinde çok meşhur olan bu tarihî şehri 969 yılından beri işgal eden Rumlar'dan, şimdi de Philaretos'un emrinde bulunan Ermeniler'den kurtarmış oldu.[352]

Süleyman Şah halka çok iyi muamele etti. Askerlerin evlere girmesini yasakladı. Arkasından şehrin imarına girişti. Şehrin büyük Kasiyan (Cassinus) Kilisesi'ni câmiye

---

[348] Uluçay, s. 183.
[349] Turan, s. 71.
[350] Turan, Türkiye, s. 70.
[351] Öztuna, s. 73.
[352] Turan, **Türkiye**, s. 73.

çevirerek 110[353] müezzinin ezan okuduğu ilk Cuma namazını burada kıldı. Önce Bizanslılar'dan sonra da Philaretos'tan zulüm gören halk (Ermeni, Süryani), Türkler'in gelmesinden çok memnun oldular.

Bu arada Melikşah'ın yanından dönen Philaretos, Urfa'ya geldiği zaman Antakya'nın düştüğünü duyarak çok üzüldü. Bir müddet sonra Maraş'ta ölmüştür.

Süleyman Şah, Antakya Kalesi'ni düşürmeye çalışırken Karategin Sinop'u, Çaka Bey de İzmir'i fethettiler (1085).

Süleyman Şah'ın Büyük Selçuklular'la Çatışması ve Ölümü

Süleyman Şah – Tutuş Mücadelesi

Anadolu Selçuklu Devleti'nin sınırları, Marmara sahillerinden Antakya'ya kadar uzanıyordu. Üstelik Suriye'ye karşı uzanma istidadı göstermesi de Süleyman Şah'ı ister istemez Büyük Selçuklular'la karşı karşıya getiriyordu. Çünkü Suriye Selçukluları'nın meliki Tutuş, Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlıydı.

Türk hükümdarları sahip oldukları cihan hakimiyeti mefkûresi dolayısıyla küçük bir devlet olarak kalmak istemezler. Çünkü bu ideal ile yetişmekte idiler. Böyle bir Türk hükümdarı olan Süleyman Şah da bu düşüncenin dışında kalamazdı. Ergeç kendi hakları iken ellerinden alınan "Büyük Sultanlık" için Arslan Yapgu'nun çocukları ile Çağrı Bey'in çocukları karşılaşacaklardı. Olaylar onları bu tarafa doğru hızla çekiyordu.

Süleyman Şah Antakya'nın fethiyle uğraşırken, Melikşah da Doğu-Anadolu ve Suriye meselelerini halletmek üzere harekete geçmişti.[354] Çünkü Diyarıbekir Mervanî Emiri Melikşah'a sadakatsizlik yapıyor ve Hıristiyanları iş başına getirerek İslâm aleyhtarı bir siyaset takibediyordu. Bizans'ın da eskiden beri vassalı idi. Son olarak Mısır Fatımîleri'yle münâsebete geçen Şerefüddevle Müslim[355]de Mervaniler'le anlaşmış ve lütuflarına nâil olduğu Melikşah'a nankörlük etmişti. İşte bu sebeple yola çıkan Melikşah, kardeşi Tekiş'in isyanı üzerine geri dönmek zorunda kaldı (Ocak 1085). Fakat geri dönmeden önce isyandan haberi olmayan ve huzurunda itaat arzeden Şerefüddevle Müslim'i affeden Sultan kendisine bağlı kalmak şartıyla Musul'dan başka Halep eyaletini de bahşetti.

Antakya'nın fethinden önce Musul emiri Şerefüddevle Müslim'le Philaretos dost idiler. Müslim, Philaretos'tan Antakya için 30 bin[356] dinar yıllık bir cizye alıyordu. Antakya Süleyman Şah'ın eline geçince bu sefer aynı vergiyi ondan isteme talihsizliğinde bulundu. Bu duruma çok sinirlenen Süleyman Şah, "Antakya artık Müslümanlar'ın eline geçmiştir. Ben, bir Müslüman olarak sana nasıl baş vergisi öderim." şeklinde sert bir cevap verdi. Bu arada Halep ileri gelenlerinin Süleyman Şah'ı Halep'e davet etmeleri de aradaki gerginliği daha da artırdı. Zaten Halep'in Hârim ve Dulûk kazaları da kendiliğinden Süleyman Şah'ın eline geçmişti.

---

[353] Sevim, **Anadolunun Fethi**, s. 85.; Yınanç, s. 123 ve Öztuna, II., s. 73 müezzin sayısını 120 olarak bildirdikleri gibi, Uluçay'da aynı sayıyı verir.
[354] Turan, Türkiye, s. 73.
[355] Konyalı, 44, Şerefüddevle Müslim'in Alp Arslan'ın eniştesi olduğunu yazar.
[356] Uluçay, s. 183.; Sevim, **Anadolunun Fethi**, s. 90.

Bu gelişmeler karşısında Süleyman Şah'la tek başına mücadeleye giremeyeceğini anlayan Müslim meşhur Türk komutanı Artuk Bey ile bir ittifak antlaşması yaparak kendisine katılan Çubuk Bey'in kuvvetleriyle birlikte Antakya'yı kuşatmak üzere altı bin kişilik ordusu ile Halep'ten çıktı. Öte yandan Müslim'i yakından takip eden Süleyman Şah da dört bin kişilik ordusu ile ona karşı çıktı. Böylece muharebe kaçınılmaz bir haldi. Nihayet Amik Ovası'ndaki Kurzahil yörelerinde savaş başladı (23 Haziran 1085). Çubuk Bey'in adamlarıyla birlikte Süleyman Şah'ın tarafına geçmesi sonucunda Arap orduları yenildi. Bu arada Şerefüddevle Müslim de bir mızrak darbesiyle öldürüldü.

Süleyman Şah, Müslim'i defnettikten sonra Halep'i kuşattı. Bu durum, Büyük Selçuklular ile aradaki gerginliği iyice artırdı. Halep'i koruyan Şerif Ebu Hasan, bir yandan Süleyman Şah'ı oyalarken, bir yandan da Melikşah ve Tutuş'tan acele yardım istedi. Süleyman Şah, muhasarıyı şiddetlendirdiği bir sırada Tutuş da Şam'dan Halep üzerine yürüyüşe geçti. Tutuş'un ordusunda hiç bir muharebede yenilmeyen "daima muzaffer" Eksükoğlu Artuk Bey de vardı.

Süleyman Şah onlara doğru ilerledi. İki ordu Halep'in üç mil yakınında, Aynu Seylem yöresinde karşılaştı (5 Haziran 1086). Süleyman Şah, her zaman olduğu üzere derhal taarruza geçti. Fakat Bizans orduları gibi bu ordu dağılmadı. Çünkü karşıda Anadolu fetihleriyle haklı bir şöhrete sahip büyük Türk komutanı Artuk Bey gibi bir kumandan bulunuyordu. Her iki tarafın Türk askerleri birbirlerini insafsızca kırıp yok ettikleri sırada Halep seferi sırasında Süleyman Şah'a katılan Çubuk Bey ve bazı Türkmenler, Tutuş tarafına geçtiler. İşte bu durum Süleyman Şah'ın kuvvetlerinin dağılmasına sebep oldu. Tam bu sırada hamle yapan Artuk Bey, Anadolu ordusunu dağıttı. Süleyman Şah, ordusunu toplamak için büyük gayret göstermesine rağmen, başarı sağlayamadı.

Süleyman Şah'ın Ölümü ve Türk Mezarı – Caber Meselesi

Savaşta esir olmak tehlikesiyle karşılaşan Anadolu Fatihi, savaş meydanından uzaklaştıktan sonra atından inerek kalkanının üzerine oturdu. Hayatı devamlı bir zafer silsilesi içinde geçmişti. Tutuş'un askerlerinin yaklaşması üzerine kılıcı ile intihar etti.[357] Başka bir rivayete göre, muharebe meydanında şehid düştü.[358] Başta veziri Hasan bin Tahir olmak üzere askerlerinin mühim bir kısmı esir edildi.

Süleyman Şah'ın ölümünde yanlış politikasının rolü büyüktür. Asıl küffara karşı savaşması gerekirken, Anadolu'nun dışına çıkarak Büyük Selçuklu topraklarına girmiş ve kendisinin de mânevi olarak bağlı bulunduğu Selçuklular'a kılıç çekmiştir. Bu arada kendisine katılan bazı komutanlar geleceklerinden endişeye kapılarak onu yalnız

[357] Süleyman Şah, savaş alanından ayrılıp, ıssız bir yere çekildi. Çok geçmeden Tutuş, adamlarını göndererek, "Onu yanına getirmelerini, kendisiyle öpüşüp barışacağını ve kendisinin yanında, şerefine yakışır bir muamele göreceğini" bildirdi. Fakat Süleyman Şah yanında taşıdığı bıçağı kalbine saplamak suretiyle hayatına son verdi. Sevim, s. 93.

[358] Turan, **Türkiye**, s. 75.; Süleyman Şah'ın şehid olduğuna dair Halep tarihçisi İbnü'l-Adim'in verdiği şu bilgi çok önemlidir: Süleyman Şah'ın cesedini ölüler arasında arayan Tutuş; Selçukoğulları'nın ayakları birbirine benzer diyerek Süleyman Şah'ı tanımış ve sizlere zulmettik, sizleri uzaklaştırdık ve öldürdük diyerek iki aile arasındaki münâsebeti aksettirmiş ve ağlayarak göz yaşlarını silmiştir. Ayrıca Tutuş, cenaze namazını kıldırarak onu Halep kapısına defnettirmiştir. Bu durumlar Süleyman Şah'ın şehid olduğuna delil olsa gerektir.

bırakmışlar, Artuk Bey'in karşıda bulunması ise onun uğradığı talihsizliğin en büyüğü olmuştur.

Anadolu Fatihi Süleyman Şah'ın nerede gömüldüğü meselesi bugün dahi önemini koruyor. Caber Kalesi'ndeki Türk Mezarı belki de bir makamdan ibarettir. Kendisine hizmet edenleri kat'iyyen unutmayan Türkler, Anadolu'nun vatan oluşunda en büyük hizmeti geçen Gazi Sultan Süleyman Şah'ın da burada yattığını kabul etmektedir. Bu hususta M. Çağatay Uluçay şu bilgiyi verir:[359]

"Süleyman Şah'ın türbesi Halep civarında Caber Kalesi'ndedir. Bugün Türk Mezarı denilmektedir. Lozan Antlaşması (24 Temmuz 1923)'na göre, türbenin bekçiliğini Türk erleri yapmaktadır. Eskiden bu mezarda yatanın Ertuğrul Bey'in babası olduğu ileri sürülmüşse de, bugün Anadolu fatihi Süleyman Şah'ın türbesi olduğu tarihçiler tarafından kabul edilmiştir."

Osman Turan ise konu ile alâkalı olarak şu açıklamayı yapar:[360]

"Süleyman Şah Anadolu Türkleri arasında "Gazilik" payesini kazanmış ve efsanevî bir hüviyet almıştır... Tarih, Selçuklu Süleyman Şah'ın Tutuş ile muharebede şehid olup Halep Kapısı'nda defnedildiğini bildirdiği halde efsane, Osmanlı-Süleyman Şah'ın Fırat'ta boğulup Caber Kalesi'ne gömüldüğünü söyler... Lâkin Osmanlı veya Selçuklu Süleyman Şah'a Caber Kalesi'nde isnad olunan ve asırlar boyunca sürüp ilk Osmanlı tarihlerine kadar çıkan "Mezar-ı Türk" hakkında elimizde mevsuk bir kayıt mevcut değildir."

Süleyman Şah'ın ölümünden sonra Tutuş, vezir Hasan bin Tahir'i, oğulları Kılıç Arslan ile Kulan Arslan'ı ve karısını Antakya'ya götürdü. Melikşah Antakya'ya geldiği zaman kendisine takdim edilmişlerdir. Melikşah şehzadeleri İsfahan'a götürerek ölünceye kadar serbest bırakmamış ve böylece Anadolu'da Kutalmışoğulları hakimiyetine fırsat vermemiştir.

Bütün bunlara rağmen Melikşah'ın, Süleyman Şah'ın bu acıklı akibetine çok üzüldüğü pek çok kaynakta yer almıştır.[361]

Süleyman Şah'ın Eseri

I. Rükneddin Süleyman Şah, ebedî yurdumuz olan Anadolu'yu bizlere emanet bırakanların hükümdarıdır. Adı efsanelere karışarak eşsiz kahramanlar arasına girmiştir ve tarihimizin en mümtaz köşesini süslemektedir.

Süleyman Şah'ın pek sağlam temeller üzerine inşa ettiği Anadolu Selçuklu Devleti, çok tehlikeli saldırılar karşısında bile sarsılmamış, dokuz asrı bulan bir Türk Devleti'nin devamını sağlamıştır. Bizans'a karşı üstünlüğünü kabul ettirmiş, Melikşah'a karşı da

---

[359] Uluçay, s. 184.
[360] Turan, s. 81.
[361] Meselâ Öztuna, s. 81 bu hususta şunları yazıyor: "Süleyman Şah'ın ölümüne çok kızan ve üzülen Melikşah, 1086 Eylül'ünde Tutuş'u cezalandırmak üzere İsfahan'dan hareket etti. Alp Arslan'ın iki oğlu arasında feci bir vuruşma olacaktı. Fakat Halep önlerinde muazzam ordusu ile ağabeyisi Melikşah'ı gören Tutuş, "Gölgesinde sığındığım ulu kardeşimin şeref ve kudretini düşürmek istemem, eğer bunu yapacak, onunla vuruşacak olursam, muzaffer de olsam önce ben küçük düşmüş olurum" diyerek güneye Şam'a çekildi. Bu itaatten memnun kalan Melikşah Tutuş'u takip etmedi.

istiklâlini korumuştur. Bununla beraber yine de Anadolu Selçuklu Devleti, Büyük Selçuklular'ın mütevazi bir uç beyliği görünümündedir.

Süleyman Şah, devletini medenî ve iktisadî bakımdan gelişmiş bir ülkede değil, her devirde bir sömürge bölgesi olarak kabul edilen bir ülkede kurmuştur. Yerleştikleri bu yeni yurtlarında eski Türk medeniyetine dayalı yepyeni bir hayat başlatmıştır. Marmara sahillerinden Suriye'ye kadar uzanan Anadolu'da Göçebe Oğuz Türkmenleri ile Hıristiyan yerlileri arasında kaynaştırıcı bir hakimiyet kurmuştur. Arap istilâlarına kıyasla kalıcı bir karakterde olan Türk fetihlerini yerli Bizans halkı yadırgamıyordu. Bizans'a karşı daima Türk idaresini tercih ediyorlardı.

Süleyman Şah askerlerine ve tebaasına çok iyi muamele eder, bu yüzden halkı kendisine bağlardı. Bizanslılar zamanında Anadolu'da topraksız ve hürriyetsiz olan köylüler de hürriyete ve toprağa kavuşmakla insanca yaşamanın hazzına ulaşıyorlardı. Oğuzlar, boş kalan ve devlete intikal eden topraklara yerleştiriliyorlardı. Bu eski Türk göçebe hukuk ve an'anelerine göre "Mirî Toprak Rejimi" Anadolu'da kurulmuş oluyordu.[362]

Süleyman Şah'ın Ölümünden Sonra Başlayan Saltanat Fâsılası (1086-1092)

Ebu'l Kasım ve İznik Devleti

Sultan Melikşah, Süleyman Şah'ın oğullarına müsaade etmeyince Anadolu'da bir saltanat fâsılası doğdu. 1086 yılından I. Kılıç Arslan'ın gelişine kadar devam eden altı senelik bu müddet zarfında Anadolu'daki beylikler büsbütün kuvvetlenerek âdeta bağımsız bir hale geldiler. Süleyman Şah'ın yerine vekil bıraktığı Ebu'l-Kâsım bu beyliklere söz geçiremediği gibi, aksine Anadolu birliğinin bozulmasını da hızlandırdı.

Melikşah, Süleyman Şah'ın ölümünden altı ay sonra Halep'e geldi. Burayı kardeşi Tutuş'tan alarak Aksungur'a, Antakya'yı Yağısıyan'a, Urfa'yı Emir Bozan'a, Musul'u da Çökermiş'e ikta olarak verdi.[363] Tutuş'u yine Şam meliki olarak bıraktı. Artuk Bey ise Kudüs'e yerleşti.

Urfa'nın valiliğine tayin edilen Emir Bozan, aynı zamanda Anadolu işleriyle de vazifeli kılındı.

Süleyman Şah'ın yerine başkumandan olarak bıraktığı Ebu'l-Kasım'a gelince, o da bu karışıklıktan faydalanmak istemiş ve Sultan ünvanını bile kullanmaktan çekinmemişti. Maksadı Süleyman Şah'ın yerine geçmekti. Bu arada kardeşi Ebu'l-Gazi'yi de Kapadokya bölgesine vali olarak gönderdi.

Ebu'l-Kasım akıllı ve cesurdu. 1081'de yapılan Bizans antlaşmasına bağlı kalmayarak Marmara ve İstanbul Boğazı'na akıncılar sevketti. Hattâ Marmara Denizi'nin Gemlik Körfezinde gemi inşasına girişerek Bizans'ı ele geçirme yolları aramaya başladı. Bu zorlu işi gerçekleştirebilmek için de hem Çaka Bey ve hem de Balkanlar'daki Peçenekler'le anlaştı.[364]

---

[362] Turan, **Türkiye**, s. 80.
[363] Turan, Medeniyet, s. 161.
[364] Turan, Türkiye, s. 84.

Ebu'l-Kasım karşısında zor durumlara düşen Aleksios Komnenos, Makedonya'da yerleştirdiği Vardar Türkleri'ne mensup Tadik (Tadikos) kumandasında bir orduyu İznik üzerine gönderdi. Aynı zamanda Butumites idaresindeki bir donanmayı da denizden göndererek henüz inşa halindeki gemileri yaktırdı.[365] Bu durum karşısında Türkler İznik'te savunmaya geçtiler.

Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah yeniden Anadolu'yu itaat altına almak ve bozulan düzeni tekrar sağlamak üzere Emir Porsuk idaresinde 50 bin kişilik bir ordu gönderdi. Bizans ordusu geri çekildi. Anadolu beylerini itaat altına alarak yaklaşan Emir Porsuk'tan korkan Ebu'l-Kasım İmparator'la sulh yaparak Bizans'a sığındı. Aleksios Komnenos onu imparatorlara lâyık bir şekilde karşılayarak her gün ve her gece, sirklerde, tiyatrolarda, araba koşularında ve ziyafetlerde eğlendirdi.

Emir Porsuk'un İznik'i kuşatmasından itibaren hakkında aydınlatıcı bir bilgi bulunamamıştır. Ancak Porsuk Bey'in 1087 yılında Melikşah'ın kızıyla Halife'nin evlendiği düğünde bulunduğu anlaşılıyor. Fakat Anadolu'dan neden döndüğü ve yerine gönderilen Emir Bozan'ın ne zaman geldiği belli değildir.[366]

Emir Bozan İznik'i muhasara etti. Ebu'l-Kasım ise Bizans'tan aldığı yardımlarla karşı koymaya çalışıyordu. Bir kaç saldırıdan netice alamayan Bozan, bazı kale ve şehirleri almak için Ulubat Gölü tarafına çekildi. Durumu çok nazik bir hal almış olan Ebu'l-Kasım, bu anı değerlendirmek istedi. Yerine Ebu'l-Gazi'yi bıraktıktan sonra Sultanlığını tasdik ettirmek için Melikşah'a gitmek üzere ayrıldı. Yanında 15 katır yükü altın vardı. Ebu'l-Kasım, Emir Bozan'ı Anadolu'dan geri aldırmak ve kendisini İznik'te bıraktırmak için huzura kabulünü istedi. Fakat buna izin çıkmadı. Ancak kendisine meselesini Emir Bozan ile halletmesi bildirildi. Bir türlü maksadına ulaşamayan ve bir müddet İsfahan'da oturmak zorunda kalan Ebu'l-Kasım, Emir Bozan'ın adamları tarafından yakalanarak yayının kirişi ile boğuldu.[367]

Urfalı Mathieu'nun verdiği bilgiye göre daha sonra Emir Bozan, Yağısıyan ve Aksungur'un kuvvetlerini de yanına alarak İstanbul'u almak istemişse de başarı sağlayamamış ve neticede Melikşah'ın 1092 yılında ölümü üzerine merkeze geri dönmek zorunda kalmıştır.[368]

İzmir Türk Beyliği-Çaka Bey ve Faaliyeti

Çaka Bey, Süleyman Şah'ın Antakya seferine çıktığı sırada İzmir'i ele geçirerek cesareti ve zekâsı ile temayüz etmiş ve bu bölgede bağımsız hareket etmeye başlamıştı.

Çaka Bey, Oğuzlar'ın Çavuldur boyuna mensup bir Türk ailesindendir. Anadolu akınları sırasında esir edilerek Nikephoros Botaniates'e sunulmuştur. Çaka Bey, Bizans sarayında zekâsı ve çalışkanlığı ile yükselerek önemli mevkilere getirilmiştir. Sarayda uzun müddet kaldığı için Homeros'tan şiir okuyacak kadar Yunan kültürüne de sahip bulunuyordu.

---

[365] Kafesoğlu, s. 67.
[366] Turan, **Türkiye**, s. 85.
[367] Kendi yayının kirişiyle boğdurulmuş olması, onun hanedana mensup olduğunu, sultan ünvanını alması da bunu daha da kuvvetlendirir.
[368] Turan, s. 87.

1081'de Aleksios Komnenos'un Botaniates'in yerine imparator olması ile birlikte Çaka[369] Bey de gözden düştü. Bunun üzerine İstanbul'dan kaçarak İzmir yöresine geldi. Burada toplayabildiği Türkmenler'le birlikte İzmir'i ele geçirerek bir beylik kurmayı başardı ki, bu beylik Türkler'in kurduğu ilk denizci beyliği idi. Çaka Bey burada hazırladığı 40 gemilik bir donanma ile Urla ve Foça şehirlerini ele geçirdi. Bu yerleri daha sonra Midilli, Sakız, İstanköy ve Rodos Adaları'nın fethi takibetti. Çaka Bey Midilli'ye Galabaç (Yalvaç) adındaki kardeşini vali olarak tayin etti.

Çaka Bey'in Bizans mücadelelerinde ilk defa görülmesi, Peçeneklerin imparatorluğa saldırdıkları 1088-1089 yıllarına rastlar. Çaka Bey Bizans'ın kuvvetli ve zayıf taraflarını iyi kavradığı için İstanbul'u almayı kafasına koymuştu. Bu gayesini gerçekleştirebilmek için de Ebu'l-Kasım ile Peçenekler'le bir ittifak yaptı. Fakat Melikşah Ebu'l-Kasım üzerine Emir Porsuk'u gönderince bu ittifak ikili olarak devam etmiştir.

Çaka Bey'in denizde gittikçe kuvvetlenmesi Bizans'ı tedirgin etmeye başladı. Bu yüzden Çaka Bey'e karşı yeni bazı tedbirlere başvurdu. Önce büyük bir donanma hazırlayarak Sakız Adası'nı geri aldı. Sonra da ittifakı bozmak için çeşitli oyunlara girişti.

Bizans'a karşı taarruz etme zamanının geldiğini gören Çaka Bey, Peçenekler'e haber salarak Bizans önlerine gelmelerini bildirdi. Kendisi de donanmasıyla birlikte Gelibolu önlerine geldi. Bu durum karşısında şaşkına dönen Bizans, yine tarihi oyununa başvurarak Kuman Türkleri'ni büyük vaadlerle Peçenekler üzerine kışkırttı.

Kumanlar'la birleşen Bizans ordusu, Çaka Bey'i beklemekte olan Peçenekler'e Meriç kenarında saldırdılar (29 Nisan 1091). Lebonium Muharebesi[370] olarak bilinen bu savaşta Peçenekler korkunç bir bozguna uğradı. Rumlar ve Kumanlar, kadın ve çocuk ayırmaksızın Peçenekler'i boğazladılar. Öyle ki Peçenek kavmi bu savaşta adeta yok edilmiştir.[371] Böylece Bizans bir kere daha yaşama fırsatı bulmuştur.

Peçenekler'in bu âkibetine rağmen Çaka Bey, moralini bozmadı. İstanbul'u ele geçirmek için geceli gündüzlü çalışmaya başladı. Çaka Bey'in bu azmi karşısında yeni çareler arayan Bizans, İzmir'i ele geçirmek için Yuannis Doucas'ı karadan ve Dalassenos'u da denizden harekete geçirdi. Dalassenos 1092 yılında Midilli Adası'na çıkarma yapmaya başladı. Bunun üzerine Çaka Bey kardeşi Galabaç'ın imdadına koştu. Burada çok şiddetli çarpışmalar başladı. Fakat ne var ki bu sırada çıkan müthiş bir fırtına Çaka Bey'in bir anlaşma yaparak İzmir'e çekilmesine yol açtı. Daha sonra Girit ve Kıbrıs Adaları'nda çıkan isyanlar Çaka Bey'e yeni fırsatlar verdi.

Bu olaylar ceryan ederken I. Kılıç Arslan da İznik'te babasının tahtına çıkmış bulunuyordu. İstanbul'u almaktan bir türlü vazgeçmeyen ve kendisine yeni müttefikler arayan Çaka Bey, bu sefer Kılıç Arslan ile maksadına ulaşmak üzere bir anlaşma yaptı.

---

[369] Kafesoğlu, s. 68, Çaka Bey olarak ifade ederken, Tercüman'ın Türk ve İslâm Ansiklopedisi I. s. 385'de buna "Tekeş" demektedir.

[370] Kafesoğlu, s. 68; Sevim, **Anadolunun Fethi**, s. 98.

[371] A. N. Kurat, **Çaka Bey**, 3. Baskı, Ankara, 1966, s. 42.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin Yeniden Toparlanması

Sultan I. Kılıç Arslan ve Zamanı (1092-1107)

Çağdaş Bizans tarihçisi Anna Komnena'nın verdiği bilgiye göre, Melikşah'ın ölümü (1092) üzerine İsfahan'da bulunan Süleyman Şah'ın oğulları kaçarak İznik'e geldiler.[372] Kılıç Arslan'ın yanında Yavgılı Türkmenleri'nden müteşekkil bir ordu vardı.[373]

Kılıç Arslan ve kardeşi Kulan Arslan (Davud) İznik'e geldikleri sırada, Bizanslılar şehri kuşatmışlar ve burayı düşürmeye çalışıyorlardı. İznik halkı, gizlice şehre girmeye muvaffak olan Süleyman Şah'ın oğullarını büyük bir sevgi ve heyecanla kabul ettiler. Ebu'l-Gazi, ailenin mirası olan başkenti derhal kendilerine teslim etti. Büyük kardeş olan Kılıç Arslan "Sultan" ünvanı ile tahta oturdu. Ebu'l-Gazi'yi görevinden alarak yerine Muhammed'i beylerbeyi atadı ve diğer beyleri de onun emrine verdi.[374]

I. Kılıç Arslan'ı çok zor işler bekliyordu. Çünkü saltanat boşluğundan istifade eden Bizans, bazı toprakları geri almaya çalışıyor, bu arada daha önce Anadolu Selçuklu Devleti'ni büyük tanıyan bir kısım beylikler de müstakil hareket etmeye çalışıyorlardı. Bununla beraber Sultan'ın ilk halletmesi gereken önemli iş elbette Bizans tehlikesini bertaraf etmek olacaktı.

I.Kılıçarslan'ı Çaka Bey'le Müşterek Faaliyetleri ve Bizans'a Karşı Tutumu

I. Kılıç Arslan babasının İznik'teki tahtına oturduğu zaman, Anadolu'nun en kudretli şahsiyeti, İzmir'den Çanakkale'ye kadar uzanan sahil şeridinin hakimi, ilk Türk denizcimiz Çaka Bey idi. Çaka Bey, Peçenekler'le ittifakının Bizans tarafından bozulması üzerine, kızını Kılıç Arslan'a vererek Bizans'a karşı yeni bir ittifak kurdu. Fakat Kılıç Arslan gerçekte Çaka Bey'in kudretinden çekiniyordu. Bununla beraber birleşen kuvvetler Bizans'a karşı saldırıya geçtiler.

Beylerbeyi İlhan Muhammed, Ulubat Gölü ve Kapudağ havalisini istilâ etti. İmparator Aleksios Türk kuvvetlerine karşı denizden bir ordu gönderdiyse de bu ordu İlhan tarafından bozguna uğratıldı. Fakat İmparator'un karadan gönderdiği diğer bir ordu İlhan'ı mağlûp ve esir etti.[375]

Diğer taraftan Çaka Bey de İzmir'den Çanakkale istikametinde ilerlemeye başlamıştı. Bu ordu İstanbul önlerine ulaşınca Bizans'ın emniyetini sağlayan Abydos'u muhasara etti. Bizans yolunun bu şekilde tehlikeye girmesi İmparator'u telaşlandırdı. Marmara sahillerini hakimiyeti altında tutan Kılıç Arslan da Çaka Bey'in bu

---

[372] Diğer bir görüşe örnek olmak üzere Öztuna, II., s. 81, bu durumu şöyle açıklar. "Süleyman Şah öldüğü zaman, oğulları çocuk yaşta idi. Süleyman Şah'ı çok seven büyük Türk hakanı Melikşah, bu çocukları yetiştirmek, tahsil ve terbiyelerine bizzat nezaret etmek üzere yanına aldı ve Büyük Türk Hakanlığı'nın taht şehri olan İsfahan sarayında daire tahsis etti. Bu suretle Süleyman Şah'ın ölümünden (5 Haziran 1086) Melikşah'ın ölümüne kadar (20 Kasim 1092) Türkiye Devleti 6 yıl, 5 ay, 15 gün Süleyman Şah'ın kardeşi Melik Davud'un idaresinde kaldı. Onun için Melik Davud Türkiye'nin ikinci hükümdarıdır. İsfahan Sarayı'nda fevkâlâde itina ile yetişen Sultan Süleyman Şah'ın büyük oğlu Kılıç Arslan Melikşah'ın ölümü üzerine Sultan Berkyaruk'tan müsaade aldı, kardeşi ile İznik'e geldi, 3. Türkiye hükümdarı olarak genç yaşta tahta çıktı."

[373] Kılıç Arslan'ın Anadolu'ya gelişine Berkyaruk'un izin vermiş olması ihtimal dahilindedir.

[374] Turan, **Türkiye**, s. 96-97.

[375] Turan, Türkiye, s. 97.

genişlemesini kendi emniyeti bakımından tehlikeli buluyordu. İmparator Aleksios Komnenos, Çaka Bey'e karşı Amiral Dalassenos kumandasında bir donanma sevkederken, Sultan'a gönderdiği mektubunda da şunları yazıyordu: "Haşmetli Sultan Kılıç Arslan bilirler ki Sultanlık makamı sana babadan intikal ediyor. Akraban Çaka imparator ünvanı alarak görünüşte Roma İmparatorluğu'na karşı silahlanıyor. Fakat bu bir bahaneden ibarettir. Gerçekten o tecrübe malûmatı ile Romalılar'ı idare edemeyeceğini ve bu büyük bir imparatorluğa hakim olamayacağını bilir, bu sebeple onun bütün hazırlıkları sana yönelmiştir."[376] İşte bu sözlerle İmparator Kılıç Arslan'ı büsbütün şüphelendirerek Çaka Bey'e karşı birleşmeye çağırıyordu. Bunu fırsat bilen Kılıç Arslan, hemen harekete geçti. İki kuvvet arasında sıkışan ve ne olduğunu anlayamayan Çaka Bey, meseleyi çözmek için Kılıç Arslan'ın yanına gitti. Kılıç Arslan kayın pederini çok iyi karşıladı. Daha sonra şerefine verdiği bir ziyafetten sonra onu bertaraf etti (1093). Çaka'dan sonra İzmir beyliği kardeşi Galabaç (Yalvaç) tarafından 1097'ye kadar yönetildi.[377]

Görüldüğü gibi Bizans'a karşı baş gösteren yeni bir tehlike, yine bir Türk kuvveti tarafından ortadan kaldırılıyor ve Bizans'a yaşama imkânı sağlanmış oluyordu.

Çaka Bey'in bugün nerede gömülü olduğu belli değildir. Çaka Bey'in bu tarihten sonra da yaşadığına dair bazı tarihî bilgilerin olduğunu söyleyenler de mevcuttur. Ancak onun kendisi olmayıp oğlu ile karıştırıldığı hususu ağır basmaktadır.

Ancak şu bir hakikattir ki, Çaka Bey gibi kudretli bir şahsın öldürülmesi ve böylece Bizans'ın korkulu rüyası haline gelen kuvvetli donanmasının da ortadan kaldırılmış olması, Haçlı ordularının kolayca Anadolu'ya girmelerine sebep oldu.

I. Kılıç Arslan'ın Malatya Kuşatması (1095)

Kılıç Arslan Bizans'la anlaşarak Çaka Bey meselesini hallettikten sonra Malatya önlerine geldi. Şehir, Rum Ortodoks dinine girmiş bulunan Ermeni Gabriel'in elinde idi. Gabriel Melikşah'tan da bir ferman alarak durumunu iyice sağlamlaştırmıştı. Malatya'da Danişmend Gümüştegin Ahmed Gazi'nin de gözü vardı. Kılıç Arslan daha önce davranarak şehri muhasara altına aldı (1095). Fakat şehrin surları çok kalın ve sağlam olduğu için düşürmek zordu. Şehrin Süryanî ve Ermeni halkı da Sultan'a teslim olmaktan yana idi. Kılıç Arslan bütün azmiyle şehri düşürmek için çalıştığı bir sırada büyük bir talihsizlik eseri olarak Haçlılar'ın İznik'e geldiklerini haber aldı. Bunun üzerine muhasarayı kaldırarak acele İznik'e gitmek üzere yola çıktı.

Haçlılar ve I. Kılıçarslan

Haçlılar'ın Hazırlanması

Hıristiyanlar'ın, Müslümanlar'ın elinde bulunan Kudüs'ü kurtarmak için XI. yüzyılın sonlarından başlayarak XIII. yüzyılın sonlarına kadar devam eden seferlerine "Haçlı Seferleri" denir. Çünkü bu seferlere katılanlar kıyafetlerinin ön ve arka taraflarına haç işareti koyuyorlardı.

---

[376] Turan, s. 98.
[377] Sevim, **Anadolunun Fethi**, s. 99; Y. Küçükdağ, C. Arabacı, **Selçuklular ve Konya**, Konya, 1994, s. 78.

Sekiz haçlı seferi tertib edilmiştir. Bunlardan birinci ve dördüncü seferlere krallar katılmamış, fakat diğerlerini krallar yönetmişlerdir. Bu seferlerin en önemlileri Birinci ve Üçüncü haçlı seferleridir.

Hıristiyanların XI. yüzyılın sonlarından itibaren zaman zaman İslâm alemi üzerine dalgalar halinde gelmelerinin ve oluk gibi Müslüman kanı akıtmalarının ve ayrıca geçtikleri yerleri harabeye çevirmelerinin asıl sebebi Kudüs'ü kurtarmak gibi görünüyorsa da gerçekte bu seferlerin doğmasını, Türk ileri hareketi hazırlamıştır. Zira Bizans'ın Türkler'in eline geçmesi an meselesiydi. Bizans'ın düşmesi ise Türkler'in Avrupa'ya hakim olması demekti. Ne pahasına olursa olsun Türkler'in Rumeli'ne geçmesine mani olmak gerekiyordu. Hatta onları Anadolu'dan, Suriye ve Filistin'den çıkarmak lâzımdı.[378] İşte bu düşünce ile hareket eden İmparator Mikael yukarıda gördüğümüz gibi 1074 yılında Papa'ya baş vurarak gelecek yardımı karşılığında da kiliselerin birleştirileceğine söz vermişti. Gerçi o sırada bir yardım gelmemişse de Papa VII. Gregoire'nin giriştiği tahrikler Avrupa'da bir haçlı havası uyandırmış, cehalet ve dinî taassup içinde bulunan Avrupalılar'ı Türkler'e karşı hazırlamıştı.[379]

Böylece, Türk tehlikesi ile başlayan kımıldama, daha sonra dinî bir hüviyet kazanarak Kudüs'ü kurtarmayı kendisine itici bir kuvvet olarak kabul etmiştir. Ayrıca yan sebep olarak ekonomik, sosyal, siyasal ve daha bir çok sebepler sayılabilir. Biz bunları kısaca şöyle sıralayabiliriz:

a. Hıristiyanlar'ın kutsal yerleri geri almak istemeleri: Hz. Ömer ve daha sonraki zamanlarda Harun Reşid, Hıristiyanlar'ın serbestçe Kudüs'ün ziyaretlerine izin vermişlerdi. XI. Yüzyıla kadar devam eden bu durum Fatimî-Abbasî ve Selçuklu-Fatımî arasındaki çekişmeler yüzünden biraz zorlaşmıştı. Bu durumdan faydalanmak isteyen mutaassıp papazlar Müslümanlar aleyhine bir çok yalanlar uydurarak Hıristiyanları kutsal yerleri almak için kışkırtmaya başladılar.

b. Cluny Tarîkatı'nın Çalışması: Bu tarîkatın tek gayesi Müslümanlarla savaşmaktı. Hıristiyanlar arasındaki savaşları ortadan kaldırmak için derebeyleri ve şovalyeleri, tek hedef olarak seçtiği Müslümanlar üzerine kışkırtıyordu. Şovalyeleri Hz. İsa (a.s.) askerliğine yazarak XI. yüzyılın ortalarından itibaren "Allah Barışı" uygulamaya muvaffak oldu.

c. Hıristiyanlar'ın vazgeçemedikleri taassupları: Hıristiyanlar cennete gidebilmek için mutlaka Kudüs'ün ziyaret edilmesine inanırlardı.

d. Doğu ülkelerinin zenginliği ve o zamanki Avrupa'nın yokluk ve sefalet içinde bulunması: İpek ve Baharat yollarının Türkler'in elinde bulunması, bütün altın ve değerli taşların doğuda toplanmasına sebep olmuştu. Halbuki Avrupa yokluk ve sefalet içinde bulunuyordu. Köylüler açlıktan kırılıyorlardı. Çapul ve yağma hırsıyle yanan bu insanlara Papa tarafından verilecek bir işaret yeterdi.

e. Senyör ve şovalyelerin serüven peşinde koşmaları: Çünkü Avrupa kadınları kahramanlık gösterenlere ilgi duyuyorlardı.

[378] Öztuna, s. 84.
[379] Turan, **Türkiye,** s. 99.

f. Bizans'ın Avrupalılar'ı Türkler aleyhine kışkırtmaları: Çaka Bey'in denizdeki faaliyetleri, Anadolu Selçukluları'nın boğazlara yaklaşmaları, 1071'den beri Emir Atsız'ın Kudüs'deki faaliyetleri, Bizans'ın ikaz etmesiyle birlikte Papa'nın dikkatini çekti.

Elbette sebeplerin hepsi bunlar değildir. Daha bir çok sebepler haçlı seferlerinin doğmasında rol oynamıştır.

Birinci Haçlı Seferi'nin Hazırlanması

Papa II. Urbain, krallar ve asılzadelerin yapılacak bir haçlı seferini destekleyeceklerine söz vermeleri üzerine İtalya'nın Plezans şehrinde bir konsül topladı. Burada Müslümanlar'a karşı yapılacak bir haçlı seferinin önemini ateşli ve ikna edici bir dille anlattı.[380] Papa II. Urbain ayrıca 27 Kasım 1095'de Fransa'nın Clermont şehrinde toplanan ikinci büyük dinî mecliste Hz. İsa (a.s.)'nın ayağının dokunduğu toprakların Müslümanların elinde olduğunu, burayı kurtarmak için yola çıkmanın mukaddes bir vazife teşkil ettiğini bildiren ateşli bir konuşma daha yaptı. Sözleri o kadar tesirli oldu ki, orada bulunanlar "Bunu Allah istiyor" diye bağrıştılar.

Papa'dan başka bu seferin hazırlanmasında Pierre L'ermit adlı bir keşişin de büyük gayretleri görüldü. Bu keşiş yalın ayak, bir eşek üzerinde sırtında bir cübbe ile Fransa ve Almanya'nın şehir ve kasabalarını ve hattâ köylerini dolaştı. Omuzunda bir de haç taşıyordu. Bu adam güya Kudüs'e yaptığı seyahatten ve oralarda Hıristiyanlara'a yapılan işkencelerden yalan yanlış bir takım hikâyeler anlatıyor ve halkı Haçlı seferine çağırıyordu.

Clermont Konsili'nden sonra Papa II. Urban, dokuz ay müddetle her tarafı dolaşarak haçlı seferi için ne lâzımsa yaptı.

Birinci Haçlı seferinde kralların hiç rolleri olmadığı gibi sefere de katılmamışlardır.

Birinci Haçlı seferi üç harekette gerçekleşmiştir:

a. İlk Gelenler.

b. Prens Orduları.

c. 1101 Orduları.

Şimdi sırasıyla bunları görelim:

İlk Gelenler

Bunlar asıl orduların öncüleridir.

Clermont'ta seferin 15 Ağustos 1096 tarihinde başlatılması kararlaştırılmıştı. Bunların buluşma yerleri de İstanbul idi. Daha asıl Haçlı ordusu hazırlanmadan, zengin doğu ülkelerini yağmalamak üzere huzursuzluğu artıran cahil ve mutaassıp halkın 50 bin kadarı Fransa'da Pierre L'ermit adındaki yoksul bir Fransız keşişinin etrafında

[380] Y. Boyunağa, **Genel Tarih**, Ankara, 1977, s. 15.

toplandı. Pierre L'ermit, küçük ve kısa bacaklı, koyu esmer renkli bir adamdı. Yüzü, üzerine bindiği ve halk tarafından hemen hemen kendisi kadar hürmet gören eşeğinin suratına şaşılacak kadar benziyordu. Yalın ayak olup, elbiseleri pislik içindeydi.[381] Bu sürü Almanya'ya geldiği zaman kendilerine 50 bin de Alman serserisi katıldı.[382] Bu güruh tam bir başı bozukluk içinde idiler. Keşiş Pierre'i takip eden haydutlar "akıl ve insanlıktan mahrum vahşi hayvan" gibiydiler.[383]

Gittikçe büyüyen bu sefiller ordusunun yollarda din farkı gözetmeksizin yaptıkları vahşetten irkilen zengin Bizans, onları şerlerinden kurtulmak için acele Yalova'da Anadolu topraklarına çıkardı. Selçuklu Sultanı Kılıç Arslan'ın doğuda bulunması sebebiyle büyük bir mukavemete rastlamadıkları için cesaretlenen Haçlılar, başkent İznik'i almak için hazırlandılar. Fakat Kulan Arslan, Türkmenleri toplayarak bu ilk gelen ne idüğü belirsiz ve intizamsız kalabalığı İzmit'e varmadan tamamına yakınını kılıçtan geçirdi. Burada 60 bin kişi öldürülmüştür. Ancak işe yarayanlar esir edilmiştir. Sadece küçük bir kısmı Bizans İmparatorluğu'nun tahsis ettiği gemilerle İstanbul'a kaçabilmişlerdir.[384]

Bu Haçlıları kolayca halleden Türkler, Franklar'ın savaş kabiliyetlerinin olmadığını zannederek diğer gelecek olanların da aynı âkibete uğrayacaklarını zannediyorlardı. Fakat bu düşüncelerinde yanılıyorlardı. Zira asıl büyük ve muntazam Haçlı ordusu kontların ve düklerin kumandasında şövalyelerden müteşekkil, arkadan geliyordu.

1096 yılının sonundan itibaren yavaş yavaş büyük feodaller de maiyetleri ile birlikte gelmeye başladılar. Bunlar Batı Avrupa şovalyelik müessesesinin en parlak mümessilleri idiler. Başlarında Loren dükü Godefroie de Bouillon, Toulouse kontu Raymond, Fransa kralının kardeşi Hugue de Vermandois, İngiltere kralının kardeşi Fatih William'ın oğlu Robert de la Normandie, Godefroie'nin kardeşi Baudouin ve Robert Guiskard'ın oğlu Bohemund gibi seçkin kişiler vardı.[385]

Avrupa'nın en asil senyörleri, en cesur şövalyeleri, dükleri ve kontları etrafında toplanan bu ordu Fransa'dan üç gurup halinde yola çıktı.

Birinci Grup Raymond idaresinde, İtalya'nın kuzeyinden hareketle Hırvatistan ve Bulgaristan'dan geçerek İstanbul'a varacaktı.

İkinci Grup Tancrede ile Bohemund idaresindeki İtalyan Normanları idi. Bunlar, Brindisi limanından gemilere bindirilerek Arnavutluk'a çıkarıldılar. Buradan İstanbul'a gideceklerdi.

Üçüncü Grup ise Godefroie de Bouillon idaresinde Flandr'dan hareket etti. Bunlar da Almanya üzerinden İstanbul'a doğru gideceklerdi.

Bu gruplar 1097 Mayısı'nda İstanbul önlerinde buluştular. Çoluk çocuk olarak mevcutları 600 bin kişi civarında idi.[386] Asıl ordunun baş kumandalığını Godefroie yapıyordu. Güya Bizans'ı kurtarmaya gelen Haçlıların yollarda yaptıkları vahşeti duyan

---

[381] Runciman, I., s. 89.
[382] Öztuna, II., s. 85.
[383] Bir Avrupalı'nın sözü, Turan, **Türkiye**, s. 99.
[384] Orstrogorsky, s. 335.
[385] Orstrogorsky, s. 336.
[386] Orstrogorsky, s. 336; Runciman, s. 130. Bu sayının 60-100 bin civarında olduğunu bilidirir.

İmparator Aleksios Komnenos bunlardan büyük bir korkuya kapıldı. Hemen Haçlı kumandanları ile bir antlaşma yaparak, onlardan vassallık yemini aldı. Bu antlaşmaya göre; İmparator'u alacakları bütün memleketlerin yüksek hakimi olarak tanıyacaklarına ve geri alınacak bütün ülkelerin evvelce imparatora ait olanları imparatorluk memurlarına teslim edeceklerine yemin ettiler. Ancak Anadolu'nun dışında fetih yapılırsa kendilerinde kalacaktı. Buna mukabil Bizans da onlara Anadolu'da yol gösterecek, yiyecek ve diğer ihtiyaçlarını karşılayacakdı.[387]

Bundan sonra muazzam para hediyelerine nâil olarak İmparator'un verdiği bir ziyafette ikram ve izzet gördüler. Törenden sonra Godefroie ve birlikleri Kadıköy'e geçirilerek İzmit yolundan Pelekanon denilen bir ordugâha kadar yollarına devam ettiler. Oradan da İznik önlerine geldiler. Bu gelenlerin ciddi ordular olduğunu anlayan Kulan Arslan, acele olarak ağabeyi Kılıç Arslan'ı yardıma çağırdı.

İznik önlerine gelen Haçlılar, burada çok şiddetli bir savunma ile karşılaştılar. Tam bu sırada Kılıç Arslan da yetişti. Şehir tamamen sarılmıştı. Sabahtan akşama kadar muhasarayı yarıp şehre girmek istediyse de bunu başaramadı. Haçlılar'ın zırh ve miğferleri Türk oklarını tesirsiz hale getiriyordu. Çok kanlı bir savaştan sonra Kılıç Arslan, Haçlılar'la baş edemeyeceğini anladı. Bu yüzden savaş taktiğini değiştirdi. Haçlıları çete savaşı ile yıpratarak yok etmeyi plânladı. İznik'tekileri hareketlerinde serbest bırakarak Anadolu içlerine çekildi.

Bunun üzerine Haçlı vahşetini bilen İznik'tekiler, başkentlerini daha medeni saydıkları Bizans'a teslim etmek üzere anlaştılar. İmparator, Türk asıllı Tadikos'u şehri teslim almaya memur etti. Böylece altı hafta dayanan İznik Bizans'ın eline geçti (26 Haziran 1097). Çaka Bey'in kızı olan Kılıç Arslan'ın karısı da esirler arasında idi.[388] Sultan'ın zevcesine büyük hürmet gösterdiler. Kılıç Arslan'ın hazinesini bizzat İmparator aldı. Bizans'ın Türkler'e karşı takibettiği bu yumuşak siyasetin sebebi Bizans halkının Katolik Lâtin sürülerinden nefret etmelerindendir.

İznik'in düşmesi Haçlı zaferi olarak Avrupa'da büyük bir sevince vesile oldu. İmparator'un kuvvetleri Haçlılar'ın meydana getirdiği karışıklıktan faydalanarak, İzmir, Efes, Sardes ve eski Lidya'nın diğer pek çok şehrini işgal ettiler. Böylelikle Bizans hakimiyeti Anadolu'nun batı kısmında yeniden kuruldu.

İznik'ten hareket eden Haçlılar iki kol halinde Anadolu'da ilerlemeye başladılar.

Eskişehir (Dorileon) Savaşı (30 Haziran 1097)

Anadolu'ya çekilen Kılıç Arslan, Türk emirlerine haberler salarak onları acele yardıma çağırdı. Danişmend Gazi ve Emir Hasan Bey derhal imdada koştular. [389] Kılıç Arslan'ın yanında ayrıca Buldacı, Karaca, Lâçin, Ömer ve Murad beyler gibi isim yapmış Selçuklu beyleri de yer almışlardı.

Aralarında Bohemund'un Normanları'nın da bulunduğu kol, Eskişehir'e doğru ekili

---

[387] Orstrogorsky, s. 336.
[388] Turan, **Türkiye**, s. 101.
[389] C. Alptekin, "Türkiye Selçukluları", **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, VIII., İstanbul, 1988, s. 226.

tarlaları ve arazileri tahrip ederek yürüyordu. Bu esnada Kılıç Arslan'ın müfrezelere ayırdığı kuvvetler, Haçlılar'a buldukları yerlerde vur kaç usulü ile taarruz ediyorlardı. Böyle bir durumu beklemeyen Haçlılar çok yıprandılar. Çünkü geçtikleri yollar, kuyular ve su bulunan yerler tamamen tahrip ediliyordu.

Nihayet Kılıç Arslan, tahmini 60 bin kişilik ordusu ile Haçlıları Eskişehir (Dorileon) önlerinde karşıladı (30 Haziran 1097). Çok şiddetli ve kanlı savaşlar başladı. İki ordu da yaz sıcağında kahramanca savaşıyor, oklar havada bulutları andırıyordu. Dağlar ve vadiler seslerden çınlıyordu. Atlar cesetlerden basacak yer bulamıyordu. Eğer kendilerine haberci gönderilen Godefroi ve Raymond kuvvetlerinden meydana gelen ikinci kol, kısa zamanda yetişmeseydi, Kılıç Arslan çarpışmayı kazanacaktı.[390] Ancak bu ikinci kol yetişince galebe Haçlılar'da kaldı. Kalabalık düşmanı yenmenin zorluğunu anlayan Kılıç Arslan tekrar çete muharebeleri ile yıpratmak için Anadolu içlerine çekildi.

Kılıç Arslan, Eskişehir meydan muharebesinde[391] büyük bir kahramanlık örneği vermiştir. Savaşta Türkler'in yiğitliğini gören bir Haçlı tarihçisi şöyle demiştir: "Türkler'in fetanet, kahramanlık ve savaş kabiliyetini kim tasvir edebilir? Eğer Türkler, Hıristiyan olsaydı, kudret ve cesarette savaş sanatında kimsenin onlara eşit olmayacağı şüphesizdir."[392]

Eskişehir'de Kılıç Arslan'ın muharebe meydanında bıraktığı altın, gümüş, çok miktarda at, deve, öküz, katır, koyun ve türlü eşya Haçlılar'ın eline geçti. Fakat esir verilmemiştir.

Eskişehir Savaşı'nın neticesinde Selçuklular, Marmara ve sahil şeridini kaybettiler. Boşalan yerler anlaşma gereğince Bizanslılar tarafından doldurulmuştur.

Türkmenler, Anadolu içlerinde hareket halinde olan Haçlılar'ı takibediyorlar ve buldukları ilk fırsatta da onları taciz etmeye çalışıyorlardı. Geçecekleri bütün yol boylarını ve Konya'yı boşaltarak onları yiyecek maddelerinden mahrum bırakıyorlardı. Açlık, yorgunluk ve yaz sıcağından perişan halde bulunan Haçlılar'a bir de ara sıra yapılan baskınlar Anadolu'yu cehenneme çeviriyordu.

Kılıç Arslan, Konya'dan ilerleyen Frank ordusuna son bir darbe vurmak maksadıyla Danişmend Gazi, Hasan Bey ve diğer komutanlarıyla birlikte kuvvetlerini Ereğli'de topladı. Haçlı ordusu Ereğli'de iki kola ayrıldı. Bir kol Gülek Boğazı'nı geçerek Kilikya'ya gidecekti. Diğer kol ise kuzeye yönelerek Kayseri istikametinde ilerlemeye başladı. Hasan Bey bu gelen Haçlılar'la çetin bir savaş daha verdi.

Konya Ereğlisi önlerinde vuku bulan savaşta da önemli bir netice alınamadı. Bunun üzerine Kılıç Arslan tekrar çekildi. Haçlılar yollarına devam ederek Çukurova'ya indiler. Burada Tarsus, Adana ve Misis şehirlerini ellerine geçirdiler.

---

[390] Gürün, s. 377.
[391] Savaş 4 Temmuz 1097'de sona ermiştir. Turan, Türkiye, s. 102.
[392] Boyunağa, s. 78.

Haçlılar'ın Anadolu Dışındaki Hareketleri ve Buralarda Kurdukları Devletler

Godefroi'nun kardeşi olan Baudouin, önce Tarsus'u zaptetti. Sonra Urfa Ermenileri'nin daveti üzerine Urfa'ya girdi (Şubat 1098). Bu arada asıl kuvvetler 21 Ekim 1097 günü Antakya önlerine geldiler.

Haçlılar Antakya'yı kuşattıkları zaman sayılar 300 bine kadar düşmüştü. Süleyman Şah'ın ölümü üzerine Antakya Büyük Selçuklu Sultanlığı'na bağlanarak komutanlığına da Yağısıyan getirilmişti. Haçlı muhasarası yedi ay sürdü. Sultan Berkyaruk, Antakya'yı kurtarmak için Musul valisi Kerboğa'yı imdada gönderdi. Düşmanı arkadan kuşatan Kerboğa tam başarıya ulaşmak üzere iken, müşkül durumda olan Haçlı papazları sahte bir mucize uydurdular. Güya Marsilyalı Papaz Pierre Bartelemy, Hz. İsa'nın göğsüne saplanan mızrağı bulmuştu. Bu mucizeye inanan Haçlılar, büyük bir cesarete geldiler. Gerçekte en büyük hatayı Kerboğa Bey yaptı. Çünkü Haçlılar'ı arkadan kuşattığında onlar iki ateş arasında kalmışlardı. Böyle kritik bir zamanda onlara hemen taarruz edilmesi gerekirken, bu durumu kahramanlığına yakıştıramayıp meydan muharebesi yapmalarına fırsat verdi. Bu sırada Firuz adında Müslüman olmuş bir Ermeni de ihanet ederek gizli yolu Haçlılar'a gösterince durum tamamen Müslümanlar aleyhine döndü. Nihayet ihmal ve ihanet sonucu olarak Haçlılar Antakya'ya girmeyi başardılar. Akşam olurken Antakya'da canlı hiç bir Türk kalmamış bulunuyordu.[393]

Haçlılar yola çıkışlarından üç yıl sonra Kudüs'e gelebildiler. Buraya geldiklerinde sayıları 40 bine düşmüştü. Bu sırada Kudüs, Fatımîler'in elinde bulunuyordu. Netice olarak Kudüs şehri de 15 Temmuz 1099 günü genel bir saldırı ile düşürüldü. Daha Ren Nehri boyunca 10 bin Yahudi'yi kılıçtan geçiren Haçlılar, Kudüs'e girince ırk ve din ayırımı yapmadan, çocuk, kadın ve yaşlı demeden giriştikleri katliamda, 70 bin insanı boğazladılar. Camilere sığınan kadın ve çocukları misli görülmemiş bir vahşetle katlettiler. Her taraf kan ve cesetle doldu. Bu durum bütün Batı kaynaklarında bu gün de utançla hatırlanmaktadır.[394]

22 Temmuz 1099 günü Godefroie de Bouillon "Mukaddes Mezar'ın koruyucusu" ünvanı ile şehrin başına geçirildi. Böylece 467 yıldan beri Müslümanların elinde bulunan Kudüs, Katolik bir Lâtin krallığının merkezi oldu.

Bu Haçlı seferinin sonucunda Anadolu Selçuklu Devleti büyük bir sarsıntı geçirip zaafa uğradı. İznik elden çıktı. Burası Orhan Gazi'nin fethine kadar Bizans'ta kalacaktır. Marmara ve sahil şeritleri ile Çaka Bey'in İzmir Beyliği yeniden Bizans'ın eline geçti. Çukurova'nın şehirlerinde ve ovalarında yerleşen Türkler buradan çekilince, Toroslara sığınan Ermeniler yavaş yavaş düzlüğe inerek krallıklar kurmuşlardır. Bu arada Haçlılar aşağıdaki krallıkları kurmayı da başarmışlardır:[395]

Kudüs Krallığı (1099-1187): Godefroie de Bouillon kurmuş, Eyyubîler yıkmışlardır.

Urfa Kontluğu (1098-1146): Baudouin kurmuş, Zengîler yıkmışlardır.

Antakya Prensliği (1098-1268): Bohemund kurmuş, Memlûkler yıkmışlardır.

Trablus Kontluğu (1102-1288): Saint Guilles kurmuş, Memlûkler yıkmışlardır.

---

[393] Runciman, s. 180.
[394] Runciman, s. 221.
[395] Öztuna, II., s. 86.

1101 Haçlı Seferleri

Haçlılar'ın İmha Edilmesi ve I.Kılıçarslan'ın Doğu Fetihleri

İznik'in Bizans'a bırakılması ve bu bölgeden Türkler'in atılması üzerine Sultan Kılıç Arslan Konya'yı başkent yaptı (1098). Bir Hıristiyan tarihçinin ifade ettiği gibi hep doğuya doğru ilerleyen Haçlılar, her tarafı tahrip edip harabeye çevirdiler. Bu arada Konya da müthiş bir yağma ve tahribe uğradı. Asil duygulu, cengâver ve yurt sever Konyalılar, Haçlılar'ın susuz ve yakıcı ovayı geçerek şehirlerine girmek üzere olduklarını anlayınca, kadınları, çocukları ve bütün servetleri ile beraber batıdaki dağlara çekilerek şehri boşalttılar. Büyük ümitlerle Konya'ya giren Haçlılar, burada müthiş bir kıtlıkla karşılaştılar. Hınçlarını tahrip etmekten çıkararak şehri harabeye döndürdüler.[396] İşte bu yüzden Kılıç Arslan, Haçlılar'ın açtıkları yaraları tedaviye girişerek şehrin imarı ile uğraştı. Fakat devletin otoritesi büyük ölçüde sarsılmış olduğundan Danişmendliler, Saltuklular ve Mengüçlüler müstakil olarak hareket etmeye başlamışlardı.

Kılıç Arslan bozulan devlet otoritesini yeniden sağlamaya ve Haçlı tahribatını düzeltmeye çalışırken bu sefer yeni bir Haçlı seferinin daha ortaya çıktığı duyuldu. Daha yukarıda da gördüğümüz gibi bu seferin çıkmasında önemi rolü Gümüştegin Ahmed Gazi[397] oynadı. Şöyle ki, Ahmed Gazi, Gabriel'in elinde bulunan Malatya'yı almak için kuşatınca Gabriel damadı Antakya Prensi Bohemund'u yardıma çağırdı. Ahmed Gazi bu prensi pusuya düşürerek esir aldı.[398] Bir sene sonra da Malatya teslim oldu. Bohemund "En büyük İslâm düşmanı" olarak nam salmıştı. Bohemund'un esir olduğunun duyulması üzerine derhal Avrupa'da iki ordu hazırlanarak kurtarmak üzere sefere çıktı. Raymond ve Saint Guilles idaresindeki bu orduların sayısı 400 bine ulaşıyordu.[399] Yine etraflarını kan ve dehşete vererek Anadolu'da ilerlemeye başladılar.

Bu haçlı tehlikesi karşısında da Danişmendliler'le Kılıç Arslan birlikte hareket ettiler.[400]

Saint Guilles komutasındaki 100 bin kişilik Haçlı ordusu İznik yakınlarında ilerlerken tamamen imha edildiler.

İkinci kol ise Toulouse kontu Raymond idaresinde idi. 300 bin civarında olan bu kalabalık Haçlı ordusu arkadan geliyordu. Yaz başlarında İzmit'e oradan da Eskişehir'e ulaştılar. Burada tekrar iki kola ayrıldılar. Bunlardan biri Niksar'da esir bulunan Bohemund'u kurtarmak üzere Ankara-Çankırı istikametinde ilerledi. Bunlar yol boyunca Bohemund'u nasıl kurtaracaklarını değil Bağdad'ı nasıl yakacaklarını da münakaşa ediyorlardı. Yine önlerinde İncil ve haçları tutan papazlar yürüyorlardı.

Haçlılar, Ankara'yı ele geçirerek burada bulunan Türkleri boğazladılar. Sonra yapılan anlaşma gereğince Ankara'yı Bizans'a teslim ederek Çankırı'ya geldiler. Fakat burada sert bir müdafaa ile karşılaştılar. Burada daha fazla eğlenmek istemeyen Haçlılar, Kastamonu'ya doğru çekildiler. Türk kuvvetleri de onları takibediyorlardı. Türkler yollarda Haçlılara pusu ve baskınlar tertibederek, aç ve susuz bırakarak perişan

[396] Konyalı, s. 48.
[397] Runciman., s. II., s. 18 Danişmend Ahmed yerine oğlu Melik Gazi'den bahseder.
[398] Boyunağa - B. Şen, s. 38.
[399] Boyunağa - Şen, s. 38.
[400] Runciman, II., s. 18.

ediyorlardı. Sağa sola yiyecek ve içecek bulmak için ayrılan Haçlılar, derhal imha ediliyorlardı.

Haçlılar bütün bu zorluklara rağmen, Amasya'ya vararak şehri kuşatmaya muvaffak oldular. Fakat Danişmend Ahmed Gazi ile birlikte hareket eden Kılıç Arslan, Haçlılar'ı burada tamamıyla imha etti (1101).[401] Haçlılardan çok azı Sinop'a varabilmek için kaçtılarsa da bunlar, Bafra civarında Emir Belek Gazi tarafından ortadan kaldırılmışlardır.

Diğer kol ise Prens orduları gibi Akşehir-Konya-Ereğli yolunu takibediyordu. Kılıç Arslan bu orduyu da Eskişehir, Akşehir ve Konya bölgelerinde büyük kayıplara uğrattıktan sonra kalanları da Ereğli'de tamamıyla kılıçtan geçirmiştir.

Avrupalı tarihçiler, bu 1101 Haçlı Seferleri'nden ya hiç bahsetmemişler veya ehemmiyetsiz bir sefer gibi göstermişlerdir. Ancak kuvvet bakımından önceki Haçlı seferlerinden sonra en büyük olanı budur. 1101 Haçlı ordularının yok edilmesiyle öncekilerin intikamı alınmış ve sarsılan devlet otoritesi yeniden sağlanmıştır. Böylece Sultan Kılıç Arslan, Anadolu yollarında verdiği amansız mücadele ile yarım milyon Haçlı'ya Anadolu topraklarına gömmüştür.

I. Kılıç Arslan'ın Gümüştegin Ahmed Gazi ile Bozuşması

Haçlı seferlerinin tehlikeli olmaya başlaması üzerine İmparator Aleksios Komnenos, Kılıç Arslan ile bir anlaşma yaptı. Kılıç Arslan da Malatya'nın Danişmendiler'in eline geçmesine içerliyor ve bu yüzden doğuya gitmek istiyordu. Bizans'la yapılan antlaşma gereğince, Marmara sahilleri, İzmir bölgesi ve Antalya havalisi, halen işgal altında tutan Bizans'a bırakılıyor, diğer yerler ise Selçuklular'da kalıyordu.[402]

Bu anlaşmadan sonra Kılıç Arslan Doğuya hareket etti. Çünkü Malatya'yı almak üzere iken Haçlılar'ın gelmesi üzerine buradan ayrılmış, bilahare Malatya Danişmendliler'in eline geçmişti. Üstelik Danişmend Ahmed Gazi, Niksar'da esir olarak tuttuğu Bohemund'u 100 bin dinar fidye karşılığında salmış ve Kılıç Arslan'ın istediği fidyenin yarısını da göndermemişti. Bohemund büyük bir İslâm ve Müslüman düşmanı idi. Bir Haçlı Kroniki, Türkler'in Bohemund'a "Hıristiyanlar'ın küçük tanrısı" ismini verdiklerini haber veriyor.[403]

Nihayet Danişmend Ahmed Gazi ile Maraş civarında 1103 Ağustos ayında karşılaşan Kılıç Arslan, Danişmendiler'i büyük bir bozguna uğrattı. Arkasından da şehre girdi. Bu arada Elbistan Ermenileri'nin daveti üzerine burayı da Haçlılar'dan fethetti.[404]

Kılıç Arslan karşısında bozguna uğrayan Danişmend Gazi'nin nüfuz ve kudreti sarsıldı. Bu hadiseden iki yıl sonra da öldü (1105). Bunun üzerine Kılıç Arslan Malatya'yı kuşatarak uzun zamandan beri göz koyduğu şehri ele geçirdi (1105).[405]

---

[401] Runciman, II., s. 20.
[402] Turan, Türkiye, s. 105-106.
[403] Turan, s. 144.
[404] Turan, s. 145.
[405] Uluçay, s. 191, Danişmend Gazi'nin ölümünü 1104, Kılıç Arslan'ın Malatya'yı almasını ise 1106 olarak verir.

Diğer taraftan Kılıç Arslan'ın müttefiki bulunan İmparator da Antalya sahillerinden Kilikya'ya, Haçlılar üzerine bir ordu göndererek Tarsus, Adana ve Misis şehirlerini ele geçirmiş ve Haçlıları buradan çıkarmıştı.

I. Kılıç Arslan'ın Ölümü (14 Haziran 1107)

Kılıç Arslan, Danişmend Gazi'nin ölümü üzerine Harran'ı topraklarına kattı. Daha sonra Suriye Selçukluları'na ait olan Meyyafarikıyn ve Amid bölgesini de itaatine aldı. Malatya fethinden sonra Kılıç Arslan'ın Doğuda yayılma siyaseti Büyük Selçuklular'ın aleyhine bir durum meydana getirdiğinden Arslan Yabgu oğulları ile Mikâil oğulları arasındaki ailevî rekabet ve mücadele yeni bir safhaya girdi.

Kılıç Arslan'ın Doğudaki bu dinamik hareketi, o bölgede yaşayan Türkler arasında sevinçle karşılanıyordu. Çünkü bu bölgede Haçlılar emniyet diye bir şey bırakmamışlardı. Burada bazı topraklar Büyük Selçuklular'a ait bulunuyorsa da taht kavgalarından dolayı bir müdahalede bulunamamışlardı.

Kılıç Arslan da Berkyaruk ve Mehmed Tapar arasındaki kavgalardan istifade ederek, Doğu Anadolu'daki Büyük Selçuklular'a bağlı bulunan feodal Türk beyliklerini almayı düşünüyordu. Bu yüzden bazı emirlerin kendisine katılmasını hoş karşıladı. Bunların başında Musul emîri Çökermiş bulunuyordu.

Durumu dikkatle takibeden Mehmet Tapar, Çökermiş'in yerine Musul emîrliğine Çavlı'yı tayin etti. Çavlı, Çökermiş'in üzerine yürüyerek onu öldürdü. Bunun üzerine Musul ileri gelenleri Çökermiş'in küçük yaştaki oğlu Zengi'ye itaat ettiler. Bu arada Zengi'nin adamları Kılıç Arslan'a haber göndererek onu Musul'a davet ettiler. Buna sevinen Kılıç Arslan Malatya'dan hareket ederek 22 Mart 1107 tarihinde Musul'a girdi. Çavlı Halep'e kaçtı. Çavlı burada yeni kuvvetler toplayarak tekrar Kılıç Arslan'ın üzerine yürüdü. Kılıç Arslan da Habur nehri kıyısına gelmişti. Burada bir kere daha iki Türk ordusu savaşa başladı. Savaş esnasında bir kısım beyler Çavlı tarafına geçtiler. Bu durum Kılıç Arslan tarafındaki muvazeneyi bozdu. Zamanla Kılıç Arslan'ın bütün kuvvetleri dağılmaya başladı. Buna rağmen Kılıç Arslan tek başına savaşa devam etti. Kahramanca savaşan Sultan, bizzat Çavlı üzerine hamle ederek gömleğini kesip atından yere düşürmesine rağmen, savaşın kaderini değiştiremedi. Ordusunun tamamen bozguna uğraması üzerine, ok yağmuru altında atını Habur nehrine sürdü. Fakat atının ve zırhının ağırlığı yüzünden nehirde boğuldu (14 Haziran 1107 Perşembe). Daha sonra kıyıya vuran cesedi Meyyafarikıyn (Silvan)'e defnedilmiştir. Meyyafarikıyn valisi bulunan atabeyi Humartegin de üzerine "Kubbetü's-Sultan" adını alan bir türbe yaptırmıştır.[406]

Çavlı bu zaferinden sonra Musul üzerine yürüyerek şehre girdi. Kılıç Arslan'ın karısı ve oğlu Tuğrul Arslan Malatya'ya çekildiler. Çavlı, Kılıç Arslan'ın diğer oğlu Şehinşah (Melikşah)'ı yakalayarak Mehmed Tapar'a gönderdi.

[406] Turan, s. 109.

I. Kılıç Arslan'ın Şahsiyeti

Kılıç Arslan, Haçlı muharriri Guillaume de Tyr'ın dediği gibi çok cesur, bilge, devlet işlerinde mahir ve tecrübeli bir hükümdar idi.[407] İnsan gücünün çok üzerinde çalışan Kılıç Arslan, en zor şartlarda bile şaşırmamıştır. Eskişehir'de yarım milyon Haçlıyı bir arada görünce dehşet içinde kalan kumandanlarına; "Gördüğünüz gibi göz alabildiğine dağlar, tepeler, ovalar, vâdiler düşman sürüleriyle dolmuş. Fakat ordumuzu bu sürünün elinden kurtaracağız. Sözlerimi iyi dinler ve bana inanırsanız yurdumuzu da kurtarırız." diyerek iradesinin ne kadar sağlam olduğunu ve vatan şuurunu göstermiştir.

Anadolu'da Bizans ve Haçlılara karşı uzun bir cihat devresi yaşadığı ve bir İslâm ve Hıristiyanlık mücadelesi içinde bulunduğu halde bile tebaası bulunan Hıristiyanlarca âdaletten ayrılmamıştır. Ermeni tarihçi Mathieu, Kılıç Arslan'ın ölümünün Hıristiyanlar için de bir yas olduğunu yazar.

Kılıç Arslan İznik'te tahta çıktığı zaman, Anadolu bir takım feodal beylerin elinde parçalanmış bir vaziyetteydi. Tam onları birleştirmeye çalışırken ortaya çıkan Haçlı seferleri büyük bir buhranın başlamasına yol açtı. Bununla beraber Kılıç Arslan yine de memleketini doğu da Musul'a kadar genişletmeyi başarmıştır.

Kılıç Arslan en zor şartlarda bile Anadolu Türklüğünü korumayı başarmıştır. Bu sebeple adı ne zaman anılsa, Haçlılar karşısında destanlaşan kahramanlığı akla gelir. Adı hürmetle ve saygıyla anılan bir Türk büyüğü olarak gönüllerimizde en seçkin yerini almıştır.

Kılıç Arslan'ın ölümünde geride Şahinşah, Mesud, Arap ve Tuğrul Arslan adında dört oğlu kalmıştır. Fakat Süryani Mikhael Gök Arslan[408] adlı diğer bir oğlundan daha bahsetmektedir.

Emir Çavlı, Kılıç Arslan'ın oğlu Şahinşah (Melikşah)'ı büyük sultan Mehmed Tapar'a gönderince Anadolu tahtı ikinci defa boş kaldı. Bir taraftan kudretli Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos, Haçlılardan sonra daha da kuvvetlenerek Akdeniz, Ege Denizi ve Karadeniz sahillerini Türklerden kurtarmaya çalışırken, Danişmend Beyliği de Selçukluları ikinci plâna düşürmüştü.

Bu boşluktan istifade eden Bizanslılar, her taraftan taarruza geçerek Türkleri Anadolu'dan atmak için büyük bir gayrete geldiler. Buralarda yaşayan Türkler, büyük topluluklar halinde İç Anadolu'ya doğru göçe başladılar. Bizanslılar kadın ve çocukları ile göç eden Türklere taarruzlar yaparak misli görülmemiş zulüm ve vahşetlere giriştiler. Hattâ yapılan insanlık dışı katliama dayanamayan çağdaş Bizans tarihçisi Anna Komnena; "Türklere karşı o kadar zalim davrandılar ki, beşikteki çocukları bile kaynar kazanlara attılar." diyerek vahşetin tadını çıkardıklarını söyler.[409] Ölümden kurtulabilen Türkler, siyah elbiseler giyerek soydaşlarının oturdukları yerlere varıp ağlaştılar ve Bizanslılardan öçlerinin alınmasını rica ettiler. Velhasıl Anadolu Türk halkı kan ağlamaya başladı. Bu durum karşısında Kılıç Arslan'ın komutanlarından olup, Haçlı seferlerindeki kahramanlığı dolayısıyla adı veli mertebesine çıkan Kayseri beyi Hasan Bey, 24 bin kişilik ordusu ile Bizanslılarla mücadeleye başladı.

---

[407] Öztuna, II., s. 89.
[408] 1173 yılında Gök Arslan Göksun Beyi idi. Çay, s. 45.
[409] Uluçay, s. 193; Turan, **Türkiye**, s. 150.

ŞAHİNŞAH (Melikşah) (1110-1116)

Kılıç Arslan'ın ölümü üzerine annesiyle Malatya'ya çekilen Tuğrul Arslan burada saltanatını kurdu. Diğer Türk beyleri Haçlılarla mücadelelerini aralıksız sürdürüyorlar, bu arada Hasan Bey de Bizans'a karşı intikam savaşlarına başlamış bulunuyordu.

Anadolu'nun düşmanlara karşı zor günler yaşadığını ve buranın başsız kaldığını gören Sultan Mehmed Tapar, yanında bulunan Şahinşah'ı Malatya'ya göndererek Sultan ilân ettirirken Tuğrul Arslan'ı da tahtından indirtti. Şahinşah daha sonra kardeşi Mesud'u yakalayıp hapsetti ve Konya tahtını ele geçirdi (1110).[410]

Şahinşah'ın tahta geçtiği sırada Türkler'in Anadolu içlerine doğru göçleri devam ediyordu. Bu arada Ermeniler de bazı başarısız hareketlerde bulunuyorlardı. Fakat Haçlı prenslikleri Maraş ve Ceyhan bölgelerini zapt ettiler.

Şahinşah Anadolu Selçukluları'nın üçüncü hükümdarıdır. Ancak bilinmeyen bir sebeple, Türkmenlerin göğe yükselen feryatlarını dindirmeye çalışan Hasan Bey'i bertaraf etmiştir.[411] Niğde taraflarında bir dağa ismi verilen bu kahramanın öldürülmesi Anadolu halkı arasında iyi karşılanmamıştır.

Şahinşah duruma hakim olur olmaz batıda taarruz halinde bulunan Bizans üzerine bir ordu sevk etti. Fakat Bizans'ın Alaşehir valisi Konstantin Gabras onları mağlup etti. Şahinşah İmparatordan sulh istedi. Bunun üzerine şartları günümüze ulaşmayan sulh yapıldı. Ne var ki Bizanslılardan intikam almaya kararlı olan Türkler, 1113 yılında ilerleyerek İznik havalisine kadar istilâda bulundular. Emir Monoluğ ve Emir Muhammed kumandasında bulunan Türkler, Bursa, Ulubat bölgesi ve sahillerinde Bizans'ın mukavemetini kırarak Çanakkale Boğazı'na doğru yürüdüler.

Şahinşah'ın Ölümü

Şahinşah, Bizans'a karşı mücadelesine devam ederken kardeşi Mesud da Danişmend hükümdarı Melik Gazi'nin yardımı ile saltanat mücadelesine başladı. Şahinşah iki düşman arasında kalınca Bizans'la anlaşmak zorunda kaldı. Bu durum Bizans'ın işine geliyordu. Çünkü Danişmendiler'in desteklediği Mesud'un kuvvetlenmesi başına yeni işler açabilirdi. Bu yüzden Şahinşah'ı destekleyerek Türkleri Anadolu'da zayıf düşürmeye çalıştı. Şahinşah 1116'da Bizans'la anlaşma yaptıktan sonra adamlarını göndererek Mesud'un durumunu öğrenmelerini istedi. Bu sırada kendisi de İmparatorun yanında idi. Adamları Mesud'un kuvvetleri ile karşılaşınca onun tarafına geçtiler. Böylece hıyanete uğrayan Şahinşah, ihtiyatsız bir şekilde yürürken Mesud'un ordusu ile karşılaşıp tekrar İmparatorun yanına dönmek istediyse de Akşehir yakınında yakalanarak gözlerine mil çekildi. Daha sonra da Mesud'un emriyle Erikmez adlı valisi tarafından kendi yayının kirişiyle boğduruldu.

---

[410] Şahinşah bir rivayete göre kaçarak Sultan olmuştur. Tahta geçiş tarihleri de 1109, 1108 olarak da gösterilir. Ancak Turan, s. 154, 1110 tarihinin İslâm kaynaklarına denk düştüğünü bildirir.

[411] Hasan Bey, Kulan Arslan'ın oğlu, yani Şahinşah'ın yeğeni idi. Turan, **Türkiye**, s. 154.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin İkinci Defa Toparlanması

SULTAN I. MESUT ve Zamanı (1116-1155)

Sultan I. Mesud tahta oturduğu zaman sadece Konya ve çevresine hükmedebiliyordu. Kayınpederi Melik Gazi'nin yardımı ile tahta çıktığı için devleti, Danişmendliler'in himayesine girmiş durumdaydı. Tahta çıkar çıkmaz babasının izinde yürüyerek Selçukluları lâyık oldukları yere yükseltmek için büyük bir azimle çalışmaya başladı.

Sultan Mesud'un tahta çıkışından iki sene sonra Aleksios Komnenos öldü ve yerine oğlu Yuannis Komnenos (1118-1143) geçti. Bu yüzden aralarındaki sulh bozulmuş olduğundan savaşlar tekrar başladı. Yuannis Denizli ve Uluborlu'yu eline geçirdi. Fakat Peçenekler'in Balkanlar'da, Makedonya ve Trakya'da akınlarda bulunmaları üzerine merkeze dönmeye mecbur kaldı.

Anadolu beyliklerinden Mengücekler ve Saltuklular zaten müstakil hareket ediyorlardı. Sultan Mesud bütün bu güçlükleri yenerek Anadolu'da bozulan birliği yeniden kuracaktı. Fakat bunu sağlamak oldukça zor görünüyordu. Zira diğer kardeşi Arap da Ankara ve Kastamonu tarafına kaçarak saltanat peşine düşmüştü.

Melik Gazi, damadı Mesud'u tahta çıkardıktan sonra Selçukluları da nüfuzuna alarak müşterek bir siyaset gütmeye başladı. Tuğrul Arslan'ın annesiyle evlenen kahraman Belek Gazi'nin ölümü üzerine, Malatya'yı ele geçirdi (1124). Böylece Kılıç Arslan'ın Danişmendliler'den aldığı Malatya tekrar Danişmendliler'in eline geçmiş oldu. Mesud ister istemez bu duruma razı oldu.

Arap, Malatya'nın terk edilmesini bahane ederek 30 bin askeri ile Mesud'un üzerine yürüdü (1126). Melik Gazi bu sırada Artuklular ile meşgul idi. Yalnız kalan Mesud Arap karşısında tutunamayınca Bizans İmparatoru'nun yanına gitti. Yuannis Komnenos'tan aldığı bazı yardımlarla dönerek Melik Gazi ile birleşti. Müttefikler karşısında başarısızlığa uğrayan Arap Kilikya Ermeni prensi Thoros'a sığındı. Ermenilerden destek gören Arap, daha bazı hareketlerde bulunmuşsa da bir netice alamayarak sonunda Bizans'a sığınmak zorunda kalmıştır.

Bu arada kardeş kavgalarından faydalanan Yuannis Komnenos da fırsatı değerlendirerek Kastamonu'yu eline geçirmişti.

Sultan I. Mesud'un Bizans'a Karşı Zaferleri

1129 yılında Ermeni Prensi Thoros'un ölümünden faydalanan Haçlılar, Bohemund komutasında Çukurova'ya doğru ilerlediler. Melik Gazi bunları Aynzarba'da karşıladı. Haçlılar büyük zayiat verdiler. Bohemund da ölenler arasındaydı. Melik Gazi 1131 yılında Kilikya'ya girerek burada bir çok kaleyi fethetti ve Thoros'un yerine geçen oğlu Leon'u yıllık vergiye bağladı. Sonra Urfa üzerine yürüdüyse de burayı alamadı.

Emir Gazi'nin Bizans tahtı üzerinde hak iddia eden İsakios'u desteklemesi Yuannis'le arasını açmıştı. Mesud'un yukarı Menderes bölgesine sefer yapmasından faydalanan Yuannis de Kastamonu şehrini aldı (1132), etrafını da yağmalayıp geri döndü. Bu oldu bittiye kızan Melik Gazi hızla kuzeye hareket ederek Kastamonu'yu kurtardı (1133).[412]

Melik (Emir) Gazi 1134 yılında öldü. Yerine oğlu Mehmed geçti. Melik Gazi'nin Mehmed'den başka Yağıbasan, Aynuddevle ve Yağan adlarında üç oğlu daha vardı. Mehmed tahta geçer geçmez Bizans saldırısıyla karşılaştı. Mesud da Yuannis'in yanında yer almıştı. Fakat Mesud daha sonra Mehmed'in yaptığı ittifak teklifini kabul ederek onunla birleşti. Böylece İmparatorun zaptetmiş olduğu yerler yeniden Türkler tarafından ele geçirildi.

Melik Mehmed 1136 ve 1137 yıllarını kardeşleri Yağan ve Aynuddevle ile mücadele ederek onları saf dışı etmekle geçirdi. 1138 yılında ise Kilikya'da Feke ve Keban kalelerini ele geçirip Menderes vadisinde ilerledi. Bunun üzerine Yuannis de 1140 yılında Niksar'ı kuşattı. Müttefik kuvvetler karşısında İmparator geri çekilmek zorunda kaldı.[413]

Sultan Mesud Bizanslıların bu başarısız çekilişinden faydalanarak Uluborlu'yu kuşattı. Türk kuvvetleri buradan Antalya'ya kadar ilerlediler. Bu durum İmparatoru yeniden sefere çıkmaya mecbur bıraktı (1142). Ancak Antalya'dan Kilikya'ya varan İmparator Yuannis, sefer anında öldü (1143).[414] Böylece Bizans, hareketinde başarıya ulaşamadı.

Sultan I. Mesud'un Tekrar Siyasi Üstünlüğü Kazanması

Yukarıda da belirtildiği gibi, Kılıç Arslan'ın ölümü ile başlayan bunalım ve otorite boşluğu sırasında Danişmendoğulları Anadolu'nun en sözü geçen devleti haline gelmişlerdi. Sultan Mesud, hükümdarlığı onların sayesinde ele geçirdiği için ses çıkarmıyor, ancak fırsat aramaktan da geri kalmıyordu. Melik Mehmed ile de ittifakı devam ettirdi.

Melik Mehmed 1143 yılında öldü. Bu durum taht kavgalarının başlamasına sebep oldu. Danişmendliler'in düştüğü bu durumdan istifade etmek isteyen Mesud, Anadolu hakimiyetine tekrar sahip olabilmek için Yağıbasan'ın elinde bulunan Sivas ve Yukarı Ceyhan bölgelerini ele geçirerek Yağıbasan'ı da ağır bir şekilde yenilgiye uğrattı. Buradan hareket ederek Malatya şehrini kuşattı (17 Haziran 1143).[415] Fakat ciddi bir saldırıda bulunmadı. Üç aylık bir kuşatmadan sonra şehri düşüremediği için buradan ayrıldı. Malatya halkı rahat bir nefes aldı. 1143'de Sultan Mesud, Aynuddevle'ye ait Ceyhan ve Elbistan bölgelerini ele geçirdikten sonra, oğlu Kılıç Arslan'ı buraya melik tayin ederek geri döndü.

[412] Gürün, s. 347.
[413] Gürün, s. 347.
[414] Turan, **Türkiye**, s. 177.
[415] Turan, s. 179.

Sultan I. Mesud'un Konya Zaferi (1146)

Sultan Mesud'un Malatya muhasarasını kaldırmasının bir diğer sebebi de, Bizans ordusunun Kilikya dönüşünde kendi hudutlarını aşması ile ilgiliydi. Hakikaten Yuannis'in 1143 yılının Nisan ayında Kilikya'da ölümü üzerine yerine geçen oğlu Manuel Komnenos (1143-1180), tahtı korumak endişesiyle süratle İstanbul'a dönerken Sultandan izin almadan topraklarından geçmişti.

Mesud, ertesi sene ikinci defa Malatya'yı kuşattı, fakat İmparator Manuel'in büyük bir ordu ile Selçuklu ülkesine hareketini öğrenince tekrar kuşatmayı kaldırmaya mecbur kaldı (1144 Ağustos'u). İmparator, Türkler'in Karahisar ve Akşehir geçitlerinde kurdukları pusuları aşarak Konya'ya doğru ilerlemeye başladı. Nihayet Manuel Komnenos Selçuklular ile ilk ciddi savaşını Akşehir'de yaptı. Manuel ökçesinden yaralandı ise de Selçuklu ordusu üstün Bizans kuvvetleri karşısında barınamadı. Bizans kuvvetleri Akşehir'e girerek yakıp yıktı ve orada bulunan Rum esirlerini kurtarıp Türk ordusunu takiple Konya'ya doğru hareket etti (1146).

İmparatorun Konya üzerine hareket ettiğini öğrenen Sultan Mesud, doğudaki meşguliyetinden vazgeçerek, kuvvetlerini Aksaray'da toplayıp Konya civarında bir meydan savaşına hazırlandı. Bizans ordusunun üstün oluşu Mesud'u korkutmadı. Sultan ordusunu iki kola ayırdı. Birini şehrin arka kısmına, diğerini sağında bulunan dağın yamacına yerleştirdi. Ayrıca şehrin içine de muhafız kuvvetleri koydu.

Bizanslılar Konya civarında büyük tahribat yaptılar. Hatta mezarları bile açarak vahşetin en çirkinini sergilediler. Böylece bir kaç ay kalan Bizanslılara Selçuklular, çeşitli pusu ve baskınlar yaparak onları aciz bırakmaya çalıştılar.

Nihayet Sultan Mesud, Anonim Selçukname'nin bildirdiğine göre[416] saldırıya geçerek Rumlardan 20 bin kişi öldürdü. Manuel bu durum karşısında ümidini kaybederek Konya'yı düşüremeyeceğini anladı. Ayrıca Süryani Mihael'in tarihinden öğrenildiğine göre,[417] Türk emirleri Horasan, Bağdat ve diğer ülkelerden Mesud'un yardımına geliyorlardı. Bu sırada duyulan daha müthiş bir haber ise Avrupa'da bizzat krallar ve imparatorlar idaresinde bir Haçlı ordusunun yola çıkmasıydı. Bunun üzerine Manuel, bir an önce İstanbul'a dönmek mecburiyetinde kaldı.

Bizans ordusu geri çekilirken onları takip eden Türkmenler tarafından ağır darbeler indirildi. Konya'nın biraz ilerisinde yapılan şiddetli bir saldırı ile Rumların bütün piyade kıtaları imha edildi. Böylece Manuel'in giriştiği bu sefer de babasınınki gibi boşa gitti. İmparator Mesud'dan o kadar korktu ki Sultanın ölümüne kadar bir daha sefere çıkma cesareti gösteremedi.

II. Haçlı Seferi ve Sultan I. Mesud

Sultan Mesud, Anadolu birliğini kurmaya çalışırken bu sefer de Haçlı tehlikesi belirdi.

---

[416] Turan, **Türkiye**, s. 181.
[417] Süryani Mihael, s. 275.

Birinci Haçlı seferi nihayetinde Antakya ve Urfa'ya yerleşen Haçlılarla Türk kuvvetleri devamlı bir şekilde cihat yapmakta idiler. Suriye ve Irak arasında kurulan Urfa Prensliği, İslâm âlemi için devamlı bir huzursuzluk kaynağı idi. Musul ve Halep Atabeyi İmadeddin Zengi (1127-1146) Haçlılarla yaptığı uzun ve amansız mücadeleden sonra Urfa Prensliği'ni ortadan kaldırdı (1144).[418] Bu durum Antakya Prensliği, Trablus Kontluğu ve Kudüs Krallığı'nın geleceğini tehlikeye düşürdü.[419] Haçlılar Suriye'de sıranın kendilerine de bir gün geleceğinden korkarak acele Avrupa'dan yardım istediler. Böylece Papanın eline yine çok iyi bir fırsat geçmiş oldu. Saint Bernard de Clairvaux adlı bir papaz, Papa III. Eugenius'un emriyle Fransa ve Almanya'yı dolaşarak verdiği vaazlarla Hıristiyanları yeni bir Haçlı seferi için kışkırttı. Ayrıca Papa, Fransa kralı VII. Louis'e ve şövalyelere haber göndererek onları mukaddes sefere çağırdı.

Fransa Kralı VII. Louis ve Alman İmparatoru III. Konrad derhal Hıristiyanların imdadına koştular. Hazırlığını daha önce yapan ve kendisine çok fazla güvenen Alman İmparatoru, Fransızları beklemeden yola çıkarak İstanbul'a geldi (1147).[420] Ordusu 75[421] bin kişi civarında idi.[422]

I. Haçlı seferi yolunu takip eden Almanlar, İznik-Eskişehir istikametinde ilerlediler. İki kralın emrinde büyük bir Haçlı ordusunun gelmekte olduğunu öğrenen Mesud, bütün kuvvetlerini toplayarak şehir ve kalelerini tahkim etti. Komşu Türk hükümdarlarına da elçiler göndererek acele yardım istedi. Böylece İslâmiyet'in yerine Hıristiyanlığın yerleştirileceği haberi her tarafa yayılmış oldu. Almanlar sıkıntılara ve kayıplara uğrayarak Eskişehir civarına kadar geldiler. Burada Almanlar gaflet içinde iken 25 Ekim 1147'de Türkler'in taarruzu ile kanlı bir savaş yapıldı. Zayıflamış atları ve üzerlerindeki ağır zırhları ile hareket kabiliyetini yitiren Haçlılar, hafif silahlı ve çevik atlı Türk askerleri karşısında büyük kayıplar vererek İznik'e zorlukla dönebildiler.[423]

Başta İmparator Manuel olmak üzere Rumların bu Haçlı ordularına ihanet ettiklerini, onları aldatan rehberler idaresinde, sarp yollardan geçirerek, Türkler'in pusularına düşürdüklerini ve İmparator ile Sultan arasında yapılan daha önceki bir ittifaka göre gizlice Sultana haber ulaştırdıklarını çeşitli kaynaklardan öğreniyoruz.

Haçlılar bu savaşta o kadar kayıp verdiler ki, 75 bin kişilik kuvvetin ancak onda biri kurtulabildi. Savaş bir katliam mahiyetini aldı. İznik'e dönmeye çalışanların bir kısmı da yolda Rumların tecavüzlerine uğrayarak ezildiler. Konrad bile güçlükle canını kurtarıp İznik'e dönebildi. Türkler'in eline sayısız ganimet geçti. Bu savaşta Sultan Mesud'un ordusunun 100 bin kadar olduğu tahmin ediliyor.

Bu sıralarda VII. Louis de İznik'e gelmiş bulunuyordu. Konrad'dan uğradığı felâketi,

---

[418] Runciman, II., s. 194-195, 200.
[419] Turan, **Türkiye**, s. 182.
[420] Runciman, II., s. 217.
[421] Uluçay, s. 194; Öztuna, s. 92, Boyunağa, s. 21. Halbuki Kotan, Konrad'ın ordusunun 500 bin kişi olduğunu bildirir. Runciman, s. II., s. 215 ise bu hususta şöyle der: "Ordusu pek büyüktü. Ordusunun görünüşünün etkisinde kalan vekayi yazarları bir milyon savaşçıdan bahseder.
[422] Turan, **Türkiye**, s. 182, Dipnot her iki kralın idaresinde toplam olarak 140 bini süvari olmak üzere Haçlı ordusunun bir milyon dörtyüz bin kişiye ulaştığını bildirirken ayrıca verdiği dipnotta; Mihael, Almanlar'ın 900 bin Fransızlar'ın 500 bin, Ebu'l Ferec, bu rakamların onda birini süvari gösterirken piyadelerin sayısız olduğunu, İbnü'l-Kalanis'nin ise Haçlıları bir milyon olarak belirttiklerini açıklar.
[423] Runciman, II., s. 222.

dağlardan ve ormanlardan nasıl kaçabildiğini hayret ve üzüntü ile öğrendi. Artık Sultanın memleketinden geçmenin güçlüğünü anlayan Louis, Türk topraklarının dışında yoluna devam etmeye karar vererek; İznik, Balıkesir, Bergama, İzmir ve Efes güzergâhını takip etti.[424]

Sultan Mesud, bu çok sayıdaki düşmanla bir meydan savaşına girerek Türkiye'nin geleceğini tehlikeye atmak istemedi. Önceki gibi çete savaşları ile onları yıpratma yolunu tuttu. Haçlıları Toros geçitlerinde yakalayıp ok yağmuruna tuttu. Sefere katılan Haçlı yazarı Odon ve Deuil'in bildirdiğine göre Kral, Türkler'in ok yağmuru altında büyük kayıplar vererek nehri güçlükle geçti. Kendisine çok güvenen ve kendisini Hıristiyanların en büyük kralı sayan Louis, Menderes nehrini geçerken uğradığı bu baskınlar ve kayıplar üzerine Kudüs'e gemilerle gitmeye karar vererek Antalya'ya yöneldi. Fakat buraya varıncaya kadar da çekmediği eziyet kalmadı.

Haçlılar Denizli'den Antalya'ya doğru ilerlerken, Türkmenlerin hücumları ile çok kayıp verdiler. Bu arada Rumlar da fırsattan yararlanıp Haçlılara büyük darbeler indiriyorlardı. Ayrıca hastalık, açlık, yiyecek ve içecek bulamamanın verdiği moral bozukluğu, Haçlıları perişan duruma getiriyordu. Bitkin bir şekilde Antalya'ya ulaşan Haçlı kont ve baronları gemilerle Suriye sahillerine gittiler. Fakirleri sığınacak yer bulamayıp Antalya'da kalınca Rumlar Türkleri çağırdılar. Haçlılar daha ziyade Rumların hıyanetinden kayıplara uğradılar. Rumlarla Türkler arasında kalan ve ne yapacağını şaşırarak hakikaten acıklı bir duruma düşen Haçlıların bu aç, hasta ve fakir insanlarına merhamete gelen Türkler, aç ve fakirlere yemek verdiler, hastaların tedavi ettiler ve kendilerine para dağıttılar. Bu görülmemiş âlicenaplık karşısında 3 binden fazla Haçlı genci Türklere katılarak Müslüman oldu. Bu durum karşısında büyük bir üzüntü duyan Kralın papazı Odon de Deuil; "Ey hıyanetten daha zalim olan merhamet, Müslümanlar, Hıristiyanlarca ekmek vererek dinlerini satın alıyorlardı. Bununla beraber Türkler, onları İslâm yapmak için bir zorlamada bulunmadılar." diyerek şahit olduğu olayı kaydetmeden geçememiştir.[425]

Saint Louis ve III. Konrad Kudüs'te buluşarak Şam'ı kuşattılarsa da düşüremeden elleri boş olarak Avrupa'ya döndüler (1149).

Bu son Haçlı savaşından zaferle çıkan Türkiye'nin emniyeti ve kudreti yeniden sağlanmış, Sultan Mesud'un nüfuz ve şöhreti de o nispette artmıştır. Bu sebeple Aksarayî[426]'nin verdiği bilgiye göre Bağdat Halifesi Muktefî Li Emrillah (1136-1160), Sultan Mesud'a üç hil'at, sancak ve sair saltanat alâmetleri göndererek zaferini kutlamıştır.

Böylece Anadolu ikinci kez Haçlılara mezar olurken Sultan Mesud da istiklâl savaşımızın ikinci safhasını şan ve şerefle kapatmıştır.

Sultan Mesud'un Bizans ve Haçlılara karşı kazanmış olduğu zaferler onu civar devletler arasında mümtaz bir duruma yükseltti. Artık daha zayıf duruma düşen Haçlı prenslikleri ile uğraşmak üzere Güney Doğu'ya hareket edebilirdi. Bu arada Suriye Atabeyi Nureddin Mahmud (1146-1174)'un Haçlılarla yaptığı cihat da onu bu tarafa

[424] Turan, **Türkiye**, s. 184-185.
[425] Turan, Türkiye, s. 186
[426] Aksarayi, **Müsameretü'l Ahbar**, Ankara 1944, s. 29.

çekiyordu. Zira Nureddin Mahmud, Mesud'un damadı idi.

Güney Doğu'da, Nureddin Mahmud ve diğer Artuklu melikleri ile birleşen Mesud, Haçlılara karşı taarruza geçti. Nureddin önce babası İmadeddin'in şahadeti ve Ermenilerin isyanı üzerine Jokelin tarafından işgal edilen Urfa'yı ikinci defa fethetti (1146).

Sultan Mesud, 1149 yılında da oğlu Kılıç Arslan ile birlikte Doğuda yerleşmiş olan Franklara karşı harekete geçerek Maraş'ı kuşattı ve aldı. Anlaşma ile Antakya'ya gitme izni verilen Haçlıların çoğu durumdan haberi olmayan Türkmenler tarafından öldürüldü. Oradan hareketle Tel Başir'e gelen Mesud burada Jokelin ile karşılaştı. Fakat Jokelin savaşmaya cesaret edemeyerek oradan ayrıldı. Sultan Mesud, oğlu Kılıç Arslan ile birlikte 1150'de, Haçlıların elinde bulunan Göksün, Behisni, Göynük, Ayntab, Dulûk ve Raban şehirlerini ele geçirdi. Daha sonra Tel Başir'i kuşattı. Kuşatmanın şiddeti karşısında çaresiz kalan Jokelin bağlılığını arz etmekten başka çare bulamadı. Sultan Mesud, fethettiği yerleri, merkezi Elbistan olan, bir eyalet haline getirerek oğlu Kılıç Arslan'ın idaresine verdikten sonra geri döndü.

Danişmendoğulları, Selçuklular'ın bu başarılarından sonra Sultan Mesud'a tâbi duruma geldiler.

Sultan I. Mesud'un Ermeni Seferleri

Ermeni Prensi Leon'un İstanbul'da ölümünden sonra oğlu Thoros kaçarak Kilikya'ya gelmiş ve Haçlılarla birlikte harekete geçmişti. II. Thoros, saklandığı Toros'lardan inerek Aynzarba, Misis, Adana ve Tarsus'u işgal etmiş, hattâ Bizans imparatoru Manuel Komnenos'un Çukurova bölgesi valisi Andronikos'un kumandasında gönderdiği kuvvetleri de bozguna uğratıp Çukurova'nın bazı yerlerindeki Bizans hakimiyetine son vermişti (1152).[427] Thoros Selçuklu ülkesine de saldırmaktan çekinmedi. Esasen devletin güney bölgesindeki Ermeni-Bizans çatışmasını gözden uzak tutmayan Sultan Mesud, kendisine bu hususta baş vuran Manuel ile de anlaşarak gittikçe kuvvetlenmeye başlayan Ermenilerden daha önceleri Selçuklular tarafından fethedilmiş bulunan Çukurova bölgesini, yeniden Selçuklu sınırlarına katmak amacıyla, damadı Danişmendli Yağıbasan ve kalabalık ordusuyla hareket etti (1153). Bu birinci Ermeni seferi idi. Fakat Ermenilerin bütün Toros dağları geçitlerini tutmaları yüzünden ilerlemek mümkün olmuyordu. Bununla beraber Ermeniler de büyük bir korku içinde idiler. Sultan, Thoros'a gönderdiği bir elçi aracılığı ile, "Biz senin memleketini tahrip için gelmedik. Eğer itaat edip bize tâbi olursan dostumuz ve evlâdımız olarak yine eski yönetimde kalırsın. Bununla birlikte işgal ettiğin Bizans memleketlerini geri vermelisin" demiştir. Sultanın elçilik heyetini son derece iyi karşılayan ve Sultanın saldırı niyeti taşımadığından dolayı Allah'a şükreden Ermeniler de Sultana bir elçilik heyeti göndermişlerdir. Thoros elçisi kanalıyla şunları söylemiştir: "Biz hükümdar olan sizlere gönül rızasıyla itaat ediyoruz. Çünkü siz bizim gelişip yükselmemize hiç bir zaman engel olmadınız ve yurtlarımızı yakıp yıkmadınız. Fakat elde ettiğimiz Bizans memleketlerini geri verme hususuna gelince, bunu asla kabul edemeyiz." Sultan Mesud

[427] Turan, s. 190.

Thoros'un bu itaat teklifini olumlu karşılayıp hiç bir çatışmaya girişmeden ve herhangi bir tahribatta bulunmadan geri dönmüştür.[428]

Fakat Thoros faaliyetini bir türlü durdurmuyordu. Hatta Haçlılarla birleşen Bizanslıları mağlûp ederek 30 bin kişi öldürdü. Devletinin güney bölgesinde yeniden ortaya çıkan bu huzursuzluğu halletmek üzere Mesud ikinci Ermeni seferine çıktı (1154). Daha büyük bir ordunun başında Toroslar'ı geçerek bütün Çukurova'yı istilâya başladı. Sırasıyla Aynzarba, Misis ve Osmaniye yörelerindeki kalelerden biri olan Tellü Hamdan'a kadar ileri hareketini sürdürdü. Bu sırada, Antakya topraklarına akınlar yapmakla görevlendirdiği Yakup Bey[429], 3 bin kişilik kuvvetiyle Thoros'un kardeşi Stefan ve Templier şövalyeleri tarafından bir baskınla yok edildi. Bu arada ortaya çıkan veba salgını sebebiyle atları telef olan Selçuklu ordusu yaya kaldığı gibi kötü iklim şartları da daha zor bir duruma soktu. Bunu fırsat bilen Thoros, çekilmekte olan Selçuklu ordusunu Develi'ye kadar takip edip bir takım yağma hareketlerine girişti. Ancak pek fazla başarı sağlayamadı.

Mesud'un bu seferi başarılı olmamıştır.[430]

Sultan I. Mesud'un Ölümü

Büyük bir ordu ile bütün Kilikya'ya sahip olacağı bir sırada ortaya çıkan bu tabiî afetten sonra üzüntü ile geri dönmek zorunda kalan Sultan, çok geçmeden hastalandı. Ölümünün yaklaştığını anlayarak devletini Türk feodal ananesine göre üç oğlu arasında böldü. Bununla beraber yine de feodal hiyerarşi icabı Haçlı savaşlarında büyük kahramanlıklar gösteren 40 yaşlarındaki büyük oğlu Kılıç Arslan'ı Sultan ilân edip diğerlerini de ona tâbi kıldı. Kendisi tahtan inip Kılıç Arslan'ı çıkararak eliyle taç giydirdi. Sonra ilk önce kendisi biat etti. Maksadı kardeş kavgasının önüne geçmekti.

Nihayet Sultan Mesud, bu uğursuz Ermeni seferinden on ay sonra 1155[431] yılında vefat etti. Bu büyük Sultanın mezarı Amasya civarında Simre (Vezirköprü: Müneccimbaşı)'dedir. Bu yer bugün mevcut değildir.

Sultan Mesud, babasının tahtına oturduğu zaman Selçuklu Devleti çok küçülmüş ve sadece Konya havalisine sıkışmıştı. Saltanatının ilk zamanlarında büyük zorluklarla karşılaştı. Önce kayınpederi Melik Gazi'nin yardımı ile kardeşlerini bertaraf etti. Fakat bunun tabiî bir neticesi olarak uzun zaman Danişmendliler'in nüfuzunda kaldı. Ancak Melik Mehmed'in ölümünden sonra başlayan iç kavgalardan yararlanarak tekrar Anadolu hakimiyetini Selçuklulara geçirdi. Daha sonra kızını Yağıbasan'a vererek Danişmendliler'i Selçuklulara bağlı bir hale getirdi.

Sultan Mesud Haçlıların büyük ordularını da zararsız hale getirerek devrinin en büyük hükümdarları arasına girmiştir. Mesud, uzun bir mücadele devresinde ihtiyatlı, sabırlı, plânlı hareketi ve adâleti sayesinde Türkiye Selçukluları'nı yok olmaktan kurtararak, devleti lâyık olduğu bir dereceye çıkardı.

---

[428] Turan, s. 191
[429] Turan, Türkiye, s. 191, Yakup Bey'in Kılıç Arslan'ın emirlerinden olduğunu bildirir.
[430] Sevim, **Ermeni İlişkileri**, s. 30.
[431] Gürün, s. 348 Mesud'un ölüm yılını 1156 olarak verirler.

Sultan Mesud, babası Kılıç Arslan'ın imarına fırsat bulamadığı Konya'yı mümkün olduğu ölçüde onarmaya çalıştı. Alâeddin Keykubad'a nispet edilen câmi, saray ve kalenin inşası da Mesud'un eseridir. Bunu kitabelerinden anlıyoruz.

Anadolu Selçuklu sultanları arasında ilk para Sultan Mesud zamanında basılmıştır ki, bakırdandır.

Sultan Mesud zamanına kadar Anadolu'ya "Romania" denilirken, onun saltanatı esnasında Haçlı kaynaklarında Anadolu, "Turkia"[432] adıyla kaydolunmuştur. Mesud'un son zamanlarında Anadolu Selçuklu Devleti yükselme devrine girmiştir. "Sultanü'l-muazzam" unvanını taşıyan Mesud, "Sultanü'l-âzam" ünvanının sahibi bulunan büyük Sultan Sencer'e nazarî olarak bağlı bulunuyordu. Ölümüne yakın Kayseri'yi damadı Danişmendli Zunnûn'a, Sivas ve Amasya taraflarını da diğer damadı Yağıbasan'a vermişti.

ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ'NİN YÜKSELME DEVRİ (1155-1243)

SULTAN II. KILIÇ ARSLAN ve Zamanı (1155-1192)

Sultan II. Kılıç Arslan'ın İlk Yıllarda Karşılaştığı Zorluklar

Kılıç Arslan, babası Mesud tarafından saltanata davet edildiğinde Elbistan'da melik olarak bulunuyordu.[433] Kılıç Arslan Sultan olunca kardeşleri Dolat (Devlet) ile Şahinşah saltanat mücadelesine giriştiler. Sahinşah'ın Ankara, Çankırı ve Kastamonu bölgelerinin meliki olduğunu İslâm ve Bizans kaynakları haber verirken; Dolat'ın nerede bulunduğu hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.[434] Kılıç Arslan ilk önce ortanca kardeşi Dolat'ı boğdurmak suretiyle bertaraf etti. Küçük kardeş Şahinşah ise korkuya kapılarak melik tayin edildiği yerlere kaçtı.

Kılıç Arslan, saltanatının ilk yıllarında büyük sıkıntılar çekti. Çünkü kendisine karşı tehlikeli bir ittifak çemberi hazırlanmıştı. Anadolu Selçukluları'nın süratle gelişmeleri karşısında kendi kuvvetleriyle bir şey yapamayan Bizanslılar, Türkler arasına nifak sokmaya başladılar. Çeşitli vaat ve yardımlarla ayaklandırdığı Şahinşah, Danişmend beyi Yağıbasan ile birleşerek saltanatta hak iddia etmeye başladı.

Kılıç Arslan, Dolat'ı bertaraf ettikten sonra Yağıbasan üzerine gitti. Ancak din adamlarının araya girmesiyle her iki ordu da geri döndü. Aralarında barış yapılmadığı için gerginlik devam ediyordu. Çok geçmeden Yağıbasan gizlice Ceyhan bölgesinin merkezi Elbistan'a yürüdü. Bu bölge Sultanın meliklik sahası idi. Bu ani hareketi öğrenen Sultan II. Kılıç Arslan, süratle Yağıbasan üzerine hareket etti. İki ordu karşı karşıya gelince yine din adamları araya girerek kan dökmemelerini rica ettiler. Günlerce süren görüşmelerden bir sonuç alınamayınca Kılıç Arslan, şiddetli bir şekilde hücuma başladı. Fakat din adamları, Sultanın ayaklarına kapanarak kan dökülmemesi için ricada bulundular. Nihayet Sultan bu barış isteğine uyarak her maddesi münakaşa edilen bir antlaşma imzaladı (Ekim 1155).[435] Çünkü bu esnada Atabek Nureddin

[432] Turan, **Medeniyet**, s. 259.
[433] Çay, s. 15.
[434] Turan, s. 197.
[435] Çay, s. 25.

Mahmud'un güneydeki Selçuklu topraklarına girdiği duyulmuştu.

Bu sırada Selçuklular'ın iç işlerinin karışıklığından yararlanan Ermeni Prensi II. Thoros, Ermeni hakimiyetini kurmuş, kardeşi Stefan da Maraş'a giderek şehri yangına vermişti (1156).[436] Bunu haber alan Kılıç Arslan, hızla üzerine yürüdü. Stefan kurtuluşu kaçmakta buldu. Kılıç Arslan bir zamanlar meliklik yaptığı yerleri gezdi, halka adalet dağıttı ve gönüllerini aldı. Ülkeyi huzura kavuşturduktan sonra 1157 yılının Ağustos ayında geri döndü.

Kılıç Arslan'ın kudretinin artması, düşmanlarını aleyhinde daha sıkı bir işbirliğine zorluyordu. Kılıç Arslan'ın Ermeniler'e savaş açması, bu arada Türkmenlerin de Batıda Bizans topraklarını istilaya başlamaları İmparator Manuel Kommenos ile Nureddin Mahmud'u Kılıç Arslan'a karşı birleştirdi (1159). Manuel'in asıl amacı Kılıç Arslan'a kati bir darbe vurmaktı. Bu yüzden onu çevreleyen bir ittifak kurmaya çalıştı. Suriye'deki Franklardan yardım istedi. Yağıbasan ile bir ittifak yaptı. Bu arada Ankara ve Çankırı yöresinin hakimi bulanan Şahinşah'ı da Sultan yapmak kaydıyla ittifaka dahil etti. Hatta o zamana kadar Sultanın tarafında bulunan Kayseri Meliki Zünnûn'u ve Malatya emiri Zulkarneyn'i de Selçuk mirasından pay almak üzere aynı cephede topladı.[437]

Bütün düşmanlarının birleştiğini gören Kılıç Arslan, önce İmparator ile barış yapmak maksadıyla Atabek Süleyman'ı Manuel'e göndererek barış yapmak şartıyla elindeki Bizans esirlerini serbest bırakabileceğini bildirdiyse de teklifi kabul görmedi.[438] Bunun üzerine 1160 yılında Elbistan ve havalisini terk etmek suretiyle Yağıbasan ile bir barış yapmak zorunda kaldı. Bu arada İmparatora da bazı yeni tavizler vererek bir barış teklifi daha yaptı. Kılıç Arslan, İmparator ile bu meseleler için temasta iken, Yağıbasan Erzurum hükümdarı İzzeddin Saltuk'un kızını nikahlayan Kılıç Arslan'ın gelin alayına hücum etti. Saltuk'un kızını esir etti, şer'an caiz olabilmesi için onu zorla dinden döndürdü, sonra da Müslüman yaparak yeğeni Zünnûn'a nikahladı.[439] Gelinin çeyizlerine de el koydu. Kılıç Arslan, bu ağır tecavüz karşısında gazaba gelerek Yağıbasan üzerine yürüdü. Fakat Bizans'tan yardım alan Yağıbasan savaştan muzaffer olarak çıktı.

Böylece çaresiz bir hale gelen Kılıç Arslan bütün siyasî faaliyet ve entrikaların merkezi olan İstanbul'a gitmeye karar verdi. Manuel, Sultanın bu isteğini memnunlukla karşıladı. Çünkü şimdi daha zayıf bir duruma düşen Kılıç Arslan'ı desteklemeyi siyasetine uygun buluyordu. İmparator, Sultanı büyük bir merasim ve hürmetle karşıladı. İstanbul'da kaldığı 80 gün içinde büyük misafirperverlik gösterdi. Muhteşem ziyafetler, at yarışları ve eğlenceler tertip etti. İmparator böyle davranarak, Bizans'ın ihtişamıyla misafirinin gözünü kamaştırmayı düşünüyordu (1162).

Kılıç Arslan, İmparator Manuel'le sonunda bir muahede-nâme imzaladı. Buna göre; Kılıç Arslan, İmparatorun dostuna dost, düşmanına düşman olacaktı. Bizans'tan daha önce alınan yerlerden bazıları geri verilecekti. Türkler'in Bizans'a yaptıkları akınlara mani olunacak, bunun karşılığında Bizans da hücumlarına son verecek ve Sultana maddi yardımda bulanacaktı.[440]

---

[436] Çay, s. 26.
[437] Çay, s. 34.
[438] Çay, s. 34-35.
[439] Turan, **Türkiye**, 201; aynı müellif, **Doğu Anadolu Türk Devletleri**, s. 17.
[440] Yapılan antlaşma için bkz: Çay, s. 40-41.

İstanbul Dönüşü II. Kılıç Arslan'ın Yaptığı İşler

İstanbul'dan büyük bir para yardımı alarak dönen Kılıç Arslan, etrafındaki düşman çemberinden Bizans'ı ayırmanın verdiği rahatlık içinde, ilk iş olarak büyük kin duyduğu Yağıbasan üzerine sefere çıktı. 1163 yılında Sivas'ı işgal etti. Yağıbasan, damadı bulunan Çankırı meliki Şahinşah'ın yanına kaçtı. Çok geçmeden de orada öldü (1164).

Yağıbasan'ın ölümüyle çok rahatlayan Kılıç Arslan, bu sefer Zünnûn'un üzerine yürüyerek Kayseri ve Zamantı'yı aldı. Daha sonra küçük kardeşinin elinden de Ankara ve Çankırı'yı alarak müttefikleri perişan etti. Şahinşah ve Zünnûn, Nureddin Mahmud'a sığındılar (1169).[441]

Musul Atabeği Nureddin Mahmud, Haçlılarla yaptığı mücadelelerle büyük bir şöhrete sahip olarak zamanının en büyük mücahidi unvanını kazanmıştı. Fakat Kılıç Arslan'ın gittikçe kuvvetlenmesini de kendi devletinin siyasetine uygun bulmuyordu. Bu yüzden Şahinşah ve Zünnûn'a arka çıkarak topraklarını Kılıç Arslan'dan geri istedi. Kılıç Arslan, Nureddin'in bu isteğini reddetti. Bu duruma kızan Nureddin Mahmud, harekete geçerek Maraş, Göksün ve Behisni taraflarını işgal etti. Bu arada Zünnûn ise aldığı yardımcı kuvvetlerle Sivas'ı ele geçirdi. Nihayet bütün Danişmendli emirlerle birleşen Nureddin Mahmud'la Kılıç Arslan'ın kuvvetleri Kayseri yakınlarında karşılaştılar (1173). Fakat her iki taraf da savaşı başlatmaya cesaret edemiyordu. Bu sırada Haçlı saldırıları da duyulmaya başlamıştı. Bu gelişmeler üzerine araya giren arabulucular barış yapmaya muvaffak oldular. Yapılan antlaşmaya göre; Nureddin işgal ettiği bütün yerleri Kılıç Arslan'a iade ediyor, buna karşılık Kılıç Arslan da Zünnûn'un Danişmend ilinde hüküm sürmesini kabul ediyordu.[442]

Ancak Zünnûn'un devamlı koruyucusu Nureddin Mahmud'un 1174'te ölmesi, Danişmendliler'i büyük bir koruyucudan mahrum bıraktı. Bu durumu değerlendiren Kılıç Arslan, derhal sefere çıkarak Sivas, Niksar, Tokat ve diğer Danişmend topraklarını ele geçirdi. Böylece Danişmendoğulları'nın Sivas koluna son verdi (1175). Yağıbasan'ın oğulları (Muzaffereddin Mahmud, Zahireddin İli, Bedreddin Yusuf), Kılıç Arslan'ın hizmetine girdiler. Danişmendli emiri Zünnûn ve onunla birlikte hâlâ mücadeleye devam eden Sahinşah, Bizans'a sığınarak yardım istediler.

Bizans'ın Son Büyük Saldırısı – Karamık Beli (MYRİOKEPHALON)

(Miryokefalon)* Savaşı ve Sultan II: Kılıç Arsaln'ın Zaferi

Şahinşah ve Zünnûn'un Bizans'a sığınmaları iki hükümdarın arasını açtı. Manuel Komnenos, yeniden Selçuklular üzerine bir sefer yaparak Türkleri Anadolu'dan ebediyen çıkararak kaybedilen Bizans arazilerini geri almak istiyordu. Savaş suçunu da Selçuklulara yıkmak için, evvelce aralarında yapılan antlaşma gereğince teslimi gereken kalelerin verilmesini istedi. Ayrıca; Denizli, Bergama ve Edremit taraflarını işgal ederek deniz kenarına kadar ilerleyen 100 bin civarındaki Türkmenlerin durdurulmasını talep etti. Halbuki bahsi geçen Türkmenler, Sultana bağlı gibi görünüyorlarsa da, gerçekte kendi başlarına buyruk, otlak ve kışlak arayan topluluklardı. Dolayısıyla

[441] Turan, **Türkiye**, s. 203.
[442] Gürun, s. 351.

Sultanın sözü bunlara geçmiyordu.[443] İşte bu durumu savaş sebebi sayan Manuel, ordusuna harp hazırlıkları yaptırmaya başladı.[444] Muntazam Bizans kuvvetlerine Frank, Sırp, Macar ve Peçenek askerleri[445] de ücretli olarak katılacaklardı.

Kılıç Arslan bu hazırlığı duyunca sulh talebinde bulundu. Belki de zaman kazanmak istiyordu. Manuel buna verdiği cevapta ancak Selçuk ordusunun imhasından sonra bunu düşünebileceğini söyledi.

Manuel her ne pahasına olursa olsun savaşı bütün yakın doğuya yaymak suretiyle Selçuklu Devleti'ni yıkmayı kafasına koymuştu. Bunu gerçekleştirmek için; asıl ordu Denizli-Düzbel üzerinden Konya'ya yürüyecek, Andronikos Vatatzes komutasındaki diğer bir ordu ise Zünnûn ile birlikte Niksar'ı zaptedecek, 150 gemiden mürekkep bir donanma da Mısır'a gönderilecekti.[446]

Maksadını gerçekleştirmek için geceli gündüzlü çalışan Manuel'e tecrübeli Bizans generalleri, Türk süvarilerinin kudretlerini, Türkmenlerin çete muharebelerindeki maharetlerini ve nihayet kendi ordularının yorgunluğunu söyleyerek onu bu savaştan vazgeçirmeye çalışsalar da bunda muvaffak olamadılar.

Ordu hazırlığını tamamlayınca İmparator, Ayasofya'ya giderek tertip edilen büyük bir dinî âyinde hazır bulundu. Sonra büyük bir ordu ile 1176 baharında İstanbul'dan hareket etti. 75 bin ilâ 100 bin[447] civarındaki çeşitli milletlerden meydana gelen bu ordunun ağırlığını 5 bin araba ve pek çok hayvan çekiyordu.[448]

Bizans ordusu Denizli'ye geldi. Buradan Konya üzerine yürüyecekti. Ömrü savaşlarda geçmekte olan Sultan, İmparatorun maksadını anlayarak askerlerinin bir kısmını çeteler halinde düşman kolları üzerine gönderdi. Türkler küçük baskınlar yaparak hareketi zorlaştırmaya çalışıyorlardı. Ayrıca geçilecek araziyi tahrip ederek bütün suları ve su kuyularını zehirliyorlardı. Bu durum orduda büyük bir hastalığın çıkmasına sebebiyet vererek zayiatı artırdı.

Bizans ordusu Denizli'den çıkarak Myriokephalon denilen dar ve sarp bir vadiye girdi. Burası İsparta vilayetine bağlı Kumdanlı[449] nahiyesi civarındadır. Türkler derhal taarruza başladılar (17 Eylül 1176). Kılıç Arslan bir kere daha sulh teklifi yaptıysa da, İmparator, "Sulh, Konya alındıktan sonra yapılacaktır"[450] şeklinde cevap verdi.

---

[443] Türk-Bizans sınırında genellikle Eskişehir-Kütahya-Sandıklı bölgesinde sayıları yüzbinlere ulaşan Türkmen konar-göçerler başlarına buyruk idiler. Çay, s. 23.

* Myro,10 bin veya sayısız anlamlarında,Kephalon ise,baş,insan başı anlamındadır.Bu durumda myriokephalon kelimesi sayısız Hristiyan'ın öldüğü yer anlamına gelir.A.Çay a.g.e s.80 - 81

[444] F. Dirimtekin, "Selçuklular'ın Anadolu'da Yerleşmeleri", **Malazgirt Armağanı,** Ankara, 1972, s. 252.

[445] Kafesoğlu, İ. A., s. 381.

[446] Dirimtekin, s. 253; Andronikos Vatatzes bu savaşta hayatını kaybetmiş, kesik başı Karamıkbeli (Miryokefalon) Savaş alanına getirilerek mızrak ucunda Bizans askerlerine gösterilmiştir. Çay, s. 60.

[447] Dirimtekin, s. 253.

[448] Turan, s. 207, Bizans ordusunun miktarı hakkında İbnü'l-Azrak'ın 700 bin süvari olarak haber verdiğini, ancak abartmalı olsa bile bu durumun Bizans ordusunun önemini belirtmesi bakımından önemli olduğunu bildirir.

[449] Eskiden Myriokephalon'un Çivril ile Honaz arasında Düzbel denilen yerde olduğu sanılıyordu. Fakat son araştırmalar, bugün Isparta vilayetine bağlı Kumdallı nahiyesi civarında olduğunu tesbit etmiştir. Boyunağa - Şen, s. 47.

[450] Dirimtekin, s. 254.

Artık harp kaçınılmaz bir hale gelmişti. Dört bir yandan Türk ordusu taarruzunu artırmaya başladı. Kılıç Arslan, düşman ordusunun tamamıyla geçitten içeri girdiğini anladıktan sonra, önce sol kanada taarruz etti. Bu kol bozguna uğradı. Düşman ok yağmuru altında perişan olarak müthiş kayıplara uğratıldı. Büyük bir kısmı da uçurumlardan aşağı yuvarlanarak can verdi. Savaş alanında birçok Bizans generali öldü. İmparator Manuel, tamamen şaşırmış bir vaziyette birkaç defa kaçmayı denediyse de yakınları güçlükle buna mani oldular. Geceleyin çıldırmış bir vaziyete gelerek tekrar kaçmak istediğini bildirdi. Fakat yine fikrinden caydırıldı. Bu feci durum karşısında Bizans İmparatoru, Sultandan barış istedi. Manuel'in Konya patriğini Sultana eman dilemek için gönderdiğini bildiren kaynaklar vardır.[451]

Neticede barış yapılmasına karar verildi. Buna göre; imparator, 100 bin altın, 100 bin gümüş, atlar, çuhalar vererek serbestçe İstanbul'a gidebilecekti. Ayrıca Sultan, gece karanlığında giriştiği müzakerelerde Eskişehir ve Sublaion istihkamlarının yıkılmasını da kabul ettirdi.[452] Bu arada Bizans'ın 5 bin araba dolusu silah, cephane, erzak ve ağırlığı da Türkler'in eline geçmiş bulunuyordu. Manuel, sulh müzakere ve akdinden sonra prestiji tamamıyla kırılmış olarak başkentine döndü.

Myriokephalon Zaferinin Önemi ve Neticeleri

Malazgirt Savaşı'nda olduğu gibi, Myriokephalon Savaşı'nda da İmparator, her şeyini kaybetmiş ve çok müşkül bir duruma düşmüşken bu kadar hafif bir anlaşma ile serbest bırakılmasının sebebi bugüne kadar tam olarak anlaşılamamıştır. Çünkü Bizans'tan herhangi bir toprak isteğinde bulunulmamıştır. Bu hususun açıklanmasında bazı görüşler ileriye sürülmüştür. Bunlar; Malazgirt zaferinden sonra Romanos Diogenes ile yapılan muahede şartlarının, İmparatorun öldürülmesi sonucunda tatbik edilememiş olması veya Kılıç Arslan'ın Bizans, Danişmend, Ermeni Prensliği ve Latin krallıklarının kendisine karşı yaptıkları ittifaklarına karşı çok müşkül durumda kaldığı zaman, İmparatorun sulh teklifini kabul etmiş olması ilk akla gelen ihtimallerdir.

Myriokephalon zaferi, I. Haçlı Seferi'nin yaptığı buhranı oldukça bertaraf etti. Ayrıca Bizans'ın Malazgirt Zaferi'nden beri bir asır müddetle beslediği Anadolu'yu geri almak ümidi tamamıyla kırıldı. O zamana kadar Hıristiyan dünyasında bir nevi "Türkler'in işgali altındaki memleket" imajını yıkarak Anadolu'nun hakiki bir Türk yurdu olduğunu da ispat etmiştir. Bizans İmparatorluğu bundan böyle, Türklere karşı herhangi bir taarruza cesaret edememiştir.

Bu zaferin fiilî neticesi olarak Uluborlu, Eskişehir, Kütahya ve civarı zapt edilmiş (1182) ve Selçuklu sınırları Denizli'ye ulaşmıştır. 1184'te de Türk kuvvetleri Adalar Denizi'ne ulaşmış ve buralarda 70 kadar kale zapt edilmiştir. Bundan bir yıl sonra da Bizans İmparatoru İsakios, yıllık vergi ödemeye mecbur tutulmuştur.[453]

Kılıç Arslan'ın bu zaferi, komşu Türk ve İslam dünyasında büyük törenlerle kutlanmış, Avrupa ise dehşete düşmüştür. Böylece Kılıç Arslan'ın adı büyük

[451] **Anonim Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi** (Neşr: Feridun Nafiz Uzluk), III., Ankara 1952, s. 25.
[452] Çay, s. 77-78.

[453] Kafesoğlu, "Selçuklular", **İ. A**., s. 381.

hükümdarlar arasında layık olduğu yeri almıştır.

Velhasıl Malazgirt Zaferi vatan kuran, Myriokephalon Zaferi ise vatan kurtaran bir savaş özelliği taşır.

Kılıç Arslan'ın Malatya Danişmedlilerine Son Vermesi

Bizanslılara kati darbeyi indiren Kılıç Arslan, artık ikide birde Selçuklu aleyhinde bulunan Malatya Danişmendlileri'nin kaldırılma zamanının geldiğine karar vererek Danişmendli Mehmed elinde bulunan Malatya'yı kuşatarak aldı (1178). Böylece Danişmendoğulları tarihe karışmış oldular. Fakat bu durum Halep Atabeg'i Salih'e vasi olan Selahaddin-i Eyyûbî ile aralarının açılmasına sebep olmuşsa da, Müslüman devletlerin araya girmesiyle herhangi bir savaşın çıkmasına mani olunmuştur. Daha sonra iki rakip Türk hükümdarı Ermenilere karşı birleşmişlerdir.

Bizans'ın Sözünde Durmaması Üzerine Yapılan Fetihler

Bizans İmparatoru Manuel Komnenos bozgundan sonra İstanbul'a dönünce verdiği sözü hiçe sayarak antlaşma şartlarını yerine getirmedi. Eskişehir bölgesindeki kaleleri de yıktırmadı. Bu hususta gelen Türk elçilerine güç şartlar altında verilen bir sözü yerine getirmeye kendini mecbur hissetmediğini ve bu yüzden de yıktırmayacağını bildirdi.[454] Bunun üzerine Bizans'a karşı akınlara hız verildi. Aydın'a kadar olan yerler ele geçirildi. 1176 zaferini müteakiben hudutlara yağılan göçebe Türkmen ilerleyişini durdurmak zaten mümkün değildi. Manuel'in ölümü (1180)'den sonra II. Kılıç Arslan yeni bir sefer başlatarak yukarıda belirtildiği gibi Uluborlu, Kütahya ve Eskişehir taraflarını yağmalayıp sınırını Denizli'ye kadar götürmeye muvaffak oldu (1182). Bu arada Manuel'in yerine geçen II. Aleksios (1180-1183)'un 1183'te ölümü ile başlayan iç mücadeleler de Türk ilerleyişine yardım ediyordu. Bu şekilde kaynaklarda adı zikredilmeyen 70 kale alındı. 1185 yılında, I. Andronik (1183-1185)'ten sonra tahtı ele geçiren II. İsakios Angelos (1185-1195) barış istedi. Yıllık vergi vermek şartıyla isteği kabul edildi. Bu durum Bizans'ın Selçuklular'ın yüksek hakimiyetini kabul etmeleri bakımından çok önemli bir gelişmedir.

1185 yılı içinde büyük ihtimalle, Horasan'dan kalabalık bir Oğuz kitlesi Doğu Anadolu'ya gelmiştir. Bu göçlerin Sultan Sencer'in Karahitay ve Oğuzlara yenilgisiyle sıkı bir bağlantısı vardır.

II. Kılıç Arslan'ın Ülkesini Oğullarına Taksim Etmesi

Ömrü mütemadiyen savaş alanlarında geçen ve şerefli bir maziye sahip bulunan Sultan II. Kılıç Arslan, artık ihtiyarladığından seferlere çıkamaz olmuştu. Hükümdarın bu durumu, on bir oğlu arasında velihadlık ve saltanat hırsı doğurdu. Bu durum üzerine Kılıç Arslan, eski Türk ananesine göre[455] memleketini oğulları arasında taksim etti.

---

[454] Çay, s. 91.

[455] Türk devletlerinde devlet, hanedanın bilhassa hükümdar ailesinin müşterek malı sayılıyordu. İ. Kafesoğlu, **Türk Milli Kültür**ü, s. 350-351.

Şöyle ki;[456]

1. Kutbeddin Melikşah; Sivas ve Aksaray'a,
2. Rükneddin Süleyman Şah; Tokat ve havalisine,
3. Nureddin Sultanşah; Kayseri bölgesine,
4. Mugiseddin Tuğrulşah; Elbistan'a,
5. Muizeddin Kayserşah; Malatya'ya,
6. Muhiddin Mesud; Ankara, Çankırı, Kastamonu ve Eskişehir'e,
7. Gıyaseddin Keyhüsrev; Uluborlu ve Kütahya'ya,
8. Nureddin Berkyarukşah; Niksar ve Koyluhisar'a,
9. Nizameddin Argunşah; Amasya'ya,
10. Arslanşah; Niğde'ye,
11. Sancarşah da Ereğli havalisine melik oldular.

Bu kardeşlerin en küçüğü Uluborlu meliki Gıyaseddin Keyhüsrev idi. II. Kılıç Arslan yine en büyük ve metbu Sultan olarak Konya'da oturacak, oğulları ise ona tabi olacaktı. Melikler ancak kendi bölgelerinde yarı müstakil olarak para bastırma, ordu kurma, vergi toplama, divan kurma ve hatta komşu devletlerle savaş veya barış yapabilme haklarına sahip olacaklardı. Fakat asla "sultan" unvanını kullanamayacaklardı.

Bu uygulamayı Avrupa feodalizmi ile karıştırmamak gerekir. Çünkü her ikisinin arasında kesin çizgilerle farklar vardır.

Bu taksimden kısa bir müddet sonra melikler arasında saltanat kavgaları başladı. Kardeşlerin en ihtiraslısı Sivas meliki Kutbeddin Melikşah idi. Konya üzerine yürüyerek şehre girdi. Babasına baskı yaparak kendisini veliaht ilan ettirdi.[457] Sonra da kardeşlerini bertaraf etmek için mücadelesini hızlandırdı (1189).

Bu kardeş kavgalarının başlaması, Myriokephalon zaferi ile sağlanan Anadolu birliğini sarstı. İşte III. Haçlı ordusunun Fredrick Barbarossa kolu bu parçalanmış Türkiye'den geçerek Suriye'ye gidebilmiştir. Fakat şu da bir hakikattir ki, bu taksimin bazı olumlu yanları da olmuştur. Mesela yüksek tahsil ile yetiştirilen şehzadeler, kendi bölgelerini birer kültür merkezi haline getirmişlerdir.

III. Haçlı Seferi ve II. Kılıç Arslan

XII. yüzyılın sonlarında yalnız İslâm âleminde değil, Hıristiyanlık âleminde de büyük bir şöhrete sahip devlet adamı kahraman Selahaddin-i Eyyûbî, Şiî-Fatımîler'i yıkarak Mısır'da Sünnî İslam birliğini sağladıktan sonra Haçlılarla şiddetli savaşlara başladı.

[456] Turan, **Türkiye**, s. 217; Çay, s. 103-104.
[457] Çay, s. 106.

Haçlı prenslerinden Reno de Şatiyyon, Hicaz'a giden Müslümanlara aman vermiyordu. Bunun üzerine Selahaddin-i Eyyûbî, bütün Haçlı prenslerini Kuzey Filistin'de, Taberiye Gölü yakınlarında Hıttyn denilen yerde büyük bir bozguna uğratarak (1187), Kudüs, Beyrut, Sayda ve Akka şehirlerini ele geçirdi. Kudüs kralını da esir etti (1189).[458]

Bu olayın Avrupa'da duyulması büyük bir üzüntüye vesile oldu. Hatta Papa III. Urbain bu üzüntüden öldü. Onun yerine Papa olan VIII. Gregoire yeni bir Haçlı Seferi'nin gerektiğini ilan etti. (29 Ekim 1187).[459]

Bundan halkın büyük galeyana gelmesi devrin en namlı krallarına tesir etti. İngiltere kralı Arslan Yürekli Richard, Fransa kralı Philippe Auguste ve Alman İmparatoru Frederich Barbarossa sefere katıldılar. Bunlar daha ziyade şan ve şöhret için çalışıyorlardı.

Anadolu'dan geçmenin imkansız olduğunu öğrenen Haçlılardan İngiliz ve Fransız kralları deniz yolunu tercih ettiler. Alman İmparatoru ise aralarındaki eski bir dostluk[460] bulunan II. Kılıç Arslan'ın topraklarından geçmeyi planladı. Fakat ne var ki Kılıç Arslan bu sırada Konya'da Melikşah'ın ağır baskısı altında bulunuyor, emrini hiçbir oğlu dinlemiyordu. Buna rağmen Frederich Barbarossa ile yine de bir anlaşma yaparak Anadolu'yu yağma edilmekten kurtarmaya çalıştı. Aslında Alman ordularının serbestçe Kudüs'e gitmekten başka bir gayeleri de yoktu. Haçlılar serbestçe Anadolu'da yollarına devam edeceklerini sanıyorlardı.

Haçlılar'ın Anadolu'da hareketleri sırasında Türkmenler önce dağlara çekildiler. Fakat topraklarında yabancı bir kuvvetin girmesine tahammül edemeyerek bilahare Haçlılar'ın Uluborlu bölgesine yoğun, aç ve susuz olarak girmeleri üzerine davul ve boru sesleriyle saldırıya geçtiler. Gerçekte bunlar kendi başlarına buyruk emir dinlemeyen Türkmenlerdi. Bu ani durumu beklemeyen Haçlılar, büyük kayıplar vererek yollarına devam ettiler. Uluborlu'dan Akşehir'e ancak bir ayda gelebildiler. Yapılan çarpışmalarda İmparatorun oğlu Suap dukası da ağır yaralandı. Barbarossa gelen Türk elçilerine maksatlarının Filistin'e gitmek olduğunu söylüyordu.

Fakat Haçlılar, Akşehir'e gelince Melikşah, bunlarla bir meydan savaşı yaptıysa da Almanlar'ı yok edemedi. Bu duruma kızan Almanlar hızla ilerleyip Konya'yı kuşattılar. Şehri ele geçirmekte güçlük çekiyorlardı. Meram bağlarına karargah kurdular. Burada erzak sıkıntısı çektikleri ve Türkler de rahat vermedikleri için savaşa karar verdiler. Frederich dışarıda savaşırken oğlu Suap dukası da şehre girecekti. Nihayet Almanlar şehre girmeyi başararak her tarafı yağma ettiler. Ele geçirdikleri ganimetle ihtiyaçlarını giderdiler. Bu arada pek çok insan öldürülmüştür.[461]

Şehir ele geçirilirken iç kaleye çekilen II. Kılıç Arslan ve oğlu Melikşah, Alâeddin Kalesi'nden haber göndererek sulh teklifinde bulundular. İmparator bu teklifi kabul etti. Aralarında yapılan antlaşma gereğince; İmparator yanına 25 Selçuklu emirini rehin

---

458 Boyunağa, s. 22.
459 Gürün, s. 384.
460 Alman İmparatoru Frederich Barbarossa ile II. Kılıç Arslan arasındaki dostluk, 1176 Myriokephalon zaferine dayanıyordu. II. Kılıç Arslan bu zaferini krala bildirmiş, Bizans'a karşı ittifak yapmıştı. Hatta kızı ile de evlenmek istemiş, ancak bu kızının ölümü sebebiyle izdivaç gerçekleşmemişti. Bununla beraber aralarında gerçek bir dostluk da başlamış bulunuyordu. Turan, **Türkiye**, s. 221.
461 Çay, , s. 112.

olarak alacaktı.[462] Böylece Konya'da beş gün kalan ve ihtiyaçlarını gideren Frederich, yola çıkarak Larende üzerinde Ermeni topraklarına girdi.

10 Haziran1190 tarihinde Alman ordusu Silifke yanında akan bir çaydan geçerken, yaşlı İmparator serinlemek için girdiği nehirde boğularak ölmüş, ordusunun bir kısmı Akdeniz sahilini takip ederek, Suriye'ye gelmiş, oradan da Filistin'e geçmişlerdir.[463]

Bu, Anadolu'dan geçen son Haçlı Seferi'dir. Philippe Auguste ve Arslan Yürekli Richard 1191 yılında Akka'yı ele geçirmişlerse de Kudüs'ü alamamışlardır. Sonunda Philippe Auguste, Richard'la bozuşarak memleketine gitmiş, Richard ise Selahaddin'in izni ile Kudüs'ü ziyaret ederek o da memleketine eli boş olarak dönmüştür.

Sultan II. Kılıç Arslan'ın Ölümü

Kılıç Arslan son günlerini oğulları arasında mücadeleleri görerek büyük bir ızdırap içinde geçirmeye başladı. Kendisi de Melikşah'ın yaptığı baskıya dayanamıyordu. Elinden de bir şey gelmiyordu. Nihayet bu baskılardan kurtulmak için Konya'dan kaçtı. Kaynaklar, Sultanın oğullarını birer birer dolaştığını ve hiçbirinde umduğu saygıyı bulamadığını, sadece Uluborlu meliki en küçük oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev'den saygı gördüğünü, ancak burada huzura kavuştuğunu yazarlar.

Babasının Konya'dan ayrılmasına çok kızan Melikşah ise aleni olarak Sultanlığını ilan etti.[464]

Kılıç Arslan, Melikşah'tan öç almak için Gıyaseddin Keyhüsrev'i kendisine veliaht yaptı.[465] İkisi beraberce Konya üzerine yürüdüler. Konyalılar, yaşlı Sultanlarına büyük bir saygı duyuyorlardı. Onların yardımı ile şehre girdi. Melikşah, Aksaray'a kaçtı. Kılıç Arslan, Melikşah'ı takip ederek Aksaray'ı muhasara etti. Bu muhasara esnasında 29 Ağustos 1192'de öldü.[466]

Keyhüsrev, babasının cenazesini Konya'ya getirerek bizzat kendisinin yaptırdığı muhteşem türbeye, kümbet haneye koydu.[467]

Sultan II.Kılıç Arslan ve Zamanının Önemi

II. Kılıç Arslan, tarihimizin yetiştirdiği en büyük hükümdarlardan birisidir. Ömrü savaşlarda ve büyük zaferler kazanmakla geçmiştir. Siyasette ve askeri kabiliyette çok üstündü. Kırk yaşında hükümdar olmuş, vefatında ise 80 yaşına yaklaşmıştı.[468]

Kılıç Arslan hükümdarlık yaptığı zaman zarfında Türkiye'yi Haçlı darbesinden önceki şevketini kazandırmaya çalıştı. Büyük Selçuklu hükümdarı Sencer'in 1157 yılında ölümü üzerine tamamen bağımsızlığına kavuştu. Sencer´in yerine kimsenin geçmemesi üzerine, Selçuklular, Orta-Asya´dan, Türkistan'dan ve Orta-Doğu´dan

462 Turan, Türkiye, s. 224.
463 Boyunağa, s. 23.
464 İ.H. Konyalı, **Aksaray Tarihi**, I., İst. 1974, s. 307.
465 İbn-i Bibi; s. 21.
466 İbn-i Bibi; s. 25; Çay, s. 113.
467 İbn-i Bibi, s. 25.
468 Çay, s. 15.

tamamen el çektiler. Ancak Yakın-Doğu´da Türkiye´de, Güney-Doğu İran´da Kirman´da Basra Körfezi ile Horasan´daki ülkelerde olmak üzere üç Selçuklu devleti kaldı. Selçuklular´ın "Atabek" denilen kumandanları ayrı ayrı devletler kurarak ya Anadolu Selçuklu Devleti'ne veya Irak Selçukluları´na tabi olmuşlardır.

II. Kılıç Arslan zamanında ayrıca ekonomik ve uygarlık bakımından da önemli ilerlemeler olmuştur. Bilhassa ticarete büyük önem verilmiştir. İlk defa ticaret yolları üzerine muhteşem ve muazzam kervansarayları Kılıç Arslan yaptırmıştır. Aksaray ismi de Sultanın burada yaptırdığı bir kervansaraydan gelir.[469]

Uzun süren savaşlar, Anadolu'yu harabeye çevirmişti. Kılıç Arslan yeni gelen göçebe Türkmenleri ziraat bölgelerine yerleştirerek ziraatın gelişmesine, kurduğu toprak düzeniyle büyük ölçüde yardımcı oldu.

Kılıç Arslan'ın diğer Türk hükümdarları gibi, geniş dinî müsamaha ve Hıristiyanlara karşı şefkat göstermesi, onun hakkında ileri geri dedikoduların çıkmasına sebep oldu. Fakat takip ettiği adalet politikası yüzünden, bütün din mensupları kendisini sevmiş ve saymışlardır. Malatya Süryani Patriği ile özel dostlukları vardı. Karşılaştıkları zaman elini öptürmez, patriği kucaklar, dinî meseleler ve mukaddes kitap üzerine görüşürlerdi. Haçlı kaynakları bu yüzden Sultanı Hıristiyanlığa meyyal zannetmişlerdir. Hatta bu yüzden güneyde Haçlılarla amansız bir şekilde cihat eden Musul Atabeg'i Nureddin Mahmud, Kılıç Arslan'ı zındıklıkla itham ederek onu iman tazelemeye ve cihada davet eden mektuplar göndermiştir.

II. Kılıç Arslan, Anadolu'da Türk vatanının kuruluşunda, İslam dini ve medeniyetinin kökleşmesinde çok büyük hizmetleri geçmiştir. Çağdaş Arap kaynaklarında Kılıç Arslan'ın; "... heybetli, azametli, âdil, yüksek siyasî görüşe sahip..." bir hükümdar olduğu, Ermeni kaynaklarında da "Son derece akıllı ve hiçbir zaman adaletten ayrılmaz"[470] şeklinde belirtilmektedir. Haçlıların Suriye'deki mücadeleleri ticaret yollarının Anadolu'ya kaymasına sebep olmuş, bu yüzden Kılıç Arslan'ın zamanı her bakımdan bir refah devri olmuştur. İlk gümüş ve altın para da onun zamanında basılmıştır.

II. Kılıç Arslan, o zamana kadar büyük Türk hakanlarına yani Melikşah ve oğullarına ait bulunan "Sultanü'l-Muazzam" unvanını babası Mesud'dan sonra kullanan Türkiye Sultanıdır. Tam adı; "İzzeddin Ebu'l-Feth Kılıç Arslan"dır.[471]

SULTAN I. GIYASEDDİN KEYHÜSREV'in Birinci Hükümdarlığı (1192-1196)

I. Gıyaseddin Keyhüsrev, Kılıç Arslan'ın çocuklarının en küçüğü ve babasına karşı da en saygılı olanı idi. Umumi taksimde kendisine merkezi Uluborlu olan Bizans sınır eyaleti verilmişti. Bu eyaletler, kuzeyde Kütahya sınırına kadar uzanıyordu. Kütahya Türkler'de, Denizli Bizans'ta idi. Kütahya'ya kadar olan topraklar yeni fethedilmişti.[472]

Kendisine sığınan babası ile birlikte Konya üzerine yürüyen Keyhüsrev ağabeysi

[469] Turan, **Türkiye**, s. 233.
[470] Öztuna, s. 96.
[471] Öztuna, s. 97.
[472] Öztuna, s. 101.

Melikşah'ı buradan çıkardı. Daha sonra babası Kılıç Arslan'ın 1192'de ölümü üzerine Konya'da Sultan oldu. Fakat ağabeyleri Keyhüsrev'in hükümdarlığını tanımadılar. Bu duruma en çok karşı çıkan Kutbeddin Melikşah idi. Aynı günlerde veliaht olarak tanınan Melikşah'ın ansızın ölümü, Gıyaseddin Keyhüsrev'i tahtın meşrû varisi sayılan büyük ağabeysinden kurtardı. Bu sefer diğer ağabeyleri, Ankara meliki Muhyiddin Mesud ile Tokat meliki Rükneddin Süleyman Şah, Keyhüsrev'in hükümdarlığını tanımadılar. Fakat Mesud'un Kastamonu ve Bolu'nun fethiyle uğraşması, bu arada Rükneddin Süleyman Şah'ın da Orta ve Doğu Anadolu'da kardeşlerini itaate almakla meşgul bulunması, Gıyaseddin Keyhüsrev'e geçici de olsa biraz fırsat vermiş oldu.

Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Bizans İle Münasebetleri

Gıyaseddin Keyhüsrev'in Sultan olduğu sıralarda Bizans imparatoru III. Aleksios (1195-1203), Konya-İstanbul arasında ticaret yapan Sultanın tebaası Türk ve Rumların mallarını alarak hapsetmişti.[473] Buna karşılık Gıyaseddin Keyhüsrev de Mısır Eyyûbî Hükümdarı Melik Adil'in İmparatora gönderdiği atları ve hediyeleri ele geçirdi. Bu durum iki hükümdarın arasını açtı. Sultan, fırsatı değerlendirerek fetihlerini Menderes vadilerine kadar götürdü. Buradan esir ettiği halkı beşer bin kişilik kâfileler halinde defterlere yazdırarak Akşehir'e getirdi. Burada onlara köyler, meskenler, araziler, ziraat aletleri ve tohumlar vererek beş yıl da vergiden muaf tuttu.

I. Gıyaseddin Keyhüsrev, Bizans'a karşı bu zaferleri kazanıp halkın da sevgisini toplarken, Tokat meliki Rükneddin Süleyman Şah, kardeşlerine üstünlüğünü kabul ettirerek Konya üzerine yürüyüşe geçmiş bulunuyordu. Esasen Süleyman Şah, Konya tahtına geçmek için şiddetli bir ihtirasa tutulmuştu. Keyhüsrev'e karşı bir takım söylentiler çıkararak halktan soğutmaya çalışıyordu. Güya Keyhüsrev babasını zehirleyip öldürmüştü. Halbuki Keyhüsrev'in babasının ölümünü dört ay gizlemesi saltanatını kuvvetlendirmesi ile alakalı idi.

Sultan'ın Konya'yı korumak için 60 bin askeri bulunuyordu. Bu arada bazı beyler Süleyman Şah'ın hizmetine geçtiler. Muhasara dört ay sürdü. Süleyman Şah çok dikkatli davranıyor, askerlerini bağlara girmekten ve etrafta tahribatta bulunmaktan men ediyordu. Nihayet Konya'nın ileri gelenleri araya girdiler. Süleyman Şah'a büyük hediyeler sunarak muhasaradan vazgeçmesini teklif ettiler. Eğer bunu kabul etmezse Sultana, çocuklarına, mensuplarına ve hazinesine dokunmayacağına ve istedikleri yere gitmelerine izin vermesini istediler. Süleyman Şah, bu isteklerden ikinci şıkkı tercih etti.[474]

Ağabeysine karşı tutunamayacağını anlayan Keyhüsrev, hayatına dokunulmayacağına dair yeminli bir ahid-nâme aldıktan sonra Konya'dan ayrılmaya karar verdi. Buna rağmen hayatından endişe duyarak iki oğlunu dahi yanına almaya fırsat bulamadan gece Konya'yı terk etti. Maksadı Akşehir yolu ile İstanbul'a gitmekti. Fakat Ladik'te kendisine ve maiyetine karşı yağma ve tecavüzler oldu, bu durumu ağabeyine bildirdi. Süleyman Şah, Selçuklu Hanedanı'na karşı yapılan bu küstahlığı

[473] Orstrogorsky, s. 536.
[474] Turan, s. 245.

affetmeyerek olaya karışanları idam ettirip köyü de yaktırdı. Bundan dolayı bir asır sonra dahi adı geçen köy, Ladik-i Suhte (Yanık Ladik) olarak anılmıştır.[475]

Süleyman Şah, kardeşinin geçeceği yollarda gerekli emniyetin alınması hususunda talimatlar verdi. Ayrıca yeğenleri İzzeddin Keykavus ve Alâeddin Keykubad'ın kendi istekleri doğrultusunda babalarının yanına gitmelerine izin verdi.

Akşehir yolunu emniyetli bulmayan Gıyaseddin Keyhüsrev, bütün ailesi ile birlikte sırasıyla Kilikya Ermeni kralının, kardeşleri Elbistan meliki Mugiseddin Tuğrulşah'ın, Malatya meliki Muizeddin Kayserşah'ın, Halep Eyyûbî meliki Melikü'z-Zahir'in, Amid ve Ahlat meliklerinin ve Bizans Trabzon umumî valisinin misafiri oldu. Kısa misafirliklerden sonra Trabzon'dan gemiyle İstanbul'a geldi. Burada imparator III. Aleksios'un misafiri oldu.[476]

SULTAN II. RÜKNEDDİN SÜLEYMAN ŞAH ve Zamanı (1196-1204)

1196 yılında Sultan olan Süleyman Şah, yüksek bir tahsil ve terbiye ile yetişmişti. Kardeşlerinin arasında en kudretlisi o idi. Birleştirici bir özelliği vardı. Gıyaseddin Keyhüsrev'in memleketi aralarında bölme teklifini şiddetle reddetmesi bundandı. Sert mizaçlı oluşu diğer kardeşlerini kendisine bağladı. Devrinde zeka ve dehasıyla, güzel şiirleri, edebiyat bilgisi, güzel konuşması ve güzel yazı yazmasıyla tanındı.

Süleyman Şah, Malatya Meliki Muizeddin Kayzerşah ve Ankara meliki Mesud haricindeki kardeşlerini ve onların ülkelerini aldıktan sonra, kardeş kavgalarından faydalanmak isteyen Bizans'a yöneldi. Çünkü İmparator III. Aleksios, Samsun'da bekleyen Türk ticaret gemilerine ve ticaret kervanlarına baskınlar yaparak mallarını gasbetmişti. Buna karşılık sert tedbirler alan Süleyman Şah, Bizans'a bir ültimatom verdi. İmparator yeni bir sıkıntı çıkarmamak için Sultan'la anlaşmaya mecbur kaldı. Buna göre, Bizans Türkler'e yıllık vergi ödeyecek, tüccarların mallarını da tazmin edecekti.

Sultan II. Rükneddin Süleyman Şah'ın Ermeniler'le Münasebeti

Saltanat kavgalarının meydana getirdiği boşluktan istifade edenlerden biri de Ermeniler idi. Selçuklular'a tabi olan Ermeniler, fırsatı değerlendirerek Selçuklu memleketini işgale başladılar. Kilikya Ermeni Prensi II. Leon (1187-1211), etrafına topladığı kuvvetlerle isyana başlayıp Toros dağlarından hareketle Ereğli ve Kayseri'ye saldırılarda bulunup bir kısım yerleri işgal etti. Bizans, Papalık ve diğer Avrupa devletleriyle de irtibat sağladı. Hatta Büyük (Muhteşem) Leon adıyla krallık tacı bile giydi.[477]

Bu gelişme üzerine Süleyman Şah, 1199 yılında, ordusuyla birlikte harekete geçerek Kilikya Ermenileri'ni Toroslar'ın güneyine sürdükten sonra Leon'un düşmanı durumunda bulunan Lampron (Namrun) Ermeni senyörü Oşin ile birlikte Adana'ya kadar ilerledi ve âsi Leon'u Selçuklu tabiyetine almayı başardı. Bu sebeple Kral Leon,

---

[475] Turan, s. 247.
[476] Öztuna, s. 102.
[477] Sevim, **Ermeni İlişkileri**, s. 33.

tabiiyyet gereğince, Süleyman Şah adına da para bastırmıştır. Böylece Ermeniler'i tekrar itaat altına alan Süleyman Şah, buradan Doğu-Anadolu'ya yöneldi.

Sultan II. Rükneddin Süleyman Şah'ın Saluklular'a Son Vermesi

Süleyman Şah, Ermeni seferinden sonra kardeşi Muizeddin Kayzerşah'tan Malatya'yı aldı. (1200). Selçuk sınırının bu şekilde Fırat vadilerine kadar dayanması üzerine Artuklular'ın Harput (Elazığ) kolu Selçuklular'ın hakimiyetine girdi. Böylece sınır Saltuk iline dayanmış oldu.

Saltuklular, doğuda Gürcüler'e kuzeyde de Rumlar'a karşı Anadolu'nun doğu kapılarını koruyorlardı. Onların gayretiyle Azerbaycan ve Türkistan ticaret ve göç yolları açık kalıyordu. Yine bu havalide Mengücekli Behramşah (1168-1225) ve Divriği kolu hükümdarı Turanşah da Selçuklular'a olan bağlılıklarını sürdürüyorlardı.

Fakat bir ara Selçuklu idaresinin bozulması üzerine Gürcüler, Anadolu Selçuklu topraklarına saldırıda bulundular. Gürcüler bu hususta en büyük desteği kuzeyden gelen Kıpçaklar'dan görüyorlardı. Süleyman Şah yukarıdaki işleri hallederken Gürcüler de Ahlat ve Erzurum'a kadar ilerlemiş bulunuyorlardı. Gürcüler'in adı geçen alanlarda kadın ve çocukları esir ederek halkı öldürmeye başlamaları, durumu çok nazik bir hale getirdi. Kraliçe Thamara (1184-1211)'nın bu hareketine karşı Erzurum hükümdarı Nasreddin Muhammed ve iki oğlu canları pahasına Gürcüler'e karşı mücadeleye devam ediyorlardı.[478]

Saltuklular'ın kahramanca karşı koymaları üzerine, kraliçe Thamara'nın kocası David geri çekildi. Fakat bu sefer Gürcüler Kars üzerine yürüdüler. Halk şehri terk ederek içlere doğru çekildi. Kars'ı ele geçiren Gürcüler, buraya İvane'yi vali olarak tayin ettiler. İşte Doğu da istikrarın bu şekilde bozulması üzerine Süleyman Şah, Selçuklu ülkesinin emniyeti için Saltuk seferine çıkmaya mecbur kaldı.

Süleyman Şah, hazırlıklarını Sivas'ta tamamlayıp Gürcü seferi bahanesiyle Erzurum'a gitti. Bütün tabi ve komşu hükümdarların sefere katılmaları için emirnâmeler gönderdi. Süleyman Şah bu maksat için Nasreddin Muhammed'i de davet etti. Ancak Nasreddin Muhammed tereddüt ederek katılmadı. Buna kızan Sultan, bu hanedana son vererek topraklarını Selçuklu sınırlarına dahil etti (1202).[479] Bu bölgenin valiliğine de kardeşi Malatya meliki Mugiseddin Tuğrulşah getirildi. Bu atama ile başlayan Erzurum Selçukluları hanedanı Alâeddin Keykubad zamanına kadar sürdü.[480]

---

[478] Turan, Türkiye, s. 253.

[479] A. Özaydın, "Saltuklular", **DGBİT**, VIII., İstanbul 1988, s. 166.

[480] Süleyman Şah, 1200 yılında Malatya'yı Muizeddin Kayzerşah elinden almış, Kayzerşah ise kayınpederi Melik Adil'in yanına kaçmıştı. Bunun üzerine, Elbistan meliki bulunan Mugiseddin Tuğrulşah'a ek olarak Malatya verilmiş, bu sefer Erzurum'un alınması üzerine Malatya alınarak onun yerine Erzurum verilmişti. Tuğrulşah burada müstakil bir Selçuklu hanedanının atası olmuştur. Turan, **Türkiye,** s. 251-253.

Sultan II. Süleyman Şah'ın Gürcistan Seferi (1202)

Süleyman Şah'ın Gürcistan seferine çıkmasının yukarıda anlatılan asıl sebepleri yanında, İbn-i Bibi'nin kaydına göre bir de hissî sebebi vardır. Şöyle ki;[481] Süleyman Şah kardeşleri arasında servi gibi boyu ve yakışıklılığı ile emsalsizdi. Thamara, II. Kılıç Arslan'a yazdığı mektupta Süleyman Şah'ı kendisine koca olarak seçtiğini ve kendi hanedanı olan David Hanedanı'nın devamını sağlamasını rica etti. Elçiler gelince bu keyfiyeti II. Kılıç Arslan, oğluna açtı. Süleyman Şah bunu duyunca çok hiddetlenmiş ve: "Bir kâfir kadının işvesine ve dünya hevesine kapılıp Hıristiyan diyarına gidemeyeceğini, ancak Sultan'ın fermanı olursa oraya, kilise ve manastırları yıkıp yerine cami ve medrese, çan yerine ezan sesleri yerleştirmek için gideceğini..." söylemiş, babası da oğlunun bu şuurlu davranışından çok memnun kalmıştı.

İşte bu siyasî ve ruhî sebepler üzerine Gürcistan üzerine yürümek için Erzincan'da hazırlıklara başladı. Kardeşlerine ve etraf hükümdarlarına haberler yolladı. Bu emre uyanların başında Erzurum meliki Mugiseddin Tuğrulşah ve Erzincan Meliki Behramşah bulunuyordu. Her şey tamamlanınca Kraliçe Thamara'ya bir mektup göndererek ordusuna da hareket emri verdi. Tarihi bir önem taşıyan mektubun bazı kısımları şöyledir:[482]

"Gök kubbesi altında bulunan sultanların en yücesi, Allah'ın gölgesi ve meleklere benzeyen ben Rükneddin, Gürcüler'in hükümdarı sen Thamara'ya bildiririm ki, kadınların aklı zayıftır. Sen Gürcüler'in eline kılıç koyup Allah'ın sevdiği Müslümanları ve İslâm kavimlerini öldürmeye emir verdin... İslâm'ın adaletini göstermek ve Allah'ın yalnız bizim ellerimize tevdi eylediği kılıcı bir daha kullanmamanızı öğretmek maksadıyla geliyorum. Gelişimde otağımın önünde diz çöken, Hz. Muhammed'in Peygamberliğini kabul edip dinini bırakan, boşuna ümit bağladığın haçı huzurumda kıran kimselerden başkasının yaşamasına müsaade etmeyeceğim."

Görüldüğü gibi mektup çok sert olduğu gibi Sultan'ın hiddet, gurur ve kudretinin bir ifadesini taşıyordu. Aynı zamanda cihan hakimiyeti davasının da ifadesi bakımından önem arz eder.

Halbuki kraliçe Thamara'nın cevabî mektubu ise ne kadar tevazu dolu ve itinalı idi. Hakikaten o: "Ey Rükneddin, Allah'ın kudretine güvenerek ve Meryem'e niyaz edip mukaddes haça ümit bağlayarak gökleri gazaba getiren mektubunu okudum ve bunda Allah'ın mahkum edeceği yaramazlığın alametini gördüm. Allah'ın adına boşuna yemin edenlerin bizzat onun tarafından yok edildiğini bilmez misin? Sen para kuvveti ile toplanan askerlerine ben ise zenginliğime ve askerlerimin miktarına değil, kadir-i mutlak Allah'a (oğluna) ve senin hakaret ettiğin salibime güveniyorum... Senin değil Allah'ın irade ve adaleti tecelli edecek ve bir daha adını tahkirde bulunmamayı öğreneceksin..."[483] diyordu.

Kraliçe Thamara da büyük bir üzüntü içinde askerlerinin hazırlanmasını emretti. Kiliseye giderek gözyaşları içinde bir ayinde bulundu. Kars civarına gelince yukarıdaki cevabî mektubunu gönderdi.

---

[481] İbn-i Bibi, s. 36.
[482] Turan, s. 257.
[483] Turan, Türkiye, s. 258.

Gürcüler, başkumandan Zakaria ile Şalva ve İvane gibi meşhur kumandanlar idaresinde idi. Türk ordusu da Pasinler ve Sarıkamış arasında Micingerd kalesi civarında ordugah kurdu. İstirahata çekildiği bir anda Gürcüler pusuya düşürdüler. Bu savaşı İbn-i Bibi şöyle kaydetmiştir:[484]

"... İki taraf orduları arasında öyle bir çarpışma oldu ki cenk meydanının her yanı ölülerle doldu. Ufuktan bir zafer güneşinin doğması yaklaşmış ve düşmanı yüz geri etmek üzere bulmuş iken (Allah'ın emri kadere bağlıdır) hükmünce fırsat, İslâm'ın elinden çıktı. Sultanın otağını taşıyan atın ayağı köstebek yuvasına girerek çetr yere düşmüştü. Maiyetindeki adamlarla muhariplerin gözü buraya ilişmiş ve bunun derhal bir düşman hilesi neticesi olduğu veya Sultanı bir felaket eriştiği zannıyla silahını atan koşmuş ve bu kargaşalık sonunda iş tersine dönmüştü. Vuranlar vuruldu, öldürenler öldü, emirler esir, esirler emir oldu." Aksarayî de aşağı yukarı aynı şeyleri söyler.[485]

Anı bir saldırıya uğrayan Türk ordusu dağıldı. Panik halinde kaçışmalar, Sultan'ın üstün gayretine rağmen önlenemedi. Bir ara çetr (saltanat şemsiyesi)nin yere düşmesi her şeyin mahvolmasına sebebiyet verdi. Bir çok kayıp ve esir verildi. Sayısız ganimet düşman eline geçti. Rükneddin Süleyman Şah, artık muharebenin kaybedilmiş olduğunu görerek Erzurum'a çekildi. Bu bozgun Süleyman Şah'ın gururunun bir cezası idi. Erzincan meliki Behramşah[486] da esirler arasında idi.

Bu bozgun neticesinde Selçuklu kudretinde bir azalma olmamış Gürcüler de Türkler aleyhine bir ilhakta bulunmamışlardır. Fakat bir kadın karşısında bu kadar acze düşmesi Süleyman Şah'ın çok zoruna gitmiş ve bir an önce intikam almak için yanıp tutuşmaya başlamıştır. Ne yazık ki bütün gayretlerine rağmen ikinci Gürcü seferi bazı sebepler yüzünden bir türlü gerçekleşmemiştir.

Sultan II. Rükneddin Süleyman Şah'ın Ölümü (6 Temmuz 1204)

Süleyman Şah, Gürcüler'den intikam almak için önce Muhyiddin Mesud'un işini halletmeye karar verdi. Muhyiddin Mesud, çok değerli bir insandı. İlim ve edebiyatı koruyor ve iyi bir asker ve devlet adamı bulunuyordu. Aynı zamanda Bizans aleyhine fetihler de yapıyordu. Bu şekilde Safranbolu'ya kadar hudutlarını genişletmişti. Ankara, Çankırı, Kastamonu, Bolu ve Eskişehir bölgelerinin çoğu Mesud'un eline geçmişti. Bazı yerleri Süleyman Şah'a verdiyse de Ankara'yı kendisinde bırakarak bağımsız hareket ediyordu. Süleyman Şah ise, Selçuklu ülkesini. birleştirmedikçe huzura kavuşamıyordu. Zaten halkın çok sevdiği böyle kudretli bir kardeşini geride bırakarak sefere çıkamazdı.

İşte bu sebeplerden dolayı Sultan, önce Ankara üzerine sefere çıktı. Kale uzun müddet dayandı. Fakat şehirde açlık belirtileri başlayınca Mesud, hayatına dokunulmamak şartıyla şehri teslim etti. Mesud'a uç taraflarında bir yer verilecekti. Fakat bu anlaşma gereğince iki oğlu ile birlikte yeni görevine giderken yolda yakalanarak öldürüldüler.

---

[484] İbn-i Bibi, s. 38.
[485] Aksarayî, s. 128.
[486] Kraliçe Thamara, aralarında eskiden olan dostane münasebetler dolayısıyla Behramşah'ı Tiflis'te alıkoydu. Bilahare fidyesi ödenerek kurtarılmıştır. Bundan sonra 1225 yılına kadar Erzincan tahtında hüküm sürmüştür. Turan, Türkiye, s. 259.

Süleyman Şah, böylece en korktuğu meseleyi hallettikten sonra Gürcistan üzerine ikinci seferine çıktı. Konya-Malatya arasında şiddetli bir bağırsak hastalığına yakalanarak 6 Temmuz 1204 yılında öldü. Gürcistan seferinde uğradığı bozgun, nasıl onun gururunun bir cezası sayılmışsa, ani olarak ölümü de kardeşi Mesud'un hayatına garanti vermiş olmasına rağmen sözünü tutmamasının günahı olarak telakki edilmiştir.[487]

Süleyman Şah'ın ölümünü fırsat sayan Gürcüler, 1205'te Malazgirt, Erciş ve Samankale'ye kadar istilada bulunmuşlardır. Tuğrulşah, bunun üzerine; Ahlat Şahı Beg-Timur ile birlikte hareket ederek Gürcüler'i bozguna uğratıp kumandan Zakaria'yı da öldürmüşlerdir.

Süleyman Şah, kısa süren hükümdarlığı zamanında millî birliği yeniden kurmuş, devletin sınırlarını babasından daha ilerilere götürmüştür. Orta Çağ Türk-İslam hükümdarları gibi o da âlim, şair, sanatkar ve filozofları himaye eder ve yanında toplardı. Kendisi de iyi huyluluğu ve şairliği ile tanınmıştır.

Süleyman Şah'ın Anadolu'daki başarıları üzerine Abbasi Halifesi Nasır bin Müstedi (1180-1225), kendisine sancak, çetr, Sultan unvanı ve "Sultanü'l-Kaahir" lakabını göndermiştir. Tokat meliki iken "Melikü'l-Kaahir" lakabını kullanmıştı. Daima Pazartesi ve Perşembe günleri oruç tutardı. Konya'da Altun Aba Medresesi (İplikçi Medresesi) onun saltanatı esnasında yani 1202 yılında yapılmıştır.

Süleyman Şah'ın en büyük icraatı eski Türk geleneklerine göre bölünmüş bulanan Türkiye'yi birleştirmesidir. Çünkü kendisinden sonra bu bölünme bir daha görülmemiştir. Süleyman Şah da Konya'daki Kümbedhane'ye defnedilmiştir.

SULTAN III. KILIÇ ARSLAN (1204-1205)

Rükneddin Süleyman Şah'ın, Tokat melikliği zamanından beri hizmetinde bulunan Nuh Alp, Tüz Beg ve diğer bazı beyler, Sultan'ın vasiyeti gereğince tahta küçük yaşta bulunan oğlu Kılıç Arslan'ı geçirdiler. Onun zamanında İbn-i Bibi'ye göre Isparta alınmış, İslâm, Ermeni ve Rum hükümdarları haraçlarını göndermeye devam etmişlerdir.[488] Hatta Haçlıların 1204'te İstanbul'da bir Latin Krallığı kurmaları üzerine İznik'te yeni bir Rum devleti kuran Theodore Laskaris de sadık kalacağını bildirmiştir.

III. Kılıç Arslan, amcası Gıyaseddin Keyhüsrev'in gelmesi üzerine Şubat 1205'te tahtan indirilmiştir. Saltanatı 8 ay sürmüştür.

SULTAN I. GIYASEDDİN KEYHÜSREV II. Saltanatı (1205-1211)

Gurbet Hayatı:

Maiyetiyle birlikte Trabzon üzerinden İstanbul'a giden Keyhüsrev, burada III. Aleksios tarafından karşılandı. Kendisine 10 bin dinar altınlık bir gelir ayrıldı. Fakat imparator, Süleyman Şah ile de bozuşmak istemediğinden daha fazla ilgi göstermek istemedi. Bu yüzden sâbık Sultan'ın hayatı burada mütevazı bir şekilde geçmeye

[487] Turan, Türkiye, s. 263.
[488] İbn-i Bibi, s. 39.

başladı. Bu arada Aleksios, Keyhüsrev'i Mavrozomes'in kızı ile evlendirdi.[489]

1204 yılında Haçlıların İstanbul'u işgal etmeleri üzerine, Bizanslılar Süleyman Şah'tan yardım istediler. Fakat Süleyman Şah, Mesud ve Gürcüler'le uğraştığı için istenen bu yardımı yapamadı.

IV. Haçlı Seferi sırasında Latinler, İstanbul'u ele geçirerek bu güzel şehri tahrip, yağma ve yangına vererek harabeye çevirdiler. İki gün süren yangın şehrin çarşılarını, saraylarını, kiliselerini ve mahallelerini tanınmaz hale getirdi. Halkın bir kısmını kılıçtan geçirdiler, bir kısmı da yangında can verdiler. Bu arada Ayasofya Kilisesi de tamamen yağma edilerek altın işlemeleri dahi kazınarak yok edildi. Buna mani olmak isteyen papazlar da öldürüldüler.

Bu vahşet ve katliam sürerken I. Gıyaseddin Keyhüsrev, kayınpederinin yanına sığınmıştı. Burada iken ağabeysi Süleyman Şah'ın ölüm haberini öğrendi.

Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Tahta Davet Edilmesi

III. Kılıç Arslan'ın henüz küçük olması Keyhüsrev'in adamlarını faaliyete geçirdi. Bunların başında Yağıbasan'ın oğulları geliyordu. Selçuklular'ın uç reisleri olan bu beyler ve Mubarizeddin Ertokuş, eski Sultanlarını tekrar tahta çıkarmak için civar beylerden ahidnâmeler aldılar. Sonra Sultan Keyhüsrev'in eski hâcibi Zekeriya'yı alınan ahidnâme ve mektuplarla Sultana gönderdiler. Zekeriya beş dili çok güzel konuşuyordu. Zekeriya bir keşiş kılığına girerek Keyhüsrev'e emanetleri vermeye muvaffak oldu. Bu durumu değerlendiren ve kayınpederinin de yardım vaadini alan Sultan, Mavrozomes ve maiyetiyle yola çıktı.

Laskaris (1204-1222), İznik'e gelen Sultan'a III. Kılıç Arslan'la yaptığı antlaşmaya sadık kalarak izin vermek istemedi. Ancak bu hususta yapılan fazla ısrar karşısında aralarında bir antlaşmaya vardılar. Buna göre; Denizli ve Honaz Bizanslılar'a (Mavrozomes'e) terk edilecek, Sultan'ın iki oğlu ile Hâcip Zekeriya İznik'te rehin olarak kalacaktı.

Sultan Keyhüsrev yapılan bu antlaşmadan sonra Mavrozomes ile birlikte meliklik yaptığı Uluborlu'ya geldi. Burada bulunan uç Türkmenlerini yanında topladı. Tam bu sırada Zekeriya da Rum muhafızla anlaşarak Sultanın oğulları ile birlikte onlara yetiştiler.

Uluborlu'da toplanan ordu, Sultan'ın çocuklarının da katılmasıyla daha da sevinçli olarak Konya üzerine yürüyüşe geçti. Sultan, Konya'ya gelince burayı kuşattı. Kuşatma üç ay sürdü. Şehir bir türlü düşürülemiyordu. Kışın da bastırması üzerine Ilgın'a çekildi. Büyük bir ümitsizlik içinde beklerken II. Kılıç Arslan'dan beri süregelen Aksaray-Konya arasındaki rekabet imdadına yetişti. Zira Konya halkının Sultan'a yardım etmemesi üzerine harekete geçen Aksaray halkı Sultan'a haber göndererek onu davet ettiler. Bunu duyan Konyalılar galeyana gelerek Kılıç Arslan'ın hayatına dokunmamak şartıyla Konya'yı kendisine vereceklerini bildirdiler. Bu davete çok memnun kalan I. Gıyaseddin Keyhüsrev, ikinci defa tahta oturdu (Şubat 1205).[490]

[489] Turan, Türkiye, s. 270.
[490] Turan, Türkiye, s. 274.

Sultan I.Gıyaseddin Keyhüsrev'in İkinci Saltanatının İlk Yılları

Sultan Keyhüsrev, III. Kılıç Arslan'a Tokat'ı mülk olarak verdi. Fakat Kılıç Arslan yola çıkınca Gevale kalesinde kalması emredildi. Adından da bir daha bahsedilmedi.[491]

Keyhüsrev'in saltanata başladığı sıralarda Anadolu Selçuklu Devleti, siyasî birliğini tamamlamış bulunuyordu. Danişmendliler ve Saltuklular'a son verilmiş, Mengücekler de tabi duruma getirilmişti. Meliklik teşkilatı ise önemini kaybederek bir nev'i valilik derecesine düşürülmüştü.

III. Haçlı Seferi'nin başarısızlığı üzerine[492] Papa İnnocent yeni bir Haçlı Seferi ilan etmişti (1198). Bunun üzerine hazırlanan Haçlılar, kara yolu yerine deniz yolu ile Kudüs'e gitmeye karar verdiler. IV. Haçlı Seferi olarak tarihe geçen bu Haçlı ordusuna Bonifas adlı bir İtalyan kontu komuta ediyordu.[493]

Anadolu'dan geçmenin zorluğu üzerine deniz yolunu tercih eden Haçlılar, İstanbul hizasına geldikleri sırada Bizans tahtına baş kaldıran İsakios Angelos tahta geçmek için Haçlılardan yardım istedi. Zaten Haçlı seferleri boyunca, Bizans'ın takındığı tavırlardan nefret eden Haçlılar bunu fırsat bilerek, Papa'nın aforozuna bile kulak asmayıp, İstanbul'u ele geçirdiler.[494] Böylece burada 1204'ten 1261 yılına kadar süren Latin İmparatorluğu kurulmuş oldu.

İstanbul'un Latinler'in eline geçmesi (13 Nisan 1204), üzerine Bizans İmparatorluğu dağılmış, bu arada Tekfur Theodor Laskaris İznik'te yeni bir Bizans Devleti kurmaya çalışırken, diğer taraftan da, Aleksios Komnenos, Trabzon merkez olmak üzere Karadeniz'in doğu sahillerinde; kardeşi David Kommen de Karadeniz'in batı sahillerinde birer devlet kurmaya çalışıyorlardı. Laskaris bir taraftan İstanbul'u işgal eden Latinler'e karşı kendisini korumaya çalışırken, diğer taraftan da Komnenler'le mücadele etmek durumunda idi. İşte bu zor durum onu ister istemez Selçuklur'la ittifaka zorluyordu. Aslında Laskaris'le anlaşarak Karadeniz ve Akdeniz sahillerinde serbest kalmak isteyen Keyhüsrev bunu olumlu karşıladı.[495]

Sultan Keyhüsrev, büyük oğlu İzzeddin Keykavus'u Malatya'ya, ortanca oğlu Alaeddin Keykubad'ı Tokat'a melik olarak tayin ettikten sonra derhal Karadeniz ticaret yolunu kapatmış olan Aleksios Komnenos üzerine yürüdü. Burada yaptığı mücadelelerde onu yenerek Samsun ve Sinop havalisinden uzaklaştırdı (1206). Bilahare Samsun'da Selçuklular'la alakalı eski idarenin devamını sağladı.[496]

Bu arada şu hususu da belirtmemiz gerekmektedir. Keyhüsrev, İstanbul'a sığındığı zaman çok sevdiği hocası Mecdüddin İshak da Şam'a gitmişti. İstanbul'dan dönerken onu da büyük bir hürmetle Konya'ya davet etti. Hocasını burada ağırladıktan sonra oğlu İzzeddin'e hoca olarak görevlendirdi. Artık merkeziyetçi idare başlamıştı. Gerçi melikler yine maiyetleri ile birlikte gidiyorlardı ama hutbe okutma, para bastırma, harp veya sulh yapma selahiyetleri yoktu.

---

[491] Baybars Mansuri, s. 726; Niğdeli Kadı Ahmed, s. 294 ve Hamdullah Kazvini s. 483 orada öldürüldüğünü kaydederler. Turan, Türkiye, s. 275'ten naklen. Dipnot.
[492] Gürün, s. 385.
[493] Runciman, s. III, s. 98.
[494] Haçlılar'ın İstanbul'da yaptığı yağmanın tarihte bir örneği daha yoktur. Bknz: Runciman, s. III, s. 109.
[495] Gürün, s. 355.
[496] Gürün, s. 355.

Gıyaseddin Keyhüsrev, Mugiseddin Tuğrulşah'ı yine Erzurum melikliğinde bıraktı. Suriye Eyyubiler'i ve Mardin Artuklu melikleri Mısır Eyyubileri'ne tabi iken onlar da Konya'ya gelerek bağlılıklarını ve her hususta yardımcı olacaklarını arz ettiler. Böylece Mısır Eyyubileri Kuzey Suriye'yi kaybetmiş oluyorlardı. Neticede Selçuklu ve Eyyubi Sultanları iki rakip devlet olarak ortaya çıkmış oldular.

Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Karadeniz Siyaseti

İstanbul'dan sonra Balkanlar'da ve Yunanistan'da da hakimiyetlerini kuran Latinler, Anadolu'da Bizans topraklarından pek öyle çok yer alamadılar. Theodore Laskaris de 1206 yılında İznik Rum İmparatorluğu'nu kurduğunu resmen ilan etti. Komnenler'den iki kardeş yukarıda bahsedildiği gibi Gürcüler'den aldıkları yardımlarla 1204'ten 1461 yılına kadar sürecek olan Trabzon Rum İmparatorluğu'nu kurmuş bulunuyorlardı. David Komnenos buradan Bizans'ın varisi sıfatıyla Laskaris'e karşı Sakarya boylarına kadar ilerledi.[497]

Bu durum karşısında Keyhüsrev ile bir ittifak antlaşması yapan Laskaris, Sinop ve Ereğli'ye yerleşen David Komnen'in ordusunu mağlup ederek kumandanını esir aldı.

Karadeniz sahillerinde Komnenoslar'ın yayılmaları hem İznik Rum İmparatorluğu için ve hem de Selçuklular için zararlı idi. Çünkü bunlar Karadeniz'e ulaşan kervan yolunu tehlikeye sokuyorlardı.

Bu sıralarda Anadolu ticareti bir hayli ilerleme kaydetmişti. Kervansaraylar her tarafta yükselmeye başlayarak ticareti emniyet altına almışlardı. Bu sırada Sabbas adlı bir Rum da İstiklal kazanmaya çalışıyordu. Aleksios, Sabbas'ın teslim olmasını istedi. Sabbas bunu kabul etmeyince onun hakimiyeti altında bulunan Samsun'u kuşattı. Kıyı Samsun (Kafir Samsun)'un kuşatılması İç Samsun (Müslüman Samsun)'u tehlikeye soktuğundan buraya hakim bulunan Türkler, Konya'dan yardım istediler. bu arada Sabbas da Laskaris'i yardıma çağırmıştı. Fakat burada kimin nasıl hareket ettiği belli değildir. Samsun ve Sinop şehirleri İzzeddin Keykavus zamanına kadar ne Selçuklu ne Trabzon ve ne de İznik'in eline geçmiştir. Burada I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Laskaris'le yaptığı antlaşmaya sadık kaldığı anlaşılıyor. Böylece daha önce II. Rükneddin Süleyman Şah tarafından alınan İç Samsun'un emniyeti yeniden sağlanmıştır.[498]

Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Antalya'yı Feth Etmesi ve Deniz Ticaretinin Başlaması(5 mart 1207)

Haçlıların Suriye ve Filistin'e yerleşmeleri üzerine, Uzak Doğu ticaret yolu Türkiye'den geçmeye başlamıştı. Latinler'in İstanbul'a yerleşmeleri üzerine de uluslar arası deniz yollarının düzeni bozuldu. Bu yollar artık Akdeniz ve Karadeniz'den geçmeye başlamıştı.[499] Bunu üzerine Türkler Samsun'un yanı başında "Müslüman Samsun" denilen limanı kurdular. Bu durum Türkler'in Karadeniz'e çıkma ve tutunma politikasında mühim bir adım teşkil ediyordu. Müslüman Samsun'a yerleşen tacirler,

[497] Turan, Türkiye, s. 278
[498] Turan, Türkiye, s. 280.
[499] Uluçay, s. 203.

Karadeniz'de faal bir rol oynamaya başladılar.[500]

Karadeniz'de bu şekilde bir kapı açıldıktan sonra sıra Akdeniz'e geldi. Üç tarafı denizlerle çevrili bir ülkenin denizlere açılmak istemesi kadar tabii bir şey olamazdı. Bu havalide en işlek ticaret limanı Antalya idi. Buraya çok önceleri Türkler de yerleşerek bir ticaret kolonisi kurmuşlardı. II. Kılıç Arslan, daha önce bu limanın önemini kavrayarak kuşatmışsa da ele geçirememişti. İstanbul'un Latinler'in eline geçtiği sırada bu olaya paralel olarak Antalya'da da hakimiyet mücadelesi başlamıştı. Nihayet Aldobrandini adında bir İtalyan burayı eline geçirince meydana gelen karışıklıklar yüzünden limanın ve ticaret yolunun emniyeti de bozulmuş, bu arada şehirde oturan Mısır ve Avrupalı tacirler de soyulmuşlardı.[501]

I. Gıyaseddin Keyhüsrev, bu önemli ticaret yolunun emniyetini sağlamak ve Akdeniz'de bir limana sahip olmak için etraftan topladığı askerlerle şehri kuşattı. Kalenin burçlarını mancınıklarla dövdürdü. Liman tam düşmek üzere iken Kıbrıs'tan gelen kuvvetler Aldobrandini'nin imdadına yetiştiler. 1191 yılında Kıbrıs'a yerleşen Haçlılar o günden beri Antalya ile ticaret yapmakta idiler. Bu yardımın gelmesi üzerine Türkler çekilmek zorunda kaldılar. Fakat muhasara kaldırılmadı. Liman uzaktan abluka altına alınarak açlık ile morallerinin bozulmasına çalışıldı. Nihayet Latinler'in idaresinden hoşlanmayan Rumlar, gizlice Sultan'a haber göndererek yardım edeceklerini bildirdiler. Bu sevindirici durum üzerine Antalya'nın muhasarası evvelkinden daha şiddetli olarak yeniden başladı. Bu çarpışmalar üzerine Konya'nın eski sipahilerinden Hüsameddin Yavlak Arslan kalenin burçlarına Sultanın bayrağını dikti.[502] Bunu gören Selçuklular büyük bir hamle yaparak şehri düşürdüler. Sultan Keyhüsrev 5 Mart 1207'de Rumların da yardımıyla Antalya'ya girerek Franklar'ı esir aldı. Kendisine ikinci defa tahta çıkarmakta büyük emeği geçen Mübarizüddin Er-Tokuş'u Antalya valiliğine ve sû-başılığına getirdi. Şehre kadı, imam, hatip ve müezzinler tayin etti. Burada emniyetin sağlanması üzerine yeni iş adamları ve tacirler Antalya'ya yerleştiler. Milletler arası ticareti teşvik ve himaye maksadıyla Venedik Cumhuriyeti ve Türkiye arasında ilk ticaret muahedesi yapıldı.[503] Burada bir tersane kurularak denizciliğe başlandı. Bundan böyle Antalya, Selçuklu donanmasının Akdeniz'deki üssü oldu. Antalya'nın fethi Türkiye'nin iktisadî ve ticarî yükselişinde çok önemli bir rol oynamıştır.

Sultan I.Gıyaseddin Keyhüsrev'in Ermenileri İtaat Altına Alması

II. Rükneddin Süleyman Şah'ın ölümünden sonra ortaya çıkan karışıklıktan faydalanan vassal Kilikya Ermenileri, Selçuklu sınırlarına saldırı düzenledikleri gibi, özellikle Toros dağlarından geçen Anadolu-Suriye kervan yolunun güvenliğini bozarak işlemez bir duruma getirmişlerdi. I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ikinci kez Sultan olmasından bir yıl sonra (1206) da saldırılarına devam ederek Türkmen nüfusunun kalabalık olduğu Göksun'a baskınlar yapıp Elbistan'ı kuşatmışlardı. Hatta buradan

[500] Öztuna, s. 104.
[501] Turan, Türkiye, s. 248.
[502] İbn-i Bibi, s. 44-45.
[503] Öztuna, s. 104.

hareketle Halep topraklarına dahi girdikleri için Halep Eyyubî hükümdarı Melik Zahir bunlarla çarpışmak zorunda kalmıştı.

Devletinin güneyindeki bu olaylar ve özellikle Anadolu-Suriye ticaret yolunun tehlikeye düşmesi sebebiyle Sultan Ermeniler'i cezalandırmak için 1208/1209 yıllarında, beraberinde Melikü'z-Zahir'in gönderdiği Eyyubî kuvvetleri de olduğu halde Maraş yönünden Kilikya Ermeni topraklarına girdi. Başta Pertus kalesi olmak üzere bazı ilçe ve kaleleri ele geçirdi. Pertus kalesi daha önce II. Kılıç Arslan tarafında alınmış ve yeniden Ermeni senyörü Stefan'a bırakılmıştı. Bu savaşlar sırasında Pertus kalesinin senyörü Leon'un oğlu Gregori de esir alınmıştı. Böylece çok zor durumlarda kalan Leon, Halep hükümdarı Melikü'z-Zahir ve Mısır hükümdarı Melikü'l-Adil aracılığı ile barış teklifinde bulundu. Kışın bastırmasıyla geri dönmüş bulunan Sultan bu teklifi müspet karşıladı. Velhasıl yapılan antlaşma ile; "Selçuklu tabiiyetine sadakat göstermesi, Anadolu-Suriye kervan yoluna ve Halep Eyyubî topraklarına bir daha saldırmaması ve savaş tazminatı vermesi" şartları kabul edildi. Gerçekten Leon bu antlaşma ile bir süre sadık kalarak hatta Sultan adına para bile bastırmıştır.

Ertesi yıl Melik Adil, kaybettiği toprakları istila etmek için harekete geçti. Bunun üzerine Gıyaseddin Keyhüsrev; Melikü'z-Zahir, Erbil hükümdarı Muzaffereddin Gökbörü, Erzurum meliki Mugiseddin Tuğrulşah ile birleşerek buna mani oldu.[504]

Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Alaşehir Seferi (15 Haziran 1211)

Thedore Laskaris, Selçuklular'ın gittikçe büyümesinden endişe duymaya başladı. Bu yüzden Selçuklular'a vermekte olduğu haracı keserek düşmanlığını açığa vurdu. Tabi bu arada Sultan da onun kuvvetlenmesinden rahatsız idi. Sultan İznik aleyhine İstanbul Latin Kralı Henri ile bir ittifak yaptı. Bu arada Keyhüsrev Antalya muhasarası sırasında eski Bizans İmparatoru III. Aleksios gelerek damadı Laskaris'ten tahtının alınmasını rica etti.

Bu fırsatı değerlendiren Sultan Laskaris'e bir elçi göndererek imparatorluğu asıl sahibi olan III. Aleksios'a devretmesini, aksi halde silah kuvveti ile bu işi yapabileceğini bildirdi. Laskaris'in bunu reddetmesi üzerine Keyhüsrev, büyük bir ordu ile hareket etti. Bu orduda Kayseri sûbaşısı Yakub Karakulak, Akça - Aba, Beg-Bars gibi komutanlar da vardı.

İki ordu Alaşehir (Philadelphia) yakınlarında karşılaştı. Türk ordusu Bizans ordusunu kolayca bozdu ve dağıttı. Sultan bizzat İmparatorun üzerine at sürerek onu bir darbe ile yere düşürdü. Laskaris de ayağa kalkarak Sultan'ın atının ayağını kesti. Yere düşen Sultan şehit edildi. Bu durumu gören Selçuklu askerleri dağıldı (5 Haziran 1211).

Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Şahadeti ve Şahsiyeti

Bizans tarihçisi Akropolites'in[505] yukarıda verdiği bilgiye karşılık Sultan'ın Şahadeti hakkında İbn-i Bibi de olayı şöyle anlatır:

---

[504] Turan, **Türkiye**, s. 287.
[505] Turan, Türkiye, s. 287.

"Laskaris atından düşürülünce Sultan onun öldürülmesine müsaade etmedi. Hasmını ata bindirdi. Mağlup düşman kaçarken Türkler takibe veya yağmaya başladılar. Sultan yalnız kalmıştı. Bu sırada bir Frenk askeri Sultan'ı şehit etti. Arkadan koşarak Rumları geri çağırdı. Durum ters dönerek savaş kaybedildi. Laskaris Sultanı Alaşehir'de Müslüman mezarlığına defnetti. şehit eden Frenk askerini de öldürdü."[506]

Savaş sonunda III. Aleksios ve Seyfeddin Ay-Aba da esir düştüler. Laskaris kayınpederini İznik'e götürüp bir manastıra hapsetti. Aleksios orada ölünceye kadar kaldı.

Bu savaşta Bizans ordusu da o kadar perişan olmuştur ki, İmparator bir galip gibi değil, çökmüş olarak İznik'e dönmüştür. Gerçekten Bizanslılar hiçbir toprak kazanmamışlardır. Aralarındaki sınırda da her hangi bir değişiklik olmamıştır.

Sultan'ın iç organları Alaşehir'e gömülmüş, cenazesi ise Konya'ya getirilerek Kümbethane'ye defnedilmiştir.

Keyhüsrev uzun boylu, kuvvetli, cesur, çok yüksek kültürlü, zeki, siyasette ve askerlikte üstün bir şahsiyetti. Haftanın iki günü oruç tutar ve divanda halkın şikayetlerini dinleyerek adalet dağıtırdı. Hıristiyan halka da çok müşfik idi. Akşehir'e yerleştirip kendilerine çift verdiği insanları sulhtan sonra kalıp gitmekte serbest bıraktığı halde hiçbirisi Akşehir'den ayrılmamışlardır. Ayrıca yollarda soyguna uğrayan tüccar mallarını devlet hazinesinden tazmin etmiştir. İşte bu durum devlet sigortasının başlangıcını teşkil eder. Aldığı tedbirlerle zamanında Türkiye, milletlerarası bir ticaret ve transit ülkesi haline gelmiştir. Kız kardeşi Gevher Nesibe'nin vasiyeti üzerine Kayseri'de yaptırdığı şifa hanesi çok meşhurdur. Çünkü burada sadece deliler ve hastalar tedavi edilmiyor tıp tahsili de yapılıyordu.

SULTAN I.İZZEDDİN KEYKAVUS ve Zamanı (1211-1219/20)

I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Şehadeti üzerine memleketin tedbirli büyükleri aralarında toplanarak üç kardeşten hangisini hükümdar yapacaklarını görüştüler. Maraş meliki Nusradüddin, şehzadelerin en büyüğü ve en iyi huylusu olan İzzeddin Keykavus'u tavsiye etti. Diğerlerine de bu fikir iyi geldi.[507] Bunun üzerine toplanan devlet adamları İzzeddin Keykavus'u saltanata davet ettiler. Böylece hocası Mecdüddin İshak'ın terbiyesinde altı sene Malatya'da kalan Keykavus, acele yola çıkarak Kayseri'de tahta çıktı (21 Temmuz 1211). Ancak Onun sultanlığını Tokat'ta melik olan küçük kardeşi Alaeddin Keykubad kabul etmedi. Amcası Erzurum meliki Mugiseddin Tuğrulşah, Danişmendli Zahireddin ili ve Ermeni Kralı II. Leon da Keykubad'ın yanında yer aldılar. Böylece beraberce Kayseri'yi kuşattılar.

Her iki tarafta da kan dökülmeye başladı. Vaziyet kötüye gidiyordu. Keykavus çok zor durumda kaldı. Bu nazik durumdan kurtulmak için Mubarizeddin Çavlı, Zeyneddin Başara ve Mubarizeddin Behramşah gibi değerli emirlerini çağırarak onlardan bir kurtuluş çaresi bulmalarını istedi. Mecliste hazır bulunan beylerden Kayseri valisi Celaleddin Kayser, müttefikleri ayırmayı teklif ederek bu işi de yapabileceğini söyledi.

---

[506] Turan, s. 289; Öztuna, s. 105.
[507] Gürün, s. 356.

Bu tedbirin kabul görmesi üzerine harekete geçen Celaleddin Kayser önce büyük hediyeler ve vaatlerle Ermeni kralını ittifaktan ayırdı. Bu arada Mugiseddin Tuğrulşah da zaten Selçuklu tahtında gözü olmadığı için geceleyin askerleriyle Erzurum'a hareket etti. Bunun üzerine Keykavus'un askerleri kapıları açarak yalnız kalan Keykubad'ın üzerine saldırdılar. Bunun üzerine Keykubad Ankara taraflarına doğru çekildi.

İzzeddin Keykavus, etrafındaki tehlikenin dağılması üzerine Konya'ya hareket etti. Başkentte büyük bir karşılama ve merasimle tahtına oturdu. Sonra kendisini tebrik etmek için bekleyen elçileri kabul etti. Bunların en önemlileri Bağdat Halifesi ile Laskaris'in elçileri idi.

Diğer Müslüman hükümdarları gibi Anadolu Selçuklu sultanlarının hükümdarlıklarının resmen geçerli olabilmesi için İslâm dünyasının en yüksek otoritesi olan manevî hakimiyetin mümessili, Halifece tasdik edilmesi gerekiyordu. Bu sebepten İzzeddin Keykavus, cülus eder etmez hediyelerle birlikte Halifeye mektup göndererek tahta çıktığını bildirmişti.[508]

Bunun tabii bir neticesi olarak Halife Nasır Li-Dinillah (1180-1225) tarafından gönderilen hediyeler arasında çetr, sancak, zırhlı elbise, kamçı ve kılıç gibi çok kıymetli saltanat alâmetleri vardı.

Laskaris ise gönderdiği elçi ile hem Sultan'ı tebrik ediyor, hem de babasının şahadetinden duyduğu derin üzüntüyü dile getiriyordu. Aynı zamanda babasının katillerini öldürdüğünü, alınan esirlerin salıverildiğini göndermekle mükellef olduğu 300 bin dinarın elçi ile gönderildiğini, bu sebeple eski dostluğun yeniden kurulmasını rica ediyordu. Laskaris'in bu şekilde yumuşak davranmasının sebebi, İstanbul'u geri alabilmek için Türk dostluğuna olan ihtiyacıydı. Keykavus, İmparatorun ricasını kabul ederek eski dostluk bağlarını yeniden kurdu.[509]

Keykavus durumunu dostluk bağları ile sağlamlaştırdıktan sonra, Ankara'ya çekilen kardeşi Alaeddin Keykubad üzerine yürüdü. Ankara'yı kuşatarak mancınıklarla dövmeye başladı.

Keykubad, muhasaranın uzaması ve şehirde büyük bir sıkıtının baş göstermesi üzerine, ağabeysi ile bir anlaşmaya varmak için Halep hükümdarı Melikü'z-Zahir'in aracılığını istedi. İstenilen iyi niyet elçisinin gelmesine rağmen Keykavus, kardeşi teslim olmadıkça bu işten vazgeçmeyeceğini bildirdi. Bunun üzerine Keykubad eman diledi. Emirleriyle görüşen Sultan, bunu kabul etti. Teslim olan Alaeddin bir iğdişin[510] evine nakledildi. Sultan Keykavus, asi kardeşinin hayatına hocası Şeyh Mecdüddin İshak'ın ısrarı üzerine dokunmamıştır.[511] Daha sonra Şehzade Alaeddin Keykubad Malatya civarında Minşar (Masara) kalesine hapsedilmiştir.

---

[508] Uluçay, s. 205.
[509] Uluçay, s. 205.
[510] Annesi veya babasından biri yabancı olan komutanlara iğdiş deniyordu. Yani bir nevi melez anlamına geliyordu.
[511] Turan, **Türkiye**, s. 301.

Sultan I. İzzeddin Keykavus'un Sinop'u Fethi ve Ticaretin Gelişmesi (1214)

Keykavus da babası zamanından beri gelişmekte olan ticarete çok önem verdi. Antalya ve çevresinde bulunan limanların kalkınmasını ve iç ve dış ticaretin düzene girmesini sağladıktan sonra, Kıbrıs Lusignan Kralı Hugue'ya bir mektup göndererek aralarındaki ticareti hızlandırdı (1213). Çünkü Avrupalı tacirler Türkiye'ye Kıbrıs yolu ile giriyorlardı. Keykavus ayrıca Venediklilerle de aynı maksatla bir ticaret antlaşması yaparak onlara bu hususta bir de ferman vermiştir.[512]

Anadolu milletlerarası kervan yollarının geçtiği bir yer haline gelmişti. Sultan Türkiye'nin Akdeniz ticaretini düzene koyduktan sonra Karadeniz emniyetini düzeltmek için çalışmalara başladı. Bu yolun emniyeti ancak Sinop'un Türk hakimiyetine girmesi ile mümkün olacaktı. Karadeniz'in doğu kesimi Trabzon Rum İmparatorluğu'nun, batı kesimi de İznik Bizans İmparatorluğu'nun elinde bulunuyordu. Bunların aralarında cereyan eden savaşlar bu bölgede emniyeti bozuyorlardı. Bu yüzden doğudan gelen ticaret kervanları Samsun'a varmakta güçlük çekiyorlardı. Ayrıca Ereğli ve Amasra'yı ele geçirerek gözünü Sinop'a diken Laskaris'in bu tutumu işleri daha da zorlaştırmaya başladı.

Sultan, Karadeniz ticaretini düzene koymak maksadıyla Laskaris'ten önce davranarak sefere çıktı. Bu sırada Trabzon İmparatoru da Sinop üzerine yürüyüşe çıkmıştı. Sivas'ta toplanan Selçuklu ordusu Sinop'a hareket ederken, Sinop'un durumunu ve tekfurun kuvvetlerini anlamak için de casuslar salındı.

Türk öncü kuvvetleri, avlanmakta olan Trabzon Rum İmparatoru Aleksios'u esir ettiler. Esir İmparatoru da yanlarına alan Türk kuvvetleri Sinop'u kuşatarak şehrin teslimini istediler. İmparatorlarının esir olduğunu gören şehir halkı ve muhafızlarının moralleri çok bozuldu. Buna rağmen şehri teslim etmediler. Bunun üzerine Behram adındaki bir Türk kumandanı emrindeki bin Türk fedaisi ile şehrin denizden irtibatını kesti, gemileri ateşe verip Rum ve Frenklerden çok insan öldürdü.

Nihayet kurtuluş ümitleri kalmayan şehir muhafızları; krallarının memleketine dönmesine, isteyenlerin de serbestçe Sinop'tan çıkmasına müsaade edilmesi şartıyla teslime razı oldular. İstenilen ahidnâme yazılıp şehre gönderildi. Bu antlaşma gereğince bir kıta asker saltanat sancağını şehre götürüp surlar üzerine dikti (1214).

Sultan ertesi gün şehre girdi. Divan noterlerinin yazdığı ahidnâmeyi Tekfur'a yeminle kabul ve imza ettirdi. Yapılan bu antlaşmaya göre; Rumlar her yıl 12 bin dinar, 500 baş at, 2 bin sığır, 10 bin koyun, istenildiğinde bin asker göndereceklerdi.[513] Ayrıca Sultan, Tekfur'a tabiiyet sembolü olan hil'at, altın işlemeli elbise, külah ve at ihsan etti. Böylece Trabzon Komnen imparatorları bu tarihten itibaren Moğol istilasına kadar Selçuklu sultanlarının himayesinde kaldılar.

Fethedilen Sinop şehrine derhal İslâmî bir çehre verildi. Kiliselerin bazıları camiye çevrildi. Buraya kadı, imam ve hatipler gönderildi. Kaleye kafi miktarda muhafızlar yerleştirildi. Şehre bir subaşı tayin edilerek yanına da mühim miktarda asker konuldu.

Sultan, aynı zamanda Selçuklu ülkesinin her yanına bir ferman göndererek

[512] Turan, Türkiye, s. 302- 303.
[513] Turan, s. 305; Öztuna, s. 107; Uluçay, s. 206.

seçilecek tüccar ve zenginlerin Sinop'a gönderilmesini emretti. Bunun üzerine birçok sermayedar ve iş adamı maiyetleriyle birlikte gelip Sinop'a yerleştiler.

Sivas'a dönen I. İzzeddin Keykavus fetihte emeği geçen beylerine hediyeler vererek gönüllerini aldı. Bu önemli fetihten dolayı kendisi de "Sultanü'l-Gâlip" unvanını almıştır.

Karaman, Ereğli ve Antalya'nın Fetihleri(1216)

Sultan Keykavus, Sinop fethinden sonra Ermeniler'e karşı sefere çıkarak işgal ettikleri Karaman ve Ereğli kasabalarını kurtardı. (1216). Ermenileri de Toroslar'ın ötesine sürdü. Buradan Antalya üzerine yürüdü.

İbn-i Bibi'nin kaydına göre,[514] Antalya kafirleri bir gece silahlanıp Selçuklu memur ve muhafızlarına saldırdılar ve pek çok insan öldürdüler. Mallarını da yağma ettiler. Zulümleri her tarafta duyuldu.

Bu durumu öğrenen Sultan Antalya'ya doğru sefere çıkarken, Antalya muhafızları da Kıbrıs Frankları'ndan yardım aldılar.

Sultan Keykavus, şehri karadan ve denizden muhasara edip mancınıklarla bir ay kadar dövdükten sonra 23 Ocak 1216'da düşürmeye muvaffak oldu.[515] İsyan eden Rumlar ve Kıbrıs'tan gelen Franklar öldürüldü. Elde edilen ganimet, beylere ve kahramanlık gösteren askerlere dağıtıldı. Şehrin subaşılığına tekrar Mubarizeddin Ertokuş getirildi. İleri gelenlerin emlaki defterlere yazılıp bir kısmı da hazineye alındı. Sultan daha sonra Konya'ya döndü.[516]

Sultan I. İzzeddin Keykavus, Ermeni kralı II. Leon'un Alaeddin Keykubad'la birleşmesini, sonra da Karaman, Ereğli ve Ulukışla'yı ele geçirmesini bir an bile unutmamıştı. Bu sebeple birinci Ermeni seferinde adı geçen yerleri kurtardı.

Antalya'nın ikinci fethi esnasında ise, Ermeni kralı Antakya'yı ele geçirdi. Bu yüzden Ermeniler ile Haçlılar arasındaki mevcut ittifak bozuldu. Ermeniler'e ceza vermek için sabırsızlanan Sultan'a böylece yeni bir fırsat çıkmış oldu.

Sultan ordusu ile Konya'dan hareketle Kayseri'ye geldi. Oradan da Maraş'a hareket etti. Bir yandan da müttefiki bulunan Halep hükümdarı Melikü'z-Zahir'e haber salarak sefere katılmasını bildirdi. Savaş planına göre, Sultan Maraş'tan, Melikü'z-Zahir de Derbesak'tan Ermeni hudutlarını aşarak Antakya'yı Ermeniler'den alacaklardı.

Fakat Mısır Sultanı Melikü'l-Adil yeğenine haber salarak Selçuklular'ın Halep'te emelleri olduğunu bildirdi ve onu ittifaktan ayırmaya çalıştı. Melikü'z-Zahir'in yavaş davranması üzerine Ermeni kralı da bazı hediyeler göndererek onu ittifaktan ayırdı.

Eyyubî kuvvetlerinin gecikmesi üzerine Sultan, Aksaray Kadıaskeri Evhadüddin Hüseyin'i Halep'e gönderdi. Bu arada Maraş emiri Nusradüddin'i de Eyyubîler'e ait olan Balat'a saldırttı. Nusradüddin burada Ermeniler'i bir kısmını öldürüp bir kısmını da esir

---

[514] İbn-i Bibi, s. 58-59.

[515] I. İzzeddin Keykavus'un yazdığı Antalya Fetihnamesi için bknz: O. Turan, **Türkiye Selçukluları hakkında Resmî vesikalar**, Ankara 1988, s. 101-108.

[516] Selçuklular ile Venedikliler arasında ticaret muahedeleri için bknz: Turan, **Vesikalar,** s. 121-143.

aldı.[517] Bu sıralarda Melikü'z-Zahir de vefat etti (Ekim 1216).

Bu şekilde bir süre vakit kaybeden İzzeddin Keykavus, beraberinde Maraş emiri Nusradüddin olduğu halde Ermeni topraklarına girerek Çınçın ve Haçın (Saimbeyli) kalelerini fethetti. Daha sonra Ceyhan ırmağı üzerindeki Geben[518] kalesi civarında Kral Leon'un kuvvetleriyle yapılan şiddetli bir savaş sonucunda Ermeniler ağır bir yenilgiye uğradılar. Başta Oşin, Namrun senyörü Konstantin, Hetumoğlu Konstantin ve Vasil olmak üzere ileri gelen birçok Ermeni prensi esir düştü. Kışın bastırması ve yağmurların yağması üzerine hesapsız ganimet ve mallar ele geçiren Sultan Kayseri'ye döndü. Burada zafer şenlikleri ve eğlenceler tertip ederek bir müddet kaldılar.

Büyük kayıplar veren ve bu arada değerli kumandanlarını esir veren Kral Leon, Sultan ile ne pahasına olursa olsun anlaşma çareleri aramaya başladı. 1218 yılında bir elçilik heyeti ile birlikte bir takım değerli armağanlar göndererek Sultandan isyanı dolayısıyla özür dilemek zorunda kaldı. Aralarında yapılan barış görüşmelerine göre;[519] on altı ay esir kalan Ermeni esirleri fidye karşılığında salınacak, bazı sınır kaleleri (Lozad, Lulua v.s.) Selçuklar'a verilecek, Ermeni Krallığı yeniden Selçuklu himayesine alınacak, Sis (Kozan)'te Sultan adına hutbe okutup para bastıracak, gerekli görüldüğü zaman 500 asker gönderilecek ve her yıl 20 bin altın vergi ödenecek, buna karşılık Sultan da Leon'u "Vasal Sis Kralı" olarak tanıyan bir menşur verecekti. (1218).

Bu antlaşma ile Ermeniler itaat altına alındığı gibi aynı zamanda da Anadolu-Suriye arasında işleyen büyük kervan yolunun emniyeti sağlanmış oldu.

Sultan I. İzzeddin Keykavus'un Halep Seferi ve Ölümü

İzzeddin Keykavus, Ermeni seferinde ihanet eden Halep Eyyubileri üzerine bir sefer hazırlığı başlattı. Çünkü Halep'te Melikü'z-Zahir ölünce yerine küçük yaştaki oğlu Melikü'l-Aziz geçmiş, bunun üzerine Halep'e hakim olmak isteyen Mısır sultanı Melikü'l-Adil, kendine tâbi Şahabeddin Tuğrul'u bu çocuğa Atabek tayin etmişti. İzzeddin Keykavus ise kendisi Halep'e hakim olmak için Melikü'l-Efdal ile anlaşarak Halep seferine çıkmaya karar verdi. Memleketin her tarafına fermanlar yazarak topladığı ordu ile Halep topraklarına girdi. Melikü'l-Adil ise bu sırada Haçlıların Dimyat'a asker çıkarmaları üzerine kuvvetlerini Haçlılar'a yöneltmişti.

Keykavus Menbiç'i zaptetti. Fakat Melikü'l-Efdal'in hıyaneti yüzünden öncü kuvvetleri Melikü'l-Eşref tarafından öldürüldü (1218). Sultan burada uğradığı ihanetler yüzünden Elbistan'a dönmeye mecbur kaldı. Geriden gelen Urfa ve Harran Eyyubi hükümdarı Melikü'l-Eşref de Selçuklular'a geçen kaleleri geri aldı.[520]

İzzeddin Keykavus, bir hıyanete ve baskına uğradığını düşünüyordu. Bu arada İslâm ülkelerine ve Anadolu'nun her tarafına Melikü'l-Adil tarafından gönderilen casuslar da menfi propagandaya başlayarak, Haçlıları Dimyat'a bizzat Sultan'ın gönderdiğini yaymaya başladılar.

---

[517] Sevim, **Ermeni İlişkileri**, s. 35.
[518] Bugünkü Kahramanmaraş'ın Andırın ilçesine bağlı bir kasaba
[519] Sevim, s. 36.
[520] Kafesoğlu, "Selçuklular", s. 382.

Sultan, Elbistan'a dönünce Melikü'l-Eşref de Halep'e döndü. Aldığı yerlerin hepsi elden çıkmıştı. Şimdiye kadar hiçbir savaşta da yenilmemişti. Bu sebeple hiddet ve gazabı artarak sinirleri bozuldu ve girdiği ruhî perişanlık içinde şüphelendiği bazı beyleri bir eve kapatarak yaktırdı. Fakat daha sonra hiddeti geçince yaptığı işten büyük bir pişmanlık duyarak bu evin yerinde bir mescit yaptırmıştır. Daha sonra bu mescit "Yanık mescit" olarak anılmıştır.[521]

Sultan Keykavus öcünü almak için Eyyubiler üzerine ikinci bir sefere çıktı. Yanında Artuklu hükümdarı Nasreddin Mahmud ile Erbil hükümdarı Muzafereddin Gökbörü de bulunuyordu. Malatya'ya geldiği zaman hastalandı.[522] Geçirdiği büyük üzüntüler sebebiyle verem olmuştu. Hastalığı ilerlediği için, Suriye hezimetinin ağır tesiri altında vefat etti. Naaşı vasiyeti gereğince Sivas'a yaptırdığı Darü'ş-şifa'daki türbesine defnolundu (Ocak-1220).[523]

Sultan I. İzzeddin Keykavus'un Şahsiyeti

İzzeddin Keykavus öldüğü zaman 35-40 yaşlarında bulunuyordu. Sağlam bir iradeye, sarsılmaz bir kudrete sahip bulunan Keykavus, Selçuklu hükümdarlarının en büyüklerinden biridir. Kuzeyde ve güneyde yaptığı fetihlerle Türkiye'yi dünyaya ve denizlere açan sahillere ve limanlara kavuşturmuştur. Memleket içinde yolların emniyetini sağlamış ve kervansaraylarla tüccarların istirahatını temin etmiştir. Pek çok cami, medrese, kervansaray ve kale surları yaptırmıştır.

Sultan Keykavus, Bizans'ta da öğrenim yaptığı için hem doğu ve hem de batı kültürüne sahipti. Farsça şiirler yazıyordu. Şeyh Sadrettin-i Konevî'nin babası olan hocası Şeyh Mecdüddin İshak, Sultan'ın yetişmesinde çok büyük emek harcamıştır. Alimleri ve şairleri çok himaye eder, meclisinde bulundururdu.

İzzeddin Keykavus'un imar faaliyetleri arasında medeniyet ve sanat bakımından en mühim eseri Sivas'ta 1217 yılında yaptırdığı Daru'ş-şifa'sıdır.

Babasının Akdeniz'de kurduğu donanmayı Karadeniz'de Sinop'ta kurduğu donanma ile tamamladı. Buradan hareket edecek donanma ileride Kırım'a başarıyla gidip dönecektir.

Zamanının iktisadî ve ekonomik bakımdan ne kadar ileri gittiğini Mengücekli Behramşah'ın kızı Selçuk Hatun ile Sultan'ın yaptığı düğün açık bir şekilde göstermektedir.[524]

İzzeddin Keykavus'un belki de en büyük değeri, kendisini çok uğraştıran kardeşi Alaeddin Keykubad'ın hayatına dokunmaması ve hatta onu kendisine veliaht yapma büyüklüğünü göstermesidir. Velhasıl kardeşinin devrinde görülecek olan refaha ait her şeyin temeli onun devrinde atılmıştır.

---

[521] Turan, Türkiye, s. 318.
[522] Kafesoğlu, s. 382.
[523] Uluçay, s. 208.
[524] Turan, Türkiye, s. 323.

SULTAN I. ALAEDDİN KEYKUBAD ve Zamanı (1219/20-1237) "Uluğ Keykubad"

İzzeddin Keykavus'un ölümü üzerine toplanan devlet erkanı kimin tahta geçeceği hususunda müzakere ettiler. Çünkü Keykavus'un hükümdar olmasında rol oynayan beyler, Alaeddin'in Sultan olmasından korkuyorlardı. Bu yüzden bir kısmı zengin ve şefkatli bir hükümdar olan Erzurum meliki Mugiseddin Tuğrulşah'ı, diğer bir kısmı ise Koyluhisar'da gözaltında tutulan Keyferidun'u istiyorlardı. Fakat ümeranın en nüfuzlularından olan Mübarizüddin Behramşah ve emir-i meclis Seyfüddin Çaşnigir; "Saltanat tacının ve padişahlık yüzüğünün incisi melik Alaeddin Keykubad var iken başkalarının Sultanlığından bahsetmek gerekmez" dediler.[525] Bunun üzerine bazı beyler de Alaeddin'in sertliğinden söz ettiler. Bu türlü konuşmaların neticesinde beyler Alaeddin üzerinde anlaştılar.

Yüksek meziyetleri yüzünden tahta layık görülen Alaeddin Keykubad'a sultanlık haberini, onu hapse götüren Seyfüddin Ay-Aba üzerine aldı. Böylece affedilmeyi umuyordu.

Hapsedildiği kalede öldürülmeyi beklerken Sultan olduğunu duyan Alaeddin Keykubad, Sivas'a gelerek, ağabeysinin naşını ziyaret edip üç gün yas tuttuktan sonra Kayseri'ye, oradan da Konya'ya doğru yola çıktı. Aksaray'a gelince Konya'dan şehrin büyükleri, ahîleri, iğdişleri ve halk gelerek sayısız hediyelerle karşılamaya çıktılar. Görülmemiş bir merasimle Alaeddin Keykubad Konya'da tahta oturdu. Böylece 16 sene sürecek olan Anadolu Selçuklu Devleti'nin en kudretli ve en mesut devri de başlamış oldu.

Keykubad'ın tahta geçtiğini öğrenen Halife Nâsır Lidinillah, Şeyh Şahabeddin Ömer bin Muhammed Suhreverdi'yi hil'at, menşur vesair hakimiyet alametleriyle birlikte Konya'ya gönderdi.[526] Bu değerli misafirleri en iyi bir şekilde ağırlayan Sultan, onları uğurlarken Emir Celaleddin Karatay ve Necmeddin Tusî ile birlikte Zincirli Hanı'na kadar yanlarında yürüdü.[527]

Sultan I.Alaeddin Keykubad'ın Moğollar'a Karşı Aldığı Müdafaa Tedbirleri

Alaeddin Keykubad, ağabeysi Keykavus ile arası açılan Eyyubiler'le yeniden dostane münasebetlere girmek istiyordu. Zira en büyük devletlerden birisi de Eyyubiler idi. Bunlar Diyarıbekir ve Meyyafarikıyn'i Artuklular'dan, Ahlat ülkesini de Sökmenliler'den almakla Selçuklur'a hem güney, hem de doğuda komşu olmuşlardı.

Sultan Keykubad, Melikü'l-Eşref'e elçi göndererek dostluk kurduğu gibi daha sonra kız kardeşi ile de evlenerek akrabalık sağladı.

Bu sırada Moğol istilası Doğu Avrupa'yı alt üst etmiş, Türkistan, Horasan, İran, Azerbaycan ve Kafkasya'yı da kasıp kavurmuştu. Moğollar'dan kaçan pek çok insan karadan ve denizden Türkiye hudutlarına sığınmıştı. Moğollar, Doğu Türk Hakanlığı'nı yani Harezmşahlar'ı da devirmişler, önlerinde hiçbir engel bırakmamışlardı.

---

[525] İbn-i Bibi, s. 84.
[526] Turan, s. 330.
[527] Turan, s. 330.

Cengiz orduları Kıpçak ilini (Kumania) istila ve Kıpçakları da imha edince Kırım sahilinde ticareti ile meşhur Suğdak şehrinden birçok zengin ve tacir, gemilerle Sinop limanına gelmiş ve Selçuklular'a sığınmıştı.

Çok ileri görüşlü olan Sultan, en büyük tehlikenin Moğollar'dan geleceğini anladı. Bu yüzden Konya, Sivas ve Kayseri gibi şehirlerin etrafına surla çevirmek ve kaleleri onarmak için mimar ve ressamlar topladı. Yapılan surlarda kullanılan gümüş gibi mermerler üzerini bir yandan Kur'an ayetleri, Hz. Peygamber'in hadisleri, hikmetli sözler, Şah-nâme şiirleri ile öte yandan da kabartma resim ve heykellerle süsledi. Bu iş için emir verip görevlendirdiği her bey kendi ismi ve lakabını surlara kazdırdı. Adı geçen şehirlerden başka Erzincan, Amasya, Malatya ve buna benzeyen diğer Anadolu şehirlerini kale ve surlarla donattı. Bu şekilde bir çalışma sonunda 1221 yılında surlar tamam edildi.[528] Halife'nin Moğollar'a karşı istediği yardım karşılığında da beş bin kişilik mükemmel bir ordu hazırlayarak Musul'a gönderdi.

Alâiye (Alanya)'nın Fethi (1223)

Selçuklular'ın daha kuruluş yıllarından itibaren Doğu Anadolu ve civarındaki İslâm ülkelerinde yayılmalarını sağlayan önemli bazı faktörler vardı. Bunlardan biri; Selçuklu hanedanı içinde Arslan Yapgu zamanında başlayan saltanat mücadelesi, onları fırsat buldukça Doğu Anadolu'ya gitmeye zorluyordu. İkincisi; İslâm medeniyetinin yüksek olduğu Artuklu ve Ahlatşahlar'a ait bölgelere sahip olma isteğidir. Üçüncüsü ise; "Türkiye'de millî birliğin tamamlanması ve jeopolitik sınırlara erişilmesi düşünce ve iradesi" idi. Anadolu'ya karşı şimdilik bir Moğol saldırısı söz konusu değildi. Bunun üzerine Keykubad siyasî programına göre fetihlere başladı.

Mubarizeddin Ertokuş ve Esedüddin Ayaz gibi beyler Rumların Kalonoros, Avrupalılar'ın Candelore dedikleri, iklimi çok güzel, Akdeniz'in incisi, askerî ve ticarî bakımdan da büyük önem taşıyan Alaiye'nin fethi için Sultan'ı teşvik ediyorlardı.

1204 yılında Latinler, İstanbul'a yerleşirken burası da Kyr Vart adlı birisi tarafından ele geçirilmişti. Antalya ile Alâiye arasında bulunan Alara Kalesi de Kyr Vart'ın kardeşinin elinde bulunuyordu.

Sultan Keykubad, ordusunun Konya'da toplanması için komutanlarına gerekli emri verdi. Burada bütün uç askerleri toplandılar. Antalya'dan hareket eden deniz kuvvetleri de bu sefere katıldılar. Mevsim kış olmasına rağmen Türk donanması tarafından denizden, 100 büyük mancınıklı kara ordusu tarafından da karadan şehir muhasara altına alındı.[529] Şehir inatla karşı koyuyordu. Bu yüzden muhasara iki ay uzadı. Sultan çeşitli hediyelerle sefere katılanların morallerini yükseltmeye çalışıyordu.

Kyr Vart uzun zaman bu tazyike dayanamayacağını anladı. Daha önce aralarında bir dostluk bulunan ve mektuplaştığı Ertokuş'un aracı olmasını rica etti. Sultan bu habere çok sevindi. Kyr Vart'a Akşehir beyliği ve birkaç köyü mülk olarak verdi, kızı ile de evlendi.

---

[528] Turan, **Türkiye**, s. 331-332.
[529] Öztuna, s. 104.

Selçuklu Sultanı, sancak, çetr, kûs, boru, nakkare ve zurna sesleri içinde kaleye doğru ilerlerken, şehrin büyükleri ve keşişleri de çeşitli hediyeler ile onu karşıladılar (1223).

Sultan buranın yeniden inşa ve ihya ile şanına uygun olarak tekrar tanzim edilmesini, İncil ve çan yerine Allah ve ezan seslerinin yükselmesini ve şehre kendi adına izafeten "Alaiye" adının verilmesini emretti.[530] Sultan Keykubad, Antalya'ya dönerken Alara Kalesi'ni de teslim aldı.

Bu emir üzerine şehrin imarına hız verildi. Etrafına da bir sur çekildi. Burada Kızıl Kule ve bir tersane yaptırılarak gemi inşaatına başlandı. Bundan sonra Alaiye, Selçuklu donanmasının en önemli üssü oldu. Subaşılığına ve şehrin valiliğine Antalya'nın bir devamı olarak Mubariziddin Ertokuş Bey getirildi.[531] Böylece Antalya'nın yanında Alaiye de ikinci ve önemli bir ticaret limanı oldu.

Alaiye'nin kalesi yeniden inşa edilip (1226), buraya güzel bir de saray yapıldıktan sonra, Keykubad ve halefleri zamanında sultanların kışlık merkezleri olmuştur.[532]

Sultan I. Alaeddin Keykubad'ın Devlet Adamları İle Anlaşmazlığı

Sultan, kışı Antalya'da geçirdikten sonra Kayseri'ye geldi. Burada, Alaeddin Keykubad gibi mutlak bir hükümdar ile büyük emirler arasında kudret ve nüfuzları ile karşılıklı bir çatışma ve şüphe baş gösterdi. Bunların nüfuzları I. Gıyaseddin, I. İzzeddin ve kendisini tahta çıkardıklarından çok artmıştı. Devlet idaresinde en çok sözü geçenler, Seyfeddin Ay-Aba, Zeyneddin Başara, Mubarizeddin Behramşah ve Bahaeddin Kutluğca gibi beylerdi.

Bu beylerin nüfuzları o kadar artmıştı ki, mesela Sultan'ın matbahın da günde 30 koyun kesildiği halde, Seyfeddin Ay-Aba'nın sarayında 80 koyun kesiliyordu. Sultan'ın beylerini kendi paraları ile kale yapımına zorlaması da aralarında gizli bir gerginliğin başlamasına yol açtı. Adeta Sultan beylerine danışmadan iş yapamaz bir hale gelmişti. Bu durumu özel meclislerde yakınlarına şikayet ediyor, fakat bu serzenişler yanına bin katılarak komutanlara iletiliyor, böylece karşılıklı dedikodular huzursuzluğu artırıyordu. Beyler öldürülecekleri, Sultan da tahttan indirileceği kanaatına vardı.

Sultan Keykubad, emretme gücünü kesen beyler meselesini halletmeye karar verdi. Önce onları, maiyet ve kılıçlarıyla huzura girmelerini yasakladı. Geleceklerinden iyice şüphelenen beyler, Seyfeddin Ay-Aba'nın sarayında bir ziyafet vererek, burada Sultan'ı bir komplo ile düşürüp, yerine küçük kardeşi Koyluhisar meliki Keyferudun'u geçirmeyi ve devlet işlerini ellerine alarak duruma hakim olmaya karar verdiler. Fakat Hokkabazoğlu Seyfeddin bu suikastı Sultan'a duyurdu.

Bunun üzerine Sultan, Seyfeddin ve Emir Komnenos ile görüşerek beylere karşı bir plan hazırladı. Onlardan önce davranarak şereflerine verdiği bir ziyafette; Anonim Selçukname'ye göre[533] 24 emirini yakalatarak bazılarını idam, bazılarını da sürgün ederek zararsız hale getirmiştir.

---

[530] Turan, s. 336.
[531] Alaeddin Keykubad ile Venedikliler arasındaki ticaret muahedesi için bknz: Turan, **Vesikalar**, s. 143
[532] Kafesoğlu, "Selçuklular", s. 382.
[533] **Anonim Selçukname**, s. 45.

Sultan Keykubad bu hadiseden sonra, Seyfeddin Ay-Aba yerine sırdaşı Komnenos'u beylerbeyi yapmıştır.

Sultan Alaeddin ile büyük emirler arasında devam eden nüfuz çatışması dolayısıyla iki taraftan birinin bertaraf edilmesi mukadderdi. Genç, fakat çok yüksek bir zekaya, kudret ve iradeye sahip bulunan Sultan, sonunda bu haklı mücadeleyi kazanmış, devleti de bundan böyle kendi yüksek görüş ve programlarına göre şan ve şerefe kavuşturmuştur. İdareye tam anlamı ile hakim olduktan sonra deniz aşırı seferler yaptırmış Moğollar'a karşı da ittifaklar yaparak tedbirler almıştır. Netice itibariyle kudretli beylerin ortadan kaldırılması devleti zayıflatmamış, bilakis daha da kuvvetlendirmiştir.

Doğu Siyaseti ve Anadolu Birliğini Sağlama Gayreti

Selçuklu İmparatorluğu Alaeddin Keykubad devrinde en kuvvetli zamanını idrak etmiş ve batıdan emin olarak yönünü doğuya yönelmişti. Selçuklular, daha devletin kuruluş zamanından beri, Doğu Anadolu'da ve ona yakın İslam ülkelerinde hâkimiyetlerini yaymaya çalışırken üç önemli amilin tesiri ile hareket ediyorlardı. Bunlardan biri, ilk devirlerde, amca oğulları Büyük Selçuklu sultanlarına karşı daha Arslan Yabgu zamanında başlayan saltanat mücadelesi ve rekabet, onları fırsat buldukça doğuya doğru zorluyordu. M. A. Köymen'in de isabetli bir şekilde üzerinde durduğu gibi; "Anadolu Selçukluları devletinin, Büyük Selçuklu İmparatorluğu ile arasında perde vazifesi gören Doğu Anadolu Türk Beylikleri ortadan kaldırmak suretiyle, Anadolu birliğini kurmak için ne kadar gayret gösterdiğini, böylece batıda müdafaa, doğuya doğru ise hücum siyaseti takip ettiğini, daha devletin kuruluş safhalarında iki büyük Anadolu Selçuklu hükümdarının hayatlarını bu yolda nasıl feda eylediklerini görmekteyiz. Bütün bunlar bir bakıma, Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun aldığı tedbirleri çürütme ve ortadan kaldırma gayretleri olarak görülebilir."[534]

İkincisi İslam medeniyetinin yüksek olduğu ülkelere, hatta XII. asra kadar Selçuklu memleketine nazaran daha ileri bir medeniyet seviyesinde bulunan Artuklu ve Ahlat-şahlara ait bölgelere sahip olmak, daha kudretli olmanın şartı idi. Üçüncüsü de Türkiye'de milli birliğin tamamlanması ve jeopolitik hudutlara erişilmesi düşünce ve iradesi idi.[535] Fakat şimdi Alaeddin'in doğuya yönelmesinde en önemli sebep, Celaleddin Mengübirti'nin Azerbaycan'a yerleşmesinden sonra Doğu Anadolu işlerine karışması ve onun arkasından da Moğol tehlikesinin varlığı idi.[536] Bunun yanı sıra doğudan gelecek bu tehlikelerden memleketin zarar görmemesi için Erzincan ve Kemah bölgesinde hüküm süren Küçük Mengücük Devleti'yle Erzurum'a hâkim olan Keykubad'ın amcası oğlu Cihanşah'ın güven vermeleri ve Anadolu yolunun emniyette bulunması zaruri idi. Bu sebeplerle Alaeddin Keykubad'ın doğu siyaseti ve o tarafta emniyeti sağlaması, Erzincan ve Erzurum'un ilhakını zaruri kılıyordu.

II. Kılıç Arslan'dan itibaren Selçuklularla kız alıp-vermek ve metbu tanımak suretiyle, 60 yıldan beri hüküm süren Erzincan Mengücük hükümdarı Fahreddin Behramşah 1225 yılında ölünce yerine geçen oğlu Davud-şah, babasının izlediği bu

[534] M.A. Köymen., **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, T. T.K. Ankara 1989, s. 103.
[535] Turan, s. 353.
[536] Y. Bedirhan., "Celaleddin Harezmşah'ın Kafkasya Faaliyetleri", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**,

yoldan ayrılarak kendini bağımsız kılma yolunu seçmesi ve dostane olmayan bazı tertiplere başvurması dikkatleri üzerine topladı.[537] Etrafında bulunan devlet ileri gelenlerin uyarılarına da kulak asmadı ve hatta bunlardan bir kısmını hapsetti, korkuya kapılan bir kısmı da Selçuklu sultanı Alaeddin Keykubad'a sığındı. Devrin feodal şartlarına göre, babası gibi tâbiyet şartlarına bağlı kalsa idi, Erzincan'a bir seferi gerektirmeyecekti. Nitekim aynı Mengücük hanedanının Divriği koluna dokunulmamıştır.[538] Davud-şah da babası Behramşah[539] gibi ilim ve kültür sahibi, şiir,[540] tıp, nücûm ve hikmet (felsefe)'e çok ehemmiyet verdiği içindir ki. Erzincan'da bu ilimler ilerlemiş; Selçuklulara buradan mutahassıslar gelmiş ve mesela Rükneddin Kılıç Arslan'ın tedavisi için tabip Alaeddin Erzincanî'ye ihtimamına ve yaptığı ilaçlara mukabil hazineden 3000 sultani dirhem para ödenmiştir.[541] Ayrıca Devrin en tanınmış alimlerinden Bağdadlı Abdullatif'in bir müddet Davud-Şah'ın sarayında yaşaması ve eserlerinden bazılarını Davud-şah adına yazması bu Mengücüklü hükümdarının ilme karşı duyduğu yakın alakanın en güzel örneklerinden birini teşkil eder.[542]

Olayların kendi aleyhine gelişmekte istidat gösterdiğini gören Davud-Şah, Sultandan özür dilemek ve onun itimadını yeniden kazanmak maksadıyla Kayseri'de bulunan Alaeddin Keykubad'ı ziyarete gitmiştir. Davud-Şah, Keykubad'dan iyi bir kabul görmüş ve bir müddet Kayseri'de kalarak ağırlandıktan sonra kendisine bir ahitname verilmiştir. Bu ahitnameye göre, Mengücük meliki sultana sadakatle bağlı kaldığı sürece onun alâka ve yardımına mazhar olacaktı. Erzincan'a geri dönen Davud-şah İbn Bibi'ye göre, "kendini günah sayılan şeylere kaptırmış, tecrübelilerin ve iyi niyetli görüş sahiplerinin sözlerine aldırmayarak bildiği gibi hareket etmiştir".[543] O, bir taraftan Selçuklular'dan Erzurum Meliki Mugiseddin Tuğrul Şah oğlu Cihan Şah'a Keykubad'a karşı birleşmek teklifinde bulunmuş olduğu gibi, diğer taraftan da Cezire-Ahlat meliki Eyyubiler'e mensup el-Eşref'ten ve Celâleddin Harizm Şah'tan yardım ve himaye istemiştir.[544] Celaleddin Harizmşah, Sultan bir müddet sonra Erzincan'da bulunduğu sırada ona gönderdiği 1228 tarihli mektubunda, Davud-şah'a yüz vermediğini

---

[537] O. Turan., **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, Nakışlar Yayınevi, İstanbul 1980, s. 65.

[538] Turan, **Türkiye**. s. 353, F. Sümer., **Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri,** T. T.K. Basımevi, Ankara 1990, s. 6, 7, C. Alptekin, s. 287.

[539] Nitekim büyük şair Genceli Nizâmi **Mahzenü'l-Esrar** adlı eserini Fahreddin Behram-şah adına yazmıştır. Mencügük hükümdarı da ona armağan olarak 5000 altın, 5 yüğrük katır, donatımlı 5 at, hil'at ve elbiseler göndermiştir. Onun bu cömertliğinin hatırası her tarafta taktirle karşılanmış ve eserini (1280-81'de yazan Selçuklu müverrihi İbn Bibi'ye keder ulaşmıştı.

[540] İbn Bibi Davud –Şah'ın güzel Farsça şiirler yazdığını söylerken kaydettiği bir kıta onun sanatı hakkında çok güzel bir örnek teşkil eder Filhakika tahtını kaybedip Ilgın (Konya) da oturmaya mecbur edilen Davud – Şah Sultan Alaeddin Keykubâd'a şikayetlerini bu kıta içinde çok zarifâne ve mânalı bir şekilde anlatmıştır. Şiirin aslı şudur:

"**Şâhâ dil-i düşmenân zi tû bâ derd est**
Ruhsâre-i düşmen ez nehib zerd est
İnsâf ki bâ vucûd-ı sad gussa merâ
Der mülk-i tû âb germ u nân serd est".

"Ey Padişah ! düşmanlarının gönlü senden dertlidir. Yanakları da korkudan sararmıştır.
İnsaf et, ki yüz sıkıntı ile senin memleketinde su sıcak, fakat ekmek soğuktur". İbn Bibi, I. s. 355, -361.

[541] Ahmed Eflâki., **Menakıb ul- Ârifin**, C. I, s. 347.

[542] Sümer, s. 8.

[543] İbn Bibi, I. s. 355.

[544] İbn Bibi, I. s. 357 vd. Sümer, s. 8, Turan, **Türkiye**. s. 354, Alptekin, s. 287.

bildiriyordu.[545] Buna mukabil Melik Eşref Hacib Ali ile birkaç emirini Erzincan'a gönderdi. Onlar Davud-şah'ın oğullarını Alaeddin Keykubad nezdinde rehin bırakmak suretiyle münasebetleri düzeltmek teklifini kabul ettirdiler. Ancak Davud-şah'a itimadı kalmayan Sultan, rehineler gelmiş olmasına rağmen ordusunu Kayseri'den Erzincan'a gönderdi. Her taraf işgal edilerek kaleleri muhasara edildi. Davud-şah, Sultan'la görüşmek ve özür dilemek istediyse de Alaeddin Keykubad, bu teklifi kabul etmeyip kendisine Akşehir ve Ilgın ve Kırşehir bölgesini ikta olarak verdiği için, askeri muhafızlar ile birlikte onu buraya gönderdi.[546] Bu suretle Anadolu'nun fethi sıralarında kurulan Mengücük devleti de, Divriği kolu müstesna, bu suretle 1228 yılında sona erdi.[547]

Bu seferin dönüşünde sultan, Sivas'taki oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev'i, Mengücük iline tayin etti ve Antalya subaşısı Er-tokuş'u onun işlerini idare ve yetişmesi için yanına atabey olarak koydu ve çok miktarda askeri orada bıraktı. Bu münasebetle henüz bir yaşında bulunan ve Eyyubi prensesi melike-i 'Adiliyye'den olan küçük oğlu İzzeddin Kılıç Arslan'ı da bütün emirlerin biatı ile kendisine veliaht yaptı.[548]

Sultan I. Alaeddin Keykubad'ın Kırım (Suğdak) Seferi (1227)

Moğollar Türkistan, İran, Azerbaycan ve Kafkasya'dan sonra Kıpçak İlini (Kumania) istila edip Kıpçakları imhaya girişince, 1223 senesi başlarında, Kırım sahilinde büyük ticaret şehri Suğdak'ı işgal ettiler.[549] Yerli halkın önemli bir kısmı oraya buraya dağıldı. İbnü'l-Esir'in verdiği bilgiye göre; "Moğollar Suğdak şehrine varınca burayı ele geçirmişler ve halkını darmadağın etmişlerdi. Suğdak halkından bir kısmı dağların başına çoluk çocuklarıyla kaçıp gitmiş, bir kısmı da gemilere binerek o sıralarda Müslümanların elinde olup Kılıç Arslan'ın ahfadı tarafından yönetilmekte olan Anadolu Rum diyarına çekip gitmişlerdi.[550] Birçok tacirler ve zenginler kıymetli mallarını ve servetlerini gemilere doldurup Anadolu sahillerine çıktılar ve Selçuklulara sığındılar. Bu esnada çok kıymetli mallar taşıyan bir gemi de sahilde battı. O devrin hukukuna göre batan gemi ve emtiası sahillere sahip hükümdara ait olduğu için, sultanın bu suretle çok büyük bir servete kavuştuğu rivayet ediliyor".[551] İbn Bibi, Suğdak şehrinin perişan olması ve Moğollar'ın çekilmesinden sonra Selçuklular'ın tâbii olan Rumların bu büyük ticaret şehrine yerleşme faaliyetleri ve çeşitli tecavüz, yağma, çapul hareketlerinden muzdarip olan tacirlerin de sultana şikayet etmeleri ile Keykubad'ın bu kuzey ticaret yolunu emniyet altına almak için deniz aşırı bir sefere karar verdiğini anlatır.[552]

---

[545] Turan, **Vesikalar**, s. 82, 83. Farsça metin s. 95, 96.

[546] Davud-şah'ın kardeşi Muzafferiddin Muhammed Karahisar'da hüküm sürmekteydi. Ancak er-tokuş bu beldeyi bu emirin elinden aldıktan sonra onun ailesiyle birlikte Kırşehir'e yerleştirildiği, onun uzun müddet burada yaşadığı, orada bıraktıkları eserleriyle malumumuzdur. Bu şehirde "**Melik Gazi**" adını alan türbe Melik Muzafferiddin Muhammed'e ait olduğu gibi onun II. İzzeddin Keykavus zamanında Kırşehir'de inşa ettiği bir medresesi de vardır. C. Tarım, **Kırşhir Tarihi**, Kırşehir 1938, s. 51.

[547] İbn Bibi, I. s. 361, İbnü'l-Esir, XII, s. 185, 186, Zehebi, **Tarihü'l-İslam**, XV, s. 290, 291. Ebu'l-Farac, I, s. 393, O. Turan, **İstanbulun Fethinden Önce Yazılmış Tarihi Takvimler**, Ankara 1954, s. 76, Sümer, s. 10,. Alptekin, s. 288, Turan, **Türkiye**, s. 355, Turan, **Doğu Anadolu**, s. 66, O. Turan, "**Mübarizüddin Ertokuş ve Vakfiyesi**", Belleten XLIII.

[548] O. Turan, **Türkiye**, s. 357, C. Alptekin, **a.g.e.,** s. 288.

[549] Y. Bedirhan., **Selçuklular ve Kafkasya**, Çizgi Kitabevi, Konya 2000, s. 265.

[550] İbnü'l-Esir, XII, s. 346.

[551] İbnü'l-Esir, XII, s. 346. Turan, s. 357, 358.

[552] İbn Bibi; I, s. 317, 318.

Ticari prestij açısından son derece önemli olan bu seferi A. Yakubovski, Sultan Alaeddin Keykubad'ın, Kıpçak sahası ve Suğdak'ı Hüsameddin Çoban vasıtasiyle fethetmesini teşvik eden sebebi anlatırken İbn Bibi'den naklen şu bilgileri verir; Sultan Alaeddin Keykubad payitahttan Kayseri'ye geldiği zaman, adalet kapısına ticaret peşinde karada ve denizde uzun yıllar dünyayı dolaşan bir tacir girdi. Nasılsa o Kıpçak ve Ruslar'ın memleketinde iyi ticaret şartlarının mevcut olduğunu işitmiş ve mallariyle oraya gitmeye karar vermiş; Hazer sahiline vardığı sırada ona hücum edip bütün malını yağma etmişler. Sultan, kendisinden yardım talep eden dilekçeleri dinledikten sonra fena halde hiddetlendi; tacirlerin zararlarının karşılanmasını ve asker toplanılmasını emretti. Askerin başına, devletin Melikü'l-Ümera ve başkumandanı, Emir Hüsameddin Çoban'ı tayin ederek, Suğdak şehri diyarına gönderdi."[553]

Sultan Alaeddin Keykubâd Kastamonu Uç Beyi ve orada büyük Türkmen güçleri bulunan Hüsameddin Çoban'dan Suğdak'a karşı denizden bir saldırı yönetmesini istemişti.[554] Hüsameddin Çoban devlet hizmetinde yüksek bir mevkii kazanmış, zekası, kahramanlığı, cömertliği, maiyeti ve askerlerinin çokluğu ile şöhret kazanmıştı. Yazıcıoğlu'na göre Hüsameddin Çoban alimleri, şairleri ve alpleri himayesiyle her tarafta sevgi ve saygı kazanmış olup, Türkmen askerlerinden başka kuzeyden gelen Kıpçak kölelerini de satın alır; tahsil ve terbiye ile yetiştirip gazaya götürürdü.[555] O, kumandası altında bulunan askerleri Sinop'ta gemilere bindirdi ve tüccarları da yanına alarak Hazar denizine (Karadeniz'e) açıldı.[556] Türk donanması karşı sahile çıkıp Suğdak şehrini teslim aldı. Oradan Kıpçak Hanına ve Rus melikine elçiler gönderip itaatlerini istedi. Kıpçak hanı Türk, Saksın[557] ve Rus halklarından mürekkep 10. 000 kişilik bir ordu ile hazırlandı ise de Selçuklu ordusu karşısında 5000 dinar na'l-baha ücreti ve hediyeler vermek suretiyle tâbiiyeti kabul etmeye mecbur oldu. Bu durumu öğrenen Rus hükümdarı da savaşmaya cesaret edemeyerek Hüsameddin Çoban Beye kıymetli hediyeler, Macar atları, kürkler ve Rus ketenleri göndererek aman diledi.[558] Türk kumandanı bu zaferleri Sultana bildirdi ve pek çok hediye gönderdi.[559]

Hâkimiyetini sağladıktan sonra, geri dönme emrine göre hareket etti. Hüsameddin

---

[553] A. Yakubovski, "**İbn-i Bibi'nin, XIII. Asır Başlarında Anadolu Türkler'inin Sudak, Polovets (Kıpçak) ve Ruslara Karşı Yaptıkları Seferin Hikayesi**", (Çev. İ. Kaynak), **D. T. C. F. Dergisi**, C. 12, Sy. 1-2, 1954.

[554] İbn Bibi, I, s. 318. Yazıcıoğlu Ali; **Tevârih-i Âli Selçuk**, Topkapı Sarayı Revan köşkü ktp. Nr. 1390. s. 315. Yakubovski, s. 207-226, Hüsameddin Çoban ve Çoban-oğulları Beyliği ile ilgili olarak ayrıca bkz. Y. Yücel, "**Çoban-Oğulları Beyliği**", **D. T. C. F. Dergisi**, C. 23, Sy. 1-2, 1965, s. 61-73. Cl. Cahen., **Osmanlılardan Önce..** s. 134.

[555] Yazıcıoğlu, s. 319.

[556] Gordlevski; **Anadolu Selçuklu Devleti**, (çev. A. Yaran), Ankara 1988, s. 55, H. 612 (1215) yılına ait kitabede Selçuklular'ın Sinop'u denize açılmak için bir basamak olarak kullandıkları ifadesi yer almaktadır. Hüseyin Hilmi; **Sinop Kitabeleri**, Sinop, 1923. Ortaçağlarda Karadeniz'e Pontus, Ermeniye adları yanında Hazar, Suğdak ve bazen de Sinop, Rus ve bir defa da Lâzik denizi gibi türlü isimler veriliyordu. Bkz. İbn Said el-Magribi, **Kitab Bart el-Arz**, Tetuan 1938, s. 129. İbn Rusteh; **el- A'lak el-Nefise**, nşr. M. J. de Goeje, Leyden 1892, s. 139. El-Mesudi; **Murûc ez-zeheb,** I, (nşr. Ebu'l-Kasım Payende), Tahran 1372, s. 212.

[557] Hazar Devleti döneminde Türkler'in en büyük ve en önemli ticaret şehirlerinden biridir. Kuzey yolu üzerinde ticaret yapan Türk ve yabancı bir çok tüccar bu şehirde oturur ve ticaret işleriyle uğraşırlardı. Ortaçağda nüfusu nerede ise 100. 000'in üzerinde olduğunu kaynaklar belirtmektedir. Daha geniş bilgi için bkz. Y. Bedirhan, **Ortaçağda İpek Yolu Hâkimiyeti ve Türk Yurtları**, (Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi), Konya 1994.

[558] İbn Bibi, I. s. 326, 327.

[559] Turan, s. 359.

Çoban Bey Suğdak şehrinde dini teşkilatı kurdu. Orada bir cami inşa etti, kadı, imam ve müezzinler tayin etti.[560] Selçuklu hâkimiyetini kabul eden Suğdak'a muhafızlar bırakarak Sinop'a ve Kastamonu'ya döndü. Onun beraberinde Kıpçak köleleri, Macar atları, Rus ketenleri, altın ve sair pek çok ganimet vardı; Sinop ve Kastamonu servetle doldu.[561] Selçuklular'ın Suğdak hâkimiyeti Moğollar'ın 1239'da buraya tekrar gelişlerine kadar sürer.[562] İbn Bibi'nin eserinde, Hüsameddin'in ordusunun dönüşünden sonra "**kâfirler Tatar kargaşalıklarına kadar sükun içinde yaşadılar**"[563] diye kısa bir kayıt bulunmaktadır. "**Tatar kargaşalığı**" ndan, müelliflin şüphesiz 1239'daki Moğol istilasını kastettiği anlaşılmaktadır.

Gordlevski'nin de ifade ettiği gibi, "Suğdak seferine yol açan, yalnızca, askeri düşünceler değildir, bir o kadar da, buna, ticaretin çıkarları neden olmuştur. Suğdak, Moğollar tarafından ele geçirildikten sonra da, Anadolu ve Kırım arasındaki temaslar sürüyordu; Kırım halkı, ekonomik bakımdan eskisi gibi, Anadolu'ya eğilim gösteriyor ve oraya, denizin ötesindeki Rum ülkesine gidiyordu".[564]

Bu deniz aşırı Suğdak seferi şüphesiz ki dikkate şayandır. Bu olay bölgede yaşayan halkların tarihi bakımından olduğu kadar, Moğol istilası arifesinde Güney-doğu Avrupa memleketlerinin celbedildiği ticari faaliyetler bakımından da dikkat çekmektedir.[565] Bu seferin özel bir manası da; Sinop'un fethinin üzerinden henüz on yıl gibi kısa bir zaman geçmeden burada geliştirilen deniz kuvvetlerinin böyle bir sefere girişecek bir kudrete sahip bulunması - her ne kadar Yakubovski, bu seferde Türkleri Kırım sahillerine getiren gemiler, Türklere değil de Yunanlılara ait olduğu zannedilmektedir dese de[566] - dikkate değer bir hadisedir.

Moğol baskısı üzerine anarşi içerisinde ve sahipsiz kalan Suğdak şehrine gemileri ile ganimet elde etmek amacıyla gitmiş olan Rumlar, buradan elde ettikleri ganimetlerin yanında, İbn Bibi'nin haberine göre bir de Karadeniz'de Müslüman tüccarlara ait gemileri soymuşlar ve geri dönüşte fırtınaya tutularak Sinop limanına sığınmak zorunda kalmışlardı.[567] Halbuki Selçuklular'ın bir vassalı durumunda olan Trabzon Rumlarının böyle bir işe girişmiş olmaları Selçuklulara ihanet anlamı taşıyordu. Gelenek gereği Sultan'ın oradaki donanmasının reisi olan Hayton da bu gemilere el koyduğu gibi, İmparator Andronikos'un kumandanlarını da esir etmişti. Celaleddin Harezmşah'ın Doğu Anadolu'da karışıklık çıkarmasını fırsat bilen Rumlar, Celaleddin Harezmşah'a tâbi olmakla kalmadılar,[568] aynı zamanda Ünye'ye kadar olan Selçuklu hâkimiyeti altındaki Karadeniz kıyılarına da saldırıp yağmalayarak Sinop ve Samsun Limanlarına da saldırıp bir çok Türk'ü esir aldılar. Arap kaynaklarının 1225 yılında vuku bulduğunu söyledikleri

---

[560] Cahen., s. 134.
[561] İbn Bibi; I. s. 329, Yazıcıoğlu, s. 320, 321. Turan, s. 359, İ. Kafesoğlu, **Selçuklu Tarihi**, M. E, B. Yayınevi, Ankara 1992, s. 66.
[562] Alptekin, s. 288. H. Solmaz., **Anadolu Selçuki Devleti Tarihi,** (İbn Bibi'nin Farsça Muhtasar Selçuknâmesinden), Ankara 1941, s. 125. A. Yakubovsky, "XIII. Asır Başlarında Anadolu Türkler'inin Suğdak, Kıpçak ve Ruslara Karşı Yaptıkları Sefere Dair İbn Bibi'nin Rivayeti", s. 35, 75.
[563] İbn Bibi, I, s. 330.
[564] Gordlevski, s. 213.
[565] Yakubovski, s. 210.
[566] Yakubovski, s. 213.
[567] İbn Bibi; I, s. 330.
[568] A. Taneri., **Harezmşahlar**, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993, s. 75.

bu olayları haber alan sultan Erzincan'da bulunuyordu ve döner dönmez derhal harekete geçip sahilleri ve şehirleri Rumlardan kurtardı. Hatta Hayton Rum esirleri vererek Türkleri kurtardı ise de, Rumlar yağmaladıkları malları geri vermediler.[569] İbn Bibi ve diğer Selçuklu kaynakları bu seferle ilgili olarak hiçbir haber vermezler. İşte Trabzon Komnenosları üzerine yapılan sefer bu olaylardan sonra düzenlendi. Komnenoslara ait kaynaklar, biraz efsanelerle karışık olmakla beraber, Selçuklular'ın hem karadan ve hem de denizden, Rumlar üzerine bir sefer düzenlediklerini ve Trabzon'a kadar ilerleyip şehri kuşattıklarını ayrıntılarıyla anlatmaktadır.[570]

Selçuklular Döneminde Suğdak (Kırım)'ın Ticari Önemi

Alaeddin Keykubad'ın seferi zamanında Suğdak'ta Türkler'in, Kıpçaklar'ın ve biraz da Ruslar'ın yaşadıkları; bundan 20-30 sene önce Mısır tarihçisi İbn Abu'z-zahir'in, Baybars'ın Berke Han'a gönderdiği elçilik sefahatını tasvir ederken yazdığı şu cümlelerden anlaşılmaktadır. "Bundan sonra onlar, Suğdak adıyla maruf dağa çıktılar; (burada) Kıpçak, Rus ve Alanlılar (Türkler) gibi muhtelif insanların iskan ettiği Kırım mahallinin hükümdarı tarafından karşılandılar".[571]

Öyle anlaşılıyor ki, XIII. Asrın başlarında Suğdak, Kıpçaklara vergi veren ve büyük çapta ticaretle uğraşan Alanlı, Rus, Kıpçak ve Hazar Türkleriyle meskun, kale ve iskelesi bulunan bir şehirdi. İlk önce bu ticaretin istikameti, hangi yolları takip ettiği, hangi ticaret merkezlerini içine aldığı ve hangi şartlar altında cereyan ettiği meselesi bizi alâkadar ediyor. Görüldüğü üzere, İbn Bibi'nin rivayetleri Selçuklu devletine katılan ve Kıpçak memleketinde soyulduğundan şikayet eden bir Müslüman tacirin sözüyle başlar. Bu artık bize Selçuklu Türkleri'nin Kırım vasıtasıyla Kıpçak ve Ruslar'la ticari münasebetlerde bulunduklarını ispat eder; bu konuda yine bize Moğol istilası zamanı ile ilgili bilgi veren kaynaklar yardımcı olmaktadır. İbnü'l-Esir; Cebe ve Söbütey'in 1222-23 seferine dair hikayesinde: "Onlar Suğdak şehrine uğradılar; bu Kıpçak şehrinden ticaret eşyası alıyorlardı; çünkü o Hazar Denizi (Karadeniz) sahillerinde olup, oraya giyecek eşyasıyla yüklü gemiler gelirdi; bu eşyalar satılır ve onların mukabilinde cariye ve köleler, Burtas kürkleri, kunduz, sincap derileri ve onların memleketinde mevcut diğer eşya satın alınırdı"[572] demektedir. 1253 yılında Kırım'dan geçen Rubrukvis, Selçuk Türkler'inin Kırım vasıtasıyla Kıpçak ve Ruslarla ticarette bulunduklarını bize aktarmaktadır; o, Moğollar'dan önce başlıca ticaretin, Kırım ve Kıpçak memleketi vasıtasıyla, Rus ve Türk tacirleri arasında cereyan ettiğini açıkça kaydeder: "Türkiye'den şimal memleketlerine gitmek isteyen tacirlerin olduğu kadar, aksi istikametten, yani Rusya ve şimal memleketlerinden gelen bütün tacirler de Sinop'un karşısında bulunan Solda'ya (Suğdak) uğramaktadırlar. Bunlardan bir kısmı kakım (ermin), sincap ve diğer kıymetli kürkler; diğerleri pamuklu dokumalar, dimi bezi (gambasio), ipekli kumaşlar ve kokulu kökler (otlar) getirirler."[573]

---

[569] İbnü'l-Esir, XII, 441.
[570] Turan, s. 361. Alptekin, s. 289. Bedirhan., s. 270.
[571] Yakubovski, s. 216.
[572] İbnü'l-Esir; XII, s. 348.
[573] Yakubovski, s. 215, 217.

Bu dönemde Karadeniz ve çevrisinin siyasi vaziyetini göz önüne aldığımızda bu ticari faaliyetlerin ne kadar önemli bir yer işgal ettiğini görebiliriz. Yine İbn Bibi'den Selçuklu Türkleri'nin daha İzzeddin döneminde bölgede önemli bir güç olduğunu öğreniyoruz. Çünkü Trabzon hakimi 1214'de Sinop'u kaybettikten sonra, Selçuklu sultanlarından, önce İzzeddin'e ve sonraları Alaeddin'e vergi verir duruma gelmişlerdir. Trabzon devletinin zayıflaması, Trabzon vasıtasıyla yapılmakta olan büyük ticari muamelelere onlar açısından ağır bir darbe indirmiştir. Çünkü XIII. Yüzyılda Trabzon ile Kırım ve Suğdak'ın ticari bağları çok kuvvetli idi. Öyle ki, transit merkezinden büyük miktarda Rus buğdayı Kırım – Trabzon üzerinden nakledilmekte ve buradan elde edilen gelir de doğrudan doğruya bölge devletlerine kalmaktaydı. Böylece, bize İbn Havkal'ın, X. Yüzyılda Rusya'dan Kırım vasıtasıyla daha ileriye Tebriz ve Hemedan'a kadar uzandığını bildirdiği,[574] bütün bu ticaret yollarının ve buradan elde edilen gelirlin Selçuklu Türkler'inin eline geçtiğini görmekteyiz.

XIII. yüzyılda bu ticaretin ve ticaret yollarının ne kadar önemli olduğu İbnü'l-Esir'in 1205 yılına dair çeşitli olayları anlatırken naklettiği şu bilgilerden öğreniyoruz: "Anadolu hükümdarı Gıyaseddin Keyhüsrev, şehrin hâkiminin kendisine itaati reddedip, kalesine kapandığı için Trabzon şehrine karşı sefere hazırlanıyordu. Bu sebepten, Anadolu (Rum), Rusya, Kıpçaklar ve diğer memleketlerden arasındaki kara ve deniz yolları kapanmıştı. Gıyaseddin'in memleketine (bundan sonra) kimse gelmedi. Bu yüzden tacirler büyük zarar gördüler; çünkü ticaret yapmak için Suriye, İran, Musul, Cezire ve başkaca yerlerden oraya gelirlerdi ve kalabalık bir şehir olan Sivas'ta bir çoğu toplanıp kalmıştı. Bahsi geçen yol açılmadığı için tacirler çok zarar ettiler ve malını sermayesi fiyatına verebilen, kendini bahtiyar hissediyordu".[575] İbnü'l-Esir'in bu haberi bize göre Anadolu'nun ticaret yapısı ve önemi açısından çok büyük bir durum arz etmektedir. Çünkü bu, yalnız XII. asrın sonu ve XIII. asrın başında Anadolu'nun Kıpçak sahası ile Rus prenslikleri arasında cereyan eden ticari münasebetleri değil, bu ticari faaliyetlerin ne kadar büyük çapta olduğunu da ortaya koymaktadır. Bütün bu olayları karşılaştırdığımızda, kesilen ticari münasebetlerin daha 1214 yılında Selçuklular'ın elinde bulunan, Sinop vasıtasıyla yapıldığı kanaati hasıl olmaktadır.

Suğdak Anadolu ile Kıpçak bozkırları, Rusya, Bulgar ve daha ilerideki memleketlere giden yolların en büyük merkezlerinden biridir. Bu yol o çağlarda hemen herkes tarafından bilinmektedir. Çeşitli kaynaklarda bu yollar ve istikametleri ile ilgili sarih bilgiler bulunmaktadır. Yukarıda da anlattığımız gibi, Karadeniz'in iki sahili, yani Türk ve Kırım sahili arasındaki bağlantının önemi Sultan Alaeddin Keykubad zamanından itibaren daha da artmıştır. Bilindiği üzere birinci yol Kırım'dan Kuzeyde Rus prensliklerine, Kuzey-doğuda Kıpçak bozkırlarının içlerine, oradan da Bulgar arazisine ve nihayet Hazar Denizinin kuzey sahilleri kenarını takiple Harizm'e ve daha doğuya doğru gider.[576] Bunlar kara yolları olup IX. ve X. Asır Arap coğrafyacılarının tasviri sayesinde bilgi edindiğimiz bu yol çok işlektir, ıssız ovalarda kendilerini daima bedbaht hissetmeyen tüccarlar, hususi şirketler kurarak, kervanlar halinde dolaşırlardı.

---

[574] R. Şeşen., **İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri**, 2. Baskı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1998. s. 162.
[575] İbnü'l-Esir; XII, s. 201.
[576] W. Barthold., **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, (Hzr. H.D. Yıldız), T. T.K. Ankara 1990, s. 420 vd.

İkinci yola gelince; bu yol Sinop limanından başlayarak Tokat'tan geçip Sivas'ta Anadolu'nun Doğu-Batı istikametinde ilerleyen diğer bir yolla birleştikten sonra Malatya üzerinden devrin büyük bir ticaret şehri olan Halep'e ulaşıyordu. Kuzey ülkelerinden gelen tacirler yolun her bakımdan müsait olması dolayısıyla Sivas'tan Kayseri'ye, Yabanlu Pazarı'na[577] ve hatta Anadolu Selçuklular'ının payitahtı Konya'ya kadar ulaşabiliyorlardı. Suriye, Mısır, Irak, İran ve Türkistan ülkelerinden gelen tacirler, Sivas'ta Venedik, Ceneviz, Napoli, Piza gibi İtalyan devletlerine mensup kalabalık sayıda tüccar ile Bizans, Rus ve Kıpçak ülkelerine mensup tüccar ile buluşuyor ve geniş çapta mal alış-verişi yapıyorlardı.[578] Anadolu'dan, Trabzon ve Sinop'tan olanlar, yalnız Kırım sahillerine değil, hatta daha ileriye, Kıpçak sahrasına, Rum prensliklerine ve Bulgar memleketlerine kadar giderler. Fakat esas ticari kuvveti Harizm ve Kafkaslı Türk tacirler teşkil etmektedir.[579]

Birçok batılı müverrihlerin de ittifakla üzerinde durdukları en önemli konulardan biri de Doğuda Müslüman tacirlerin büyük bir ticaret ve para kuvvetine malik olmalarıdır. Batı Avrupa Ortaçağ şehir iktisadiyatının aksine olarak, İslam alemi kapalı şehir nedir bilmeyerek, bunların iktisadiyatı daima açık kapı sistemini takip etmektedir. En fazla sanayi çeşitleri, değişik iktisadi malların üretimi büyük ticari sermayenin tam hakim olduğu muayyen muhitlere sevk olunur, emtia mübadelesi şekline girer. İşte bunun için Doğuda Müslüman tacirler büyük ticari ve para kuvvetine maliktirler. Sağlam bir teşkilata sahip, zamanın muazzam eşya para ve dolayısıyla "**siyasi kuvvet**" e malik olan onlar, ayrı ayrı teşekküller halinde birleşirler.[580] W. Barthold'un verdiği bilgiye göre; "**....** hükümetler tarafından verilen havale kağıtları ile para almaktan ise, tüccarlar tarafından verilen havale kağıtları ile para almanın daha kolay olduğu söyleniyor. Tüccarlar arasında özellikle Türkler ve İranlılar çok olduğundan Farsça çek kelimesi yayılmıştı. Hatta bu kelime Arapların kullandığı Sak şeklinde değil, belki Farsça çek şeklinde yayılarak, sonradan Batı-Avrupa'ya geçmekle bütün ticaret aleminde kullanılır oldu".[581]

Gürcistan'a Yapılan Seferler ve Ahlatın Alınması

Celaleddin Hazizmşah'ın, Alaeddin Keykubad'ın bütün iyi niyetli yaklaşımlarına rağmen, ölçüsüz hareketleri ile, ortadan kalkması Selçukluları doğrudan doğruya Moğollarla sınırdaş bir durumu getirdi. Gerçekten de Moğollar Celaleddin Harizmşah'ı takip edeceğiz diye, 1231 yılında, Eyyubilere ve Artuklulara ait bir kısım yerleri istila ettiler. Öyle ki, Moğol kuvvetleri 15. 000 kişilik öncü müfreze birlikleriyle Bargiri, Erciş, Ahlat, Bitlis, Erzen, Amid, Meyyafarkin, Siirt, Mardin, Tanza, Sincar ve Harput bölgelerini işgal, yağma ve tahrip ettikleri, bir çok insanı öldürdükleri halde bölgede hâkimiyet süren devletlerden hiç biri mukavemet göstermediği gibi halka da sahip çıkmamıştı.

---

[577] F. Sümer., **Yabanlu Pazarı Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar**, İstanbul 1985, s. 4, 5. Gordlevski, **a.g.e.,** s. 207, vd.
[578] Gordlevski, s. 212, Sümer, s. 5.
[579] Yakubovski, s. 220.
[580] Yakubovski, s. 222.
[581] W. Barthold, **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, (Yayına Haz. K. Y. Kopraman, İ. Aka), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1975, s. 175, 176, 177.

Doğu Anadolu bölgesinde bu istila devam ederken 1232 senesinde Cormagon Noyan kumandasında bir Moğol müfrezesinin Sivas yakınlarına kadar sokulması üzerine endişelenen Keykubad, Kemaleddin Kamyar'ı bu akının sebebini araştırmakla görevlendirdi. Kemaleddin kuvvetleri ile birlikte Erzurum'a kadar ilerledi ise de, bunun bir akıncıdan ibaret olduğunu öğrendi. Erzurum'da bu havalinin kumandanı olan Mübarizüddin Çavlı Moğol akınında Gürcü kraliçesi Rosudan'ın tahrikini görerek onu cezalandırmak gayesi ile Gürcistan sınırlarında onunla savaşa girişti. Kemaleddin Kamyar ve Mübarizüddin Çavlı kumandasında ilerleyen Türk ordusu bir kısım belde ve kaleleri fethetti. Claleddin Harizmşah tarafından ezilen Gürcülerin zaten karşı koyacak güçleri olmadığı için Kemaleddin Kâmyar'a anlaşma teklif ettiler.[582] Yapılan anlaşmanın bir maddesine göre kraliçe kızını[583] Sultanın oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev'e nikahlamayı kabul ediyordu.[584] Sultan Moğollar'ın ardından gönderdiği Kemâleddin Kâmyâr'ı ve ordunun akıbetini endişe ile beklerken Kâmyar ve Çavlı'nın bu münasebetle Gürcistan'a girdiklerini, zafer ve ganimetlerle döndüklerini öğrendi ve çok memnun oldu.

Sultan Alaeddin Keykubad Moğol istilasını tahta çıktığı ilk günden itibaren endişe ile ve dikkatle takip ediyordu. Bu büyük ve yıkıcı istilanın kendi ülkesinin sınırları dışında cereyan etmesi ona tehlikenin bir gün kendi ülkesine intikal ihtimalini düşündürüyordu. Muhtemel bir Moğol istilasını Anadolu sınırlarının dışında karşılamayı lüzumlu gördüğünden, Doğu Anadolu bölgesindeki önemli merkezleri surlar ve kalelerle tahkim etmeyi ihmal etmedi.

Sultan I.Alaeddin Keykubad'ın Ermeni Seferi (1225)

Sultan Alaeddin Keykubad, Anadolu-Suriye kervan yolunu yeniden keserek tüccar mallarına el koyan ve dolayısıyla Selçuklu ticaretine engel olan tâbi Kilikya Ermeni krallığına karşı bir sefer düzenlemek zorunda kalmıştır. Bu sıralarda Kral II. Leon'un ölümünden (1219) sonra kızı İsabelle, Antakya Haçlı prensi IV. Bohemond'un oğlu Philippe ile evlenmiş, bu yüzden Haçlılar, Ermeni memleketlerini işgale başlamışlardı. Buna karşı gelen bazı Ermeni ileri gelenleri Philippe'i tutukladılar. Bohemond askeri bir harekata geçmek istemişse de Papa ve Haçlılar cephe aldılar. Oğlunu kurtarmak isteyen Bohemond, Sultana baş vurarak Ermeniler'e karşı bir ittifak yaptı. Buna karşılık Ermeniler de Halep Eyyubî hükümdarı Şihabüddin ve Kıbrıs Haçlıları ile bir ittifak yaptılar (1225).

---

[582] Claleddin Harizmşah'ın faaliyetleri ile ilgili bkz. İbn Bibi; I. s. 382, İbnü'l-Esir, XII, s. 391 395. Cüveyni, **Cihan-güşâ**, II, s. 167-170. Muhammed Nesevi., **Siretü Celaleddin Mengübirti**, (nşr. M. Minovi), Tahran 1344, s. 168, 243, 275, 306-308, A. Taneri, **a.g.e.,** s. 65-68; Turan, **Türkiye**, s. 366, 367, Turan, **Doğu Anadolu,** s. 108, O. Turan, "**Keykubad**" Md. İ.A. M.H. Yinanç., "**Celaleddin Harizmşah**", Md. İ.A. Moğollara karşı hârikulâde kahramanlıklar ile İslam dünyasının hayranlığını ve kalbini kazanan Harizmşah Sultan Celaleddin Mengübirti, bu askeri dehasıyla İslam dünyasının hayranlığını ve kalbini kazanmıştı. Büyük Selçuklu İmparatorluğunun parçalanmasından sonra ve Haçlı seferlerinin Türk hükümdarlarını meşgul etmesinden faydalanan Gürcüler, dağlardan ve ormanlardan inmiş; Kafkaslarda komşu bulunan Şamani Kıpçaklarla ittifak yaparak, çok kere mağlup olmalarına rağmen, yine de bir asırdan beri tahrip, kıtal ve yağmalarına devam etmişlerdi. Celaleddin Harizmşah, Tiflis'i fethederek Gürcüleri ezmiş; bir asır önce Türkler'in elinden çıkan bu şehirde İslamiyeti diriltmiş, İvanenin elinde bulunan Kars ve Ani şehirlerini de Gürcülerden temizlemiştir.

[583] İbn Bibi'ye göre kraliçenin kızı, Selçuk'un sulbünden ve David'in soyundan idi. İbn Bibi, I, s. 424.

[584] Turan, **Doğu Anadolu**, s. 376.

Bunun üzerine Keykubad, emir Çavlı ve Sultan Keyhüsrev'in kayınpederi Komnenos Mavrozomes kumandasında karadan, emir Ertokuş kumandasında da denizden olmak üzere, kuvvetler gönderip Ermeniler'e ve muhtemel saldırılarını önlemek maksadıyla da Kıbrıs Haçlıları'na karşı askeri harekata başladı. Ertokuş, bütün direnişleri kırıp Manavgat, Anamur ve daha bir takım önemli kıyı kalelerini Ermeni ve Bizanslılar'dan teslim alarak Silifke'ye, oradan da Maraş ve Ceyhan ırmağı vadisinden Çukurova'ya inmekte idi. Çaresizlik içinde olan ve Leon'un kızı İsabelle'i oğlu Hetum (1226-1270) ile evlendiren ve böylece Hetum (Hayton) Ermeni krallığı hanedanını tesis eden baron Konstantin Pali, Silifke ve bazı kaleleri verme vaadiyle Haçlılar'a, oğlu Hetum da Silifke'deki Hospitalier ve Tempelier şövalyelerine başvurdularsa da ilerleyen Selçuklu ordusu, İçel, Silifke ve Maraş yöresindeki Çınçın kalesini ele geçirmeyi başarmıştır. Bu zaferler karşısında Kral Hetum, Sultan'a istediği şartlar çerçevesinde barış yapılması teklifinde bulundu. Bunun üzerine yapılan barış antlaşmasına göre[585]; Ermeniler Selçuklu vasallığını kabul edecek, birçok önemli kale ve şehirleri terk edecek, istenildiği takdirde 1500 kişilik bir Ermeni kuvveti gönderecek, her yıl ödenen vergiyi iki katına çıkaracak, Sultan adına hutbe okutup para bastıracaktı. Ayrıca Namrun senyörü de bir miktar askeri birlikte Selçuklu hizmetine girecekti.

Böylece Kilikya Ermeni krallığı yeniden daha ağır şartlarla Selçuklular'a bağlanarak Anadolu-Suriye ticaret yolunun emniyeti sağlanmıştır.

Ermeni seferiyle yeni ele geçirilen Akdeniz sahillerinde Silifke-Göksu arasına yeni gelen Türkmen boyları yerleştirilerek bu bölgenin yönetimi de Kamereddin Lala'ya verildi. Bundan dolayı adı geçen bölge "Kamereddin İli" olarak anıldı. Kamereddin Bey, Karamanoğulları'nın atasıdır. Karamanoğulları zamanında ise bu bölgeye "İçel" veya "İç-il" denilmiştir.[586] Selçuklular'a tabi bulunan Diyarıbekir Artuklu Devleti, Keykubad'dan çekinerek Mısır Eyyubi Sultanı Melikü'l-Adil'i metbû tanımaya başlamıştı. Ayrıca Moğollar'ın önünden kaçarak Seçuklular'ın doğu hududunda faaliyet gösteren Celaleddin Harezmşah ile de ittifak yaptılar. İşte doğuda Selçuklular'ın aleyhine gelişen bu önemli olaylar üzerine Sultan, sefere çıkmak zorunda kaldı (1226).[587]

Malatya'da toplanan Selçuklu kuvvetleri Kahta, Hısn-ı Mansur (Adıyaman) ve Çemişkezek kalelerini kuşatarak aldılar. Yardıma gelen müttefikleri de mağlup ettiler. Bunun üzerine Artuklu meliki Mesud özür dileyerek tekrar Selçuklu tabiiyetini kabul etti. Daha sonra Moğol tehlikesi yaklaşmakta olduğu için Melikü'l-Adil'in kızı ile Sultan Alaeddin Keykubad, gösterişli bir düğün ile evlendiler.

Sultan Alaeddin Keykubad'ı asıl düşündüren mesele Moğol tehlikesi idi. Dolayısıyla doğu hudutları gittikçe daha çok önem kazanıyordu. Halbuki gerek Erzincan Mengücekleri, gerekse Erzurum meliki Cihanşah, güven duyulacak kimseler değildi. Azerbaycan'da Harezmşah Devleti'nin kurulması da bu durumu menfi yönden etkiliyordu.

Hakikaten Selçuklular'ın sadık bir hizmetkarı olan Behramşah 60 yıla yakın hüküm sürdükten sonra ölmüş yerine geçen oğlu II. Davutşah bağımsızlık mücadelesine

---

[585] Sevim, **Ermeni İlişkileri**, s. 37.
[586] Öztuna. s. 110.
[587] Kafesoğlu, "Selçuklular", s. 383.

başlamıştı. Diğer taraftan Sultan'ın amcazadesi Cihanşah da aynı düşüncede idi. Sultan Alaeddin doğu hudutlarını korumak için sefere çıktı. Önce Davudşah'ın ülkesinde birkaç kale ele geçirince Davudşah teslim oldu. Bunun üzerine Erzincan ve Kemah kaleleri alınarak Mengücekler'in bu koluna son verildi (1228).[588]

Sultan, buradan Erzurum üzerine yürüdü. Cihanşah Eyyubi Sultanı'nın himayesine sığındı. Eyyubiler Cihanşah'ı korumak için yardımcı kuvvetler gönderdiler. Sultan Keykubad, yaklaşan Moğol tehlikesi dolayısıyla Eyyubiler'le bozuşmak istemiyordu. Bu sebeple Erzurum seferinden vazgeçerek Erzincan'a oğlu Keyhüsrev'i tayin ederek geri döndü. Ancak Keyhüsrev henüz çocuk olduğu için yanına atabey, gerçek vali ve kumandan Mubarizeddin Ertokuş Bey bırakıldı.[589]

Sultan I. Alaeddin Keykubad'ın Trabzon Seferi (1228)

Bu tarihlerde Karadeniz'deki Türk sahilleri Ereğli ve Ünye arasında idi. Filyos, Kızılırmak Türk sahillerinden denize dökülüyordu. Yalnız "Gavur Samsun" Türkiye'ye tâbi olarak Hıristiyanlarda kalıyordu. Bunun yanında "Türk Samsun" şehri bulunuyordu. Ünye ile Batum arasındaki sahiller Trabzon Bizans İmparatorluğu'na ait bulunuyordu.[590]

Celâleddin Harezmşah Selçuklular'la doğuda komşu olunca, Selçuklular'ı metbû tanıyan Trabzon Rum İmparatoru bundan cesaretlenerek Harezmşahlar'a bağlanıp Sinop ve Samsun taraflarına saldırıya başlamıştı. İmparator Andronikos'un bu hareketi üzerine, Doğu Karadeniz kıyılarından Bizanslılar'ı tamamen kovmak için Sultan Trabzon üzerine sefere çıktı. Komnenler meydan savaşını göze alamayıp kaleye çekildiler. Ertokuş idaresindeki Keyhüsrev'in kuvvetleri ile takviye edilen Selçuklu ordusu, denizden sevk edilen donanmayı desteklemek üzere Trabzon'u muhasara etti. Trabzon surları çok kalın ve dayanıklı idi. Bu sırada Sultan da Trabzon önlerine gelmiş bulunuyordu. Kale düşmek üzere, Türk askerleri burçlara tırmanmakta iken ansızın patlayan acayip ve şiddetli bir fırtınanın getirdiği görülmedik yağmur yüzünden kuşatma kaldırıldı. Selçuk ordusu perişan oldu. Askerler dağlara kaçtı. Bir kısmı arkadan yetişen Rumlar tarafından esir veya şehit edildiler. Böylece Trabzon'un fethi iki buçuk asır gecikmiş oldu. Trabzonlular bunu bir mucize sayarak şükranlarını belirtmek için bir kilise yaptılar.

Bu seferin neticesinde Trabzon Rum İmparatorluğu kaldırılmamışsa da Yassı Çimen Savaşı'nın kazanılmasından sonra tabiiyet şartları eskisinden daha çok ağırlaştırılarak Anadolu Selçukluları'na bağlanmıştır.

Sultan I. Alaeddin Keykubad ve Celaleddin Harezmşah

Cengiz (1206-1227)'in Harezmşahlar'ı 1221 yılında yıkmasından sonra Sultan Muhammed'in oğlu Celaleddin Mengübirti, Maveraünnehir ve Horasan'a düşen felaketten Nesa yakınlarında bulunan Moğol hattını yararak kurtulmuş ve Gazne'ye

[588] Gürün, s. 360.
[589] Öztuna, s. 110.
[590] Öztuna, s. 110-111.

kaçmıştı. Afganistan dağlarının ortasında hazırladığı ordusu ile bir Moğol ordu birliğini bozguna uğratarak İndus nehri civarında Cengiz'le kapışmış, askeri kılıçtan geçirilirken kendisi bütün ağırlığı ile ok yağmuru altında atıyla birlikte nehrin azgın sularına atlayarak kurtulmuş ve Delhi Sultanlığı'na sığınmıştı.[591]

Moğollar'a karşı emsalsiz kudret ve kahramanlıklar gösteren Celaleddin, yeniden topladığı ordusu ile Gürcistan'ı ezerek Tiflis'i ele geçirmiş; Batı İran, Kafkasya ve Doğu Anadolu'da bir devlet kurarak Moğol istilasını durdurmaya çalışmıştır. 1225 yılında Azerbaycan'a gelip Meraga şehrini kendisine merkez yaparak ilk defa şöhret ve kudretini duyduğu Sultan Alaeddin Keykubad'la dostane münasebetler kurmak için harekete geçti.[592]

Böyle kudretli bir hükümdarın Doğu Anadolu'da birden bire ortaya çıkıvermesi, Selçuklu Devleti için elbette bir tehlike idi. Fakat daha büyük bir tehlike ise Moğollar'dı. Celaleddin mektubunda Alaeddin'e; "Aynı din ve millete mensubuz ve cihat yolunda müşterekiz; Garp padişahları arasında İslâm hudutlarını koruyan ve kafirlerin kökünü kazıyan sizsiniz. Şarkta ise kılıç ile müşriklerin fitne ateşini yatıştıran biziz..." şeklindeki sözleriyle aralarında dostluk kurmanın önemini anlatıyordu. Keykubad; Celaleddin'in elçisine çok iyi davranarak ittifak yapmak isteğini büyük bir memnuniyetle karşıladı.

İki Türk hükümdarının aralarında kurulan bu dostluk bir kaç sene sürdü. Fakat Celaledddin'in büyük bir asker olmakla beraber siyasî görüşten uzak oluşu, ihtirasları ve basiretsizliği yüzünden bozuldu. Celaleddin, İslâm'ın kaderi bakımından yüklendikleri mesuliyeti bir yana bırakarak Eyyubiler'in büyük bir kültür merkezi olan Ahlat şehrini yağma etti. Böylece birçok Müslüman'ın da kanına girdi. Bu durum İslâm memleketlerinde aleyhinde nefrete sebep oldu (1229).

Bu gelişen olaylar karşısında daha kuvvetli bir koruyucu bulduğunu anlayan Erzurum meliki Cihanşah, Eyyubiler'den ayrılarak Harezmşah'ı metbû olarak tanıdı. Sonra onunla birlikte Alaeddin Keykubad'a cephe aldı. Bu arada dostluğu bozmamaya ve Moğollar'a karşı ittifak kurmaya büyük gayret sarf eden Alaeddin Keykubad'ı da Melikü'l-Eşref, devamlı olarak müşterek hasımlarına karşı tahrik etmeye başladı.

Sultan Alaeddin ile Celaleddin arasında birkaç defa elçi gelip gitmesine rağmen bir türlü istenilen anlaşma sağlanamıyordu. Alaeddin elçileri Alaiye şehrinde kabul ederek onlara; Celaleddin'in Kubbetü'l-İslâm unvanını taşıyan Ahlat muhasarasından ve Cihanşah'ı korumaktan vazgeçmesini, aralarındaki ittifakın kuvvetlendirilmesi için kızını oğlu Keyhüsrev'e vermesini, bildirmelerini söyledi. Fakat ne yazık ki Sultan'ın bu isteklerinden hiçbirisi yerine getirilmedi.

Bunun üzerine Alaeddin Keykubad, son olarak Kemaleddin Kamyar aracılığı ile kendi yüksek siyasetini gösteren bir mektup gönderdi ki, bu bir ültimatom özelliğinde idi. Bu mektubunda şöyle diyordu:[593] "... Artık yağmayı bırakıp ecdaddan Melikşah ve Sencer gibi büyük sultanların yolunu tutmalı ve fesatların sözlerine bakmamalıdır. Aksi takdirde ben bir İslâm Sultanı olarak vazifemi yapacağım..." Ayrıca Moğollar'a da elçi göndererek dostluk kurmanın önemini ve kendi devlet adamlarının ve halkın itaatkar

[591] R. Grousset, **Bozkır İmparatorluğu** (çev: Reşat Uzmen), İst. 1980, s. 236.
[592] Turan, Türkiye, s. 363.
[593] Turan, Türkiye, s. 368.

olduklarını bildirdi.

Yassı Çimen Savaşı (10 Ağustos 1230)

Celaleddin Harizmşah'ın olumlu davranmaması üzerine savaşmaktan başka çare kalmamıştı. Bunun üzerine Sultan Alaeddin Keykubad savaş hazırlıklarına başladı. Eyyubiler ve Ermenilerden de yardımcı kuvvetler istedi. Eyyubiler'den gelen 10 bin[594] kişilik süvari kuvveti ile birlikte 50 bin kişiye varan Selçuklu ordusu doğuya doğru yürüyüşe geçti. Celaleddin'in de 40 bin[595] kişisi vardı. Kedisine yeni bağlanan beyleri ile Sivas'a doğru yola çıktı. Yine Anadolu'nun bağrı Türk kanlarıyla sulanacaktı. Fakat bu savaşın çıkmasında Keykubad'ın taksiratı yoktur.

Nihayet iki Türk ordusu Erzincan yakınlarında Akşehir ovasında Yassı Çimen denilen yerde 10 Ağustos 1230'da karşılaştılar. İki tarafta da savaş bir boğuşma halini aldı. İlk anda Selçuklu öncüleri Celaleddin'e esir düştüler. Fakat biraz sonra Harezm ordusuna doğru esen şiddetli bir rüzgar yardımıyla hareket eden Selçuklu ordusu Harezmşahlar'ı kesin olarak bozguna uğrattı. Mağluplar panik halinde kaçmaya başladılar. Moğollar karşısında birkaç defa büyük zaferler kazanan Harezmşah ordusunun beklenmedik bu ani bozgununa Sultan inanamıyor ve bir harp hilesi olabileceğini düşünüyordu. Nihayet akşama doğru hezimet iyice anlaşıldı. Harezmşahlar'dan 15 bin kişi uçurumlara yuvarlandı. Kaçanların bir kısmı da Rumlar tarafından kılıçtan geçirildi. Ancak üç bin kadarı Trabzon İmparatorluğu'na sığınabilmiştir.

İslâm'ın büyük mücahitlerinden biri iken, siyasi hataları yüzünden Celaleddin yalnız kendi sonunu hazırlamakla kalmayıp, Moğol istilası karşısında kurulması mümkün olan bir seddin de yıkılmasına sebep olmuştur.

Celaleddin Mengübirti, uğradığı büyük mağlubiyetten sonra yanında kalan az bir askerle Harput'a kaçtı. Oradan harap ettiği Ahlat'a uğrayarak Azerbaycan'a döndü. artık bir daha kendisini toparlayamadı. Moğollar'ın takibine ve kendi adamlarının hıyanetine uğrayarak, Melikü'l-Eşref'e sığınmak üzere Meyyafarikiyn dağlarına saptığı sırada, Ahlat muhasarası sırasında ölen kardeşinin intikamını almak isteyen bir aşiret reisi tarafından öldürüldü (Ağustos 1231).

Savaştan sonra Alaeddin Keykubad ve Melikü'l-Eşref, Celaleddin ile barıştılarsa da Moğollar'a karşı istediği yardımı kendisine itimatları kalmadığı için yapmadılar. Halife'den de bir yardım gelmemesi üzerine, Moğollar bütün Harezmşah topraklarını ellerine geçirdiler.

Yassı Çimen Savaşı'nın sonunda Erzurum meliki Cihanşah da esir düştü. Melikü'l-Eşref'le Erzurum'a gelen Sultan Alaeddin buraya yeni bir vali tayin etti. Bu suretle "Erzurum Selçukluları" sona erdi. Alaeddin Keykubad Melikü'l-Eşref'in ricası üzere amcazadesini affederek Aksaray'ı ikta olarak verdi.

Bu olaydan sonra Selçuklular Moğollar'la doğrudan komşu oldular. Hatta Moğollar,

[594] Turan, Türkiye, s. 370.

[595] Uluçay, s. 212. İbn-i Bibi, Harezm ordusunun 100 bin, Ebu'l-Fereç ise 40 bin kişi olduğunu söyler. Doğrusu ikisinin arası olsa gerektir. Turan, Türkiye, s. 372.

Celaleddin'i takip ederek Doğu Anadolu'da Eyyubiler'in ve Artuklular'ın vilayetlerinden Bargiri, Ahlat, Bitlis, Erzen, Amid, Meyyafarikiyn, Siirt ve Mardin gibi şehirleri yağma ve tahrip ettiler. Doğu Anadolu'da bu istila ve yağma devam ederken diğer bir Moğol kuvvetleri Sivas yakınlarına kadar gelerek yağma hareketinden sonra geri döndüler. Bu akın Cormagon Noyan idaresinde yapılmıştı. Moğollar'ın çekilmesi üzerine Sultan, harabeye dönen Ahlat'ın alınarak yeniden tamir edilmesi için büyük komutanlarından Kemaleddin Kamyar'ı gönderdi (1232). Kemaleddin Kamyar, her tarafı boş buldu. Kalan birkaç kişi Sultan'ın ordusunu ve sancağını büyük bir sevinçle karşıladılar.

Yine bu savaşın bir sonucu olarak Harezmşah'ın emirlerinin çoğu Sultan'ın hizmetine girmişlerdir. Bunlardan bazıları; Kayır Han, Bereket Han, Saru Han, Küçlü Han ve Arslantogu Han'dır.[596]

Moğollar'a Karşı Alınan Yeni Tedbirler

Cengiz Han'ın ölümünden (1227) sonra naipliğine Moğol töresi ve aile ocağının muhafızı sıfatıyla en küçük oğlu Tuluy (1227-1229) geçmiş, nihayet 1229 yılında toplanan kurultay, Cengiz Han'ın kendi yerine geçmek üzere tespit ettiği üçüncü oğlu Ogeday (Oktay) (1229-1241)'ın kağan olmasını tasdik etmiştir.[597] Ogeday zamanında Moğollar yeniden batıya doğru harekete geçtiler. Celaleddin'in öldürülmesinden sonra bütün ülkesi Moğollar'ın eline geçti. Böylece Selçuklu Sultanı'nın uzun bir müddetten beri endişe ile takibettiği Moğol tehlikesi gelip çatmış, Moğollar'la Selçuklular doğrudan komşu olmuşlardı. Hattâ yukarıda belirtilen şehirleri de yağma ettiler. Moğollar'dan korkan halk, yerlerini ve yurtlarını bırakarak akın akın batıya doğru göç etmeye başladılar.

Cormagon Noyan'ın idare ettiği Moğol ordularının yaptıkları tahribatın duyulması üzerine Sultan Alâeddin Keykubâd Moğollar'a karşı bir Selçuklu ordusu gönderdi. Kemaleddin Kamyar komutasındaki bir ordu Gürcistan içlerine kadar akınlarda bulunduysa da Moğollar'a rastlanmadı. Aslında Celâleddi'nin ordularını kolayca dağıtan Selçuklu ordusundan Moğollar çekiniyorlardı. Alâeddin Keykubâd'ın bu yüzden Moğollar nezdinde bir hayli itibarı olmuştu.

Moğollar'a karşı yeni tedbirler almayı düşünen Sultan Ogeday, Kağan'a bir elçi gönderdi. Ebu'l-Fereç'in ifadesine göre[598] Kağan bu elçiye; "Biz Alâeddin'in çok akıllı, sağlam görüşlü bir hükümdar olduğunu öğrendik. Kendisi bizzat gelirse ona ikramlarda bulunuruz. Böylece Sultan memleketinde hüküm sürer." diyerek geri dönüşte duyanları bu gurur dolu sözler hayrete düşürmüştü.

Daha sonraki günlerde de elçiler gelip gittiler. Bu suretle arada bir dostluk antlaşması yapıldı. Ancak Ogeday Kağan, Alâeddin Keykubâd'a verilmek üzere, Sultan'ın elçisi Şemseddin Ömer'e bir yarlığ (mektup) verdi. Bu yarlığda Ogeday Kağan, Sultan Alâeddin'e; "Tanrı dünya hakimiyetini bize vermiştir. Siz de doğru yolda bulunduğunuz için sizi "il" olmaya[599] davet ediyorum." diyordu. İl olmanın mânası

[596] Turan, Türkiye, s. 378.
[597] Grousset, s. 241-250
[598] Turan Türkiye, s. 376.
[599] Turan, Türkiye, s. 386.

Ogeday Kağan'ın yüksek hakimiyetini kabul etmek ve ona tabi olmak demekti. Moğol elçisine "il" olmakla ne kastedildiği soruldu. Elçi, bununla hakimiyet ve istilânın asla kastedilmediğini, sadece Han'a her yıl kıymetli eşya ve at gibi hediyeler göndermekten ve dostluktan ibaret bulunduğunu belirtti. Moğollar böylece sulh halinde yaşamakla mevcut hükümdarlar arasında en yüksek mevkii Alâeddin'e vermiş oluyorlardı.

Sultan Alâeddin Keykubâd, Moğollar'la dostluk kurmuş olmasına rağmen onlara güvenemiyordu. Bu yüzden doğu sınırının emniyeti için ne lâzımsa yaptı. Doğu Anadolu'yu bir elde toplamak için, Moğollar'ın da tahribatıyla daha da harabe haline gelmiş bulunan Ahlat, Van, Bitlis ve Malazgirt'i sınırlarına katarak muhafızlar yerleştirdi. Ayrıca buralarda bulunan Harezmşahlar'ı da hizmetine alarak onlara sınırda görevler verdi.

Eyyûbiler İle Münâsebetler ve Sultan I. Alâeddin Keykubâd'ın Ölümü

Ahlat şehri ve etrafının Selçuklular'ın eline geçmesi, bu sefer Eyyübiler'le aradaki dostluğu bozdu. Zaten Anadolu Selçuklu Sultanlığı o derece güç kazanmış ve refah seviyesine ulaşmıştı ki, bu durum Mısır Eyyûbileri'ni haklı bir telaşa düşürüyordu. Halep Eyyûbileri bile Mısır yerine Selçuklular'a bağlanmıştı.

Mısır'ın emniyeti bakımından Suriye'ye sahip olmak ve Selçuklular'ı topraklarından çıkarmak için Melikü-l-Kâmil, yanına aldığı on altı Eyyübi meliki ile birlikte 1234 yılında Sultan Alâeddin'in üzerine yürüdü. Anadolu'nun Toroslar ve Fırat'ın doğusunda kalan parçasını ele geçirmeyi ümit ediyordu.[600]

Alâeddin Keykubâd, Mısır ordusunu 100 bin kişilik ordusu ile karşıladı. Çok kanlı cereyan eden savaşlardan sonra Eyyübiler üst üste yenildiler. Bunun üzerine Eyyübiler geri çekildiler. Sultan, doğuya doğru hareket ederken güney geçitlerini kapattırarak Suriye ile ticareti yasakladı. Böylece Anadolu mahsulüne muhtaç bulunan Suriye'de açlık baş gösterdi. Bu yüzden Harput'a kadar ilerleyen Eyyübiler mağlûp olarak geri dönerken Sultan ileri hareketine devam edip Siverek, Urfa ve Harran kalelerini ele geçirerek Diyarıbekir'i kuşattı. Fakat düşürmek kolay olmadığından ertesi sene muhasara etmek maksadıyla Kayseri'ye çekildi.

Alâeddin Keykubâd, bir taraftan Moğol elçileri ile görüşürken diğer taraftan da Diyarıbekir'i almak ve emirlere kötü davranan Melikü'l - Kâmil'e esaslı bir darbe vurmak için ordusunu Meşhed ovasında toplamaya başladı. Bu sırada da Melikü'l-Kâmil'den kaçan beyler Sultan'ın yanına gelerek onu sefere teşvik etmeye başlamışlardı.

Alâeddin Keykubâd, Ramazan bayramını Meşhed ovasında büyük bir resmi geçit tertibederek kutladı. Ordusu gün geçtikçe büyüyordu. Tımarlı sipahiler, uç Türkmenleri, Harezmliler, Rumlar, Ermeniler, Gürcü, Frenk, Rus ve Kıpçaklar da sefer için toplanmışlardı.

Sultan, bayram şenlikleri sırasında büyük oğlu Keyhüsrev dururken, küçük oğlu Kılıç Arslan'ı kendisine veliaht yaparak beylerinden yeminle biat aldı. Bayramın üçüncü gününde büyük bir ziyafet verdi. Çeşitli oyunlar ve eğlenceler devam ediyordu.

[600] Öztuna, s. 112.

Sofralarda nefis yemekler yeniyor ve şerbetler içiliyorken, Çaşnigir Nasreddin Ali, Sultan'ın önüne pişmiş bir kuş koyarak parçaladı. Yemekten biraz sonra Sultan'da ani bir sancı başladı. Arkasından da kan boşandı. Keykubât, yanında bulunan Celâleddin Karatay'a, işinin bittiğini, hemen Kemaleddin Kamyar'ı bulmalarını ve ona memleket meseleleri hakkında bazı vasiyetler yapacağını bildirdi. Fakat çok geçmeden konuşma melekesini kaybetti. Bayramın dördüncü günü, 1 Haziran 1237 Pazartesi günü Hakk'ın rahmetine kavuştu.[601] Cenazesi Konya'ya getirilerek Kümbethane'ye defnedildi.

Açık bir delil olmamakla birlikte bazı kaynaklar Alâeddin Keykubâd'ın veliaht ilân edilmeyen büyük oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından zehirletildiğini ileri sürerler.[602]

Sultan I. Alâeddin Keykubâd'ın Şahsiyeti

Sultan Alâeddin Keykubâd, ilim, kültür, sanat ve bunların mensuplarını korurdu. Kendisi de yüksek kültürlü olup, âlim ve şairdi. Türkçe'den başka Arapça, Farsça ve Rumca'yı bilirdi. Örnek İslâm hükümdarları gibi tarih ve siyaset kitaplarına meraklı idi. Nizâmü'l-Mülk'ün Siyaset-Nâmesi, Gazali'nin Kimya-yı Saadet'i en çok sevdiği kitaplardı.

Keykubât, Türkiye'yi bir emniyet ve medeniyet ülkesi haline getirdi. Bu durum, Moğollar önünden kaçan göçebe Türkmenler gibi, ilim ve sanat sahiplerini de bu memlekete çekiyordu. Hattâ Hz. Mevlânâ Celâledin de onun daveti üzerine Konya'ya yerleşmiş, Mevlâna Celaleddin ve Mevlevilik Türk kültür ve sanatında asırlarca süren büyük hizmetler görebilmiştir.

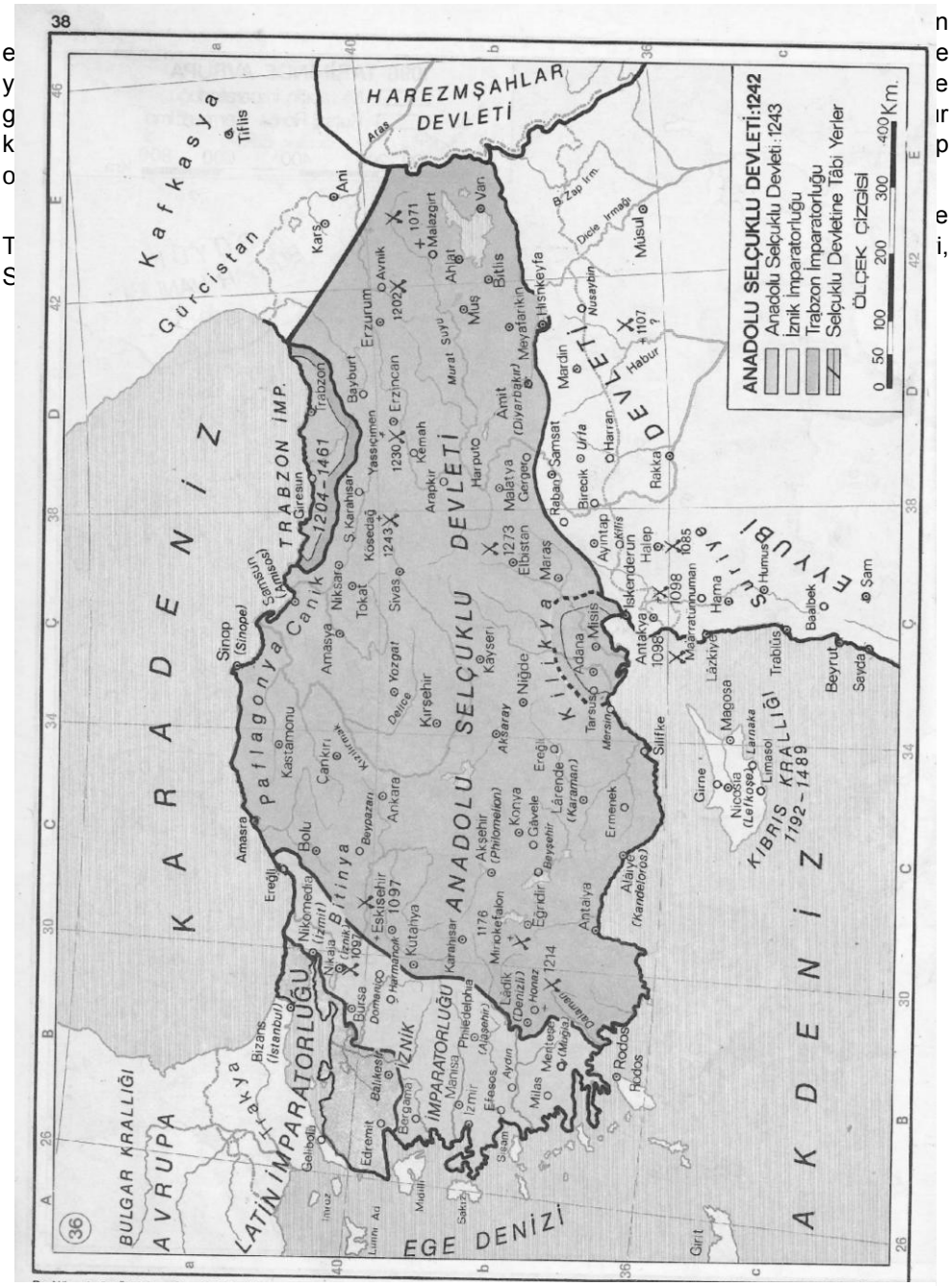
Alâeddin Keykubâd, âdalet işlerini dikkatle takibeder, en küçük haksızlığı tamir edinceye kadar arkasını bırakmazdı. Çok dindardı. Yanında on sekiz sene hizmet eden Celâleddin Karatay:[603] ".... onun gecenin üçte birinden fazlasını uyku yatağında geçirdiğini hatırlamıyorum. Bilâkis onu geceleri Kur'an okumak, namaz kılmak ve dua etmekle ve çalışmakla meşgul görürdüm." diyerek Sultanın güzel vasıflarını açıklar.

Sultan Alâeddin dindarlığı yanında diğer Selçuklu sultanları gibi hür düşünceye ve hoş görüye de sahipti. Güzel sanatları çok sever ve korurdu. Memleketi imar etmek için çok çalıştı. Konya'nın etrafına çevirttiği surları ve kapıları, görenleri hayrete bırakan bir güzellikte süsledi. Beyşehir civarında yaptırdığı Kubadabad sarayı ile Kayseri civarında yaptırdığı Keykubadiye sarayı; çinileri ve güzelliğiyle devrinde ün kazanmıştı.

Keykubâd'ın zamanında Anadolu Selçuklular'ı ticaret ve refah bakımından birinci devlet durumuna yükseldiler. Ticarette zarara uğrayan mallar devlet sigortası tatbik edilerek tazmin ediliyordu. Ayrıca yollar üzerinde pek çok kervansaraylar yaptırmak suretiyle ticaretin gelişmesinde önemli hizmetlerde bulunmuştur. Bu konak yerlerinde yolculara, zengin-fakir Müslüman-Hıristiyan, hür-köle ayırmaksızın bedava ve aynı miktarda yemek verildiği gibi hayvanlarına da bakılması, hayır ve insanlık bakımından hayranlık uyandırmaktadır.

---

[601] Turan, Türkiye, s-389.
[602] Uluçay, s. 213; Anonim:, s. 531; Turan, Türkiye, 390, Kadı Ahmed ve hamdullah Kavzini'nin kanaatları'nın da bu doğrultuda olduğunu açıklar.
[603] Turan, Türkiye, s. 393

Dr. Hüseyin DAĞTEKİN, Genel Tarih Atlası

ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ'NİN GERİLEME DEVRİ (1243-1277)
ANADOLU SELÇUKLULAR'INDA DÖNÜM NOKTASI-MERKEZİ

İDARENİN SARSILMASI ve MOĞOL İSTİLASI

II. GIYASEDDİN KEYHÜSREV ve Zamanı (1237 - 1246)

Kalonoros beyi Kyr Vart'ın Kızı Mah-peri Hatun'un oğlu olan Keyhüsrev, veliaht olmamasına rağmen, Emir-i Mimar Sa'deddin Köpek ve bazı beylerin ısrarıyla Erzincan melikliğinden Sultanlık makamına getirildi. Selçuklu Sultanları'nın ilk zayıf şahsiyeti budur. Henüz sultan olduğu zaman on altı buçuk[604] yaşında bulunuyordu. Bazı beyler ve bilhassa Harezm beyleri onun sultanlığını istemiyorlardı. Fakat Sa'deddin Köpek'in baskısı ile onlar da boyun eğmek zorunda kaldılar.

Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev, aslında dünyanın en parlak devletine varis olmuştur. Çünkü Trabzon Rum İmparatorluğu, Kilikya Ermeni Krallığı, Eyyübi ve Artuklu melikleri Türkiye'ye tabi bulunuyorlardı. Bütün komşuları Selçuklular'ın üstünlüğünü kabul etmişlerdi. Dünyanın en güçlü ordusu ve donanması Selçuklular'ın elinde idi. O sıralarda Türkiye cihanın en zengin ve müreffeh ülkesiydi. Gürcistan Krallığı ve İznik Rum İmparatorluğu Selçuklular'a yarı tâbi olup toprak peşinde değillerdi. Onların tek arzuları İstanbul'u almaktı.

Keyhüsrev, ilk iş olarak babası için gelen ancak onun ölümü ile Sultan'la görüşemeyen elçileri kabul etti. Ayrıca babası gibi tantanalı bir elçilik heyeti hazırlayarak Moğolistan'daki Ogeday Kağan'a gönderdi. Sonra kendisinin Sultan olmasında büyük emeği geçen Sa'deddin Köpek'i Melikü'l-Ümera (başkomutan) tayin etti. Onunla birlikte hareket ederek muhalif emirleri susturdu. Bu durum Sa'deddin Köpek'in çok işine geliyordu. Sa'deddin Köpek, en çok çekindiği beylerin başında gelen Harezmşah Kayır Han'ı bir gün sarayın mescidinde iken aniden yakalatıp hapsettirdi. Kayır Han bilahare zindanda ölmüştür. Buna kızan diğer Harezm emirleri askerleriyle birlikte güneye doğru çekilerek, Konya-Malatya arasında bulunan kasaba ve köyleri vurdular ve ahalisini soydular. Bazı emirler bunları geri getirmek istedilerse de muvaffak olamadılar. Asi Harezmli emirler, Urfa, Harran ve Siverek gibi şehir ve kasabaları aralarında bölerek idarelerine aldılar. Anadolu-Suriye sınırında ticaret kervanlarını soyarak nizam ve intizamı yok ettiler. Velhasıl memleketin başına belâ kesildiler.[605]

Memleketin asayişi bozulup her tarafta feryatlar yükselince Sa'deddin Köpek de asıl gayesini gerçekleştirmek için ayak bağı olan beyleri birer birer ortadan kaldırmaya başladı.

---

[604] Turan, Türkiye, s. 404. Öztuna, s. 114, II. G. Keyhüsrev'in henüz 13, 5 yaşında olduğunu kaydeder.
[605] Uluçay, s. 215

Sa'deddin Köpek ve Faaliyetleri

Memlekette asıl fesadın başı Sa'addeddin Köpek[606] idi. Çünkü genç Sultan'ın yanından hiç ayrılmıyor, bütün işleri kendisi yürütüyordu. Her geçen gün nüfuzu biraz daha artıyordu. Bu arada aleyhinde gizliden gizliye dedikodular da almış yürümüştü.

Sa'adedin Köpek, aleyhinde gelişen dedikodulara bir son vermek için bir sefer plânladı. Eyyübiler'in parçalanması ve zayıflaması üzerine, 1238 yılında Sumaysat kalesini kuşattı ve burayı ele geçirdi. Bunun üzerine göz kamaştıran bir debdebe ile dönerek Hüsameddin Kaymer ve Kemaleddin Kamyar'ı birer bahane ile ortadan kaldırdı. Çok değerli bir insan olan, II. Kılıç Arslan ve II. Rükneddin Süleyman Şah zamanından beri devlet hizmetinde bulunan Şemseddin Altun Aba'ya da kıydı.[607] Böylece memleketin tek sahibi olarak asıl gayesini açıkladı. Sultan olmak.... Fakat ortada çok büyük bir engel daha vardı. Bu engel, Türk halkının hükümdar ailesinden olmayana boyun eğmemesiydi. Bu engeli de aşmak için hükümdar ailesinden olduğunu[608] halka ve beylere anlatmaya başladı. Güya I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in gayrı meşru çocuğu oluyordu. Ayrıca Sultan Keyhüsrev'i de bütün fenalıkların başı gösteriyor, onun Selçuklu sancağını değiştireceğini ve Abbasilerin hilafetini tanımayacağını yaymaya başladı.

Büyük beylerin birer birer ortadan kalkması ve yayılan bütün bu söylentiler, nihayet II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in gözünü açtı. Acele Sivas sûbaşısı Hüsameddin Karaca'yı çağırtıp, meseleyi ele aldı. Aralarında yapılan plân gereğince Sa'deddin Köpek, Kubadabât sarayında verilen bir ziyafete davet edilerek Karaca tarafından öldürtüldü (1238).[609] Bu ihtiraslı vezirin ortadan kaldırılması umumi bir ferahlık sağladı. Harezmli beylerin elerindeki topraklar kendilerine ikta olarak verilip, gönülleri alındıktan sonra yeniden Selçuklu hizmetine başladılar. Kenarda kalarak ölümden kurtulan ikinci derecedeki beyler, göreve çağrıldı. Mühezzibüddin Ali vezirliğe Şemseddin Muhammed Isfahani nâipliğe, Veliyüddin Tercüman pervaneliğe, Mecdüddin Muhammed (İbni Bibi'nin babası) tercümanlığa ve Celaleddin Karatay da hazine-i hassa tayin edildiler.[610]

II. Gıyaseddin Keyhüsrev, bu değişikliği yaptıktan sonra babasının alamadığı Diyarıbekir üzerine ordu gönderdi. Götürülen mancınık ve kuşatma araçları sayesinde Diyarıbekir alındı (1240).

Baba İshak Olayı ve Neticeleri (1240)

Alâeddin Keykubâd'ın bıraktığı maddi ve manevi durum henüz devam ediyordu. Fakat güneyde Harezmşahlar'ın çıkardığı asayişsizliği, Moğollar'ın önünden kaçarak Anadolu ve Suriye sınırına yığılan Türkmen muhacirleri daha da artırdı. Burada

---

606 Bu "köpek" adı ona sonradan verilmiş bir lâkap olmayıp, kendi yaptırdığı kervansarayının kitabesinde de görüldüğü üzere bizzat kendisi tarafından kullanılan bir isimdir. O. Turan, "Saadeddin Köpek" İ. A., X., s. 32.

607 Turan, Türkiye, s. 409.

608 Turan Türkiye, s. 411-412.

609 Turan, Türkiye s. 413.

610 Turan, Türkiye, s. 413.

meydana gelen buhran ve huzursuzluk halk üzerinde had safhaya ulaştı. Halk yaşamak için akın ve yağma hareketlerine başladı.

Böyle buhranlı zamanlardan her zaman faydalanmak isteyen olmuştur. Şimdi de Baba İshak adında bir şeyh, mevcut idareden memnun olmayan bu halk arasından çıkarak devlet idaresini ele geçirmeye çalıştı.

Baba İshak aslen Sümeysat'lıdır. Bu havalideki Türkmenler dini bakımdan henüz tam anlamıyla İslâmlaşmamışlardı. Yarı Şamanî özelliklerini devam ettiriyorlar ve bu yüzden de yabancı fikirlere açık bulunuyorlardı. Baba İshak bu durumu göz önüne alarak kendisini büyük bir dinî lider gibi göstermeye çalıştı. Kısa zamanda etrafında bir sürü insan toplandı.

Sümeysat'a yakın Kefersut nahiyesinde Şamani ve Müslüman şeyhi özellikleriyle ortaya çıkan Baba İshak, müritlerine dini telkinlerde bulunuyor, memlekette hüküm süren adâletsizlik ve haksızlıkları izah ediyor ve bunların çaresi üzerinde duruyordu.[611] Ekonomik sıkıntı içinde bulunan Türkmenlere hayat ve iktidar vaadediyordu. Gayrı Müslimleri de bu şekilde kendine çeken Baba İshak daima oruç tutuyor, inzivayı seviyor kimseden hediye kabul etmeyerek şöhretini artırıyordu.

Fakat Selçuklu, Eyyübi ve Harezmliler'in faaliyet sahası olan Sümeysat, Behisni ve Maraş havalisi sık sık istilâlara uğradığı için rahat çalışamıyordu. Bu yüzden daha rahat çalışacağı yer olan Amasya civarına giderek bir köyde koyun çobanlığına başladı. Burada da halk onu çok seviyordu. Artık O, Türkmenler arasında bir çok derde deva bulunan bir veli idi.

Durumunu iyice kuvvetlendiren Baba İshak, Sultan Keyhüsrev'e karşı açıktan mücadeleye başladı. Sultan'ın, Allah, Peygamber ve Dört Halifenin yolundan saptığını ve bu yüzden cihadın başladığını ilan etti. Harezmşahlar arasına gönderdiği müritleri ile onların Selçuklular'a olan küskünlüğünü körükledi.

Türkmenler, Baba İshak'ın talimatı ile koyun ve sığırlarını satarak silahlandılar. Sümeysat, Kâhta ve Hısnımansur (Adıyaman) taraflarını yağmalayıp kendilerine uymayanları öldürdüler. Artık Baba İshak, Türkmenler arasında bir peygamber olarak kabul edilmeye başladı. O'na inananlar "Lâ ilâheillallah Baba İshak Resululah" diyerek şahadet getiriyorlardı. Peygamberliğini kabul etmeyenleri de acımadan öldürüyorlardı.

İsyan gittikçe büyüyordu. Üzerlerine gönderilen Selçuklu kuvvetlerini bozarak Sivas'ı ele geçirdiler. Burayı da yağmaladıktan sonra Baba İshak'a kavuşmak için Amasya'ya doğru hareket ettiler. Yeni katılanlarla daha da büyüyen isyancılardan Sultan dehşete düştü. Konya'dan ayrılarak Beyşehir Gölü kenarındaki Kubadâbâd'a çekildi.

Sultan Keyhüsrev, Babailerin üzerine, Anadolu'da çok sevilen Amasya sû-başısı Mübarizüddin Armağanşah'ı gönderdi. İsyancılardan daha önce Amasya'ya ulaşan Armağanşah, Baba İshak'ı zaviyesinden çıkartarak kale burcunda astı. Amasya'ya gelen ve Baba İshak'ı bulamayan isyancılar, onun göğe yükselip melekleri yardıma getireceğine inandılar. Çünkü kendisinin ölmeyeceğine müritlerini inandırmıştı. İsyancılar Anadolu'yu ellerine geçirinceye kadar mücadelelerine devam edeceklerine ant içtiler. "Baba Resullah" diye bağrışarak Selçuklu ordusuna saldırdılar. Orduyu

[611] Turan, Türkiye, s. 421.

dağıtıp Armağanşah'ı da şehit ettiler. Buradan Konya üzerine yürüyüşe devam ettiler.

Durumun çok nazik bir hal alması üzerine II. Gıyaseddin Keyhüsrev, Erzurum ucunda Moğollar'a karşı tutulan ordunun acele Babailer'i bastırmak üzere gelmelerini emretti. Babaîler 60 bine varan Selçuklu süvarisi karşısında bir an durakladılar. Baba İshak'ın manevi tesirinde bulunan Selçuklu kuvvetlerinde de bir isteksizlik vardı. Fakat Selçuklu ordusunda bulunan ücretli Frenk askerlerinin öncü çıkarılması üzerine Babailerin taarruzu püskürtüldü. Baba İshak'ın maneviyatının olmadığı anlaşılınca bütün ordu cesaretlenerek ilk hamlede dört bin kişi kılıçtan geçirildi. Bu kargaşadan Hacı Bektaş-ı Veli kurtulurken kardeşi Menteş ölenler arasında idi. Bundan sonra Babailer'in büyük bir kısmı yakalanarak hak ettikleri cezalara çaptırıldılar (1240).[612]

Görüldüğü gibi İslamiyet'e aykırı olarak çıkan bu hareket eğer tutunmuş olsaydı, büyük bir ayrılık ve karışıklık başlayacaktı. Bununla beraber Babai hareketi bir hoşnutsuzluk neticesinde tezahür etmiş, Selçuklular'ın bütün hareketine rağmen zaafını da ortaya koymuştur. Bu basit isyan hareketinin uçlarda hayati görevde bulunan kuvvetlerle bastırılmış olması, Selçuklular'ın ne kadar zayıf olduğunu göstererek pusuda fırsat kollayan Moğollar'ın gözünü açmaya yetmiştir.

Moğol İstilâsı ve Kösedağ Felâketi (3 Temmuz 1243)

Babaî isyanı devletin bünyesini geniş ölçüde sarsarak Moğollar'a karşı istikbaldeki mukavemetini azalttı. Harezmşahlar ile Eyyûbiler'i kesin bir şekilde mağlûbiyetlere uğratan Selçuklulardan Moğollar, hakikaten çok çekiniyorlardı. Onun için Doğu-Anadolu'ya çekinerek gelmişlerdi.

İran'daki Moğol ordularının başkumandanlığına Cormagon Noyan'ın yerine Baycu Noyan tayin edildi. Baycu Noyan Kafkasya'da Gürcü ve Ermeni kuvvetlerini de alarak büyük bir ordu ile Anadolu kapılarında fırsat gözlüyordu. Nihayet Babaî isyanı ile aradığı fırsatı yakalayarak 1242 yılında Erzurum'u kuşattı.[613] Sultan'ın gönderdiği yardımcı kuvvetler daha Erzincan'a yeni vardıklarında Moğollar Erzurum'u düşürdüler. Burada büyük yağma ve tahribatta bulunduktan sonra Mugan'daki karargâhlarına geri çekildiler. Bu haberin duyulması üzerine Suriye Eyyübileri Selçuklular'a olan bağlılıklarına son verdiler. Çoktan beri beklenen Moğol tehlikesi artık kendini böylece göstermiş oldu.

Bunun üzerine toplanan Selçuklu saltanat meclisi savaşa karar vererek bütün kuvvetleri seferber etti. Müslim ve gayrı Müslim tâbi devletlerden acele yardım istendi. Ücretli asker temini için büyük paralar harcandı.

II. Gıyaseddin Keyhüsrev kış mevsimine rağmen, toplanan sipahiler, merkez kıtaları, Gürcü, Frenk, Kıpçak ve diğer ücretli askerlerden meydana gelen ordusu ile Sivas'a doğru ilerledi. Halep hükümdarının gönderdiği iki bin kişinin dışında müttefiklerden başka her hangi bir yardım gelmedi.

Baycu Noyan kumandasındaki Moğol ordusu da Erzincan'ı yağmaladıktan sonra Sivas'a doğru harekete geçmişti.

---

612 Turan, Türkiye s. 424; Uluçay, s. 216 İsyan tarihini 1242 olarak belirtir.
613 Öztuna, s. 116.

İbni Bibi'nin kaydına göre 80 bin kişiye varan Selçuklu ordusu süratle ilerleyerek Sivas'ın 80 km. doğusundaki Kösedağ'a ulaştı. 30 bin kişilik Moğol ordusu da buraya gelerek savaş düzeni aldı. Türkiye'nin kaderine müessir bir felâket başlamak üzereydi.

Kösedağ'da otlak ve sulak iyi bir yere ordugâh kurulması üzerine vezir Mühezzibüddin Ali, Beylerbeyi ve Gürcü (Şalva) oğlu Zahirüddevle gibi akıllı insanlar Sultan'a giderek bulundukları mevkiinin askeri bakımdan çok emin olduğunu, Moğol ordusunun cesaretini ve muharebe meydanından kaçan veya çekilen Moğol askerinin cezasının mutlak ölüm olduğunu, bu yüzden dar ve sarp yerlerin tutularak I. ve II. Kılıç Arslan gibi çete savaşlarının yapılmasını tavsiye ettiler. Fakat savaş yüzü görmemiş bulunan genç Sultan Nizameddin Suhrab ve diğer saray dalkavuklarının tesirinde kalarak bu tavsiyelere önem vermedi. Ovada meydan savaşı yapılmasını emretti. Sonra da cahil maiyeti ile geceyi içki ve eğlence ile geçirdi.[614]

Ertesi gün 20 bin kişilik bir öncü birliği ayrılarak kûs, boru ve davul sesleri ile birlikte ovaya indi. Moğollar sahte bir geri çekilme yaparak yenilmiş havası verdiler. Moğollar'ı kovalayan öncü kuvvetleri gelişi güzel ilerlerken geri dönen Baycu Noyan hücum emri verdi. Bunun üzerine Selçuklu öncü kuvvetleri şehit edildiler. Bir tepe üzerinde bu durumu seyreden Sultan ordusunun mağlûp olduğunu zannederek büyük bir üzüntü duydu. Akşama kadar ümitsizce bekledi. Akşam olunca Keyhüsrev, Emir Çavlı'ya; "Memleket işlerini senin idarene bırakıyorum"[615] diyerek süratle Tokat'a kaçtı. Sultan Keyhüsrev, arkadan yetişen Mubarizeddin Çavlı'yı, beğlerbeği rütbesi ile, Malatya ve Elbistan taraflarına gönderip bu havalinin nizamının muhafazasına memur eyledikten sonra Konya yolunu tuttu.[616] Hattâ Konya'da da kalmayıp oradan Antalya'ya kaçtı.

Sultan'ın kaçtığının duyulması üzerine, tepeler üzerinde gece yarısına kadar vazifelerine devam eden Selçuklu askerleri, bu basiretsiz tutum karşısında ne yapacaklarını şaşırdılar. O güne kadar zaferden zafere koşan Türk ordusu silah kullanmadan dağınık birlikler halinde çadır ve mühimmatlarını bırakarak dağıldılar.

Sabahleyin ordugâha yaklaşan Moğollar, binlerce Türk çadırını önlerinde hareketsiz görünce, Selçuklular'ın bir harp oyunu yaptıklarını zannederek oradan uzaklaştılar ve iki gün ızdırap ve heyecanla beklediler. Bu müddet sonunda dahi bir hareket görülmeyince çadırlara girerek bütün ganimetleri toplarken bu duruma bir türlü mâna veremediler.

Böylece ilk öncü çarpışmasından sonra hiç bir ciddi savaş ve mukavemet gösterilmeden 3 Temmuz 1243 Cuma günü muharebe bitmiş, Selçuklu ordusu utanç verici bir mağlûbiyete uğrayarak herkes canının derdine düşünmüştür.[617]

Kösedağ Bozgununun Neticeleri

Ciddi bir savaş olmamakla birlikte neticeleri bakımından çok önemli olan bu savaş,

[614] İbn-i Bibi, a.g.e., s. 215-216.
[615] Turan, Türkiye, s. 436.
[616] Turan, s. 436.
[617] Turan, s. 437.

tarihimize "Kösedağ Felaketi" olarak geçmiştir. 30 bin kişilik Moğol ordusu karşısında 80 bin kişilik Türk ordusunun böyle yüz kızartıcı bir şekilde dağılarak Anadolu'yu Moğol istilâsına açık bırakması, Anadolu Türk tarihinin felaketli ve acıklı sayfalarından birini teşkil eder. Anadolu Türkleri unutamadıkları bu felâket yılını "Baycu Yılı" olarak anmışlar, ondan sonraki zamana da "Zillet ve İnhitat Devri" adını vermişlerdir. Bu felâketten sonra gün be gün Anadolu Moğol baskısı ile inim inim inlemiştir.

Kösedağ savaşını takiben Moğollar Sivas üzerine yürüdüler. Sivas kadısı Kırşehirli Necmeddin, Cengiz Han'ın huzurunda bulunmuş ve ondan yarlığ almış büyük bir âlimdi. Bu yarlığı gören Baycu Noyan Sivas'a dokunmadı. Sadece üç gün şehri yağmalattı. Buradan Kayseri'ye hareket ettiler. Burada bir Ermeni'nin ihaneti yüzünden şehre girerek yakıp yıktılar, on binlerce kişiyi kılıçtan geçirdiler. Geri dönüşte Erzincan'ı da yakıp yıkarak çocuklar ve kızların dışında herkesi öldürdüler. Dönerken buldukları hayvan sürülerini dahi sürüp götürdüler.

Kösedağ bozgunundan sonra vezir Mühezzibüddin Ali, Konya'ya gitmeyerek Amasya'ya çekilmişti. Moğollar'ın geri dönmesini fırsat bilerek zekâsını kullandı. Yanına Amasya kadısını da alarak Baycu Noyan'a Erzurum'da yetişti. Ancak Baycu Noyan, Mugan'a gelmesini bildirdi. Böylece Mugan'da huzura çıkan vezir, geliş maksadını ve isteğinin ne olduğunu sormaları üzerine; "Kösedağ'da Türkler'in ancak üç bin ölü verdiklerini, devletin 100 bin kişilik asıl ordusunun ayakta olduğunu, yenilginin kumandanlar arasındaki rekabetten meydana geldiğini, esasen Anadolu halkının Selçuklulardan başkasına itaat etmeyeceğini...."[618] ve buna benzeyen diğer mantıklı sözleriyle durumu büyük bir maharetle anlatarak sonunda Baycu Noyan'ı barışa ikna etti. Cormagon Noyan ile görüşen Baycu, sulh esasını tespit ederek Moğol Hanı'na ve Noyanlara ne kadar mal göndereceklerini de sorup esasa bağladı.

Neticede yapılan antlaşmaya göre, Selçuklular Moğollar'a yılda 360 bin dirhem gümüş para, 10 bin koyun, bin sığır, bin deve, bin at, bin katır, altın işlemeli kumaşlar ve av köpekleri verilmesi kabul edildi. Bu vergiler sonraki yıllarda bir kaç misli daha artırılmıştır.

Bu antlaşmaya göre toprak kaybı yoktu, fakat Anadolu Moğol hakimiyetine girmiş bulunuyordu. Zira bu antlaşmayı sağlama bağlamak üzere Baycu Noyan'ın bağlı bulunduğu Batu Han'ın nezdinde "Rum diyarının kulluğunu arz etmek" maksadiyle bir elçi gönderildi. Bu elçiyi ve gönderilen hediyeleri kabul ederek memnun olan Batu Han, Sultan Keyhüsrev'e bazı hediyelerle birlikte bir de yarlığ yolladı. Bu atama emriyle birlikte artık Selçuklular Moğollar'a tâbi oluyorlardı.

Bu antlaşmadan sonra Selçuklular'a tâbi olan devletlerden çoğu ayrıldı. Fakat İznik Rum İmparatorluğu bu bozgundan faydalanmayı düşünmedi. Bilâkis, Türkiye'nin İstanbul Lâtin İmparatorluğu ile müzakerelerinden endişelenerek 1211 muahedesini yenilemekte acele etti.

[618] Turan, Türkiye, s. 444.

Moğol İstilası Üzerine Anadolu'ya Yapılan Türk Göçleri

Moğol istilâsı, tarihin en büyük olaylarından birini teşkil eder. Bu istilâ bütün Asya'yı, Doğu ve Orta Avrupa'yı içine almıştır. Ancak en tesirli olduğu bölgeler Türkistan, Harezm, Horasan, İran, Irak ve Anadolu'dur.

Moğol istilâsının yanında müspet neticeleri de görülmüştür. Anadolu'nun Türkleşmesinde çok büyük rol oynadığı bir gerçektir. Şöyle ki; feth edilmeyen Anadolu kıyıları, Moğollar'ın önünden kaçan ve dalgalar halinde Anadolu'ya gelen Türkmenlerin tazyiki ile mümkün olmuştur. Bu istilâ ile Anadolu Selçuklu Devleti, çöküntüye doğru giderken, yeni gelen büyük Türkmen kitleleri, Anadolu'nun Türkleşip İslâmlaşmasını tamamlamıştır. Bu sayede Anadolu yeni bir canlılık kazanmıştır.

Celâleddin Harizmşah'ın ordusunun önünden ve arkasından gelen göçler, Türkleşmenin en fazla olduğu zamandır. Celâleddin ile birlikte bulunan ve bütün olayları gören Muhammed Nesevi adında bir yazar durumu şöyle ifade etmektedir: "Türkmenler Azerbaycan'da, Karabağ ovalarında çekirgeler gibi kaynaşıyor." Bir coğrafyacı olan Zekeriya Kazvini de; "Mugan geniş ovaları ve otlakları ile Türkmenlerin yurdu idi. Tatarlar bu havaliyi kendilerine kışlak yaptıkları için, Türkmenler buralardan göçtüler" der.[619]

Kaynakların ifadelerine göre Karayan adında bir aşiret reisinin komutasındaki 60 bin kadar Türkmen, Gürcistan'a akın ettikten sonra Aras vadisi, Sürmeli, Eleşkirt yoluyla Ahlat'a kadar ilerlemişlerdir. Azad Musa'nın komutasındaki 50-60 bin hane Türkmen, Pasinler bölgesine yerleşmişlerdi. Ayrıca doğu sınırına yerleşen Türkmen gurupları, çetin mücadelelere ve huzursuzluklara sebep oluyordu. Babaî İsyanı bu huzursuzluğun bir neticesi olarak ortaya çıkmıştır.

Moğol istilâsıyle Anadolu'ya gelen Türkmenler, uçlara gönderilmişler ve bu sayede Anadolu'nun batı, güney ve kuzey tarafları süratle Türkleşmiştir.

Kaynaklara göre; Denizli Honaz ve Dalaman Çayı havalisinde 200 bin, Eskişehir'den Kütahya'ya kadar uzanan dağlarda 300 bin, Kastamonu bölgesini de 100 bin çadır hanesi yaşamaktaydı. Denizli'den batıya doğru dağlara "Türkmen Dağları" denmesi bundandır. Velhasıl Moğol istilâsı Anadolu'nun Türkleşmesinde önemli rol oynamıştır.

Ermeni Seferi ve Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Ölümü

Kösedağ bozgunundan sonra yapılan antlaşmadan çok geçmeden vezir Mühezzibüddin Ali öldü. Yerine Şemseddin İsfahani vezir oldu. Şemseddin İsfahani, Bulgar, Kıpçak ve Rus ülkelerine hakim bulunan ve bütün Batı Moğollar'ının başı olan Batu Han'ın yanından yeni dönmüştü. Devlet idaresinde artık tek söz sahibi yeni vezir idi.[620]

Ermeni Kralı Hetum, Selçuklu vasalı olduğu halde Kösedağ savaşına asker yardımı yapmadığı gibi[621] Moğollar'ın teveccühünü kazanmak maksadıyla, Halep'e

[619] Boyunağa, Şen, s. 66.
[620] Turan, Türkiye, s. 451.
[621] Uluçay, s. 220.

gitmek için kendisine sığınan Sultan'ın annesi ve maiyetini, "filan ve falan şahsiyetler bizim yanımızdadırlar, haber gönderin de size teslim edelim."[622] şeklindeki bir mektupla baş vurdukları Baycu Noyan'a teslim etti. Kilikya Ermeniler'i ayrıca güya öç almak için, Kilikya yolu ile Halep'e gitmekte olan Selçuklu tüccarlarının mal ve paralarına el koydular. Bir takım Türk kadınlarını Moğollar'a peşkeş çektiler. Tarsus'ta Sultan adına okunan hutbeyi ve verdikleri cizyeyi de kestiler. Halbuki Kral Hetum ve babası Konstantin Pali, Kösedağ savaşından önce bütün Ermeniler'in kendisine yardımcı olacaklarını arz etmişti. Halbuki bozgundan sonra Selçuklu Sultan ailesine ve diğer Türkler'e yapılan insanlık dışı hareketler, özellikle çağdaş Süryani müellifi Ebu'l-Fereç tarafından bile "menfur hareket" şeklinde şiddetle kınanmıştır.[623]

Bu şekilde Selçuklular'a cephe almış bulunan Kilikya Ermeni Krallığına karşı bir sefer düzenlemenin zamanı çoktan gelmiş bulunuyordu. Ermeniler'i koruyup gözetmelerine rağmen Batı Moğolları hükümdarı Batu Han'dan gerekli izin alındıktan sonra, Şemseddin İsfahani, Şerefüddin Mahmud, Seyfüddin Torumtay ve Sıracüddin Sarıca kumandasında Selçuklu ordusu Konya'dan hareket etti.[624] Çukurova'ya gelince bir çok Ermeni şehirleri ele geçirdi, fakat Tarsus dayanıyordu. Bu sırada meydana gelen müthiş seller ve çamur deryası ordunun hareketini büyük ölçüde etkiledi. Yiyecek sıkıntısı kalmadı. Böyle kritik bir anda, Alaiye'de bulunan Sultan Keyhüsrev'in ölüm haberi geldi. Neticede kötü iklim şartlarının devam etmesi ve bu ölüm haberi ordunun geri çekilmesini gerekleştiriyordu. Bununla beraber Sultan'ın ölüm haberini duymayan Hetum ile; "Savaş tazminatı ödenmesi, yapılan zarar ve ziyanların karşılanması, Ermeniler'in işgal ettikleri yerler ile Tarsus'a karşılık Bragana kalesinin teslimi, eskiden olduğu gibi, yıllık vergi ödenmesi, yeniden Selçuklu vasallığının kabulü" şartlarını kapsayan bir antlaşma imzalandı. Selçuklu ordusu 1246 yılında Konya'ya dönmüştür.[625]

Fakat daha sonra cereyan eden ve Türkiye'yi ciddi biçimde sarsan iç ve dış olaylar sebebiyle Ermeniler bu antlaşma hükümlerine uymamışlar ve Bragana kalesini de yeniden işgal etmişlerdir. Ermeniler Selçuklu tâbiiyetinden çıkarak Moğollar ve Memlûkler'e tâbi olmuşlardır. Böylece mahalli idarelerini sürdürmeye devam etmişlerdir.

II. Gıyaseddin Keyhüsrev, Alaiye'de içki içmekte iken birden bire imdat imdat diye bağırıp başka bir şey söylemeden ölmüştür (1246).[626] Henüz 25 yaşında bulunuyordu. İçkiye ve kadına düşkün olduğunu ve ahlâken zayıf karakterde bulunduğunu Arap kaynakları haber verirler. Gürcistan kraliçesi Rosudan'ın Mugiseddin Tuğrulşah'ın oğlundan olma kızı Thamara ile evliydi. Çok düşkün olduğu bu kadınla evlendikten sonra kendisini tamamıyla eğlence ve içkiye verdi. Sa'deddin Köpek'in imha ettiği büyük devlet adamlarının ortadan kalkması, ayak takımlarının birinci plâna çıkmasına sebebiyet vererek devlet işlerini ve nizamını alt üst etmiştir.

Gerçekten Keyhüsrev'in genç yaşta Sultan olması ile başlayan duraklama ve gerileme, halefleri zamanında gittikçe artmış, bunların etrafında toplanan devlet adamlarının siyasi ihtiras ve entrikaları saltanat mücadelesini kışkırtmış, Moğol müdahalesi, askerî ve malî

[622] Ebu'l-Fereç, s. 542.
[623] Sevim, Ermeni İlişkileri s. 38.
[624] Sevim, s. 39.
[625] Sevim, s. 39.

baskıları, dahilî savaşlar ve Moğollar'a karşı yapılan isyanlar, nizam ve âsâyişi bozmuştur. Bununla beraber Selçuklu Türkiyesi'nin iktisadi ve kültürel gelişmeleri 1277 yılına, yani Muineddin Süleyman Pervane'nin idamına kadar sürmüş, Türkiye saadet ve refah içinde yaşamaya devam etmiştir.

MOĞOL HAKİMİYETİNDE ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ'NİN PARÇALANMASI

SULTAN II.İZZEDDİN KEYKAVUS (1246-1249)

Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Sultan adayı olabilecek üç erkek çocuğu kalmıştı. Bunlar İzzeddin Keykavus, Rükneddin Kılıç Arslan ve Alâeddin Keykubad'dı. En büyükleri İzzeddin olup 11 yaşında, diğer kardeşleri Kılıç Arslan 9, Alâeddin ise 7 yaşında bulunuyordu.[627] Gıyaseddin Keyhüsrev, diğer oğulları daha büyük olduğu halde yaşça en küçük oğlu Alâeddin'i veliaht ilân etmişti. Çünkü Alâeddin çok sevdiği karısı Gürcü hatunun oğlu idi. Bununla beraber devlet adamları ölen Sultanlarının bu arzusuna uymayıp örfe göre karar alarak yaşça en büyükleri olan İzzeddin Keykavus'u tahta çıkardılar (1246). Şemseddin İsfahani yine vezir, Celâleddin Karatay saltanat nâibi, Şemseddin Has-Oğuz beylerbeyi, Fahreddin Ebubekir de pervane oldular. Devlet adamları, emir ve kumandanlar, şehir ileri gelenleri ve halk yeni Sultana bağlılıklarını arz ettiler. Konya bu törenler sırasında süslenerek büyük şenliklerle çalkalandı.

İzzeddin Keykavus henüz küçük olduğu için memleket işleri emirlerin elinde kalmıştı. Emir ve kumandanlar arasındaki siyasî ihtiras ve rekabetler, memlekette huzursuzluğa sebep oluyor, bu yüzden nizam ve intizam sağlanamıyordu. Vezir Şemseddin İsfahani Batu Han'ın iltifatına nail olarak onun yarlığı ile bu göreve geldiği için çok geniş yetkilere sahip bulunuyordu. Kendi rakiplerini, türlü hile ve siyasî entrikalarla bertaraf etmeye başladı. Vezirin bu şekilde haksız ve korku saçan davranışları yüzünden savaşa giren kumandanlar vezirin şöhreti artar düşüncesiyle, isteksiz davranıyorlardı.

II. İzzeddin Keykavus'un tahta çıktığı sıralarda Moğollar'da da bazı hazırlıklar yapılıyordu. Şöyle ki; Moğollar Ogeday'ın oğlu Güyük Han (1246-1248)'ı[628] tahta çıkarmak için büyük kurultayı toplamakta idiler. Dolayısıyla bütün tâbi hükümdarlar gibi, Keykavus'un da Karakurum'a gitmesi icabediyordu. Ancak Selçuklular, ağır bir tâbiiyyet ifadesi demek olan bu durumu hafifletebilmek için Ermeni ve Rumların tecavüzlerini bahane ederek oraya ortanca kardeş Kılıç Arslan'ı gönderdiler.

Bu arada vezir İsfahani'nin davranışlarına daha fazla tahammül edemeyen beylerden Ruzbe ile Has-Oğuz ona karşı birleştiler. Ancak vezir bunları adamlarına öldürterek mallarına el koydu. Diğer muhalifleri de yakalayıp ayrı ayrı kalelere hapsetti. Daha sonra İsfahani Sultanın annesi ile evlendi. Fakat kendisinden hoşlanmayanlar bu hareketini Selçuklu hanedanına karşı bir saygısızlık olarak değerlendirdiler. Halk da iyi karşılamadı. Bu yüzden Erzincan eski sû-başısı Şerafeddin Mahmud isyan ederek Erzincan'a doğru yola

---

[626] II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in vahşi hayvan ısırmasından veya oynadığı bir köpeğin ısırması ile fenalaşarak öldüğünü bildiren kaynaklar vardır. Bknz: Turan, Türkiye, s. 454; Öztuna, s. 117.
[627] Turan, Türkiye, s. 458.
[628] Grousset, Bozkır, s. 262.

çıktı. Vezir ne yaptıysa onu yumuşatamadı. Şerefeddin Mahmud, hattâ kendisine teklif edilen Erzincan ve Niksar sû-başlığı ile 300 bin dirhem parayı bile reddetti. Bunun üzerine İsfahanî ona karşı Yav-Taş komutasında bir ordu gönderdi. Niksar civarında yapılan savaşı kaybeden Sûbaşı, Kemah kalesine girerek müdafaaya hazırlandı. Fakat Kemah halkının kendisinden şüphelenmesi üzerine teslim oldu. Merkeze götürülürken gizli gelen bir emir üzerine öldürüldü.

Zaten Karakurum'a Sultanın gelmesi gerekirken şehzadenin gelmesine kızan Moğol Kağanı Güyük (Kiyuk), 1248 yılında, Kılıç Arslan'ı ağabeysi Keykavus'un yerine Sultan tayin ederek vezir İsfahani'yi de azlettikten sonra bu hususta verdiği bir yarlığ ve bir miktar asker ile Anadolu'ya göndermişti. Kılıç Arslan, Sivas'ta bağımsızlığını ilan ederek Konya üzerine yürüdüğü sırada vezir, Moğol Hanı'nın emri gereğince, kendisine diş bilemekte olan emirler tarafından yakalanarak, bütün feryatlarına rağmen öldürüldü (25 Mart 1249).

II. İZZEDDİN KEYKAVUS – IV. RÜKNEDDİN KILIÇ ARSLAN – II. ALAEDDİN KEYKUBAD'IN MÜŞTEREK SALTANATI

Celaleddin Karatay[629]

Rükneddin Kılıç Arslan'ın Moğol hanından getirdiği yarlığ gereğince vezir İsfahanı'nın bertaraf edilmesinden sonra yeni bir buhran devrinin eşiğine gelindi. Çünkü Kılıç Arslan kendisinin tek Sultan olduğunu söyleyerek kardeşinin sultanlığını tanımadı. Fakat yüksek ahlâklı, dindar ve faziletleri ile tanınan Celâleddin Karatay, siyaset sahnesinde zor bir işe girişerek, devletin haysiyet ve itibarını korumak için Sultan'ın azline dair olan yarlığı, "Büyük kardeş dururken küçüğünün takdim edilip memleketi onun idaresine vermek dine, örf ve insanlığa uygun düşmez" diyerek tatbik etmeyip, üç kardeşin bir tahta oturmalarını ve birlikte saltanat sürmelerini gerçekleştirdi. Sikke ve hutbede sultanların doğum sıralarına göre adları yazılacaktı. Bu teklifi benimseyen devlet adamları üç kardeşin müşterek saltanatlarını kabul ettiler (1249). Celâleddin Karatay üç kardeşe birden atabey oldu. Bununla beraber yine de İzzeddin Keykavus büyük Sultan olarak kabul ediliyordu.

Üçlü saltanat Celâleddin Karatay'ın güçlü ellerinde zorlukla yürütülmeye çalışılırken, Moğol baskısı da gün geçtikçe artıyordu. Bu sefer Keykavus ikinci kez Moğol başkentine davet edildi. Çünkü Güyük'ün yerine Tuluy'un oğlu Mongka (Mengü) (1251 - 1259)[630] geçmiş ve Konya Sultanı'na haber salarak itaatini arz etmesini bildirmişti.

II. İzzeddin Keykavus, bu davetten rahatsız oldu. Çünkü Anadolu'dan ayrıldığında kardeşlerinin muhtemel isyanlarından korkuyordu. Gitmediği taktirde de Moğollar'dan çekiniyordu. Nihayet ister istemez yola çıktı. Kafile Sivas'a geldiğinde değerli devlet adımı Celâleddin Karatay'ın Kayseri'de öldüğünü haber aldı. Bu kara haber üzerine Keykavus, büyük bir üzüntü ile geri döndü. Çünkü Celâleddin Karatay, büyük bir

[629] Hayatı ve Eserleri için bknz: M.F. Uğur- M. M. Koman, **Selçuklu Büyüklerinden Celâleddin Karatay ile Kardeşlerinin Hayatı ve Esereleri**, Konya-1940.
[630] Grousset, Bozkır, s. 267.

maharetle ihtiras ve entrikaların önüne geçebiliyordu. Halbuki onun yokluğu ile memleketin kaderi yeniden alt üst olacaktı. İzzeddin Keykavus, kendi yerine Karakurum'a aynı hukuka sahip olan kardeşi II. Alâeddin Keykubâd'ı gönderdi.

Devlet adamları ister istemez kardeşler etrafında gruplaşıyorlardı. İzzeddin Keykavus'un taraftarı daha fazla olduğundan kardeşleri üzerindeki baskısı da o nispette artıyordu. Bu sırada Karakurum'a gitmekte olan Alâeddin Keykubâd, Erzurum'a geldi ve burada içkili bir ziyafetin sabahında ölü olarak bulundu (1254). Sultan henüz 17 yaşında bulunuyordu.[631]

Böylece üç kardeşin müşterek saltanatları 1249 yılından 1254 yılına kadar sürmüştür. Bu sebebi belli olmayan ölümden sonra artık siyaset sahnesinde iki Sultan kalmıştı.

II. İzzeddin Keykavus - IV. Kılıç Arslan Mücadeleleri

İki tarafa mensup kimseler kardeşler arasındaki gerginliği körüklemeye başladılar. II. Keykavus'un Hıristiyan dayıları IV. Kılıç Arslan aleyhinde çirkin dedikodular yapıyorlar ve Keykavus'u onun aleyhinde kışkırtıyorlardı. Bu söylentiler aksine halkın gözünden Keykavus'u düşürüyor ve itibarını kaybettiriyordu. Bir kısım kumandanlar da onun aleyhinde davranarak Kılıç Arslan'ı Kayseri'ye davet ettiler. Kılıç Arslan kıyafet değiştirerek Develi'ye geldi. Sû-başılar tarafından karşılanarak Kayseri'de hükümdar ilan edildi (1254).[632]

Sultan Keykavus bu muhalefeti önlemek için Beylerbeyi Yav-Taş'ı Kayseri'ye gönderdiyse de baskı sonucu o da onlara katıldı. Kılıç Arslan'a yeni katılımlar oluyor ve halk da kendisini seviyordu. Kılıç Arslan bu durumu değerlendirerek Aksaray'a iki menzil uzaklıkta olan Alâeddin Kervansarayı'na saldırdı. Zorla kapılarını kırarak içeri girdi ve buraya hakim oldu. Buradan Konya'ya Muineddin Süleyman ve Hatüriddin'i göndererek memleketin ikiye taksim edilmesini istedi. Fakat Keykavus kardeşinin bu teklifini şiddetle reddetti. Kardeşine gönderdiği haberde de elindeki yerlerle yetinmesini ve huzursuzluk çıkarmamasını istedi. Fakat Kılıç Arslan mücadelesinden vazgeçmiyordu. Bunun üzerine Kıpçak ve Türkmenlerden ücretli askerler tutarak savaşa hazırlandı. Aralarında yapılan savaşta Kılıç Arslan mağlûp oldu ve kaçarken Türkmenler tarafından yakalanarak Kayseri'ye getirildi. Keykavus kardeşine iyi davrandı. Ona hil'at, at ve altın gibi hediyeler verdi. Kılıç Arslan'ı, isteği üzerine önce Amasya'da oturmaya mecbur etti. Sonra da Burgulu kalesine göndererek muhafızlığına dayısını memur etti.

Kardeşler arasındaki bu karışık durumdan faydalanmaya çalışan Baycu Noyan, sık sık elçiler göndererek anlaşmalarda tespit edilenin dışında daha ağır vergiler koyuyordu. Buna kızan İzzeddin Keykavus, Moğol isteklerini hafife aldı. Bunun üzerine Baycu Noyan Anadolu'ya girerek Konya üzerine doğru yürümeye başladı. Vezir İzzeddin, Beylerbeyi Yav-Taş ve Arslan Doğmuş kumandasındaki Selçuklu ordusu da Konya'dan Aksaray'a doğru hareket etti. Baycu Noyan da ertesi gün Sultanhanı'na

[631] Öztuna, s. 157, 14 yaşında olduğunu bildirir.
[632] Turan, Türkiye, s. 474.

geldi. Burada yapılan savaşı Baycu kazandı. Başta Selçuklu veziri Kadı İzzeddin olmak üzere bir çok kumandan ve asker şehit düştü[633] (15 Ekim 1256). Sultan Keykavus bu kötü haberi duyunca yakınlarını ve hazinesini alarak Alâiye'ye vardı.

Türk ordusunun Moğollar karşısında bu kadar çabuk bozulmasını İbni Bibi; Sultan'ın sefahate dalması, saltanat işlerini bırakması, siyasî toplantılara katılmaması, halka alâka ve şefkat göstermemesi ve diğer düzensiz hareketleri yüzünden itimat duyulmamasıyla açıklar.

Baycu Noyan bu zaferinden sonra hızla Konya'ya doğru ilerledi. Bu sırada Konya, Sultan'ın kaçmasıyla sahipsiz kalmıştı. Savaştan dönen emirler de aralarında kavgaya tutuştular. Ancak İzzeddin Ali bu kavgaları güçlükle yatıştırabildi. Çünkü Baycu Konya'yı yıkmaya yemin etmişti. Hatip Cuma günü hanımına ait bütün değerli eşyaları camiye getirerek minberde cemaate durumun çok kritik olduğunu anlattı. Halkın getirdiği para ve mücevherat toplanarak devlet adamlarıyla birlikte dört katır yükü altın ile Baycu'yu karşılayıp Konya'yı satın aldılar. Bununla beraber Baycu Noyan'ın yemininin yerine gelmesi için dış surların bazı burçları yıktırılmıştır.[634]

Mevlevi kaynakları ise[635] Konya'nın kurtuluşunu Hz. Mevlânâ'nın kerametine bağlarlar.

İzzeddin Keykavus'u bir müddet takibettiren Baycu Noyan, Burgulu'da hapiste bulunan Kılıç Arslan'ı getirterek Konya'da Sultan yaptı (1257).[636]

Anadolu Selçuklu Ülkesi'nin İkiye Ayrılması

Mengü Kağan, kardeşi Hülâgu'ya İl-Han unvanını vererek İran'a göndermesiyle Selçuklular için yeni bir dönem başladı. Çünkü Hülâgu 1258 yılında Abbasiler'e son vererek Tebriz'e yerleşecek ve Anadolu'yu buradan idare etmeye başlayacaktır. Şöyle ki; İl-Han unvanını alarak Yakın-Doğuya gelen Hülâgu Han (1256-1265), İran'da İl-Hanlılar Devleti'ni kurdu (1256). Daha sonra Bağdat'ı ele geçirerek Halife Mustasım'ı ordularına çiğnetip Abbasilere son verdi (1258). Bu durum İslam âlemini dehşete düşürdü. Artık Anadolu'nun idaresi İran'dan çok daha kolay oluyordu. Durum bu şekilde iken Hülagu Han, Anadolu'da bulunan Baycu Noyan'ı İran'a çağırdı.

Moğollar tarafından takibe uğrayan II. İzzeddin Keykavus, Alâiye'de duramayıp İznik İmparatoru'na misafir oldu.[637] Baycu Noyan'ın Anadolu'dan ayrılmasını fırsat bilerek Denizli'nin terki mukabilinde İmparatordan asker aldıktan sonra buradan ayrıldı ve Bizans sınırında bulunan Türkmenleri de yanına katıp Konya'ya geldi. Sultan IV. Kılıç Arslan ise ağabeysinin gelişi üzerine maiyetini alarak Kayseri'ye çekildi. Böylece Keykavus Konya'da tahtına oturdu (1257).

Bu sırada Suriye seferine çıkan Hülâgu iki Selçuklu sultanını da huzuruna istedi. Önce İzzeddin Keykavus, daha sonra da Rükneddin Kılıç Arslan kendi devlet adamları

633 İbn-i Bibi, s. 258.
634 Anonim, s. 35; İbn-i Bibi, s. 258.
635 Ahmet Eflâki, **Ariflerin Menkıbeleri** (Çev: Tahsin Yazıcı), I, İstanbul 1989, s. 282-285.
636 Turan, Tükiye, s. 483.
637 Öztura, s. 157.

ve ağır hediyelerle Tebriz'de Hülagu Han'ın huzuruna çıktılar (1258). Hülâgu Han her iki sultana da aralarındaki savaşlara son vermelerini nasihat etti ve Mengü Kağan'ın yarlığına uygun olarak Selçuklu ülkesini iki sultan arasında taksim etti.[638] Aralarında Kızılırmak sınır olarak kabul edildi. Bu taksime göre, başşehri Konya olmak üzere memleketin batısı II. İzzeddin Keykavus'a; başşehri Tokat olmak üzere memleketin doğusu da IV. Rükneddin Kılıç Arslan'a verildi. Keykavus'un vezirliğine Sahib Ata Fahreddin Ali, Kılıç Arslan'ın vezirliğine de İl-Hanlılar'ın büyük itimadını kazanan Müineddin Süleyman Pervane tayin edildiler (1259).[639]

Böylece IV. Rükneddin Kılıç Arslan, 4 Mart 1257'de Baycu Noyan'ın arzusu ile Konya'da Sultan olmuş, ağabeysinin tekrar Konya'ya gelmesi üzerine 3 Mayıs 1257'de Kayseri'ye çekilmiş olduğuna göre, Konya'da müstakil Sultanlığı iki ay sürmüştür.

İzzeddin Keykavus'un Memleketten Ayrılması ve Ölümü

Memleket ikiye bölündüğü halde, siyasî ihtiraslar bir türlü son bulmuyordu. IV. Kılıç Arslan'ın veziri Muineddin Süleyman Pervane'nin Moğollar yanında büyük bir itibarı vardı. Selçuklu Devleti'ni kendi ihtiraslarına göre birleştirmek ve İzzeddin Keykavus'u gözden ve saltanattan düşürmek için fırsat kolluyordu.

İzzeddin Keykavus ise gittikçe artan Moğol tahakkümüne dayanamıyor ve devamlı şikayet ediyordu. Moğol baskısını bu derecelere kadar istemiyor, Moğollar'ı Anadolu'dan çıkarma çareleri arıyordu. Fakat kuvvetli bir iradesi olmadığı gibi maddi kuvveti de buna müsait değildi. Moğol boyunduruğundan kurtulmak için Memlükler'le haberleşmeye başladı.

Bu durumu haber alan ve bir fırsat yakaladığını anlayan Muineddin Süleyman Pervane, Keykavus'u, Sultan Baybars'ı yardıma çağırmakla suçlayarak Moğollar'a şikâyet etti.

Bunun üzerine Moğollar Anadolu'ya hemen bir kuvvet sevk ettiler. İl-Hanlı kuvvetleriyle kendi kuvvetlerini birleştiren Süleyman Pervane, Konya üzerine yürüdü. Bunlara karşı koyamayacağını anlayan Keykavus, memleketin müdafaasını emirlerine bırakıp ailesi ve hazinesiyle birlikte önce Antalya'ya, oradan da gemilerle Bizans İmparatoru'na sığındı. Bu sıralarda İstanbul, Lâtinler'den yeni geri alınmıştı (1261). Vaktiyle Konya'da Keykavus'un misafiri olan Bizans imparatoru Mihael Paleologos 1259-1282), Sultan'ı çok iyi karşıladı.[640] Fakat Keykavus'un 1264'te bir ihtilalle İmparatoru devirip Bizans'a sahip olmayı plânlaması üzerine durum ters döndü. İmparator bu teşebbüsü daha evvel haber alarak bastırdı. Sultan'ın bütün maiyetini dağıttı. Sultan'ı yakınları ve ailesiyle birlikte Rumeli'nde bir kaleye sürdü.[641]

Bu sırada Altınordu Hükümdarı Berke Han İslâm dinini kabul etmiş, ihtilaf halinde bulunduğu putperest akrabası İl-Hanlılar'a karşı Sultan Baybars'la bir ittifak kurmaya

---

[638] II. Alâeddin Keykubâd'ın Karakurum'a giderken yolda ölümü üzerine elçilik heyeti yoluna devam ederek Mengü Kağan'ın huzuruna çıkmış, Mengü Kağan da onlara Anadolu'yu ikiye ayıran bir yarlığ vermişti.. Turan, Türkiye, s. 489-490.

[639] Uluçay, II. s. 157, IV. Kılıç Arslan'ın Konya'daki müstakil saltanatını 1 yıl olarak belirtir.

[640] Turan, Türkiye, s. 497.

[641] Öztuna, II. s. 158.

çalışıyordu. II. İzzeddin Keykavus, Berke Han'ın kızı Urbay Hatun ile evli idi. Altınordu hem Bizans'a düşman bulunuyor ve hem de İl-Hanlı Devleti ile de rekabet ediyordu.[642] İşte bu yüzden 1270 yılında Berke Han'ın gönderdiği kuvvetler, sabık Türk Sultanı'nı altı yıllık esaretten kurtardılar. Berke Han damadına çok iyi davranarak ona Kırım'da büyük bir malikane verdi. Sultan 1278 'de ölünceye kadar sekiz yıl, bu malikanesinde yaşadı. Türkiye'deki veziri Sahip-Ata Fahreddin Ali de devamlı olarak kendisine para gönderiyordu. Oğullarından Mesud, Selçuklu Sultanı oldu. Keykavus öldüğü zaman 44 yaşında bulunuyordu.

IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın İkinci Müstakil Hükümdarlığı (1261-1262-1266)

II. İzzeddin Keykavus'un Anadolu'dan ayrılması üzerine Anadolu'da sadece Kılıç Arslan kaldı. Fakat devletin dizginleri zeki ve entrikacı vezir Süleyman Pervane'nin elindeydi. 1262-1277 arası tarihlerde "Pervane Devri" olarak yer almıştır.[643] Süleyman pervane meşhur vezir Mühezzibüddin Ali'nin oğlu idi. Hülagu yanına çağırdığı zaman (1259) Kılıç Arslan'a; "Bundan böyle, bir mesele için ondan başka kimse gelmesin"[644] diyerek Pervane'nin önemini belirtmişti. Hakikaten Moğollar'ın büyük itimadını kazanarak 15 yıl Anadolu'da yegâne söz sahibi oldu. Anonim Selçukname'ye göre,[645] Pervane zamanında asayiş o kadar ileri idi ki, kurt ile kuzu birlikte su içip dolaşıyorlardı. Süleyman Pervane'nin Şeyh Sadreddin-i Konevi ve Hz. Mevlânâ ile çok yakın dostlukları vardı.

Kılıç Arslan tahtta yalnız kalınca Türkmen isyanları ile uğraşmaya başladı. İlk olarak, Moğollar'a tâbi bir Sultan'ın hizmetine girmek istemeyen Denizli havalisindeki uç Türkmenleri ayaklandılar. Esasen bunlar Hülâgu'dan aldıkları menşurla yarı bağımsız olarak yaşamakta idiler. Bu Türkmenler üzerlerine Süleyman Pervane komutasında Selçuklu ve Moğol askerlerinin gönderilmesiyle zorlukla itaat altına alınabildiler (1262).[646]

Bu olaydan biraz sonra, saltanat mücadeleleri sırasında İzzeddin Keykâvus'u tutmuş olan Karamanoğulları, başlarına geleceklerden korkarak, Moğol kuvvetlerinin yaylakta olmalarından faydalanıp Konya üzerine yürüdüler. Başlarında Karaman Bey ile kardeşleri Zeynelhaç ve Bunsuz vardı. Fakat 20 bin kişilik bir süvari kuvvetine sahip bulunan Karamanlılar, Süleyman Pervane tarafından Gevale kalesi ovasında bozguna uğratıldı. Bunsuz ve Zeynelhaç esir düştüler. Bu Karaman beyleri Konya sokaklarında dolaştırılarak halkın hakaretlerine maruz bırakıldılar. Daha sonra iç kalenin kapısına asılarak üzerlerinde ok talimi yapılmıştır.[647] Selçuklular açısından bu zafer çok önemli sayılmıştır.

Devlet içindeki karışıklıktan istifade eden bir diğeri de Trabzon Rum İmparatorluğu

---

[642] Uluçay, s. 224.
[643] Turan, Türkiye, s. 522.
[644] Turan, s. 525.
[645] Anonim, s. 36.
[646] Gürün, s. 367.
[647] Aksarayi, s. 160. İbn-i Bibi, s. 290 Alıncak Noyan'ın bu devlet adamlarını gündüz astığı bildirilir. İ.H. Uzunçarşılı, bu olayın 1261 tarihinde olduğunu kaydeder. **Anadolu Beylikleri** 3. Baskı, Ankara 1984, s. 3; Gürün, s. 367) ise 1262'den sonra şeklinde açıklar. Turan, Türkiye, s. 521'da 1262 tarihini vermektedir.

idi. Rum İmparatoru daima göz diktiği Sinop'u nihayet 1259 yılında işgal etmeyi başarmıştı. Bunun üzerine Süleyman Pervane, iç isyanları bastırdıktan sonra, 1265 yılında tahta çıkan Abaka Han'a Kılıç Arslan'la birlikte ağır hediyeler sunarak hem tebrik etti ve hem de Sinop'un kurtarılması için gereken izni aldı.

Bu gelişmelerden sonra Süleyman Pervane oğullarını Sinop üzerine göndererek bu ticaret limanını geri aldı. Bu olay Pervane'nin şöhretini daha da artırmış oldu.

Hatıroğlu Şerefeddin, Pervane'nin adamı idi. Sultan II. Keykavus'un memleketten uzaklaştırılmasında da büyük rol oynamıştı. Hattâ bu yüzden Niğde serleşkerliğine getirilmiştir. Pervane'den aldığı cesaretle halka iyi davranmıyor, yolsuz ve kanunsuz işler yapıyordu. Halk kendinden devamlı şikâyetlerde bulunuyorsa da, Pervane'nin adamı olduğundan ona bir şey yapılamıyordu.

Kılıç Arslan, Pervane ve adamlarının bu yolsuz davranışlarından ve baskılarından iyice bunalmıştı. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi, Süleyman Pervane daha da ileri giderek Sultandan Sinop'un ailesine mülk olarak verilmesini istedi. Bu küstahlığa fena halde canı sıkılan Sultan, hiç bir şehrin kimseye mülk olarak verilemeyeceğini söyledi. Kılıç Arslan zaman zaman yakınlarına Hatıroğlu Şerafeddin ve Pervane'den dert yanıyor, bu serzenişler ise anında ilgililerin kulaklarına gidiyordu. Nihayet bütün direnmesine rağmen Sultan, Sinop'u vermek zorunda kaldı. Böylece Sinop'ta Pervaneoğulları Devleti'nin temeli atılmış oluyordu.

Süleyman Pervane'nin kudreti arttıkça Sultan'ı bir engel olarak görmeye başladı. Bu yüzden Kılıç Arslan'a cephe alarak İl-Hanlılar'a, Memlûk Sultanı Baybars ile iş birliği yapıyor, diyerek şikâyette bulundu. Zaten Moğollar tarihte ilk yenilgilerini 1260 yılında Ayncalut denilen yerde Memlükler'den almış olduklarından onlara büyük bir kin besliyorlardı. İşte muhteris vezir İl-Hanlılar'ın bu zaafından faydalanmak istiyordu. Vezirin yalanlarını ciddiye alan Moğollar durumu halletmek üzere adamlarını Anadolu'ya gönderdiler. Bu gelen Moğol komutanları Pervane ve Şerefeddin ile birlikte Aksaray'a giderek, Kılıç Arslan'ı İl-Han'a ait bir meselenin görüşüleceği bahanesiyle çağırdılar. Durumdan habersiz olarak Aksaray'a gelen IV. Kılıç Arslan şerefine verilen ziyafette önce zehirlendi, daha sonra da kendi yayının kirişiyle boğdurularak şehit edildi (1266).[648] Cenazesi Konya'ya getirilerek atalarının türbesine konuldu. Henüz 28 yaşında idi.

Kılıç Arslan vücutça kuvvetli, yakışıklı, ata binmek, kılıç ve mızrak kullanmak gibi sporlara meraklı, cesur, içkiye ve eğlenceye de düşkün idi.

SULTAN III. GIYASEDDİN KEYHÜSREV ve Zamanı (1266-1284)

IV. Kılıç Arslan'ın şehit edilmesi üzerine yerine daha iki veya üç yaşlarında bulunan oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev geçirildi. Artık bütün idare Pervane'nin elindeydi. O şimdi tam bir diktatördü. Fakat vezirin dayandığı Moğol baskısı ise her zamankinden daha çok hissediliyordu. Bu durumun tabii bir sonucu olarak Pervane'nin Moğol ajanı gibi

[648] Uluçay, s. 225; Turan, Türkiye, s. 531;. Gürün, s. 367; Öztuna, s. 159.

çalışması da o nispette halkı üzüyordu. Pervane ile Moğollar arasında kalan zavallı Anadolu halkı âdeta tükenmişti. Pervane'nin bu şekilde pervasız davranışı beylerbeyi olan en yakın arkadaşı Hatıroğlu Şerefeddin'i bile kızdırmaya başlamıştı. Bir çok devlet adamı bu durumdan kurtuluş çaresi arıyor, baş kaldırmak için fırsat kolluyordu.

Moğol Baskısına Karşı Girişilen Hareketler

Süleyman Pervane'nin zulmünden korkan Anadolu beyleri bir türlü ayaklanmaya fırsat bulamıyorlardı. Nihayet aradıkları fırsat ortaya çıktı. Şöyle ki; İl-Hanlı hükümdarı Abaka Han, IV. Kılıç Arslan'ın kızının oğlu Argun için İran'a getirilmesini emretti. Aslında bu durum İslam'a aykırı idi. Fakat bütün kudret Moğollar'ın elinde olduğundan, Süleyman Pervane ve Fahreddin Ali, Selçuk Hatun'u İran'a götürmek zorunda kaldılar.

Süleyman Pervane'nin kötü niyetine ve tutumuna dayanamayan bir çok kimse Anadolu'dan Mısır'a kaçmışlardı. Anadolu'da da büyük bir sefalet başlamış bulunuyordu. Vezir Fahreddin Ali, çoğu zaman yolsuzlukların karşısına çıkıyor ve bunları önlemeye çalışıyordu. Pervane ondanda kurtulma çareleri aramaya başlamıştı. Nihayet Fahreddin Ali'yi Kırım'da bulunan Keykavus'a para göndermek ve Anadolu idaresini eline geçirmekle suçlayarak Abaka Han'a şikâyet etti. Bunun üzerine dürüst, hayırsever ve faziletli vezir Fahreddin Ali hapsedildi (1271). Memlekette tek başına kalan Pervane bütün ülke üzerine sanki bir kâbus gibi çöktü. Fakat iki sene sonra Sahib-Ata'nın suçsuz olduğunu anlayan Abaka Han onu tekrar vezir yaptı (1273).[649] Fahreddin Ali ölümüne (1285) kadar bu vazifede kalmıştır.

Bir çok Selçuklu sultanına vezirlik yapan ve 40 yıldan fazla yüksek makamlarda bulunarak devlete hizmet etmiş bulunan Fahreddin Ali, büyük hayır kurumları ile de bütün Türkiye'de hattâ İslâm dünyasında "Ebu'l-Hayr" olarak tanındı. Yaptığı hayır kurumları ve bağışları dolayısıyla Anadolu halkı arasında "Sahib-Ata" adıyla anıldı.

İşte böyle bir ortamda Anadolu'da söz sahibi olan iki kişinin İran'da olmalarından istifade ederek ilk defa Baycar ayaklandı.

Baycar'ın Ayaklanması

Baycar Harezm emirlerinden idi. I. Alâeddin Keykubâd zamanından Selçuklular'ın hizmetine girmişti. Bu sırada Diyarıbekir yöresini idare ediyordu. Selçuk ileri gelenlerinin İran'a gitmesinden yararlanarak baş kaldırdı.[650] Bayrak, davul ve hazinelerini Baybars'a yollayarak onu Anadolu'ya çağırdı. Moğollar'ın Anadolu'ya gelmeleri üzerine kendisi de Baybars'a sığındı.[651]

Yine bu sırada meydana gelen en önemli olaylardan biri de Hatıroğlu'nun Moğollar'a karşı cihat bayrağını açmış olmasıdır.

---

649 Uluçay, s. 226, Sahib-Ata'nın hayatı için bknz: M.F. Uğur, M. M. Koman, **Selçuklu Veziri Sahib-Ata ile Oğullarının Hayat ve Eserleri**, İstanbul 1934.
650 Aksarayî, s. 181.
651 Turan, Türkiye, s. 538.

Hatıroğlu İsyanı

Bu durumdan istifade eden Hatıroğulları Moğollar'a karşı cihat bayrağını açarak Sultan Baybars'a Hatıroğlu Zeyneddin'i gönderip onu Anadolu'ya davet etmişlerdi. Baybars'ın Anadolu'ya geleceğini bir ulak vasıtasıyla öğrenen Hatıroğlu Şerefeddin, uç beylerine ve özellikle Karamanoğlu Mehmed Bey'e de haber salarak Kayseri'ye gitmiş, meseleyi diğer Selçuklu beylerine bildireceğini ve orada bulunan Sultan Gıyaseddin'i de alıp huzuruna varacağını açıklamıştı. Hatıroğlu buradan Sultan'ı alarak Niğde'ye götürdü. Pervane'nin oğlunu ve karşı gelenleri öldürdü (1276).

Hatıroğlu Şerafeddin aynı zamanda isyanı bütün vilayetlere yaymak maksadıyla Baybars'ın sayısız askerlerle Anadolu kapılarında olduğunu yayıyordu.

Durum bu merkezde iken İran'a giden gelin alayı Anadolu'ya dönmüş ve isyan haberini duymuşlardı. Derhal İl-Hanlılar'ı isyandan haberdar ettiler. Bunun üzerine Abaka Han kardeşi Kongurtay'ı bir miktar kuvvet ile Anadolu'ya gönderdi. Bu kuvvetlerden haberi olmayan Hatıroğlu Şerefeddin Niğde'de kuşatıldı. Hatıroğlu yanında bulunan 4 bin askeriyle karşı koymaya karar verdiyse de ihanet eden kale muhafızı tarafından yakalanıp teslim edildi. Hatıroğlu, günlerce sorguya çekildi. Sonunda isyanı Süleyman Pervane'nin teşviki ile başlattığını söyledi. Fakat Süleyman Pervane, bu ithamları kabul etmedi. Nihayet Moğollar, uzun sorgulamalardan sonra Hatıroğlu'nun önce ellerini, sonra ayaklarını ve sonra bütün organlarını parça parça edip ibret olsun diye her parçasını bir vilâyete gönderdiler (1276).[652]

Sultan Baybars'ın Anadolu'ya Gelmesi (1277)

Mısır Memlük Sultanı Baybars (1260-1277), yanına gelen Anadolu beylerinin ve bilhassa Hatıroğlu Ziyaeddin'in ısrarlarına dayanamayıp harekete geçti. Süleyman Pervane ile de gizlice anlaşmıştı.[653]

Kahire'den hareket eden Baybars, Halep'te ordusunu topladı. (Nisan 1277). Buradan Anadolu üzerine yürürken, kendisini çağıranların âkibetinden habersizdi. Anadolu halkının ne denli korku içinde olduğunu bilmiyordu.

Bu sırada Baybars'ın hareketini haber alan Süleyman Pervane de Kayseri'de bulunan Türk kuvvetlerinin başında güneye doğru ilerlemişti. Diğer taraftan Noyanlar da kendi kuvvetlerinin başında ilerliyorlardı. Müttefik kuvvetler Elbistan'a gelince durarak Memlükler'i beklediler.

Gayesi Müslüman Anadolu Türklüğü'nü putperest Moğollar'ın baskısından kurtarmak olan Baybars, Elbistan'a geldi. Zaten Baybars, Haçlılar'a ve Moğollar'a karşı kazandığı zaferleriyle iki tehlike arasında ezilen İslâm dünyasının tek umudu olmuştu.

Elbistan Savaşı (1277)

Sultan Baybars, Elbistan'a geldiğinde Toku ve Tudavun komutasındaki Moğol ordusunu harp nizamında buldu. Bunun üzerine kendisi de savaş düzenine girdi. Sonra

[652] Aksarayî, s. 187; Turan, **Türkiye**, s. 541.
[653] Turan, **Türkiye,** s. 545.

çok şiddetli bir savaş başladı. Moğol askerlerinin çoğu kılıçtan geçirildi. Toku ve Tudavun da ölenler arasında idi. Çarpışma esnasında Selçuklu askerlerinin bir kısmı Memlûk tarafına geçtiler. Bir kısmı da gönüllü olarak esir oldular. Memlükler'e katılanlar arasında Pervane'nin oğlu olmak üzere yüksek rütbeli Selçuklu beyleri de vardı.

Elbistan'da bu büyük Moğol ordusu karşısında ilk zafer Baybars'ın öncülerinden Sungurü'l-Aşkar tarafından elde edilmiştir. Bu komutan Giray komutasındaki 3.000 kişilik Moğol öncülerini yenerek esir etmiş ve bunun arkasından da bozgun başlamıştır.

Baybars Ayncalut savaşından sonra Moğollar'a şiddetli bir darbe daha indirmişti ama halâ onu davet eden beyler yanına gelmemişlerdi. Bu arada Süleyman Pervane de Moğol korkusu ile yanına gelemeyip, 12 Temmuz 1277'de Kayseri'ye kaçtı.

Baybars hiç bir güçlükle karşılaşmadan Kayseri'ye gelerek Selçuklu Sultanları'nın tahtına oturdu. Burada adına hutbe okutup para bastırdı. Kendisine bağlı yerlere fetihnâme'ler yolladı. Bunlarda: "Mel'un Moğol askerini kırdık, Rum diyarını bir günde ele geçirdik"[654] diyerek zaferini müjdeliyordu.

Karamanoğlu Mehmed Bey, Kayseri'de tahta çıkan Baybars'ın huzuruna kardeşi Ali'yi göndererek itaatını arz etti. Bu arada Süleyman Pervane de bir elçi göndererek Baybars'ı tebrik etti. Öte yandan da Abaka Han'a sadakatını göstermeye çalışıyordu. Baybars Pervane'ye gönderdiği haberde yanına gelerek mevkiini almasını ve her türlü ihsanlara nail olmasını bildirdi. Lâkin Pervane bir türlü Tokat'tan ayrılıp da yanına gelme cesaretini gösteremedi.

Sultan Baybars, kışın yaklaşması, büyük bir yiyecek sıkıntısının baş göstermesi, memleketinden oldukça uzakta olması ve kendisini yardıma çağıranların ortada görünmemesi sonucunda Anadolu'dan ayrıldı. Baybars'ın gelişi ile çok sevinen Anadolu halkı ayrılışını da o derece pahalı ödediler.

Abaka Han'ın İntikamı ve Selçuklu Devleti'ne El Koyması

Abaka Han Moğol mağlubiyetini duyar duymaz derhal bir intikam seferine çıktı. Elbistan'da savaş alanını gezdi. Başta Toku ve Tudavun Noyanlar olmak üzere 6700'den fazla Moğol askerinin ölülerini büyük bir üzüntü ile seyretti. Ölülerin arasında hiç bir Selçuklu beyi ve askerine rastlamayınca ağladı ve gazaba geldi.[655] Yollarda ne kadar Türk halkı varsa öldürterek Kayseri'ye vardı. Veziri Şemseddin Cüveyni bundan halkın bir suçunun bulunmadığını arz ettiyse de hiç bir faydası olmadı. Karamanlılar'ın tenkilini ve Anadolu'nun idaresini şehzade Kongurtay Noyan'a bırakıp, yanında Sahip-Ata Fahreddin Ali ve Muineddin Süleyman Pervane olduğu halde Azerbaycan'a döndü. Kayseri'den Erzurum'a doğru hareket ederken askerlerine hiç bir Türkmen'in sağ bırakılmamasını emretti. Her taraf yağma edildi. Ülke harabeye döndü. Öldürülen insanların sayısı 200 ilâ 600 bin arasında değişiyordu.[656] Bu kadar da esir vardı. Hakikaten Abaka Han'ın intikamı müthiş oldu.

Abaka Han yazlık merkezi olan Van Gölü'nün kuzeyindeki Aladağa varınca

[654] Aksarayi, s. 192
[655] Bu durum, Selçuklular'ın Moğollar'a karşı olan nefretini göstermesi bakımından çok önemlidir.
[656] Turan, **Türkiye**, s. 551.

Pervane'nin durumunu görüştü. Kimi Anadolu'ya gönderilip bozulan düzeni yeniden sağlamasını, kimisi de idamını istiyordu. Bu sırada Elbistan muharebesinde öldürülen, Toku, Tudavun ve diğer Moğol Noyanlarının karıları, Pervane'yi Han'ın yanında görünce feryada başlayarak idamını istediler. Bunun tesiriyle Süleyman Pervane Ağustos 1277 yılında kılıçla öldürüldü.[657] Böylece bir zamanlar sırtını dayayarak diktatör kesilen Pervane, ne yazık ki, yine Moğollar tarafından öldürülmüş oldu.

ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİNİN YIKILIŞ DEVRİ (1277-1308/18)

KARAMANOĞLU MEHMED BEY ve "CİMRİ" OLAYI

Memleketin düştüğü bu kargaşadan faydalanmak isteyen Karamanoğlu Mehmed Bey, Anadolu Selçuklu Sultanlığı'nı eline geçirmek istedi. Fakat tek başına bu büyük işi başaramayacağını da çok iyi biliyordu. Zira Anadolu halkı Selçuklu ailesine çok düşkündü. Bunlar yabancıları başlarında görmek istemeyeceklerdi. Belki bir Selçuklu şehzâdesi bulabilirse hedefine ulaşabilirdi.

Hatıroğlu Şerefeddin'in ayaklanmasına Mehmed Bey de katılmıştı. Halâ Mehmed Bey ayaklanmasını sürdürüyordu. Çünkü Şerefeddin batı uçlarına kadar bütün sahilleri, Kameredin-İli'ne ilâve olarak Karamanlılar'a bırakmıştı.

Moğollar Hatıroğlu isyanını bastırınca, Selçuklu valisi olan Ermenek serleşkeri Bedreddin İbrahim'in ısrarı ile Pervane ve Moğol Noyanları Toku ve Tudavun'dan izin alarak Karaman seferine karar verilmişti.[658] O zaman Mehmed Bey kurtuluş parası vererek anlaşmak istediyse de bundan başarılı olamamıştı. Böylece aralarında savaş kaçınılmaz olmuş, Göksu vadisinde her iki tarafın kuvvetleri karşılaşmıştı. Bu savaşta Karamanoğulları, Bedreddin İbrahim'in kuvvetlerini bozguna uğratmışlar, Bedreddin de bütün ağırlıklarını bırakarak Ermenek kalelerinden birine sığınmıştı.[659]

İşte bu sırada Baybars'ın Anadolu'ya gelişi Mehmed Bey'in imdadına yetişti. Çünkü böylece Moğollar'la aralarında bir perde çekilmiş oluyordu. Şimdi Konya Sultanlığını ele geçirmenin tam sırası idi. Zaten Selçuklu Sultanı III. Gıyaseddin Keyhüsrev de Konya'dan ayrılmış bulunuyordu. Baybars Kayseri'de namına hutbe okuturken henüz küçük yaşta bulunan III. Gıyaseddin Keyhüsrev de Tokat'a kaçmıştı.

Mehmed Bey, mücadelesini meşru hale getirmek için Selçuklu şehzadelerinden birini elde etmek maksadıyla bir toplantıda; "Bizans İmparatoru'na bir elçi gönderelim ve Sultan İzzeddin'in şehzadelerinden birisinin bize gönderilmesini isteyelim" diyerek bu arzusunu dile getirdi. Mehmed Bey'in bu arzusunu duyan Sivaslı Taki[660] isminde birisi derviş kılığında Gıyaseddin Siyavüş adında birini getirerek, Sultan İzzeddin Keykavus'un oğlu olduğunu ve

---

[657] Turan, s. 553.
[658] Turan, s. 558.
[659] Uzunçarşılı, s. 5.
[660] İbn-i Bibi, s. 292; C. Artuk, "III. Keyhüsrev ve Sahte Selçuklu Sultanı", **Malazgirt Armağanı**, Ankara-1972, s. 292.

"Ben Kırım'da iken ondan yazı dersi almıştım." diyerek şahadet etmesi üzerine, Karamanoğlu Mehmed Bey, Siyavüş'ü yanına alarak Menteşe ve Eşrefoğulları ile de anlaştıktan sonra, Eminüddin Mikail tarafından müdafaa edilen Konya üzerine yürüdü.[661]

Karamanoğlu Mehmed Bey'in teklifini reddeden Konya halkı, Eminüddin Mikail ile birlikte şehri şiddetle savundu. Siyavüş ve yanındakiler 12 Mayıs 1277 tarihinde bu savunmayı kırarak şehre girmeye muvaffak oldular. Kaçan nâib Eminüddin Mikail, yakalanarak hazinelerinin yeri söyletildikten sonra öldürüldü. Mehmed Bey şehrin ileri gelenlerini toplayarak Gıyaseddin Sivayüş'ün hükümdarlığını onlara kabul ettirdi. Kendisi de ona vezir olarak, Siyavüş adına para bastırdı. Ancak Selçuklu hanedanına taraftar olan müverrihler, Siyavüş'ün bu hanedana mensup olduğuna inanmadıklarından, Selçuk-nâmelerde onu "Cimri"[662] olarak adlandırdılar.

Ertesi gün, yani 13 Mayıs 1277'de Mehmed Bey, divanı toplayarak Türk tarihi için çok önem taşıyan konuşmasında; "Bugünden sonra divanda, dergâhta, barigâhta, mecliste, meydanda Türkçe'den başka bir dil kullanılmayacaktır."[663] diyerek Arapça ve Farsça'nın yanında Türkçe'yi ön plâna çıkarmıştır.

Sultan III. Gıyaseddin Keyhüsrev ve veziri Fahreddin Ali, Anadolu'ya gelen Abaka Han ile meşgul olduklarından Cimri olayı ile pek ilgilenememişlerdi. Bu sebeple isyan hareketi epeyce yayılma imkânı buldu. Germiyanoğulları beyliği de Karamanoğulları devletini destekliyorlardı.

Fahreddin Ali, siyasi sebeplerle Abaka Han'ın yanında olduğundan, oğulları Taceddin Hüseyin ve Nusredüddin Hasan, merkezleri olan Karahisar-ı Sahib (Afyon)'de topladıkları kuvvetlerle Konya üzerine yürüyüşe geçtiler. Mehmed Bey de kendi kuvvetleriyle onlara karşı ilerledi. Yanında Cimri de vardı. İki kuvvet Akşehir yakınlarında Değirmençay[664] isimli yerde karşılaştılar. Çok şiddetli geçen savaş sonunda Sahib-Ata'nın iki oğlu da hayatını kaybetti. Savaşı kazanan Mehmed Bey, Akşehir ve civarını yağmalayıp topladığı hayvanlarla Konya'ya döndü. Böylece Ankara'nın batısındaki yerler de Cimri'nin kontrolüne girmiş oldu.[665]

Baybars'ın Anadolu'dan ayrılması üzerine Moğollar, Cimri'yi ortadan kaldırmaya karar verdiler. III. Gıyaseddin Keyhüsrev, Moğol veziri Şemseddin Cüveyni ve Fahreddin Ali'nin kuvvetleri hep birlikte Konya üzerine yürüdüler. Bu kuvvetler, Lârende yakınında bulunan Türkmenler'i esir ve imha ettiler. Cimri, kuvvetlerin Konya'ya doğru yaklaşması üzerine gizlice buradan kaçtı. Arkasından Mehmed Bey de Konya'dan alabildiği mallarla onu takibetti. Sultan ve askerleri ters yönde kaçan Cimri üzerine giderken, bir kısım Moğol askerleri de Karamanoğlu üzerine yürüdüler. Asilerin hareketini yakından kollamak için ileriye 50 Moğol ve 50 Türkmen askeri gönderildi. Bunlar Mehmed Bey'i Mut ovasında, dar bir geçitte kıstırarak gafil avladılar. Mehmed

---

[661] Artuk, s. 293

[662] Aksarayi, s. 204, Cimri'yi "ayak takımından" şeklinde belirtir. Cimri, bir isim olmayıp eski Türkçe'de ve Farsca'da eşkıya, âdi, soysuz, türedi ve sefil mânalarında kullanılıyordu. Siyavuş da saltanat mücadelesine girişince hakaret maksadıyla tarihçiler onu cimri olarak isimlendirdiler. Köprülü, **Türkiyat Mecmuası**, II. s. 500.

[663] Uluçay, s. 230

[664] Artuk, s. 294.

[665] Artuk, s. 295.

Bey ve kardeşlerini okla vurarak öldürdüler ve başlarını da Sultan'a getirdiler.[666]

Mehmed Bey'in ölümü üzerine, Selçuklu Sultanı Keyhüsrev Konya'ya geldi. Burada Türkmenler'den topladığı ordusu ile Cimri üzerine yürüdü. Bu sırada Karahisar-ı Devle'de bulunan Cimri, Ankara ve Batı Anadolu bölgesine sahip olarak, mutlak bir hükümdar gibi saltanat sürüyordu. Fahreddin Ali'yi de yanına alan Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev, Cimri'ye Sakarya nehri civarında yetiştiler. İlk saldırıyı Cimri yaptı. Askerleri de kahramanca savaşıyorlardı. Bununla beraber yenilgiden kurtulamadı ve yakalanmamak için Germiyan İli'ne kaçtı. Germiyanlı Ali-Şir'in oğlu Hüsameddin'e mensup olan Türkmenler, Cimri'yi sultanlara mahsus çizmesinden tanıyarak yakaladılar (30 Mayıs 1279).[667]

Sultan'ın huzuruna getirilen Cimri, saçma sapan bir takım uygunsuz sözler sarf etti. Bunun üzerine Sultan'ın emriyle derisi yüzülüp içine saman doldurtularak şehir ve kasabalarda ibret-i âlem için gezdirildi.[668]

Anadolu'da ardı arkası kesilmeyen bütün bu olaylar, en çok Moğollar'ın işini kolaylaştırıyordu. Çünkü bu olayları bahane ederek Anadolu'yu işgal ediyorlar ve burayı kendilerine göre kurdukları sistemle sanki bir Moğol eyaleti gibi idare ediyorlardı.

Anadolu'da Moğol İdaresinin Kurulması

Cimri olayından sonra Kongurtay, Anadolu'yu diğer Moğol eyaletleri gibi düzenlemek yetki ve selâhiyetiyle Anadolu'ya geldi. Yanında vezir Şemseddin Cüveyni de bulunuyordu. Kongurtay ilk iş olarak asilere gereken cezaları verdi. Sonra da Selçuklu sistemine göre alınan vergi düzenini de değiştirerek, Şeri'at hükümlerine tamamıyla aykırı olan "Tamga" usulünü ve Moğol teşkilatını uyguladılar.[669]

Diğer memleketlerde olduğu gibi, Anadolu'da da sivil ve askeri idare kurdular. Sivil idare askerî idareye bağlı idi. Anadolu'ya sayıları 10 binden fazla olmak üzere dört tümen getirerek memlekete dağıttılar. Anadolu halkı bunların ihtiyacını karşılamakla yükümlü kılındı. Hattâ bunlar evlerde misafir edileceklerdi. Komutanlarına "Emir-i Leşker-i Rum" deniyordu. Bunların karargâhı Sivas'ta idi.[670]

Sivil idarenin merkezi ise Aksaray idi. Bu idarenin başında bir genel vali bulunuyordu. Genel valiye "Sahib-i Vilâyet" deniliyordu. Eğer askerin başında komutan olarak bir İlhanlı prensi tayin edilirse o zaman askeri ve sivil idare bir elde toplanmış oluyordu.

Böylece kısa zamanda Türkiye, Moğol asker ve memuru ile dolduruldu. Daha çok vergi alabilmek için sık sık şehir ve kasabaları basarak halkı soymaya başladılar. Selçuklu sultanları sadece ismen varlıklarını koruyorlardı. Salahiyetleri ellerinden alınmıştı. Vezirlerini bile kendileri tayin edemiyorlardı. Bununla beraber yine de saltanat mücadeleleri devam ediyordu.

---

[666] Artuk,. s. 295.
[667] Turan, **Türkiye**, s. 570.
[668] İbn-i Bibi, s. 300, Aksarayi, s. 210-211.
[669] Uluçay, s. 231.
[670] Uluçay, s. 231.

III. GIYASEDDİN KEYHÜSREV – II. GIYASEDDİN MESUD Mücadelesi

III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in çocukluk yıllarında başlayan saltanatı, ergenlik devresinde de, Hatıroğulları ve Karamanoğulları'nın isyanları, Baybars ve Abaka Han'ın istilâları gibi büyük hadiselerle geçti. Keyhüsrev, Ertuğrul Gazi ile çağdaştır. Osman Gazi, Keyhüsrev'in son yıllarına doğru 1281'de babasının yerine uç beyi olmuştur. İlhanlılar ise yeni Müslüman olmaya başlamışlardı. Moğol baskısı, gün geçtikçe dayanma gücünü aşmaya başlamasına rağmen, Anadolu'da Türkmen milliyetinin teşekkülü, burada herhangi bir yabancı idaresini reddediyordu.

Sultan Keyhüsrev, 1279'dan 1281'e kadar, Türkiye idaresinde bizzat söz sahibi oldu. Fakat bundan telâşlanan İlhanlılar, 1281 'de Kırım'dan gelen II. İzzeddin Keykavus'un[671] oğlu MESUD'a itibar ettiler. Gıyaseddin Mesud, Selçuklu Sultanlığına sahip olabilmek için, Tebriz'de bulunan Abaka Han'ın yanına gitti. Han, Selçuklu şehzâdesine ikramlarda bulunduktan sonra Erzurum, Erzincan ve Sivas vilâyetlerini içine alan Doğu-Anadolu'yu kendisine verdi. Bir müddet de yanında tuttu.

Fakat çok geçmeden ölen (1282) Abaka Han'ın yerine yeni Müslüman olan Ahmed Teküder (1282-1284) geçmişti. Bu değişiklik üzerine Keyhüsrev de İl-Han Ahmed Teküder'i tebrik etmek için Tebriz'e geldi.

Ahmed Teküder, daha önceki taksime uygun olarak Anadolu'yu Keyhüsrev ve Mesud arasında böldü. Fakat Keyhüsrev buna razı olmadı. Mesud Tebriz'de beklerken İl-Hanlılar arasında da taht kavgaları başladı. Ahmed Teküder, tahttan indirilerek yerine Argun han (1284-1291) geçirildi. Abaka'nın oğlu olan Argun Han, halâ Tebriz'de bulunan Gıyaseddin Mesud'u Anadolu Selçuklu Sultanı ilân etti. Mesud, böylece önce Kayseri'de daha sonra da Konya'da merasimle tahta oturdu (1284).[672] Argun Han, Gıyaseddin Keyhüsrev'i de, Ahmed Teküder ve Kongurtay ile iş birliği yaptığı düşüncesiyle, Erzincan'da yayının kirişiyle boğdurdu. Böylece bedbaht Sultan, bir çok gaileler ve felâketler içinde çalkalanan bir memlekette henüz 28 yaşında iken hem saltanatını, hem de hayatını kaybetti.

SULTAN II.GIYASEDDİN MESUD'UN Birinci Hükümdarlığı (1284-1296)

Konya'da tahta çıkan Sultan Mesud da, yakın selefleri gibi bir gölgeden ibaret kalmıştır. Selçuklu Devleti artık fiiliyatta bir varlık gösteremiyordu. Putperest Moğol kumandanları ile İl-Hanlılar hesabına Anadolu'ya gelen Müslüman devlet adamlarının arzu ve zulümleri memlekete hakim olmuştur.

Argun Han, 1285 yılında, Türkmenler'i tenkil maksadıyla, kardeşi Geyhatu'yu 20 bin kişilik bir kuvvetle Anadolu'ya gönderdi. Geyhatu Erzincan'da bir sene kaldıktan

---

[671] Kırım'da ömrünü tamamlayan II. İzzeddin Keykavus'un; Gıyaseddin Mesud, Rükneddin Kılıç Arslan, Rükneddin Geyümers, Alâeddin Siyavüş ve Ferâmurz adlı oğulları vardı. Turan, **Türkiye**, s. 580.

[672] Turan, s. 583.

sonra, buradan hareketle Sivas ve Kayseri yolunu takibederek Aksaray'a geldi. Buradan Anadolu'yu yönetmeye başladı. Artık tek söz sahibi Geyhatu idi (1286).

Sultan Mesud, Geyhatu'nun gölgesinde yaşarken, kardeşi Kılıç Arslan, Kırım'dan bir gemi ile Sinop'a geldi (1291). O tarihlerde Kastamonu valisi olan Yavlak Arslan'ı kendisine atabey yaparak saltanatını ilân etti. Üzerine gönderilen kuvvetleri de yenerek Mesud'u esir etti. Mesud'a yardıma gelen Şemseddin Yaman Candar, Yavlak Arslan'ı yakalayıp öldürdü ve Sultan Mesud'u kurtardı (1292). Bu tarihten ve bu olaydan sonra Kılıç Arslan'dan bir daha hiç bahsedilmedi.[673]

Anadolu'da Ayaklanan Moğol İdarecileri

Anadolu'yu idare eden emir-i serleşker-i Rum ile sahib-i vilâyetler çok kere İl-Hanlı prenslerinden veya kumandanlarından biri oluyordu. Bunlar zamanla ya hükümdar olmak veya Anadolu'ya genel vali olmak için ayaklanıyorlardı.

Bu ayaklanmaları bastırmak için İran'dan yeni Moğol kuvvetleri geliyor, bunlar da Anadolu şehirlerinin yıkılmasına ve halkının soyulmasına sebep oluyordu. Öbür taraftan Selçuklu Sultanları ise gittikçe itibarlarını daha ziyade kaybediyorlardı.

Anadolu'da ayaklanan namlı İl-Hanlı noyan ve komutanları arasında Doğan, Baydo, Tuğaçar, Baltu, Sülemiş ve İrenciyen'i sayabiliriz. Ancak bunların en korkunç olanları Baltu ve Sülemiş isyanlarıdır.[674]

Baltu İsyanı (1296)

Baltu, Moğol ordusunun Anadolu'da bulunan bir tümen komutanı idi. Anadolu'daki âsi Moğol kuvvetleri komutanlarını, bilhassa bunlardan Tuğaçar'ı bertaraf etmekte baş rolü oynadı. Bundan sonra itibarı ve gururu gittikçe arttığından hizmetine karşılık Anadolu orduları baş kumandanlığını istedi. Fakat İl-Hanlı hükümdarı Gazan Mahmud Han (1295-1304), onun bu isteğini kabul etmedi. Baltu da buna gücenerek Gazan Han'ın hükümdarlığını tebrike gitmedi. Başkente defalarca çağrıldıysa da ayak direyerek gecikti. Bunun sonunda Sultan II. Mesud'u da kandırarak isyan bayrağını açtı (1296).

Gazan Mahmud Han, bu isyanı bastırmak için, Kutluğ - Şah idaresinde üç tümen asker (30. 000) sevketti. Komutanlar içinde Sülemiş Noyan da vardı.[675]

Kutluğ-Şah ile Baltu kuvvetleri Kırşehir'in Malya ovasında karşılaştılar. Her iki taraftan çok asker öldü. Baltu askerlerinin bir kısmının Kutluğ-Şah tarafına geçmesi üzerine, yenilgiyi kabul ederek Ermeniler'e sığındı. Sülemiş onu hızla takibetmeye başladı. Ermeni tekfuru ona yardım etmediği gibi Suriye'ye geçmesine de izin vermedi. Üstelik Baltu'yu yakalayıp Tebriz'e yolladı. Aladağ'dan dönen Gazan Mahmud Han, Baltu'yu şehrin meydanında idam etti.

Baltu'nun yenilgiye uğramasından hemen sonra II. Mesud, Kutluğ Şah'ın huzuruna

---

673 Gürün, s. 369.
674 Uluçay, s. 237.
675 Turan, **Türkiye**, s. 618.

çıkararak, Baltu'ya boyun eğmek mecburiyetinde kaldığını uzun uzadıya anlatarak kendisini suçsuz çıkarmaya çalıştı. Kutluğ-Şah geriye dönerken Sultan'ı da beraberinde götürdü. Kutluğ Şah olayları Gazan Han'a anlattı. Mesud hakkında da affedilmesi hususunda aracı oldu. Bunun üzerine Gazan Han, Mesud'u affettiyse de Anadolu'ya dönmesine izin vermedi. Hemedan'a sürgün etti. Bu yüzden Anadolu bir müddet Sultansız kaldı. Selçuklu ailesine çok bağlı bulunan Anadolu halkı İl-Hanlı hükümdarına sık sık ricada bulunarak hükümdar istediler. Bunun üzerine İl-Hanlı hükümdarı, II. İzzeddin Keykavus'un torunu, yani oğlu Ferammurz'un oğlu Alâeddin Keykubâd'ı Sultan ilan etti.

SULTAN III. ALAEDDİN KEYKUBAD ve Zamanı (1298-1302)

Sultan III. Alâeddin Keykubad zamanı, Anadolu'da Moğol zulmünün dayanılmaz hale geldiği bir devirdir. İçtimai ızdıraplar ve ahlâk bozuklukları yüzünden Anadolu halkı kan ağlamaktadır. Fakat bunun yanında İl-Hanlılar arasında Müslümanlığın yayılmaya başlaması sevindirici bir olay olarak gönüllere biraz da olsa su serpmektedir. Çünkü yeni Müslüman olan Cengiz'in torunları dinlerini şiddetle savunuyorlardı. Anadolu'da Türk din adamları ve mutasavvıflar, Moğollar'a kâfir değil yakın istikbalin Müslümanı olacak cahilleri gözüyle bakıyorlardı. Çünkü Moğollar'ın Müslüman olarak Türklük içinde kaynayacağını çok iyi sezmişlerdi. Bu gerçeği en iyi görenlerden birisi de Hz. Mevlânâ idi. O bu hususta; "Sen Tatarlar'dan korkuyorsan, Tanrı'yı tanımıyorsun demektir; ben ise onları yüz tane iman sancağı ile istikbal ediyorum." diyerek önemlerini belirtmiştir. Nitekim Gazan Mahmud Han, çeyrek asır sonra Müslüman olduğu zaman, Hz. Mevlânâ'nın bu şiirini giydiği hırkaya altın telle yazdırmıştır.[676]

Gazan Han'ın Müslüman olması, Anadolu'da Moğol zulmünden takatleri kalmayan insanların gönlüne bir ferahlık verdi. Ona ardı arkası kesilmeyen şikayetler yapılmaya başladı. Meselâ bunlardan Ferganalı bir Türk şairi olan Seyfeddin Muhammed bakın nasıl sesleniyor:[677] "Ey âdil hükümdar, Anadolu'da Hz. Ömer'in adâleti değil, yalnız Haccac'ın zulmü hakimdir. Sen Müslüman oldun, fakat bu memleket dindar olmayan hakimlerin elindedir. Zira âlimler ekmeksiz, ârifler çıplak, hankâhlar mefruşatsız ve medreseler damsız kalmış, zenginler fakir düşmüş ve yoksulluk milleti perişan etmiştir".

Yine Seyfeddin Muhammed, Gazan Han'a yazdığı diğer bir kasideden de halkın durumunu şöyle dile getiriyor: "Bu ülkede arslan, eğer ekmek için köpekler yanında tilkilik yapmıyorsa, kedi gibi fare avlıyordur. Her açe ekmek veren ileri gelenler, kapı köpeği gibi ekmek arayıcı oldular.... Evler viranelikten tilki yuvası oldu. Şehirler padişahsızlıktan satranç tahtasının hanelerine döndü. Örümcek dokuma tezgâhı kursa hekimler hemen "okabcur" ve "tamga" vergileri isterler. Başıbozuk Türkmenler, her an, her bir taraftan ecel gibi şehre ansızın baskın yapıyorlar. Rum'da, Anadolu'da İslâmiyet'in adından başka bir şey kalmamıştır.... Tanrı gölgesi Gazan Han, İmdadımıza yetişmezse halkın zerreler gibi dağılmasından korkulur."[678]

Gazan Han bu feryatlar üzerine Anadolu'da bazı tedbirler almışsa da yine de

[676] Öztuna, s. 160.
[677] Turan, **Türkiye**, s. 600.
[678] Uluçay, s. 235-237.

yolsuzlukların önüne geçilememiş ayaklanmalar devam etmiştir.

Sülemiş'in Ayaklanması (1298)

Sülemiş, meşhur Baycu Noyan'ın torunu idi. Anadolu komutanları arasında da iyi bir yeri vardı. Baltu isyanının bastırılmasında küçümsenmeyecek başarıları görülmüştür. Bu yüzden, Anadolu'da ordular başkumandanlığına yani Emir-i Leşker-i Rum'luğa tayininin ümid ediyordu.

Halbuki Gazan Han, Anadolu komutanlığına Bayıncar Noyan'ı göndererek Sülemiş'e de Memlükler üzerine yapacağı sefere katılmasını emretti. Sülemiş öldürüleceği korkusuyla Halep'e gitmeyip Anadolu'da bağımsız bir devlet kurmaya karar verdi. Tek ümidi Moğollar'dan nefret eden Anadolu halkının yardımı idi. Onlara ayaklanmak için hazır olmalarını bildirdi.

Nihayet 1298 yılında Aksaray civarında isyan bayrağını açtı. Üzerine gönderilen İl-Han'ın kuvvetlerini yenerek komutanlarını öldürdü.[679] Halkı kendisine katılmaya çağırdı. Uymayanları öldürdü. Sultan III. Alâeddin Keykubâd, yanında yer almayıp Diyarıbekir tarafına kaçtı.

Gazan Mahmud Han, kışın ağır basması yüzünden Anadolu'ya önemli bir kuvvet gönderemedi. Bundan faydalanan Sülemiş, Anadolu'da tek söz sahibi haline geldi. Bu durumunu değerlendirerek saltanatı ele geçirmek için İran'a doğru yola çıktı. Gazan Han, Sülemiş'e karşı namlı bir komutanı olan Emir Çoban'ı memur etti.[680] İki ordu Erzincan ovasında karşılaştılar. Sabahtan akşama kadar süren savaşta kazanan belli olmadı. Bunun üzerine Emir Çoban, geceleyin Sülemiş'in üzerine bir baskın yaptı. Sülemiş'in kuvvetleri perişan oldu. Sülemiş, Memlükler'e sığındı. Burada çok iyi karşılandı. Onlardan aldığı kuvvetlerle ertesi sene Anadolu'ya döndüğünde ANKARA önlerinde takibe uğradı. Ne kalmak ne kaçmak imkanı bulamadığı için yakalandı. Çoban onu Tebriz'e götürdü. Burada feci bir şekilde öldürülerek cesedi yakıldı.[681]

Bu isyanlar sırasında en çok zarara uğrayan yine zavallı Anadolu halkı oldu. Her iki taraf, savaş yaptıkları alanlarda halkı soyarak yakıp yıktılar. Hattâ bu soygunlara Diyarıbekir yöresine kaçan Sultan III. Alâeddin Keykubâd bile karışarak halktan kanunsuz vergiler almıştır. Bu durumu haber alan Gazan Mahmud Han, Alâeddin'i hükümdarlıktan atarak İsfahan'a gönderdi. (1302). Burada bu tarihten bir sene sonra, bir toplantı sırasında adamlarından birine karşı ağzını bozarak ağır küfürler ve sözler sarf etti. Neticede bu hakarete dayanamayan adamı tarafından öldürüldü (1303).[682]

[679] Ulucay, s. 238.
[680] Aksarayi, s. 292.
[681] Uluçay, s. 241.
[682] Aksarayi, s. 325.

SULTAN II. GIYASEDDİN MESUD'UN İKİNCİ HÜKÜMDARLIĞI (1302-1308) VE ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ'NİN SONA ERMESİ

İl-Hanlı hükümdarı Gazan Mahmud Han, III. Alâeddin Keykubâd'ın yerine Hemedan'a sürgüne gönderdiği II. Gıyaseddin Mesud'u ikinci defa Sultan olarak ilân etti (1302). Varlığı ile yokluğu bir olan Sultan Mesud, tam bir Moğol kuklası olarak Anadolu'da Sultanlık yapmaya başladı. Ne vergileri toplayabiliyor, ne de söz geçirebiliyordu. Ancak Moğollar'ın ayırdığı tahsisatla geçinebiliyordu.

Sultan II. Mesud, 1308'de öldü. Ömrünün son yıllarında felç olmuştu. Kayseri'de hastalandı. Bu hususta Aksarayî şu bilgiyi verir.[683] Mizacı bozulan, gençliği çöken zavallı Sultan, tam bir sene, o çetin ızdıraplar içinde çırpındıktan sonra, kolu kanadı kırılmış bir kuş gibi, dünyadan göçtü gitti. Sultan'ın ölümü memlekete sarsıntılar, kargaşalıklar düşürdü. Padişahlık güneşi onun ölmesiyle karardı. Devlet ayı onun hükümdarlık semasına battı. Cihanın güzel günleri sona erdi."

Tarihçilerin çoğu, Mesud'un 1308 yılında ölmesi üzerine İl-Hanlılar'ın kimseyi yerine geçirmedikleri için, Selçuklu Devleti'nin de aynı tarihte yıkılmış olduğunu kabul ederler. Ancak Osman Turan konuyu tamamlayıcı şu bilgiyi verir: "Konya takvimi III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in oğlu Kılıç Arslan'ın 1310 yılında tahta çıktığını belirtmekle (Niğdeli Kadı Ahmed), hem Mesud'un bu tarihe kadar Sultan olduğunu, hem de Selçuklu sultanları listesinde bir V. Kılıç Arslan'ın da bulunduğunu bize bildirir. Bir Hıristiyan Arap tarihçisi olan Mafazzal bin Ebi'l-Fezâil, 1307 yılında Sultan Mesud'un Selçuklu tahtında bulunduğunu, lâkin bu saltanatın bir isimden ibaret olup 1310 senesinde Olcaytu Han (1304-1316)'ın diğer İl-Hanlı ülkeleri gibi Anadolu'ya da tam sahip olduğunu yazar. Mısırlı tarihçi Makrizi ise Sultan Mesud'un 1318 senesinde öldüğünü yazmakla hânedanın bu zamana kadar hüküm sürdüğünü ifade eder."[684]

Müneccim-başı da Selçuklu hanedanın 1318 yılında sona erdiğini kaydeder. O'na göre Anadolu valiliğine gelen Timurtaş Noyan 1318'de bütün Selçuklu hanedanını imha etmiş, bazıları dağlara kaçmış ve uç beylerine sığınmışlardır. Karamanoğulları işlerine yarar düşüncesiyle bir müddet bu şehzâdeleri tutmuşlarsa da nihayet onlar da Selçukoğullarına hıyanet etmişlerdir.[685]

Netice olarak Osman Turan kanaatını şöyle belirtir: "Bu kayıtlara göre, Selçuklu hânedanı Sultanlarının 1318 yılına kadar Konya tahtını muhafaza ettiğini ve Timurtaş Noyan'ın şehzâdeleri dağıtması üzerine Türkiye Selçukluları'nın sona erdiğini, son Sultanın II. Mesud değil V. Kılıç Arslan olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Türkiye Selçukluları Devleti böylece 243 yıl (1075-1318) yaşamıştır."

İl-Hanlılar, II. Mesud'un oğlu Gazi Çelebi'yi Sinop'a uç beyi olarak tayin ettiler.[686]

Anadolu'yu Türkler'in ebedi yurdu haline getirip, burada köklü bir Türk-İslâm kültürü yerleştiren Anadolu Selçuklu Devleti, böylece Moğol hâkimiyeti altında yıkılır ve Orta - Anadolu İl-Hanlılar'ın elinde ezilirken; uçlar ve dağlara çekilen Türkmenler, kurdukları

---

683 Aksarayî, s. 334.
684 Turan, **Türkiye**, s. 644.
685 Turan, s. 645.
686 Uluçay, s. 241.

yeni beyliklerle batı Türklüğü için yeni ve parlak bir ümit kaynağı oluyordu. Bunların temsilcisi ve en faziletlisi ise Oğuz Han'ın torunlarından en asili sayılan Kayı boyuna mensup Osmanlı Beyliği idi. Bu asil beylik Selçuklular'ın kurduğu teşkilat üzerinde dünya nizamının davacısı ve koruyucusu olacaklardı.

ANADOLU'DA MOĞOL İDARESİNİN SONA ERİŞİ

İl-Hanlılar Anadolu'yu 1308 veya 1318'den itibaren genel valilerle idare etmeye başladılar. Fakat Anadolu'da Selçuklu hânedanının olmayışı önemli bir otorite boşluğu meydana getirdi. Meydana gelen bu huzursuzluklar üzerine uçlarda bulunan aşiretler istiklâllerini ilân etmeye başladılar. Fakat bu arada İl-Hanlılar'a da bağlılıklarını arz ederek vergilerinde kusur etmiyorlardı.

Anadolu'daki beyliklerin böyle bağımsız hareket etmeye çalışmaları, sonunda İl-Hanlılar'ı korkuttu. Bunları devlete bağlamak için sıkı tedbirler aldılar. Meşhur Emir Çoban'ın oğlu Timurtaş Noyan, geniş yetkilerle Anadolu umumi valiliğine getirildi (1318).

Timurtaş ileri gelen aşiret beylerini öldürerek bir sindirme politikası güttü. Bunda epeyce başarılı da oldu. İslâmı tam tatbik etmek için büyük gayret gösteriyordu. Halk kendisinden çok memnun olduğu için ahir zaman düzeltici "Mehdi" olduğunu ilân etti.

Fakat bu güzel günler fazla uzun sürmedi. Çünkü babası Emir Çoban, İl-Han Ebu Said Bahadır Han (1316-1335)'a karşı ayaklanarak hayatını kaybetmişti. Bunun üzerine Timurtaş Noyan da babasının öcünü almak için ayaklandı. Fakat Ebu Said Bahadır Han'ın karşısında başarısızlığa uğrayıp Mısır'a kaçtı (1327). Yerine Uygur Türkler'inden Ertana (Eratna) Bey'i vekil bırakmıştı. Ertana Bey, Ebu Said Bahadır Han'ın ölümüne kadar ona bağlı kaldı. Ebu Said Bahadır Han'ın 1335'te ölümüyle İl-Hanlı Devleti parçalandı. Bunun üzerine başta Eratna Bey olmak üzere bütün Anadolu beyleri istiklâllerini ilân ettiler.

ANADOLU SELÇUKLU TARİHİNE AİT BELLİ BAŞLI KAYNAKLAR

Bizans Kaynakları

Bizanslılar Türkler'le ilk temaslarından itibaren onlarla yakından ilgilenmişler, kendi tarihlerinden bilgi verirken, dolaylı olarak Selçuklular'dan da bahsetmişlerdir. Bu yüzden bizim için önem arz eder. Ancak kendi devletlerinden bilgi verirken taraf tutmuş olma ihtimali de çok kuvvetli olduğundan böyle bir kaynak incelenirken çok dikkatli olmamız gerekecektir.

Bizans kaynaklarından başlıcaları şunlardır:

a. Anna Komnena
b. Cedrenos
c. M. Psellos
d. M. Attaliates
e. N. Bryennios
f. Zonaras

Yukarıdaki yazarların tarihlerinin hemen hepsi Fransızca'ya çevrilmiştir. Moravcisk adlı bir Macar bilgini Byzantino-Turcica adlı eserinde Türk - Bizans münâsebetleri hakkında geniş bilgi vermektedir.

Ermeni Kaynakları

Bu kaynaklar da ihtiyatlı okunduğu taktirde önemli kaynaklardandır. Çünkü Ermeniler, Türkler'in ilk temas ettikleri milletlerdendir.

Önemli kaynaklarından bazıları şunlardır;

a. Arisdaghe's Histoired Armenia: Bu eser Tuğrul Bey'in batı seferlerini geniş olarak içine alır.

b. Urfalı Mathieu, Vekayiname: Çağrı Bey'in 1018'te yaptığı ilk Anadolu akınlarından başlayarak olayları 1136 yılına kadar getirmektedir. Bu eser Hırand Andreasyan tarafından dilimize çevrilmiştir. Türk Tarihi Kurumu da eseri 1962 yılında yayımlamıştır.

Süryani Kaynakları

a. Suriyeli Mişel: Suriyeli Mişel Malatya patriği idi. Anadolu ve bilhassa Malatya'ya yapılan Türk akınları hakkında bilgi verir. II. Kılıç Arslan ile dostlukları vardır. Eser Fransızca'ya çevrilmiştir.

b. Bar Hebraeus (Tarih-i Ebu'l - Fereç): Bar Hebraeus, Suriyeli Mişel'in eserini tamamlamıştır. Anadolu'nun fethi ve Malazgirt savaşı hakında kıymetli bilgiler vermektedir. Bu eser İngilizce'dir. Dilimizde Ömer Rıza Doğrul tarafından çevrilmiştir.

Arap Kaynakları

Anadolu'nun Fethi ve Selçuklu Tarihi bakımından bilgi veren pek çok Arap kaynağı bulunmaktadır.

Bunların en önemlileri şunlardır:

a. İbnü'l - Cevzi, El-Muntazam.

b. İmadüddin İsfahani, Nusretü'l- Fitre ve Usretü'l - Katre.

c. İbnü'l - Esir, Tarihü'l - Kâmil.

d. İbnü'l Ezrak, Tarih-i Meyyafarikiyn.

e. İbnü'l Kalanasi, Tarih.

f. Sıbt İbnü'l Cevzi, Miratü'z - Zaman.

g. Sadrüddin-i Nişaburi, Ahbarü'd Devleti's - Selçukiyye (Necati Lugal 1943'te dilimize çevirmiştir).

h. Yâkut, Mucemü'l - Buldan.

Farsça Kaynaklar

a. Reşidüddin, Câmiü't Tevarih (Terc. Ahmet Ateş).

b. Ravendi, Rahatü's-Südür (Terc: Ahmet Ateş).

c. Abdullah Kazvini, Tarih-i Güzide.

d. Mirhond, Ravzatü's-Safa.

Yerli Kaynaklar

a. Anonim Selçuknâme, (Neşr: F. Nafiz Uzluk), Ankara 1952.

b.1. İbni Bibi, El-Evamirü'l-Alâiyye... (Neşr: Adnan Erzi-Necati Lugal).

b. 2. İbni Bibi, Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi (Çev: M. N. Gençosman), Ankara 1941.

c.1. Aksarayi, Müsameratü'l- Ahbar (Neşr: Osman Turan), Ankara1944.

c.2. Aksarayi, Müsameratü'l-Ahbar: Selçuki Devletleri Tarihi (Terc: M. N. Gençosman) Ankara, 1944.

d. Ahmed Eflâki, Menakıbü'l Arifin (Terc: Tahsin Yazıcı), I. ve II., İstanbul 1989.

e. Esterâbâdi, Bezm-ü Rezm (Neşr: Kilisli Rifat), İstanbul 1928.

f. Esterâbâdi, Bezm-ü Rezm (Çev: Mürsel Öztürk), Ankara 1990.

g. Niğdeli Kadı Ahmedi El-Veledü'ş-Şefik.

h. Kadı Burhaneddin, Enisü'l-Kulüb.

BİBLİYOĞRAFYA

A. Komnena Alexıad, **Malazgirt'in Sonrası**, (çev. B. Umar), İstanbul 1996.

Ahmet Eflâki, **Ariflerin Menkıbeleri** (Çev: Tahsin Yazıcı), I, İstanbul 1989.

AKNERLİ, Grigor, **Moğol Tarihi**, trc. H. D. Anreasyan, İstanbul 1954.

AKSARAYİ, **Müsameretü'l Ahbar**, trc. M. Öztürk, TTK. Ankara 2000.

ALPTEKİN, C., "ARTUKlular", **DİA**, III.

ALPTEKİN, C., "Türkiye Selçukluları", **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, VIII., İstanbul, 1988.

Anonim Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi (Neşr: Feridun Nafiz Uzluk), III., Ankara 1952.

ARTUK, C., "III. Keyhüsrev ve Sahte Selçuklu Sultanı", **Malazgirt Armağanı**, Ankara 1972.

ARTUK, İ., **Mardin ARTUKoğulları Tarihi**, İstanbul 1944.

BANARLI, N. S., **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, I. İst., 1971.

BARTHOLD, W., "Anı" Md. **İ. A.** C. I.

BARTHOLD, W., **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, (Hzr. H. D. Yıldız), T. T. K. Ankara 1990.

BARTHOLD, W., **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, (Yayına Haz. K. Y. Kopraman, İ. Aka), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1975. Muhammed Nesevi., **Siretü Celaleddin Mengübirti**, (nşr. M. Minovi), Tahran 1344.

BEDİRHAN, Y., **Ortaçağda İpek Yolu Hâkimiyeti ve Türk Yurtları**, (Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi), Konya 1994.

BEDİRHAN, Y., **Selçuklular ve Kafkasya**, Çizgi Kitabevi, Konya 2000.

BEDİRHAN., Y., "Celaleddin Harezmşah'ın Kafkasya Faaliyetleri", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**,

BEDİRHAN., Y., **Selçuklular ve Kafkasya**, Çizgi Kitabevi, Konya 2000.

BOYUNAĞA, Y – ŞEN, Y., **Türkiye Tarihi**, Ankara 1977.

BOYUNAĞA, Y., **Genel Tarih**, Ankara, 1977.

CAHEN, C., **Türkler'in Anadolu'ya ilk Girişi (**XI. Yüzyılın İkinci Yarısı) (Çev: Yaşar Yücel-Bahaddin Yedi Yıldız), Ankara 1988.

CAHEN, Cl., **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler**, İstanbul 1984.

CEVDET PAŞA, **Kısas-ı Enbiya**, C. VII. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.

ÇAY, A., "Anadolu'nun Türkleşmesi II (Selçuklular Dönemi)", **T. K**. Sy. 241.

ÇAY, A., **II. Kılıç Arslan**, Ankara 1987.

DEMİRKENT, İ., **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi** (1118-1146), Ankara.

DİMİRTEKİN, F., "Selçuklular'ın Anadolu'da Yerleşmeleri", **Malazgirt Armağanı,** Ankara 1972.

EBU BEKR-İ TİHRANÎ**, Kitab-ı Diyarbekriyye**, trc. M. Öztürk, Kültür Bakanlığı, Ankara 2001.

EBU'L FİDA, **Tarih**, C. III. İstanbul 1280.

EBUL'L HASEN ALİ BİN HÜSEYİN MESUDİ; **Mürucü'z- Zeheb**, C. II. (Trc. Ebu'l- Kasım Payende), Tahran 1374.

ED DULAURİER, "**Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar**" , Türkiyat Mecmuası, II.

EL-MESUDİ; **Murûc ez-zeheb,** I, (nşr. Ebu'l-Kasım Payende), Tahran 1372.

ESİN, E., "Alp Şahsiyetinin Türk Sanatında Görünüşü", **Türk Kültürü**, Ağustos, 1965.

EYİCE, S., **Malazgirt Savaşını Kaybeden IV. Romanos Diagones**, Ankara, 1971.

GORDLEVSKİ; **Anadolu Selçuklu Devleti**, (çev. A. Yaran), Ankara 1988. Hüseyin Hilmi; **Sinop Kitabeleri**, Sinop, 1923.

GREGORY ABU'L-FARAC, **Abu'l-Farac Tarihi** II, (trc. Ö. R. Doğrul), Ankara 1987.

GROUSSET, R., **Bozkır İmparatorluğu** (çev: Reşat Uzmen), İstanbul 980.

GÜRÜN, K., **Türkler ve Türk Devletleri Tarihi**, I., Ankara 1981.

H. ANDREASYAN, "Türk Tarihine Ait Ermeni Kaynakları", **Tarih Dergisi**, I,

HAMİDULLAH, M; **"The Map of The Battle of Malazgirt of Lancis of Historical Desciription of The Battle**", **İslamic Culture**, **XIX / 3,** 1954. Hüseynov, R; "**Malazgirt ve Kafkaslar**" , **T. A. D**.

HASAN YAZDÎ, **Câmiü't-Tevârih**, Fatih, 4507, 170/a.

HİTTİ, P. K., **İslâm Tarihi** (Çev. Salih Tuğ), II., İstanbul 1980.

HONİGMAN, E., **Bizans Devletinin Doğu Sınırı**, (Trc, F. Işıltan), İstanbul 1970.

HÜSEYNOV, R., "**Malazgirt ve Kafkaslar**" , **T. A. D.** 1968.

HÜSEYNOV, R., "Selçuklular Kafkaslarda", **Şükrü Elçin Armağanı**, 1993.

İBN BİBİ, **el-Evâmir el-Alaiyye Fi'l-Umur el-Alaiyye**, I, trc. M. Öztürk, Ankara 1996.

İBN RUSTEH; **el- A'lak el-Nefise**, nşr. M. J. de Goeje, Leyden 1892.

İBN EL SAİD EL-MAĞRİBÎ, **Kitab Bart el-Arz**, Tetuan 1938.

İMADEDDİN EL-KATİP EL-İSFAHANÎ, **el-Bark el- Şami**, (nşr. R. Şeşen), İstanbul 1979.

Kabusnâme, (Mercimek Ahmed Tercümesi), II. Baskı, İstanbul 1966.

KAEGİ, W. E., **Bizans ve İlk İslam Fetihleri**, (Türkçesi M. Özay), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2000.

KAFESOĞLU, İ., "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını ve Tarihi Ehemmiyeti", **Köprülü Armağanı**, 1953.

KAFESOĞLU, İ., **Selçuklu Tarihi**, İstanbul, 1972.

KAFESOĞLU, İ., **Selçuklu Tarihi**, M. E, B. Yayınevi, Ankara 1992.

KARATAMU, S., **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi**, C. II. Ankara 1970.

KAŞGARLI, M. A., **Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi**, Ankara 1990.

KESREVÎ-İ TEBRİZÎ, **Şehriyârân-ı Gumnam**, II. Tahran, 1308.

KIRZIOĞLU, M. F., "Selçuklular'ın Anı'yı Fethi" **S. A. D**. II.

KİTAPÇI, Z., **et - Türk fi Müellefatı'l- Cahız**, Beyrut, 1972.

KLAVİO, G., **Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat**, I, (Çev. Ö. R. Doğrul), İstanbul 1943.

KOMİSYON, **Padişahlar Ansiklopedisi** (Tercüman Yayınlarından), İstanbul.

KONYALI, İ. H., **Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi,** Konya 1964.

KONYALI, İ. H., **Aksaray Tarihi**, I., İstanbul 1974.

KÖPRÜLÜ, M. F., "ARTUKoğulları**", İA**, I.

KÖYMEN, M. A., **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, I., Ankara 1979.

KÖYMEN, M. A., **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, T. T. K. Ankara 1989.

KÖYMEN, M. A., **Tuğrul Bey ve Zamanı**, İstanbul, 1976.

KÖYMEN, M. A., "Büyük Selçuklu İmparatorluğunun Kuruluşu", **DTCFD. C. XV**. Sy. 1-3.

KURAT, A. N., **Çaka Bey**, 3. Baskı, Ankara, 1966.

KÜÇÜKDAĞ, Y, Arabacı, C., **Selçuklular ve Konya**, Konya, 1994.

MEMİŞ, E., **Eskiçağ Türkiye Tarihi**, 4. Baskı, Çizgi Kitabevi, Konya 2002..

MEMİŞ, **Genel Tarih**, 2. Baskı Konya 1999.

MEMİŞ, E., **Eskiçağda Türkler**, Çizgi Kitabevi, Konya 2002.

MERÇİL**,** E., **İlk Müslüman Türk Devletleri**, Ankara 1975.

MEVLÂNA MİNHACUDDİN, **Tabagat-i Nasiri**, (Nşr. H. G. Roberty), London 1881.

MÜNECCİMBAŞI AHMET DEDE EFENDİ; **Camiü'd- Düvel,** C. I-II, (Yayınlayan, A. Öngül), Akademi Kitabevi, İzmir 2001.

NİZÂMÜ'L-MÜLK; **Siyaset Nâme**, (Haz. N. Bayburtlugil), İstanbul 1987.

NİZAMÜDDİN ŞAMÎ, **Zafernâme**, trc. N. Lugal, Ankara 1987.

ORSTROGORSKY, G., **Bizans Devleti Tarihi** (Çev: Fikret Işıltan), Ankara 1981,.

ÖĞÜN, G., "Türk Fethi Öncesinde Bizans'ın Doğu Anadolu Siyaseti", **Yüzüncü Yıl Ünv. Fen – Edebiyat Fak. Sosyal Bilimler Der**. C. II. Sy. 2, Van 1991.

ÖĞÜN, G., "**Türk Fethi Öncesinde Bizans'ın Doğu Anadolu Siyaseti" 100. Yıl Ünv. Fen - Ed. Fak. Sosyal Bil. Der. C. II.** Sy. 2, 1991.

ÖZAYDIN, A., "**İbnü'l -Esir'e Göre Selçuklular'ın Tarih Sahnesine Çıkışları**".

ÖZAYDIN, A., "Saltuklular" , **DGBİT**, VIII., İstanbul 1988.

ÖZTUNA, Y., **Başlangıçtan Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi**., II., İstanbul 1964.

ROSS, E. D., "**Şeddad**" Md. **İ. A.** C, XI.

RUNCİMAN, S., **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, (Trc. F. Işıltan), Ankara 1986.

SALAMZADE, A. R., **Şeki,** Bakü 1988.

SERTOĞLU, M., **Resimli Osmanlı Ansiklopedisi**, İstanbul 1958.

SEVİM, A., "ARTUKluların Soyu ve ARTUK Bey'in Siyasi Faaliyetleri", **Belleten**, XXVI/101, Ankara 1962.

SEVİM, A., "ARTUKoğlu Sökmen'in Siyasi Faaliyetleri", **Belleten**, XXVI/103, Ankara 1962.

SEVİM, A., "Sultan Melikşah Devrinde Ahsa ve Bahreyn Karmatilerine Karşı Selçuklu Seferleri", **Belleten**, XXIV/91, Ankara 1960.

SEVİM, A., **Anadolu'nun Fethi** - **Selçuklular Dönemi** (Başlangıçtan 1086'ya kadar), Ankara 1988.

SEVİM, A., **Biyoğrafilerle Selçuklu Tarihi**, TTK. Ankara 1989.

SEVİM, A., **Genel Çizgileriyle Selçuklu Ermeni İlişkileri**, Ankara 1983.

SEVİM, A., **Suriye ve Filistin Selçuklu Devleti**, TTK. 1983.

SEVİM, A., **Ünlü Selçuklu Komutanları, Afşin, Atsız, ARTUK ve Aksungur**, Ankara, 1990.

SEVİM, A., **Ünlü Selçuklu Kumandanları Afşin, Atsız, ARTUK ve İlgazi**, TTK, Ankara 1990

SIBT İBNÜ'L - CEVZÎ, **Miratü'z-Zemân Fi Tarihü'l-A'yan**, (Nşr. A. SEVİM, Ankara 1968.

SOLMAZ, H., **Anadolu Selçuki Devleti Tarihi, (**İbn Bibi'nin Farsça Muhtasar Selçuknâmesinden), Ankara 1941.

SPULER, B., **İran Moğolları Tarihi**, trc. C. Köprülü, 2. Baskı, TTK. Ankara 1987.

SÜMER, F, Sevim, A., **İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı** (Metinler ve Çeviriler), Ankara 1971.

SÜMER, F., "Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi? **Belleten, C. 24,** Sy. 96.

SÜMER, F., "Malazgirt Savaşma Katılan Türk Beyleri", **Selçuklu Araştırma Dergisi**, IV., Ankara 1975.

SÜMER, F., "**Yıva Oğuz Boyuna Dair**", **T. M. C. IX.** İstanbul 1951.

SÜMER, F., **Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri,** T. T. K. Basımevi, Ankara 1990.

SÜMER, F., **Yabanlu Pazarı Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar**, İstanbul 1985.

SÜMER, F., **Karakoyunlular**, I, TTK. Ankara 1992.

ŞEKER, M., **Anadolunun Türkleşmesi ve İslamlaşması**, İstanbul, 1973.

ŞEŞEN, R., "İmad ed-Din al-Kâtib al- Isfahani'nin Eserlerindeki Anadolu Türkleriyle İlgili Bahisler", **SAD**, III, Ankara 1971.

ŞEŞEN, R., **İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri**, 2. Baskı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1998.

ŞEŞEN, R., **Salâhaddin Eyyubi ve Devri**, İstanbul 2000.

TANERİ, A., **Harezmşahlar**, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993.

TARIM, C., **Kırşhir Tarihi**, Kırşehir 1938.

TURAN, O., "Saadeddin Köpek" İ. A., X.

TURAN, O., **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, Nakışlar Yayınevi, İstanbul 1980.

TURAN, O., , "**Keykubad**" Md. İ. A.

TURAN, O., , "**Mübarizüddin Ertokuş ve Vakfiyesi**", Belleten XLIII.

TURAN, O., , **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, İstanbul 1973.

TURAN, O., , **İstanbulun Fethinden Önce Yazılmış Tarihi Takvimler**, Ankara 1954.

TURAN, O., , **Selçuklular ve Türk İslâm Medeniyeti Tarihi**, İstanbul 1969. İ. KAFESOĞLU, **Türk Milli Kültürü**, II. Baskı, İstanbul 1983.

TURAN, O., , **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul 1971.

TURAN, O., , **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi**, I., İstanbul 1969.

TURAN, O., , **Türkiye Selçukluları hakkında Resmî vesikalar**, Ankara 1988.

UÇAR, Ş., **Anadolu'da İslam-Bizans Mücadelesi**, İşaret Yayınları, İstanbul 1990.

UĞUR, M. F. - Koman, M. M., **Selçuklu Veziri Sahib-Ata ile Oğullarının Hayat ve Eserleri**, İstanbul 1934.

UĞUR, M. F. - Koman, M. M., **Selçuklu Büyüklerinden Celâleddin Karatay ile Kardeşlerinin Hayatı ve Esereleri**, Konya 1940.

UMAR, B., **Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi**, İstanbul 1998.

URFALI MATEOS Vakayi-i Namesi, (trc. H. D. Andreasyan), TTK, Ankara 1987.

USTA, A., "ARTUKlular", Türkler I.

USTA, A., "XIII. Yüzyıldaki Moğol İstilasına Kadar Kıpçakların Kafkasya'daki Faaliyetleri", **Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi**, Sayı: 154, Ekim 1999.

UZUNÇARŞILI, İ. H., A**nadolu Beylikleri**, 3. Baskı, Ankara 1984.

ÜÇOK, B., **İslâm Tarihi, Emeviler Abbasiler**, Ankara 1979.

YAKUBOVSKY, A., "XIII. Asır Başlarında Anadolu Türkler'inin Suğdak, Kıpçak ve Ruslara Karşı Yaptıkları Sefere Dair İbn Bibi'nin Rivayeti.

YAKUBOVSKY, A., "**İbn-i Bibi'nin, XIII. Asır Başlarında Anadolu Türkler'inin Sudak, Polovets (Kıpçak) ve Ruslara Karşı Yaptıkları Seferin Hikayesi**", (Çev. İ. Kaynak), **D. T. C. F. Dergisi**, C. 12, Sy. 1-2, 1954.

YAZICIOĞLU Ali; **Tevârih-i Âli Selçuk**, Topkapı Sarayı Revan köşkü ktp. Nr. 1390.

YILNIZ, H. D., "Abbasiler Devrinde Türk Kumandanları, el-Afşin Haydar b. Kavus", **Tarih Enstitüsü Dergisi**, İstanbul 1974.

YINANÇ, M. H., "Çağrı Bey" Md. **İ. A.** C. III.

YINANÇ, M. H., "**Celaleddin Harizmşah**" , Md. İ. A.

YINANÇ, M. H., **Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri**, İstanbul 1944.

YUVALI, A., **İlhanlılar Tarihi, Kuruluş Devri** I, Kayseri 1994.

YÜCEL, Y., "**Çoban-Oğulları Beyliği**", **D. T. C. F. Dergisi**, C. 23, Sy. 1-2, 1965.

YÜCEL, Y., **Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferi ve Sonuçları** (1393-1402), Ankara 1989.

A

Abaka Han, 63, 82, 182, 184, 185, 186, 188, 190
Abbasiler, 7, 8, 9, 19, 35, 36, 93, 202
Abbasîler, 1, 6, 8, 9
Adana, 3, 5, 7, 8, 9, 89, 93, 107, 111, 119, 132
Adıyaman, 5, 14, 50, 160, 171
Afşin, 8, 33, 50, 51, 52, 53, 69, 86, 90, 201, 202
Aguvan kralı Gorige, 42
Ağaçeri, 4
Ahbaz, 46
Ahlat, 8, 32, 50, 53, 54, 59, 60, 80, 132, 133, 136, 148, 151, 152, 159, 162, 163, 164, 165, 175
Ahmed Gazi, 61, 64, 93, 94, 102, 109, 110
Ahmed Teküder, 190
Ahmetşah, 53
Ak Koyunlu, 83
Aksaray, 60, 116, 127, 129, 130, 135, 137, 145, 148, 164, 179, 183, 184, 189, 190, 193, 194, 200
Aksungur, 33, 72, 75, 76, 98, 99, 201
Akşehir, 18, 110, 113, 116, 128, 131, 132, 142, 149, 153, 163, 188
Alaeddin Keykubad, 138, 142, 143, 145, 147, 148, 150, 151, 152, 154, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164
Alâeddin Keykubât, 63, 82
Aleksios Komnenos, 91, 92, 93, 99, 100, 102, 106, 110, 112, 114, 138
Ali Taylu, 64
Alp Arslan, 12, 14, 29, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 54, 69, 73, 84, 85, 95
Alpilig, 85
Amasya, 5, 55, 64, 67, 88, 93, 110, 120, 121, 127, 149, 171, 174, 179
Amik Ovası, 96
Amuderya, 21
Anadolu, 22, 28, 31, 39, 40, 199, 200, 201
Anadolu Selçuklu Devleti, III, IV, 1, 61, 62, 65, 82, 85, 89, 90, 93, 95, 97, 101, 108, 121, 130, 138, 148, 154, 175, 194, 197, 199
Anasıoğlu, 30, 31, 32, 33
Andronikos Dukas, 54, 55
Anı, 26, 27, 29, 39, 40, 41, 44, 45, 46, 47, 49, 198, 200
Ankara, 4, 5, 6, 9, 10, 14, 26, 31, 32, 33, 40, 51, 54, 65, 66, 67, 69, 70, 73, 74, 75, 78, 81, 82, 83, 84, 86, 88, 100, 104, 109, 114, 118, 121, 122, 123, 124, 125, 127, 131, 132, 135, 143, 145, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 182, 187, 188, 189, 197, 198, 199, 200, 201, 202
Antakya, 4, 6, 8, 9, 38, 50, 51, 54, 64, 70, 71, 73, 87, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 108, 109, 117, 119, 120, 145, 159
Antalya, 5, 89, 110, 111, 115, 118, 140, 141, 144, 145, 149, 150, 153, 173, 181
Antalya Körfezi, 89
Aras, 40
Argun, 184, 190
Arran, 39
Arslan, 21, 28, 30, 39, 40
Arslan Yapgu, 31, 95, 149
Arslan Yürekli Richard, 128, 129
Artuk Bey, 58, 69, 84, 86, 88, 89, 96, 97, 98
Artuklular, 57, 59, 70, 71, 72, 76, 77, 78, 81, 83, 84, 114, 133, 148, 164
Aslan Cazib, 31
Asur, 2
Asurlu, 2
Asya, 2, 3, 4, 6, 7, 19, 21, 48, 89, 129, 158, 174, 198

Atabekler, 57
Atsız, 33, 69, 86, 87, 90, 201
Avarlar, 3
Avasım, 22
Avrupa, 2, 4, 88, 103, 105, 106, 109, 116, 117, 118, 125, 127, 128, 132, 148, 155, 158, 174
Aynuddevle, 66, 68, 115
Aynzarba, 8, 65, 93, 114, 119, 120
Aytekin, 53, 86
Azerbaycan, 4, 20, 21, 22, 23, 26, 30, 31, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 58, 60, 64, 90, 133, 148, 151, 153, 161, 162, 163, 175, 186

B

Baba İshak, 170, 171, 172
Babailer, 172
Bağdat, 11, 46, 65, 70, 71, 72, 116, 118, 143, 180
Balkanlar, 3, 4, 9, 17, 19, 35, 53, 66, 91, 98, 114, 139
Baltu, 191, 193
Basık, 4
Batu Han, 174, 175, 176, 177
Baybars, 138, 156, 181, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 190
Baycu Noyan, 172, 173, 174, 175, 179, 180, 181, 193
Bayıncar Noyan, 193
Behramşah, 62, 133, 134, 135, 143, 147, 148, 150, 161
Belek Gazi, 61, 62, 74, 75, 76, 110, 114
Berke Han, 156, 181
Berkyaruk, 58, 69, 70, 101, 108, 111
Beyşehir, 166, 171
Bizans, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 22, 23, 25, 26, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 45, 46, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 65, 66, 67, 68, 69, 77, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 108, 109, 110, 112, 113, 114, 115, 116, 118, 119, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 128, 130, 131, 132, 135, 138, 139, 141, 142, 144, 147, 158, 161, 180, 181, 187, 196, 199, 200, 202
Bizans İmparatoru, 9, 17, 26, 51, 125
Boğa, 8, 30, 31, 32, 33
Bozok, 19
Bulgaristan, 16, 105
Bulgarlar, 3, 35
Bunsuz, 182
Büveyhoğulları, 33

C

Caber Kalesi, 97
Caferoğulları, 33, 41
Celâleddin Harizm Şah, 152
Celaleddin Harizmşah, 158, 159, 163, 202
Celaleddin Karatay, 148, 170
Celâleddin Mengüberti, 60
Celaleddin Mengübirti, 151, 159, 198
Cend, 21
Cengiz, 149, 162, 164, 174, 192
Cengiz Han, 164, 174
Cermen İmparatorluğu, 88
Ceyhan, 8, 94, 113, 115, 121, 146, 160
Cihanşah, 60, 63, 151, 160, 161, 162, 164
Cimri, 188, 189
Cizre, 32
Cormagon Noyan, 159, 164, 172, 174
Çağrı, 21, 22, 28, 29, 30, 39
Çağrı Bey, 12, 16, 20, 22, 23, 24, 25, 28, 29, 30, 31, 33, 37, 95, 196, 202
Çaka Bey, 95, 98, 99, 100, 101, 102, 104, 106, 108, 200

Çankırı, 5, 14, 65, 66, 67, 93, 109, 121, 122, 123, 127, 135
Çavuldur, 86, 99
Çökermiş, 98, 111
Çubuk Bey, 96
Çukurova, 9, 14, 51, 64, 65, 92, 93, 94, 107, 108, 114, 119, 120, 160, 176

D

Dağıstan, 21
Dana, 31
Dandanakan, 13, 32, 49
Danişmend Ahmed Gazi, 61, 110
Danişmend Beyliği, 64, 112
Danişmend Gazi, 64, 65, 106, 107, 110, 111
Danişmendli Zunnûn, 121
Danişmendliler, III, 57, 61, 62, 65, 66, 67, 68, 109, 110, 114, 115, 120, 123, 138
Danişmendoğulları, 115, 119, 123, 126
Davud, 21
Davud Şah, 62, 63
Davud-şah, 152, 153
Denizli, 5, 52, 114, 118, 123, 124, 125, 126, 130, 137, 175, 180, 182
Derbent, 21, 33, 41
Deşt-i Kıpçak, 48
Develi, 38, 120, 179
Dilmaçoğlu Mehmed, 53, 90
Diyarıbekir, 10, 13, 31, 32, 33, 35, 50, 85, 95, 148, 160, 165, 170, 184, 193

E

Ebu Kalicar, 33
Ebu Said Bahadır Han, 195
Ebu'l - Asvar, 27, 47
Ebu'l-Gazi, 94, 98, 99, 101
Ebu'l-Heyca b. Rebibüddevle, 30
Ebu'l-Kâsım, 98
Eksükoğlu, 96
El- Cahız, 43
Elbasan, 52, 89
El-Basan, 52, 86
Elbistan, 65, 67, 94, 110, 115, 119, 121, 122, 127, 132, 133, 141, 146, 147, 173, 185, 186
Emevîler, 1, 6, 7
Eminüddin Mikail, 187, 188
Emir Atsız, 87, 104
Emir Bozan, 47, 98, 99
Emîr Bozan, 98, 99
Emir Çavlı, 173
Emir Çoban, 193, 195
Emir Dinar, 37, 38
Emir Hüsameddin Çoban, 154
Emir Porsuk, 90, 91, 99, 100
Emir Samuk, 38, 51
Emir Yakûtî, 33
Emîr Yakûti Bey, 37
Erdebil, 4
Ereğli, 107, 110, 127, 132, 139, 144, 145, 161
Ermeni, 6, 7, 9, 10, 13, 17, 18, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 31, 33, 34, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 46, 48, 51, 53, 65, 92, 93, 95, 102, 108, 112, 114, 119, 120, 122, 125, 129, 130, 132, 133, 136, 141, 142, 143, 145, 146, 159, 160, 169, 172, 174, 175, 176, 177,顛191, 199, 201
Ermeni kralı Gagik, 31
Ermeniler, 3, 17, 18, 23, 24, 25, 26, 27, 67, 93, 94, 108, 113, 119, 122, 132, 133, 141, 145, 146, 160, 166, 175, 176, 191, 196
Ermenistan, 40, 43, 45
Ermeniye, 29, 40
Erran, 15, 31, 34, 37, 38
Ertana Bey, 195

Ertuğrul Bey, 97
Erzen, 32, 58, 67, 73, 77, 78, 159, 164
Erzincan, 5, 37, 60, 61, 62, 63, 134, 135, 149, 151, 152, 156, 160, 161, 163, 169, 172, 174, 177, 190, 193
Erzurum, 4, 8, 34, 37, 46, 58, 59, 60, 63, 67, 122, 133, 134, 135, 139, 141, 142, 143, 148, 151, 152, 159, 160, 161, 162, 164, 172, 174, 179, 186, 190
Eskişehir, 5, 7, 106, 107, 109, 110, 112, 117, 124, 125, 126, 127, 135, 175
Eşnas, 9
Eyyubîler, 57, 59, 80, 84, 108, 146

F

Fahreddin Ali, 181, 184, 188, 189
Fahreddin Behramşah, 62, 63
Fahreddin Behram-şah, 152
Fahreddin Behram-şah, 152
Fahreddin Devletşah, 59
Fahreddin Şeddâd, 58, 59
Fatımîleri, 92, 95
Fatih Sultan Mehmed, 47
Fatimîler, 11, 14, 87, 108, 127
Ferganalı, 4, 8, 192
Fırat, 2, 4, 8, 14, 17, 37, 50, 51, 60, 64, 67, 74, 93, 97, 133, 165
Frederich Barbarossa, 128
Frigler, 3

G

Gagik, 48
Gazan Han, 83, 191, 192, 193
Gazan Mahmud Han, 191, 192, 193, 194
Gazi Çelebi, 194
Gazneli, 30
Gazneli Mahmud, 30
Gazneli Mesud, 31
Gazneliler, 29, 31, 32
Gence, 33, 34, 36, 44, 47, 58
Germiyanlı Ali-Şir, 189
Gevherâyin, 53, 86
Geyhatu, 190
Gıyaseddin Keyhüsrev, 63, 127, 129, 131, 132, 136, 139, 141, 153, 159, 166, 169, 170, 172, 175, 176, 177, 183, 187, 188, 189, 190, 194
Gıyaseddin Mesud, 190, 194
Gök Türkler, 42
Göksun, 93, 94, 112, 141
Göktaş, 31, 33
Gülek Boğazı, 107
Gümüştekin, 50, 64, 75
Gürcistan, 6, 24, 26, 27, 34, 39, 40, 41, 42, 43, 46, 49, 58, 62, 134, 136, 158, 159, 162, 164, 169, 175, 176
Gürcü, 15, 18, 24, 26, 27, 29, 33, 34, 36, 39, 40, 42, 43, 45, 46, 49, 53, 58, 59, 61, 62, 74, 133, 135, 159, 166, 172, 173, 177
Gürcüler, 59, 60, 74, 80, 133, 134, 135, 136, 137, 139, 159
Güyük Han, 177

H

Haccac, 192
Hacı Bektaş-ı Veli, 172
Haçlı, III, 6, 55, 56, 61, 64, 70, 71, 73, 74, 75, 76, 78, 102, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 112, 113, 116, 117, 118, 120, 121, 123, 125, 127, 128, 129, 130, 137, 138, 159, 198, 200
Haçlı Seferleri, 102
Halep, 4, 8, 9, 50, 51, 52, 69, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 87, 90, 95, 96, 97, 98, 111, 117, 126, 132, 141, 143,

145, 146, 147, 158, 160, 165, 172, 175, 185, 193
Halife Nasır Li-Dinillah, 143
Harezmşah Celaleddin Mengübertî, 81, 84
Harezmşahlar, 15, 63, 148, 161, 162, 163, 165, 170, 171, 172
Harizm, 48, 152, 157, 158
Harput, 62, 67, 69, 74, 75, 76, 79, 80, 82, 93, 133, 159, 163, 165
Harun er-Reşîd, 7, 8
Harzemşahlar, 29, 156, 201
Hasan Bey, 34, 106, 107, 112, 113
Hatıroğlu Şerefeddin, 183, 184, 185, 187
Hâtun, 42
Hazar Denizi, 33, 41, 48
Hazret-i Muhammed, 11
Hetum, 160, 175, 176
Hıristiyan, 4, 9, 10, 18, 19, 21, 24, 25, 38, 44, 45, 85, 88, 98, 107, 109, 125, 134, 142, 167, 179, 194
Hısn-ı Keyfa, 69, 70, 71, 72, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 84
Hısn-ı Keyfa Eyyubîleri, 83
Hısn-ı Mansur, 8, 160
Hicaz, 128
Hititler, 3
Horasan, 8, 20, 22, 23, 29, 30, 31, 38, 43, 49, 116, 126, 130, 148, 162, 174
Hoy, 30, 32, 39
Hun, 4
Hun Türkleri, 4
Hunlar, 4
Hurîler, 3
Husrev Perviz, 42
Hürmüz, 43
Hüsameddin Çoban, 154, 155
Hüsameddin Kamyer, 170
Hz. Eyyub, 7
Hz. İsa, 103, 104, 108
Hz. Muaviye, 6, 7
Hz. Ömer, 7, 47, 103
Hz. Peygamber, 7, 89, 149

I-İ

I. Gıyaseddin, 18, 130, 131, 137, 139, 140, 141, 142, 150, 170
I. Gıyaseddin Keyhüsrev, 18, 130, 131, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 170
I. İzzeddin, 62, 144, 145, 146, 147, 150
I. İzzeddin Keykavus, 62, 144, 145, 146, 147
II. Basil, 10, 18, 26, 27, 34, 41
II. Davutşah, 161
II. Keykavus, 179, 183
II. Kılıç Arslan, 69, 78, 121, 128, 134
II. Leon, 132, 142, 145, 159
II. Necmeddîn Gazi, 83
II. Saltuk, 58, 59
II. Sökmen, 59, 79, 80
III. Alâeddin Keykubâd, 193, 194
III. Aleksios, 131, 132, 136, 141, 142
Irak, 8, 20, 22, 29, 31, 36, 38, 60, 71, 74, 77, 117, 130, 158, 174
IV. Kılıç Arslan, 183
İberya, 40
İbrahim Yınal, 12, 33, 34, 35, 36
İl-Han, 180, 183, 190, 193, 195
İlhanlı, 82, 189
İlhanlılar, 57, 63, 82, 83, 190, 202
İl-Hanlılar, 180, 181, 183, 185, 190, 192, 194, 195
İmadeddin Zengi, 76, 77, 79, 84, 117
İmparator Manuel, 116, 117, 122, 125
İran, 2, 3, 8, 9, 14, 15, 16, 23, 29, 30, 32, 36, 38, 42, 43, 46, 47, 48, 60, 82, 130, 148, 153, 157, 158, 162, 172, 174, 180, 184, 185, 191, 193, 201
İranlılar, 8, 158

İsfahan, 33, 36, 48, 54, 55, 91, 97, 99, 101, 177, 193
İshak Bey, 61, 62, 63
İslam dünyası, 47, 49
İspanya, 10
İsrail, 21, 28, 30
İstanbul, III, 2, 5, 6, 7, 8, 11, 12, 14, 17, 20, 22, 24, 26, 27, 30, 34, 35, 39, 44, 47, 50, 51, 52, 54, 57, 70, 79, 82, 89, 91, 98, 99, 100, 101, 104, 105, 106, 116, 117, 119, 122, 123, 124, 125, 126, 131, 132, 133, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 143, 149, 152, 158, 169, 174, 180, 181, 184, 197, 198, 199, 200, 201, 202
İznik, 5, 61, 89, 93, 99, 100, 101, 102, 105, 106, 108, 109, 112, 113, 117, 136, 137, 138, 139, 141, 142, 144, 169, 174, 180
İzzeddin Ali, 180
İzzeddin Keykavus, 132, 138, 139, 142, 143, 146, 147, 148, 153, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 187, 190, 192

K

Kadıköy, 7, 89, 91, 106
Kafkaslar, 4, 22, 28, 49, 199
Kafkasya, 21, 22, 29, 30, 39, 48
Kaim bi Emrillah, 13
Kaim Biemrillah, 47
Kamereddin Lala, 160
Kapadokya, 3, 64, 85, 94, 98
Kara Osman, 83, 84
Kara Yusuf, 84
Karabağ, 175
Karadeniz, 48
Karahanlı, 31, 32
Karahanlılar, 29
Karakoyunlu, 83
Karakoyunlular, 83, 201
Karakurum, 177, 178, 179, 180
Karaman, 50, 145, 182, 187
Karamanoğulları, 160, 182, 187, 188, 190, 194
Karategin, 93, 94
Kars, 6, 17, 26, 27, 37, 39, 40, 41, 44, 47, 48, 49, 59, 60, 133, 134, 159
Kastamonu, 5, 14, 65, 66, 93, 109, 114, 115, 121, 127, 131, 135, 154, 155, 175, 190
Kaşgar, 42
Katolik Kilisesi, 88
Kavurd, 40, 52, 88, 89
Kayır Han, 164, 169
Kayseri, 2, 4, 5, 7, 14, 18, 27, 37, 50, 51, 53, 63, 64, 65, 66, 67, 82, 88, 93, 107, 112, 121, 122, 123, 127, 132, 141, 142, 143, 145, 146, 148, 149, 150, 152, 154, 158, 165, 166, 174, 178, 179, 180, 181, 184, 185, 186, 187, 190, 194, 202
Kefersut, 171
Kemah, 37, 60, 61, 62, 63, 151, 161, 177
Kemaleddin Kamyar, 162, 164, 166, 170
Kemaleddin Kimyar, 159
Kıbrıs, 2, 9, 100, 140, 144, 145, 160
Kılıç Arslan, 4, 59, 61, 62, 63, 64, 65, 67, 68, 69, 78, 97, 98, 100, 101, 102, 105, 106, 107, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 134, 136, 137, 138, 140, 141, 151, 153, 166, 170, 173, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 190, 194, 196, 198
Kıpçak, 3, 15, 48, 53, 58, 60, 74, 149, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 172, 175, 179, 202
Kırım, 16, 147, 149, 153, 155, 156, 157, 158, 181, 184, 187, 190

Kızıl, 30, 31, 58, 60, 150
Kilikya, 8, 9, 26, 65, 93, 94, 107, 111, 114, 115, 116, 119, 120, 132, 140, 141, 159, 160, 169, 175, 176, 199
Kirman, 88, 130
Kongurtay, 185, 186, 189, 190
Konstantin IX. Monomak, 27
Konya, 3, 4, 5, 6, 14, 51, 60, 65, 89, 102, 107, 109, 110, 113, 114, 116, 120, 121, 124, 125, 127, 128, 129, 130, 131, 136, 137, 139, 140, 142, 143, 145, 148, 149, 152, 153, 154, 158, 166, 169, 171, 173, 174, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 187, 188, 190, 194, 198, 200, 202
Kösedağ, 82, 172, 173, 174, 175
Kralı Dawid, 43
Kudüs, 4, 47, 69, 70, 72, 73, 75, 76, 84, 87, 98, 102, 103, 104, 108, 117, 118, 128, 129, 138
Kulan Arslan, 97, 101, 105, 106, 113
Kuman, 3, 9, 93, 100
Kumanlar, 17, 100
Kursık, 4
Kutalmış, III, 12, 33, 34, 36, 55, 64, 85
Kutalmışoğlu Süleyman, 85, 89
Kutalmışoğulları, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 97
Kutbeddin Melikşah, 131
Kutluğ-Şah, 191
Kuzey Suriye, 139
Kürtler, 30
Kütahya, 5, 6, 55, 89, 124, 125, 126, 127, 130, 175

L

Liparit, 24, 34, 35
Luviler, 3

M

Mahmud, 21, 30, 39, 200
Mah-peri Hatun, 169
Makedonya, 9, 37, 99, 114
Makedonyalılar, 3
Malatya, 4, 5, 7, 8, 14, 37, 38, 50, 51, 59, 61, 64, 65, 66, 68, 69, 74, 93, 94, 102, 109, 110, 111, 113, 114, 115, 116, 122, 126, 127, 130, 132, 133, 136, 138, 142, 143, 147, 149, 158, 160, 169, 173, 196
Malazgirt, III, 8, 9, 16, 17, 28, 36, 37, 39, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 60, 64, 69, 85, 86, 87, 88, 124, 125, 126, 136, 165, 187, 196, 198, 199, 201
Malazgirt Savaşı, 64, 69
Mama Hatun, 60
Mangışlag Yarımadası, 48
Mani, 15
Mansur, 32, 43, 53, 85, 87, 89, 90, 91, 92
Manuel Kommenos, 51, 52, 122
Manuel Komnenos, 52, 67, 116, 119, 123, 126
Maraş, 6, 7, 8, 65, 67, 93, 94, 95, 110, 113, 119, 122, 123, 141, 142, 145, 146, 160, 171
Mardin, 32, 67, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 139, 159, 164, 198
Mardin Artukluları, 82, 83
Maveraünnehir, 8, 20, 162
Mecdüddin İshak, 138, 142, 143, 147
Mecdüddin Muhammed, 170
Mehmed Bey, 184, 186, 187, 188
Mehmed Tapar, 58, 111, 112, 113
Melik Adil, 131, 133, 141
Melik Fahreddin Kasım, 68
Melik Feridun, 68
Melik Mehmed Gazi, 66, 67
Melik Mengücek Gazi, 61
Melik Nasreddin Muhammed, 68

Melik Salih, 63, 83
Melikşah, 32, 40, 43, 44, 45, 46, 47, 54, 58, 60, 62, 64, 69, 84, 86, 87, 88, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 111, 112, 127, 128, 129, 130, 131, 163
Melikü'z-Zahir, 132, 141, 143, 145, 146
Memlükler, 83, 181, 183, 185, 193
Mengü Kağan, 180
Mengücek Ahmed Gazi, 61
Mengücek Ahmet Gazi, 60
Mengücek Bey, 61
Mengücekli, 133, 147
Mengüçoğulları, 62
Meraga, 162
Meram, 128
Mervanî Nasruddevle, 32
Mervaniler, 95
Meşhed, 165
Mevdudi, 39, 40, 41, 47, 48
Meyyafarikîn, 8
Mezopotamya, 2
Mısır, 2, 11, 14, 35, 52, 70, 80, 81, 87, 92, 95, 124, 127, 131, 139, 140, 141, 145, 146, 156, 158, 160, 165, 184, 185, 195
Mısır-Fatimî Devleti, 92
Mikail, 21
Misis, 8, 9, 93, 107, 111, 119, 120
Moğol, 1, 15, 74, 82, 84, 144, 148, 149, 151, 155, 156, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 167, 172, 173, 174, 175, 176, 178, 179, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 194, 198, 202
Moğolistan, 169
Moğollar, IV, 15, 82, 148, 149, 151, 153, 155, 156, 158, 159, 160, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 170, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 192, 193, 194, 199
Mubariziddin Ertokuş Bey, 150
Mugan, 172, 174, 175
Mugiseddin Tuğrul Şah, 60, 152
Mugiseddin Tuğrulşah, 127, 132, 133, 134, 139, 141, 142, 143, 148, 176
Muizeddin Kayzerşah, 132, 133
Musa, 21
Musa Yapgu, 33, 34
Musul, 32, 33, 70, 71, 72, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 82, 83, 84, 95, 98, 108, 111, 112, 117, 123, 130, 149, 157
Muş, 5, 38
Mutasım, 8, 9
Muzaffereddin Muhammed, 63
Mübarizeddin Armağanşah, 171
Mübarizeddin Er-Tokuş, 140
Mübarizüddin Çavlı, 159
Mühezzibüddin Ali, 170, 173, 174, 175, 182
Müneccimbaşı, 21, 40
Mütevekkil, 8, 9

N

Nahçivan, 33
Nasreddin Muhammed, 59, 60, 68, 69, 133
Nasrü'd-devle, 13
Nasturizm, 15
Necmeddin Alpi, 59, 67
Niğde, 5, 24, 113, 127, 183, 185
Niksar, 51, 64, 67, 68, 88, 109, 110, 115, 123, 124, 127, 177
Nizamü'l- Mülk, 22, 200
Nizamü'l-Mülk, 13, 166
Nizamülmülk, 85
Nizâmü'l-Mülk, 43, 44, 46, 47
Nureddin Mahmud, 67, 68, 78, 118, 119, 122, 123, 130
Nusaybin, 33, 50, 72, 73, 77, 82

O - Ö

Ogeday, 164, 165, 169, 177
Oğuz, 21, 30
Oğuzlar, 30
Oğuzoğlu Mansur, 31, 33
Ordu, 40
Orhan Gaziy, 12
Orta Asya, 28
Ortodoks Kilisesi, 88
Osman Gazi, 12, 190
Osmanlı, 1, 7, 47, 55, 97, 195, 200
Osmanlılar, 6, 12, 19, 20, 56, 167
Ön Asya, 28

P

Papa, 88, 103, 104, 117, 128, 138, 160
Papa VII. Gregoire, 88, 103
Pasinler, 34, 37, 58, 135, 175
Peçenek, 3, 9, 17, 18, 19, 53, 54, 93, 100, 124
Peçenekler, 35, 98, 100, 101, 114
Philippe Auguste, 128, 129
Porsuk Bey, 90, 91, 92, 99

R

Raban, 93, 94, 119
Resul Tegin, 85
Resultegin, 33, 85, 87
Revvadiler, 30
Rey, 31, 33, 35, 39
Roma, 45
Romalılar, 3, 102
Romanos Diogenes, 51, 52, 53, 54, 55, 88, 125
Rum, 22, 28, 46
Rumeli, 15, 37, 51, 54, 89, 103, 181
Rükneddin Kılıç Arslan, 152, 181
Rükneddin Süleyman Şah, 85, 131

S - Ş

S'adeddin Köpek, 169
Sabarlar, 4
Sahip-Ata Fahreddin Ali, 182, 186
Saltuk Bey, 57, 58, 59
Saltuklular, III, 57, 58, 59, 60, 109, 114, 133, 138, 200
Sanduk, 37, 53, 86
Sason, 38
Savtekin, 53
Selahaddin-i Eyyubî, 14
Selçuk, 21, 30
Selçuk Bey, 52, 85, 86
Selçuk Hatun, 147, 184
Selçuklu devleti, 49
Selçuklu Sultanı, 43
Selçuklu şefleri, 28
Selçuklu Türkleri, 21, 43, 49
Selçuklu Türkmenleri, 21
Selçuklu uruğu, 30
Selçuklular, 21, 22, 28, 29, 30, 40, 49, 198, 199, 200
Sencer, 65, 121, 126, 129, 163
Seyfeddin Ay-Aba, 142, 150, 151
Seyfeddin Muhammed, 192
Seyfüddin Çaşnigir, 148
Sırderya, 21
Sind, 10
Sinop, 5, 94, 95, 110, 138, 139, 144, 145, 147, 149, 154, 155, 156, 157, 158, 161, 182, 183, 190, 194, 199
Sivas, 5, 18, 26, 38, 51, 52, 53, 63, 64, 66, 67, 68, 69, 77, 88, 93, 115, 121, 123, 127, 133, 144, 145, 147, 148, 149, 153, 157, 158, 159, 163, 164, 170, 171, 172, 174, 178, 189, 190
Siyavüş, 187, 188, 190
Söbütey, 156
Subarîler, 3
Sudak, 154, 155, 156, 157, 202
Sugur, 8, 13, 22, 93

Suhreverdi, 148
Sultan Alâeddin Keykubâd, 60, 63, 164, 165, 166
Sultan II. Mesud, 191, 194
Sultan Keyhüsrev, 137, 138, 140, 160, 170, 171, 173, 174, 176, 190
Sultan Keykavus, 143, 145, 147, 179
Sultan Mahmud, 31
Sultan Melikşah, 43, 48, 61, 69, 86, 88, 90, 92, 98, 201
Sultan Mesud, 66, 67, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 190, 194
Sultan Nizameddin Suhrab, 173
Sur, 4, 76
Suriye, 4, 6, 7, 8, 10, 50, 51, 64, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 78, 80, 82, 83, 84, 86, 87, 90, 94, 95, 98, 103, 111, 117, 118, 122, 127, 129, 130, 139, 141, 146, 147, 157, 158, 159, 160, 165, 169, 170, 172, 180, 191, 201
Suriye Selçukluları, 87, 95
Sülemiş, 191, 193
Süleyman Pervane, 1, 176, 181, 182, 183, 184, 185, 186
Süleyman Şah, III, 17, 60, 61, 62, 63, 64, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 101, 108, 127, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 139, 140, 170
Sümeysat, 77, 171
Şah İsmail, 15
Şahruz Mirza, 84
Şam, 4, 7, 96, 97, 98, 118, 138
Şamani, 159, 171
Şeddadlı, 40, 44, 47
Şeddadlılar, 47
Şeddâdoğulları, 33
Şehinşah, 63, 67, 68, 111
Şemseddin Altun Aba, 170
Şemseddin Cüveyni, 186, 188, 189
Şemseddin Davud, 83
Şemseddin İsfahani, 175, 176, 177
Şemseddin Muhammed Isfahani, 170
Şerafeddin Mahmud, 177
Şiî, 11, 14, 35, 38, 52, 92, 127
Şiî Fatımî, 35, 52
Şirvan, 21
Şirvanşah, 49
Şirvanşahlar, 30, 33
Şökli, 86, 87

T

Tarankoğlu, 53, 90
Tarsus, 5, 7, 8, 9, 17, 55, 93, 107, 108, 111, 119, 176
Taşferraş, 31
Tebriz, 46, 157, 180, 190, 191, 193
Tekiş, 95
Thamara, 62, 133, 134, 135, 176
Thema, 4, 5, 46
Tiflis, 6, 31, 33, 39, 41, 49, 58, 74, 135, 159, 162
Timur, 15, 44, 60, 83, 136, 200, 202
Timurtaş Noyan, 194, 195
Tokat, 5, 55, 64, 68, 93, 123, 127, 131, 136, 138, 142, 158, 173, 181, 186, 187
Trabzon, 5, 27, 61, 75, 93, 132, 136, 138, 139, 144, 155, 157, 158, 161, 163, 169, 182
Trakya, 2, 4, 114
Tuğ Tekin, 39, 40
Tuğrul Arslan, 61, 68, 75, 111, 112, 113, 114
Tuğrul Bey, 11, 13, 14, 21, 22, 25, 28, 29, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 42, 85, 196, 200
Tutak Bey, 86, 88
Tutuş, 69, 70, 84, 90, 94, 95, 96, 97, 98
Türk boyları, 21
Türk göçebeleri, 22

Türkistan, 10, 14, 16, 21, 22, 23, 25, 29, 32, 36, 46, 129, 133, 148, 153, 158, 174, 198
Türkler, 21, 22, 30, 42, 201
Türkmen, 22, 39, 49
Türkmenler, 22, 30

U - Ü

Urfa, 4, 6, 14, 38, 50, 52, 54, 70, 71, 74, 75, 76, 77, 82, 85, 87, 93, 95, 98, 108, 114, 117, 119, 146, 165, 169, 198
Urfalı Mateos, 22, 40, 41, 42, 43
Urmiye, 30, 31, 39
Uygur, 195
Uz, 3, 9, 17, 18, 19, 53, 54, 93
Üçok, 19
Üsküdar, 89

V

Vahsudan, 31, 36
Van, 3, 5, 14, 22, 24, 25, 26, 27, 29, 31, 33, 34, 35, 36, 38, 165, 186, 200
Vardan, 40, 48
Vaspurakan, 23, 31, 34
Vehsudan, 30
Veliyüddin Tercüman, 170
VIII. Konstantin, 41
X. Konstantin Dukas, 38, 51

Y

Yabgu, 21, 30
Yabgulu Oğuzları, 22
Yağıbasan, 59, 62, 66, 67, 68, 77, 115, 119, 120, 121, 122, 123, 137
Yağısıyan, 58, 98, 99, 108
Yağmur, 30
Yağmur Bey, 31
Yapgulu, 31, 86
Yassı Çimen, 161, 163, 164
Yavgılı, 31, 86, 87, 101
Yugoslavya, 16
Yunanistan, 3, 16, 139

Z

Zeyneddin Başara, 143, 150
Zeynelhaç, 182
Zulkarneyn, 66, 68, 122
Zünnûn, 59, 66, 67, 68, 122, 123, 124